112 SAYFA 4.000.000 TL.

TOPLUMSAL

TARİH

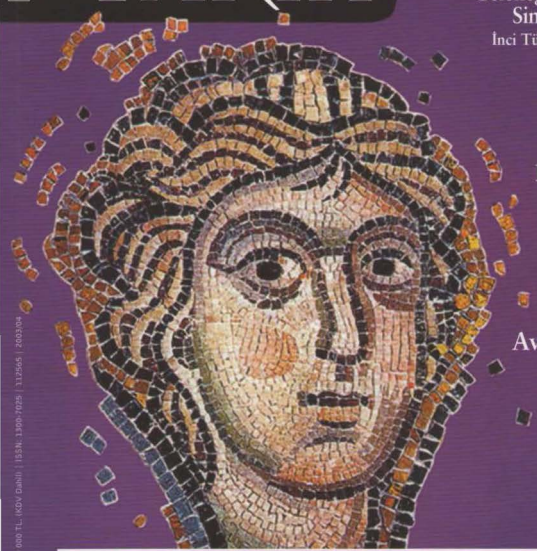
112
NİSAN
2003

› Yahudi Geleneğinde Sinagog
İnci Türkoğlu

Ayın Gündemi ›
Irak'ta Tarih Bombalanıyor!
Mehmet Özdoğan

Değişen Avrupa İmgeleri
Aslı Çırakman

BİZANS DÜNYASI›

Türkiye'de Bizans Tarihi Çalışmalarının Dünü, Bugünü ve Sorunları | Türkiye'de Bizans Sanatı | Laonikos Halkokondilis'in Hayatı ve Eseri | Konstantinopolis'te Haçlılar | Konstantinopolis'in İaşesi | Bizans'tan Osmanlı Fethine Selanik | TAY Projesi Bizans Dönemi Envanter Çalışmaları

Fiyatı:4 000 000 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025 | 112565 | 2003/04

"O zaman
Elhamra 40 kurus. "

...Melek Sineması ise 30.
Pirincin yalnızca memurlara dağıtıldığı,
karyola yerine yer yataklarında yatıldığı, topu topu
kadının ehliyetinin olduğu seneler.
O zamanki hayatlar bir başka.
Hiçbir şey şimdiki gibi değil.
Şimdi o yılları dedelerimizden, ninelerimizden
Milliyet ve Tarih Vakfı işbirliğiyle **Tarihe 1000 Canlı Tanı**
projesine katılan büyüklerimiz anlatıyor.
Birbirinden ilginç anılar size
Milliyet'in sayfalarından ulaşıyor.

GAZETENİZ MİLLİYET'TE!

60

Dosya: Deneysel Edebiyat (Cem Akaş, Enis Batur, Güven Turan, Levent Şentürk ve Georges Perec'in yazıları).

Muhsin Ertuğrul'un 1947-53 yılları arasında Orhan Burian'a yazdığı mektuplar Gün Işığı'na çıkıyor.

Profil: Ölümün ve sessizliğin yazarı Louis-René Des Forêts Türk okuruyla buluşuyor.

İlhan Berk, Egemen Berköz ve Ebubekir Eroğlu'nun yeni şiirleri.

Yiğit Bener'le söyleşi.

Nermi Uygur'dan uzun bir deneme Murat Gülsoy'dan yeni bir öykü.

kitap-lık'ın Nisan sayısında: Edebiyatta Deneysel Çalışmaların Seyri... Deneysel – Avant-Garde ayırımı... Deneysel Edebiyatın sivrilmiş yazarları... Adım adım Oulipo... Murat Yalçın'ın hazırladığı 80 sayfalık Türkiye'de Deneysel Edebiyat Antolojisi, kitap-lık'ın ücretsiz eki... "Edebiyat hayata dair pek çok soru sormayacak ve durmadan yanıt aramayacaksa hiçbir şey değildir." sloganıyla yola çıkan 'yeni' kitap-lık artık her ay 10.000'den fazla okurla buluşuyor — Gazete bayilerinde ve kitapçılarda. 2.500.000 TL

YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

YKY
Yapı Kredi Yayınları

Irak'ta tarih bombalanıyor!

Mehmet Özdoğan

Bağdat'ın bombalanmasıyla başlayan savaş milyonlarca insanın yaşamını tehlikeye atarken, insanlığın binlerce yıllık ortak kültürel ve tarihi mirasını da tehdit ediyor. Savaş, sadece insanları ve diğer canlıları yok etmekle kalmayacak, Irak topraklarındaki uygarlık tarihi izlerini de silecektir. Bosna Hersek, Makedonya, Hırvatistan, Lübnan... Yakın geçmişte tüm bu savaşlara ve kültürel miras üzerindeki sonuçlarına tanık olduk. Savaş heryerdeki ötüve savaş başladığı andan itibaren uygar düşünce de bitiyor. Şiddetin ve dramının yaşandığı yerde kimseye kültür varlıklarının önemini anlatamazsınız. İnsan faktörü doğal olarak öne çıkar ve kültürel varlıklar arka planda kalır. Milyonlarca insanın gıda ve ilaç dahil her türlü yoksunluğu yaşadığı bir ortamda hiç kimse kalkıp da, benim çanağım, heykelim nerede, diye sormaz.

Mezopotamyanın Önemi

Öncelikle şunu kavramamız gerekiyor: Dünyada hiç bir yer kültürtarihi açısındanönemsiz değildir. Evet, Mezopotamya ve Yakındoğu, uygarlığın beşiğidir ve bu bağlamda çok şey söylene bilir, ama örneğin Sibirya da önemlidir. Orada da bir geçmiş vardır. Son bir milyon yıldan beri, Asya, Afrika ve Avrupa'nın her yerinde insan toplulukları var olmuştur. Hepsinin de uygarlık tarihiiçindeyeri vardır. Elbette bazı bölgeler günümüze gelen uygarlığın gelişmesine daha fazla katkıda bulunmuştur. Bu bölgeler, sistemi tetikleyici anlamda belli aşamaların gerçekleştiği yerlerdir.

Irak topraklarını içine alan Mezopotamya, yadsınamaz bir biçimde, özellikle MÖ 8. binden itibaren, günümüz sisteminin temel taşlarının atıldığı belli başlı yerlerden biridir. Kentlerin ortaya çıktığı, devlet sisteminin, bürokrasinin, imparatorlukların, dahasonra, örneğin Helenistik kültürün düşünsel yapısını oluşturan kurumsal olguların doğduğu topraklar: Batı İran, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu'nun bir kısmı, Suriye, Doğu Akdeniz, Filistin ve Lübnan'ı kapsayan ve Büyük Mezopotamya olarak adlandırılan bu bölge hem insanlığın ortak kültür mirasını taşımasından hem de belirgin özelliklerinden dolayıöne çıkmaktadır. Bu çekirdek bölgede Irak, özellikle ilk kentlerin ve devlet örgütünün ilk biçiminin ortaya çıktığı yer olarak ayrı bir önem taşımaktadır.

Bölgede kuruluş tarihi oldukça eski olan Bağdat Müzesi, Mezopotamya uygarlığının görkemini sergilemek amacıyla yapılmıştır. Oddönemde İngilizlerin yardımıyla çok hızlıgelişmiş olan bir prestij müzesidir. Tüm Mezopotamya kültürlerinin, Asur'un, Babil'in, Sümer'in en önemli eserlerinin yer aldığı, depolandığı dünyadaki en zengin müzelerin başında gelir. Bu eserlerin savaşın şiddetinden nasıl korunacağı ise büyük bir soru işaretidir.

Önlemler Yeterli Olamaz

Savaş koşullarında genel olarak alınan önlem, müzelerde birtakım eserlerin bodrumlara indirilmesi ya dadaha güvenli yerlere aktarılmasıdır. Özellikle Bağdat Müzesi gibi büyük birmüzeye sahipseniz ve yüz binlerce eserinizvarsa sadece seçerek aldıklarınızı kurtarabilirsiniz. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir güç, eserlerin tümünü birdenkorumaya yeterliideğildir. Ancak Beyrut Müzesi'ndeki gibi bazı eserleri betonla örtebilirsiniz. Alınan önlemlerden bir diğeri ise uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde kültürel varlıklar açısından önem taşıyan alanların, özellikle müzelerin, bombalanmaması için işaretlenmesidir. Bu önlemler müzeleri korusa bile, ki koruyamadığı pekçok örnek yaşanmıştır, Irak'taasıl tehlikede olan höyüklerdir. Irak dümdüz bir yer ve bu höyükler arazideki siper alınabilecek, tuzaklar kurulabilecek, arkasına bombalar yerleştirilebilecek, dolayısıyla da hedef alınacak başlıcanoktalar. Enmodern silahlar kullanılsa bile, stratejik konumlarından dolayı kaçınılmaz olarak tahrip edilecekler. Körfez Savaşında da bu böyleoldu. Gelenduyumlar, Irakılların höyükleri siper ve askeri malzemeler için kullandığı yönünde. Aslında savaş olması bile gerekmiyor. Askeri manevralarda bile, genelde top mevzilerinin kurulduğu yerler yine bu noktalar. Çukurlar açılıp, toplar höyüklerin içlerine yerleştiriliyor. Ciddi bir savaşta, Irak'ta hiçbirşey kalmaz.

Irak'ın ve Mezopotamya'nın düzlüklerindeki bilgiler müzelerdekinden çok daha önemlidir. Onları kaybettiğinizde asla yerine koyamazsınız. Müzedeki eserlerin belgeleri, hiç değilse resimleri vardır. Oysalrak'ta kazılmayan en azından 10 bin tane büyük höyük ve kilometrekarelerle ifade edilen mega yerleşimler bulunmaktadır. Bunlardan henüz 100 ya da 200 tanesi ortaya çıkarılmıştır: Bürokrasi ve yönetim mekanizmasının doğduğu kent Uruk ve Ninova gibi bilinen önemliörnekler de bugün tehlikededir. Bence en vahim durumda olanı Uruk'tur. Daha yarısı kazılmış durumda ve diğer yarısı için en azından bir 100 yıl daha ister. Sümer uygarlığının, bütün bir kent sisteminin, yazının, bürokrasinin, yönetim mekanizmasının, askeri mimarinin, edebiyatın, tapınakların, tapınak ekonomisinin doğduğu, bir anlamda her şeyin temelinin atıldığı bir kent. Bunlar sadece bildiklerimiz. Bugün Irak'ta hangi höyüğü kazsanız tablet yağar. Helenistik dönemden Roma'ya, Abbasilerin ünlü kenti Şamara'dan Osmanlı'ya kadar insanlığın geçmişine ilişkin en önemli yazılı belgeler bu topraklarda bulunmaktadır.

Tahribat Savaş Sonrasında da Sürecektir

Savaşın süreceği her gün, dünya kültür mirasından bir bölüm eksilecektir. Savaşın tekbir gününde bile yüzlerce kültürel varlık yok olacaktır. Savaş sırasında ve sonrasında insanların içine düştüğü durum, kaybı artıran en önemli etkenlerden biridir. İnsanlar aç ve çaresiz kaldıklarında müzeleri ve eski eserleri yağmalamaya başlıyor. Herkesin gözü

toprağa ve eski esere kayıyor. Bütün karışıklık dönemlerinde koruma kalktığı anda, yoksunluk içindeki insan doğal olarak kolaypara getirecek malzemeye, yani eski esere yöneliyor. Bunun örneklerini Kafkaslar'da, dağlan Doğu blogu ülkelerinde, Humeyni döneminin başında İran'da yaşadık. Özellikle Irak'ta savaş bittikten ve Saddamdevrildiktensonra var olan muhalif grupların muhtemel iktidar çatışmaları da bombalar kadar tesirliolacaktır.

Kültürel varlıklara yönelik tahribata ilişkin birtakım yaptırımlar öngörülse bile bunun uygulaması pek mümkündürünmemektedir. Her şeyden önce sorun cezai yaptırım için kimin neye zarar verdiğini kanıtlama problemidir. Öncelikle bilmek gerekir ki herhangi bir ülkedeki kültürel varlıkların ancak çok küçük bir kısmı resmen belgelenmiş ve kayda geçmiştir. Bu durum Birleşmiş Milletler UNESCO hükümlerinin uygulama alanını daraltmaktadır. Ayrıca bu yerlerin kazısı genel olarak yapılmadığından dolayı buralarda ne tür bilgininolduğu da bilinmemektedir. Bu varlıkların kaydı dahiolsa hangi tarafın -saldırganların mı savunanların mı- olayınfaili olduğunu belirlemek mümkündeğildir. Afganistan'daki Buda heykelleri, Bosna'daki Mostar Köprüsü bütün dünyanın gözü önünde bombalanmıştır. Buda heykellerinin yıkılacağı önceden anons edildi. Burası UNESCO dünya miras listesindeydi; yani nüfus kâğıdı en güçlü olan yerlerden biriydi, ama göz göre göre bombalandı. Kimeceza vereceksiniz? Savaş sorumlularınainsan öldürmenin hesabınındahi sorulamadığızamanlardakimse Buda heykellerinin veya Mostar Köprüsü'nün hesabını soramayacaktır. Aynı sorunlar Irak'ta da yaşanacaktır. Savaş sırasında kültürel varlıkların yağmalanacağı kesindir. Diyelim ki Bağdat Müzesi yağmalandı ve savaştan sonra parçaların bir kısmı örneğin Çin'de, Japonya'da veya Arjantin'de bulundu. Fakat onların, Irak'a ait olduğunun kanıtlanması için, müze kayıtlarında veya benzer birkayıtlarının olması gerekmektedir. Ne yazık ki çoğu müzede bu tür düzenlemeler bulunmamaktadır.

İlk Körfez Savaşı sırasında özellikle Güney Irak'ta, Basra civarında bombalamanın dışında, askeri harekât sırasında da birçok höyüğün tümüyle tahrip olduğu, bazı önemli merkezlerin de çok büyük zarara uğradığı şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Fakat kesin olarak nerelerin tahrip olduğunu ve zararın boyutlarını belirleye bilme olanağımız bulunmamaktadır. Aynı şekilde kuzeydeki müzelerin yağmalandığı ve çok sayıda bulduntunun dünya piyasalarında dolaşmaya başladığı da geien bilgiler arasındadır.

Sonuçolarak tanınmış yerlerin tahribata uğraması olasılığı biraz daha azolsada Irak savaşıyla birlikte kültür varlıklarının tümüne yönelik çok ciddi bir tehditle karşı karşıya bulunmaktayız. Belirtilmesi gereken diğer tehlikeli bir tutum da tek bir eser kurtarıldığında bütün sorunun çözüldüğünün sanılmasıdır. Sembolik değerdeki bazı eserlerin kurtarılması insanları rehavete itmekte ve diğerlerini unuttumaktadır. Eğer Irak'ta da bir Şamara, iki Asur höyüğü üzerinde çok durulsa, bu varlıklar elden geldiğince korunacak fakat binlerce başka şey yok olacaktır.

Savaş insanlık için her anlamda yıkıcı sonuçlar doğuracaktır. Daha önceki bütün savaşlardatanık olduklarımızı bilerek tarihsel sorumluluğumuzu unutmamalıyız.

EDİTÖRDEN

112. sayımızla merhaba

Nisan 2002'de gerçekleştirdiğimiz atılım birinci yılını doldururken, geçen sayıdan itibaren artan sayfa sayımızla daha zengin içerikli, yazıları konu ve tür itibariyle daha çeşitli, daha kapsamlı ve doyurucu bir dergi hazırlama, dolayısıyla daha geniş bir okur kitlesine hitap etme olanağına ulaştık. Sınırlı sayfa sayısı ne zamandır bizi zorluyordu. 32 sayfalık artış, isteyip de el atamadığımız alanlara girmemizi mümkün kılacağı gibi, işlediğimiz konuların hakkını vermemizi de kolaylaştıracaktır diye umuyoruz. Geçen yıl doğru yönde bir adım attığımıza inanıyoruz, ama henüz yolun başındayız. *Toplumsal Tarih*'i her ay biraz daha iyileştirebilmek için görüş ve önerilerinize ihtiyacımız var.

Bir buçuk yıldır birlikte çalıştığımız ve 100. sayı atılımına büyük katkıda bulunan arkadaşımız Mustafa Yolaç yayın yönetmenliği görevinden ayrıldı. Kendisine özverili çalışmaları için teşekkür ederken bundan sonraki yaşamında da başarılar dileriz. Bu vesileyle bir yıl öncekiatılıma destek veren, katkıda bulunan, eleştiri ve övgüleriyle bizi cesaretlendiren tüm dostve okurlarımıza teşekkür borcumuzu da ifadeetmiş olalım.

Bu sayıda Bizans dosyasını hazırlayan Nevra Necipoğlu, yine uzun zamandır niyetlenip de bir türlü istediğimiz düzey ve ölçüde sayfalarımızda yer veremediğimiz bir alana güçlü bir adım atmamızı sağladı. Kendisine değerli mesaisi için teşekkür ederiz.

Savaşsız günler dileğiyle...

Ekrem Çakıroğlu

02 Ayın Gündemi — MEHMET ÖZDOĞAN

08 Osmanlı Basını — EMEL SEYHAN

10 Yahudi geleneğinde sinagog — İNCİ TÜRKOĞLU

18 Özbekler Tekkesi — MEHMET ALTUN

24 Fausto Zonaro — AYKUT ÇURÇAĞLAR

30 Paris'te yeni sanatın siyaseti — AHU ANTMEN

34 Değişen Avrupa imgeleri — ASLI ÇIRAKMAN

40 Tarihçilikte değişen yaklaşımlar — HALİL BERKTAY

46 York dönemi İngiltere tarihi — TOLGA GÜMÜŞ

50 Annemarie Schimmel vefat etti (1922-2003) — MAHMUT EROL KILIÇ

56 Tarih eğitiminde yeni yönelimler — WOLFGANG HÖPKEN

60 Demokrat Parti döneminde grevler — YÜKSEL AKKAYA

66 Girit ve Minos uygarlığı — OĞUZ TEKİN

DOSYA

72 Türkiye'de Bizans tarihçiliğinin dünü, bugünü ve sorunları — NEVRA NECİPOĞLU

78 Türkiye'de Bizans sanatı — S. YILDIZ ÖTÜKEN

80 15. yüzyıl Bizans tarihçisi Laonikos Halkokondilis — FERHAN KIRLIDÖKMEOLLADĞLU

82 Konstantinopolis'te Haçlılar — IŞIN DEMİRKENT

86 Bizans döneminde Konstantinopolis'in inşası — G. ECE TURNATOR

90 Bizans'tan Osmanlı fethine Selanik (Thessaloniki) — MELEK DELİLBAŞI

94 Tay Projesi Bizans dönemi envanter çalışmalarını sürdürüyor — ENGİN AKYÜREK

98 Arşivden Bir Belge — YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

102 BJK — DİNDER KAYA

104 Kitabiyat — MUSTAFA DUMAN

107 Tarih Vakfı'ndan haberler

Bu sayıda yer alan Avrupa tarihiyle ilgili yazıların yayımı Avrupa Birliği Horizons Programı çerçevesinde desteklenmektedir. Yazılardaki görüşler yazarlarına ait olup, Avrupa Komisyonu'nun resmi görüşlerini yansıtmamaktadır.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Aylık Dergi
Nisan 2003 Sayı: 112, c. 19
Tarih Vakfı Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu

Yayın Koordinatör Yardımcısı ve S. Yazışleri Md.
Aykut Tunç Kılıç

Kapak Resmi: Mozaik melek başı, Louvre Müzesi, Paris

Yayın Kurulu
Hülya Balcı Akarlı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

10

Yahudi geleneğinde sinagog

İnci Türkoğlu sinagogun tarihi gelişim içerisinde başlıca işlev ve unsurlarının şekillenişini ele alıyor.

24

İki meşrutiyetin İtalyan ressamı Fausto Zonaro

Aykut Gürçağlar İtalyan sanatçının İstanbul yıllarını ve sanatını anlatıyor.

50

Annemarie Schimmel vefat etti (1922-2003)

Mahmut Erol Kılıç, geçtiğimiz şubat ayında kaybettiğimiz büyük tasavvuf tarihçisini ve eserlerini ele alıyor.

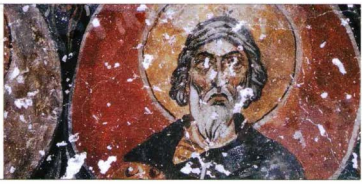
66

Girit ve Minos uygarlığı

Oğuz Tekin neolitik çağdan başlayarak Girit'te uygarlığın izlerini aktarıyor.

DOSYA **70-97**

Bizans dünyası

Dergi Tasarım
Baki Kara
Rauf Kösemen (Myra)

Grafik Uygulama
Saliha Bilgöner

Kapak Tasarımı
Rauf Kösemen

Kapak Uygulama
Evrim Savaş (Myra)

Reklam
İnci Tepeci
Ebru Şimşek

Düzeltİ
Nihal Bozkekin

Renk Ayrımı
7 Renk

Baskı
Promar Matbaacılık
0212 690 63 63

Abonelik işleri: Abonet
Tel: (212) 210 01 10 Faks: (212) 222 27 10
abonet@abonet.net | www.abonet.net

Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel: (312) 426 16 54

Dağıtım Doğan Dağıtım

Abone Koşulları
Bir yıllık 40.000.000 TL
Bir cilt 22.000.000 TL

İletişim Adresi
Vali Konağı Caddesi Sarısun Apt. No: 57
Nişantaşı 34365 İstanbul
Tel: (212) 233 21 61 / 233 21 66 / 233 21 76
Faks: (212) 234 32 90

www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr

Demir Yol: Tren Çağı

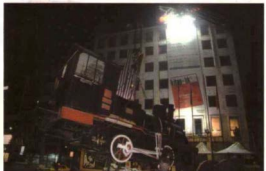
Yapı Kredi Kültür Merkezi, TCDD Genel Müdürlüğü'nün katkılarıyla hazırlanan Demir Yol, Tren Çağı sergisine ev sahipliği yapıyor. Danışmanlığını Prof. Dr. Zafer Toprak'ın yaptığı sergi, 14 Mart-24 Mayıs 2003 tarihleri arasında Yapı Kredi Kültür Merkezi Vedat Nedim Tör Müzesi'nde ziyaret edilebilir.

Erken sanayileşen ülkelerde demiryolu, ekonomik gelişmenin bir simgesiydi. Büyük yatırım gerektiren bu ağ, sermaye birikiminin bir anlamda sonucunu oluşturuyordu. Ancak sanayileşmesini gerçekleştirememiş ülkelerde demiryolu sanayileşmeye ivme kazandıran bir etken olarak görülebilir. Örneğin Osmanlı'da, demiryolu çağdaşlığın sonucu değil, nedeni olarak günde me geldi. Osmanlı, sanayi devrimini yaşamaksızın demiryollarına kavuştu ve ülkedeki yaşam tarzının değişiminde demiryolu asli bir işlev gördü. Kırım Savaşı sonrası ülkeye gelen demiryolu, aslında geniş anlamda modernitenin ta kendisiydi. İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba, Hicaz ve Bağdat demiryolu projeleri derken Cumhuriyet'e gelindi. Cumhuriyet döneminde demiryolu, milli politikaların başında yer aldı. Amaç, ülkeyi "demir ağlarla örmek"ti. Cumhuriyet hükümeti ilk iş olarak demiryollarını millileştirdi.

Demiryolunun devletle bütünleşmiş imgesi çok partili döneme kadar sürdü. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı blokunda yer alması ve ABD'den büyük ölçekte yardımlar görmesi, demiryolu çağının sonu oldu. Demiryolu devletle o denli özdeşleştirilmişti ki karayollarına öncelik verilmesi tek parti dönemi devletçiliğinin ölüm fermanı gibiydi.

Gelişmiş ülkelerde demiryolu ve hızlı trenler ulaşımın vazgeçilmez unsuru haline gelirken Türkiye'de kendi haline bırakıldı. Demiryolu geriliğin, karayolu ise modernliğin simgesi oldu. Serginin kataloğunda Ayfer Tunç, Zafer Toprak ve İlber Ortaylı'nın yazılarıyla Enis Batur'un demiryolu ve trenin hayatımızdaki yerini evrensel bir yaklaşımla, A'dan Z'ye alfabetik sıralanmış kavramlar ışığında ele aldığı bir bölüm yer alıyor.

14 Mart-24 Mayıs 2003
Yer: Yapı Kredi Kültür Merkezi
Vedat Nedim Tör Müzesi
Açık olduğu saatler:
Hafta içi: 10:00-19:00
C.tesi: 10:00-18:00
Pazar: 13:00-18:00

Birinci Sosyal Bilimler Fuarı

Türkiye'deki Amerikan liseleri arasında 7-8 Mart 2003 tarihleri arasında Üsküdar Amerikan Lisesi'nde gerçekleştirilen 1. Sosyal Bilimler Fuarı kapsamında düzenlenen proje yarışmasında tarih alanında İzmir Amerikan Lisesi öğrencileri Leslie Abuaf, Çiğdem Çımrın ve Hüsnü Kılınçoğlu'nun sunduğu "İzmir Yahudileri Tarihi ve Sinagoglar" başlıklı çalışma birinciliği kazandı.

Aydın Doğan Vakfı arkeoloji ödülü

Bu yıl (Mart 2003) arkeoloji alanında verilen Aydın Doğan Vakfı ödülünü Prof. Dr. Altan A. Çilingiroğlu ile Prof. Dr. Sedat Alp paylaştı. Ayrıca, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü ile Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Enstitüsü kurumsal hizmet ödülüne layık görüldü.

Osmanlı devletinin kuruluş dönemi üzerine söyleşiler

İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün "Osmanlı Devletinin Kuruluş Dönemi Üstüne Söyleşiler" dizisinin beşincisi 15 Nisan 2003 Salı günü saat 14.30'da Kuştepe Kampusu (0212-216 22 22) Akademik Kurul Odası'nda gerçekleşecek.
Prof. Dr. Necdet Öztürk
"15. Yüzyıl Osmanlı Kronikleri" ve Dr. Dritan Egro "The Early Stages of Islam in Western Balkans, 15th-16th centuries." başlıklı birer konuşma gerçekleştirecekler.

Eskiçağ'da İstanbul: Byzantion'dan Constantinopolis'e

Prof. Dr. Oğuz Tekin • Düzenleyen: Sanat Tarihi Derneği
Tarih: 9 Nisan 2003 • Saat: 18.00 • Yer: Aksanat-Beyoğlu

Çanakkale'de Kara, Deniz ve Hava Gücü Koordinasyonu

Sayın Zafer Toprak'ın derginizin son sayısında yer alan "Çanakkale'de Kara, Deniz ve Hava Gücü Koordinasyonu" başlıklı yazısındaki bazı hatalara dikkatinizi çekmek istiyorum.

Yazının 5. paragrafında, "Bu arada 17'yi 18 Mart'a bağlayan gece Nusret mayın gemisinin İtilaf donanmasının güzergâhı üzerine gizlice mayın döşediği" denilmiştir. Nusret gemisinin hangi tarihte mayın döşediği henüz kesinlikle öğrenilememiştir, bilinememektedir. Bu olay, hemen her kaynakta bir başka türlü tasvir edilmektedir. Şurası açıktır ki, harbin hemen ertesi senesinden itibaren yayımlanmaya başlayan hatıralarda, Nusret'ten ve bu geminin başarısından söz edilmektedir bile... Üç İtilaf gemisinin batması, genellikle tabyalardan yapılan top atışlarına bağlanmaktadır. Bu olguyu destekleyen kimi noktalar vardır ki, bunlar da bugüne kadar göz ardı edilegelmiştir: Bunlardan en önemlisi, görev sırasında gemiye komuta eden subaydır (Binbaşı Nazmi Bey); savaşın diğer başarılı subayları gibi rütbe alıp mesleğinde ilerleyeceği yerde kısa sürede emekli edilmiştir. Dikkat edilirse, Çanakkale Savaşlarının küçük büyük bütün komutanları, daha sonraki yıllarda önemli görevler üstlenmişlerdir. Böyle bir olanak, niçin Nusret komutanından esirgenmiştir, bilinememektedir. Ama görev yaptığı kuruma küskün olduğu da kimi kaynaklara geçmiş durumda. Bunun nedeni, olsa olsa, görevin gerçek başarısının Türk gemi komutanına değil, bu görevde etkin rol üstlenen Alman mayın subayına (Yüzbaşı Geehl) ait oluşundan olsa gerektir. Bunun dışında, bugün çok büyük bir başarıya imza attığını söyleyerek göklere çıkardığımız "kahraman" Nusret, neden seyir defteriyle birlikte hurdaya satılmıştır, hâlâ meçhuldur. Bu nokta, Nusret'in gerçekleştirdiğini iddia ettiğimiz bu görevin o günlerde pek fazla önemsenmediğini ya da yapılan işin gerçekten kayda değer bir şey olmadığını düşündürtmektedir. Kimi tesadüfler Nüsret'e böyle bir şans tanımış olabilir. Dolayısıyla konunun üzerindeki sis perdesi kalkana kadar kesin ifadelerden kaçınılmalıdır.

Yazının 7. paragrafının başında (dizgi hatası olsa gerektir) kara savaşlarının 25 Nisan 1917'de başladığı belirtiliyor, bu tarih 25 Nisan 1915 olmalıdır. Mustafa Kemal, düşmanı Conkbayırı'nda karşıladığı günden itibaren değil, 8 Ağustos 1915 günü Anafartalar grup komutanlığını üstlenmiştir. Osmanlı güçleri sadece 1 Mayıs'ta değil, hemen hemen mayıs ayının tamamında sürekli olarak aktif saldırılarda bulunmuş, bu saldırılar büyük kayıplara neden olduysa da, sürekli asker çıkaran düşman güçlerinin ilk günkü mevzilerinden daha fazla ilerlemelerini önlemiştir.

Çanakkale'de hava güçlerinin kullanımı, çarpışmaların başladığı günlerde değil, ondan aylar önce başlamıştır. Havacı Samson'un bizzat çıktığı hava keşiflerinden elde ettiği gözlem ve yanına aldığı donanma subaylarının gözlemleri, İtilaf güçlerine hiç bilmedikleri bir coğrafyayı tanıma fırsatı vermiştir.

İtilaf güçleri, Alman İslah Heyeti'nden önce özellikle Osmanlı donanmasında iyileştirme çalışmaları yapan İngiliz denizcilerinden hemen hemen hiç yararlanmamıştır. Savaş sonrası değerlendirmelerde, özellikle Osmanlı ordusunu, kıyılarını ve Boğaz tahkimatlarını iyi bilen ve tanıyan Amiral Limpus'tan bu harekâtta neden yararlanılmadığı da İngiliz İgiliz ler tarafından sorgulanmıştır. İşin gerçeği, Limpus'un sınırdışı edildiği günlerde Osmanlı devletinin henüz savaşa girmiş olmaması ve İngilizlerin Çanakkale'ye göndereceekleri donanmanın komutasını bu nedenle ona vermekte tereddüt etmeleridir. Onun yerine Malta tersanesi komutanı Carden atanmıştır bu görevе... İngiltere'nin Çanakkale Konsolosu Palmers da, Çanakkale'yi terk edemeden yakalanan E-15 denizaltısında ele geçirilmiş ve esir edilmiştir. Dolayısıyla ondan da yararlanılmamıştır.

Denizlerin, boğazların, koyların veya körfezlerin mayınlanması, Çanakkale'den çok önceden beri bilinen, uygulanan bir yöntemdi. Önemi bu savaşta keşfedilmemiştir. Keşfedilen şey, ciddi mühimmat yokluğunda Boğaz'ı enine ve boyuna kesecek kadar çok mayını bulma becerisidir. Bunu da Almanlar başarmışlardır: İstanbul Boğazı'nda demirli bulunan Goeben ve Breslau zırhlılarına tesadüfen çarpar da belki batırır düşüncesiyle Ruslar tarafından Karadeniz-Marmara akıntısına bırakılan mayınlar Alman denizciler tarafından toplanmış ve Çanakkale'ye sevk edilmiştir. Nusret'in Erenköy'e yerleştirdiği mayınlar da bu mayınlardandır... İtilaf güçleri açısından söz konusu mayınların bulunmasından sorumlu olanlar ise, havacılar değil, denizdeki mayın taraycılardır.

Hava gücünün önemi ilk kez Çanakkale'de anlaşılmamıştır; o sıralarda Avrupa cephelerinde zaten şiddetli hava muharebeleri cereyan ediyordu. Samson da bu nedenle civardaki adalara acele olarak pistler yaptırmıştır. Seddülbahir'de kumlar üzerinde de bir uçak meydanı kurulmamıştır. Kurulsa, orada iki dakika bekleyecek bir uçak saniyesinde Türk topçu ateşi altında parçalanırdı. Olsa olsa, burada küçük bir pistin varlığından söz edilebilir.

Deniz savaşları konusunda yenilik olarak söz edilen denizaltı savaşları ise, Çanakkale'de öncelikle İngiliz, Avustralya ve Fransız denizaltılarıyla başlamıştır, Alman U tipi denizaltılarıyla değil. Onlar, çok sonraları ulaşabilmişlerdir Çanakkale sularına... İngilizlerin E tipi denizaltıları, Avustralyalıların AE tipi denizaltısı ve Fransızların denizaltıları, İtilaf donanmasının Boğaz girişini ablukaya almasıyla birlikte Marmara'ya girmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Sonunda, Boğaz'daki mayın hatlarının arasından geçerek Marmara'ya giren denizaltılar, cepheye asker ve malzeme taşıyan birçok gemiyi batırmışlardır. Ancak, bunların Marmara'ya girişi yazıda söylenildiği gibi 7 Ağustos'tan sonra değil, çok daha önce başlamıştır. Hatta, bazıları mayın ayında çoktan devre dışı kalmıştır bile. Diğer denizaltılar İstanbul'a kadar ulaşıp limanda gemi batırmış, İzmit Körfezi'nde tren yolu imha etmiştir. Ancak, bu denizaltıların bir kaçı yakalanmış veya bazıları batırılmıştır. Özellikle Fransızların Turquose denizaltısı sağlam ele geçirilmiş ve Müstecip Onbaşı adıyla Osmanlı donanmasına kazandırılmış, yakalanan Avustralyalı AE-2 ise kendi kaptanı tarafından batırılmıştır.

Yetkin İŞÇEN

ÖZÜR

Dergimizin 112. sayısında yayımlanan Mete Tunçay imzalı "Latife Hanım-Kameneva Mektuplaşması" başlıklı yazıda aşağıdaki dipnot yayımlanmamıştır:

"Lev Boriseviç Kamenev (aslı Rosenfeld) 1883-1936, Sovyet Komünizminin ileri gelenlerindendi. Lenin'in 1924'te ölümünden sonra, kayınbiraderi Troçki'ye karşı, Stalin ve Zinovyev'le birlikte bir Triumvira yönetimi oluşturmuştu. 1926'da Stalin'in partiye hakim olmasından sonra, Troçki muhalefetine katıldı. 1927'de partiden atıldı; ama yeniden alındı ve küçük görevlere getirildi. 1934 sonlarında, Kirov cinayetiyle ilişkisi olduğu ileri sürülerek hapse mahkûm edildi. 1936'da göstermelik bir mahkemede, Zinovyev ve 14 başka yöneticiyle beraber vatana ihanet ettiklerini 'itiraf' edince idamlarına hükmedildi. 1988 yılında, onun ve Zinovyev'in suçsuz oldukları saptanarak rehabilite edildiler."

Düzeltir, özür dileriz.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

Mart 1903

Hazırlayan: Emel Seyhan

Çemberlitaş'ta Yangın

***İkdam*, 4 Nisan 1903]** Çemberlitaş'ta Mathaa-i Osmaniye yanında Şücaaddin Mahallesinde Köprülüzâde saadetlu Sait Bey'in mutasarrıf ve âmedî-i divân-ı hümâyûn hulefâsından saadetlu Nizameddin Beyefendi hazretlerinin müstecîr [kiracı] bulunduğu haneden evvelki gece saat yedi buçukta ateş zuhur ederek mezkûr hanede misafir sadaret mektûbî kalemi hulefâsından Hıfzı Bey'in tehlikeli surette muhterik [yanmış] olduğu ve hanenin eşyalarıyla beraber kâmilen yandığı dünkü nüshamızda yazılmış idi.

Hıfzı Bey'in Hapishane-i Umumi hastahanesinde her ne kadar tedavisine itina edilmiş ise de biçâre beyzâde yanmış olduğundan dün sabah saat birde müteessiren vefat etmiştir. Hıfzı Bey hastahanede ifade-i merâm edememiş ve vefatından evvel komiser-i sânî Hacı Rıza Efendi tarafından "senin ismin Hıfzı mı" sualine merhum yalnız göz işaretiyle evet cevabını verebilmiştir. Bu harîk-i fecî-i dil-sûz [yürek yakıcı feci yangın] hakkında istihsâl eylediğimiz malumat ve tafsilat ber vech-i âti derc-i sütûn-ı teessüf ve teessür kılınır.

Merhûm Hıfzı Bey Emniyet Sandığı muhasebeciliğinden muhrec Sadreddin Efendi ile beraber evvelki gece Nizameddin Bey'in hanesine misafirliğe gitmişler. Orta katta ve arka cihetteki odada konuşup görüştükten sonra saat bir buçukta yemek yemişler, yemekten sonra dörde kadar da tatlı tatlı sohbet ve muhabbet eylemişlerdir. Nizameddin Bey iki yaşında mahdumu Kudret Bey ile üst kattaki odasına çekilmiş, Sadreddin Efendi'ye orta katta bir oda Hıfzı Bey'e dahi aksamdan oturdukları oda irâe [gösterilmiş] ve tahsis kılınmıştır.

Hıfzı Bey'in yattığı odadaki mangalda ateş tepeleme olduğu halde Hıfzı Bey derin bir uykuya dalmış ve bir aralık mangaldan sıçrayan bir kıvılcım üzerine oda eşyası ateş almış, her tarafı bez kokusu bürümüş ise de hanedekiler derin uykuda olduklarından ve mahalle bekçisi dahi o aralık sokaktan geçmediğinden ateş gittikçe odanın her tarafına yayılıp birdenbire parlamış. Ateş Hıfzı Bey'in yatağına sirayet edince hiçâre can acısıyla yatağından uyanmış odayı duman ve ateş içinde görünce yanıyoruz diye feryada başlamıştır. Bu feryad Nizameddin Bey'e de aksetmekle o dahi odasından fırlamış ve aşağıdaki uşaklara yangın haberini vermiş ise de uşak İbrahim Çemberlitaş'ta Acem'in sabahçı çaycı dükkânında bulunan memurlara malumat verince ve memurlar da yetişinceye kadar ateş her tarafı bürümüştür. Nizameddin Bey can havliyle kendini dışarı atmış, onu müteakib Sadreddin Efendi orta kat penceresinden kendini aşağıya fırlatmış bunlar esna-yı sukutta [düşme sırasında] bir arıza-i vücudiyeye düçar olmamışlar, yalnız Sadreddin Efendi'nin biraz saçı ve sakalı ütülenmiştir.

Hizmetçiler ile uşak ve ahçı kapıdan firar etmişler, Hıfzı Bey üzerindeki elbise kâmilen yanmış olduğu cihetle üryân ve süzân [çıplak ve yanar] bir halde merdivenden aşağı taşlığa kadar yuvarlanmış, orada birdenbire ayağa kalkıp şaşırdığından ne yapacağını bilmeyerek kendini tekrar ateş içine ilka etmek [atmak] istemiş ise o sırada memurîn-i zâbıta ve etraftan gelen halk kapıdan içeri girdiklerinden polis Hamdi Efendi mumaileyhi [adı geçenil kurtarmak için kolundan tutmuş ve şu kadar ki biçare Hıfzı Bey'in kolunun derileri avucunda kalmıştır. Hıfzı Bey bütün bütün şaşırarak ateşin içerisine yürümüş memûr-ı mumaileyh ikinci defa olarak Hıfzı Bey'in koltuklarından tutup dışarı çıkarmaya muvaffak olmuştur. Komiser-i salis Ferhad Efendi mumaileyhin üzerine bir çarşaf örtüp sedye ile zabıta nezaret-i celîlesine götürmüştür. Hane halkının kâmilen çıkarıldığına kanaat hasıl olduğu sırada içeride çocuk kaldığı haber verilmekle Çemberlitaş'ta boyacı Hamdi pencereyi kırıp içeri girmiş, odada yatakları aramış, biçare çocuğu sandalye altına gizlenmiş bir halde bulmuş, Hamdi çocuğu pencereden aşağı atmış çocuk pencerenin demir parmaklıklarına takıldığından oradan da kurtarılarak sokağa verilmiş, sokakta polis Hamdi ve Edhem Efendiler tarafından sâlimen alınmıştır

Harîkin suret-i fecaati Hıfzı Bey'in pederi Cemiyet-i Rüsûmiye azasından saadetlu İzzet Beyefendi hazretlerine aksetmekle dün Zabıta Nezaret-i celîlesine gelmiş, ciğerpâresinin yaralarını gözyaşlarıyla ıslatmıştır.

Hıfzı Bey'in cenazesi bugün Hapishane-i Umumi hastahanesinde techîz ve tekfini bilicrâ [yıkanıp kefenlenerek] defn edilecektir. Merhumun ihtirak-ı fecîi haberi üzerine ciğer-pâresini görmeye şitâbân olan [koşan] validesi de birkaç defalar bayılmıştır.

Merhum henüz 22 yaşında bir nevcivân [genç] idi.

Silah Taşıma Yasağı

***İkdam*, 3 Nisan 1903]** Müstesna olarak konsülato kavvâslarından mâadâ derûn-ı şehirde [kent içinde] kimsenin silah taşımaması lâzimeden iken tüccâr ve mektep kavvâsları ve hane bekçileri ve bazı pâşâhânlar [gece bekçileri]

çarşı ve mahallât arasında alenen revolver ve emsâli esliha [silahlar] taşımakta oldukları ve bu kabil silah taşıyan eşhâsın adedi bir yekûn-ı mühim teşkil etmekte bulunduğu görülmekte olup şu hal ise nizamat-ı zabıtaya muhalif bulunmasına mebni bademâ konsülato kavvâslarından mâdâ kimsenin silah taşımasına mahal kalmamak üzere evvelâ bulundukları hidmet vesilesiyle silah taşımayı âdet edinmiş olan o misillü eşhasa katiyen pazar yerlerinde ve sokaklarda silah taşımamaları ve mağazalarında ve hanelerinde bekçi kullanmakta olan zevâta da bekçilerine mağaza ve haneleriden mâdâ yerlerde silah taşıtmamaları hususunun icâb edenlere suret-i münâsibede tenbih ve tefhimiyle [bildirilmesiyle] hilâf-ı tenbih hareket edenlerin taşıyacakları eslihanın usulen müsadere edilmesi mevki komiserlerine bildirilmiş ve pâsbânların da bademâ nizâmen mahzûr görülen silah taşımak mezuniyeti yalnız geceleri vazife başında oldukları evkata [zamanlara] münhasır tutulmuş idüğünden ve şu tedâbir-i mânia memûrîn-i zabıtaca mütemadiyen teftiş olunacağından âtiyen buna itiraza mahal kalmamak üzere işbu evâmir ve tenbihata [emir ve uyarılara] muhalif harekette bulunulmaması Selanik vilayet-i celilesinden ilân edilmiştir

■ Padişahın Aşuresi

[İkdam, 9 Nisan 1903] Aşer-i Muharremü'l-harâm olmak münasebetiyle bu sene dahi şeref-sudûr ve sünûh buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mantûk-ı münîfince evvelki gece ser-kilârî-i hazret-i şehriyârî atufetlu Osman Beyefendi hazretleriyle matbah-ı âmire müdürü saadetlu Mazhar Beyefendi hazretleri ve matbah-ı hâs vekilharcı izzetlu Edhem Efendi'nin nezaretleri altında olarak Hamidiye Camii envâr-ı sâtı'ı karşısında vâki meydanda bir suret-i nefîsede âşûrâ tabh olunarak sabah fukarâ ve zuafâya [zayıflara] tevzi olunmuş ve da'vât-ı hazret-i padişâhî yâd ve tezkâr kılınmıştır [anılmıştır]

■ Evlenirken Para İsrafı Hakkında

[İkdam, 19 Nisan 1903] İzdivâc ve tenâküh [evlenme ve nikâhlanma] hususâtında taşra ahalisinin ahkâm-ı şer'iyye ve nizamiye hilâfına olarak vüs' ü iktidârından ziyade [güç kuvvetinden fazla] akçe sarf etmekte ve bunun neticesi olmak üzere pek çok kimseler tecehhül edemeyerek [evlenemeyerek] taraf-ı nâ-meşrûaya sülûk [girerek] ile envâ-i cerâim ika eylemekte oldukları haber verilmiş olup halbuki bu yolda vukua gelen ahvâlin men'i ve ıslâhı için iki defa emr-i âlî sâdır olduğu gibi bu bâbda tenbihatı hâvi neşr olunan ilanname-de izdivâc maddesi dört sınıfa taksim ile her sınıfın hal ve şânına, servet ve iktidarına göre tarafeynden verilmesi ve yapılması câiz görülen şeyler tayin ve tahdid kılınmış idüğüne ve ahalinin bu yüzden düçâr oldukları zarar ve ziyan haiz-i ehemmiyet bulunduğuna mebni zikr olunan evâmir-i aliyye ve ilanname ahkâmının tamamen icrâ ve hüsn-i muhafazası lüzumu dahiliye nezaret-i celîlesinden vilâyâta iş'âr buyurulmuştur.

■ J. Volkman

[Sabah, 18 Nisan 1903] Beyoğlu'nda Pasaj Oryantal numara 14 ve Cadde-i Kebîr'de numara 177, Kadıköyü'nde Muvakkithane Sokağı numara 20, Üsküdar'da Gündoğan İskele Caddesi ve İstanbul'da Örücüler Çarşısı, Fabrikası Boğaziçi'nde Kuruçeşme'dedir.

Nev-Usûl Buharlı Boyahane

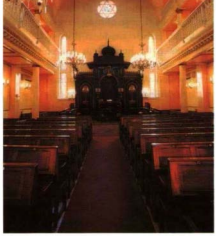
Zükûr ve inâsa ve etfâle [erkek, kadın ve çocuklara] mahsus melbûsâttan [elbiselerden], askeri üniformalarından, perde, halı ve emsâli mefrûşâta müteallik akmışe üzerinde usûl-i kimyeviye ile ve kuru halinde leke çıkarılır. Ütü ile mükemmelen temizlenir. Yeni akmışe dahi boyanır.

Yahudi geleneğinde sinagog

Artık cemaat bulunmayan kentlerdeki yapılar harabe haline gelmiştir. Kültürümüzün ve tarihimizin parçasını oluşturan bu yapıların daha fazla tahribata uğramadan gelecek nesillere aktarılması gereklidir.

İnci Türkoğlu ›

Musevilerin ibadet yerine sinagog denir. Sinagog sözcüğü Yunanca *synagogé*'den gelir ve anlamı, "toplanma yeri" olup hem bir mekânı hem de topluluğun kendisini temsil eder. Sinagog için kullanılan bir başka Yunanca sözcük de "dua evi" anlamındaki *proseukhe*'dir. Sinagog, Türkçe'de havrı olarak da bilinir. İbranice'deki karşılıkları *bevra* (birlik), *bet ha tefilla* (dua evi), *bet ha knesset* (toplantı evi) ve *bet ha midraş* (eğitimevi)'tir. Aşkenazların yaşadıkları ortamın diliyle İbranice'nin karışımından oluşturdukları Yidiş dilinde ise sinagog için *şul* (Almanca'daki *Schule* sözcüğünden) kelimesi kullanılır. Avrupa'da 19. yüzyılla birlikte doruğa çıkan Aydınlanma hareketi ile birlikte daha görkemli sinagoglar inşa eden ve ibadetlerinde reform gerçekleştiren Yahudiler bugün sinagoglarını *tempel* yani "tapınak" olarak adlandırmaktadır. Türkiye'deki Musevilerin ezici çoğunluğunu oluşturan Sefaradlar ise sinagoglarını "cemaat" ve "kutsal cemaat" anlamında *Kal*, *Kat(h)al*, *Kat(h)al Kadoş* ya da *Keh(h)ila* olarak da adlandırır. Benzer şekilde Hıristiyanların ibadet yerine verdiğimiz kilise adı da Yunanca'da "toplarıma" anlamındaki *ekklesia*'dan geliyor; İslamiyette ibadet yerlerinin adı olan cami sözcüğü de Arapça olup "cem eden" yani toplayan, bir araya getiren anlamındadır.

Yüksekkaldırım Aşkenaz Sinagogu, oryantalist ehalve tevası velki katlı kadınlar mahfiliyle dikkat çekiyor. Frayman v.d.s. 54'ten İzzet Keribar fotoğrafı

Sinagogun kutsallığı *Alabra*'da şöyle anlatılır:[1]

1. Bir sinagog veya öğrenme evi çok kutsal bir yerdir. Orada oturandan saygıyla korkmamız gerektiği konusunda uyarıldık: "Kutsal mekânlarıma hürmet edin/korkun." (Levililer 19: 30) Bu ihare sinagoglar için de geçerlidir, çünkü onlara da *mikdis* ya da kutsal mekân denilir: "Onlar için kutsal mekân ben olacağım." (Hezekiel 11: 16). Bu nedenle, böyle yerlerde "boş muhabbet"etmek veya hesap görmek yasaktır (Bu hesaplara hayır işleri dahil değildir). Bu yapılara saygı gösterilmeli, süpürülüp silinmelidir. İçlerinde mumlar yakılarak onurlandırılmalıdırlar. Bu yapıların içinde yetişkinler küçük çocuklarını öpmemelidir. Bularda Tanrı sevgisi haricinde sevgi gösterisi yapmak uygun değildir.

2. Bu yapılara girmeden önce kişi ayaklarındaki çamuru temizlemeli ve üstünün başının temiz olduğundan emin olmalıdır. İçeride tükürmek serbesttir ancak tükürük hemen ayakkabıyla temizlenmelidir.

3. Kişi bu kutsal mekânlara sıcakta serinlemek, yağmurda ıslanmamak amacıyla girmemelidir. Eğer kişi birini çağırmak amacıyla içeri girmek durumunda kalırsa, girince bir dua okumalı ya da en azından oturup oradakileri dinlemeli, bir süre sonra söz konusu kişiyi çağırmalıdır.

4. Bu yapılarda yemek yemek, içmek, uyumak veya uyuklamak yasaktır. Sadece özel dini durumlarda geceleme yapılabilir, ancak *ebal*'den uzaktı kalınmalıdır. Benzer şekilde ancak özel dini durumlarda yemek yenilebilir ve kesinlikle sarhoş veya çakırkeyif olunmamalıdır. Burada öğrenim gören kişiler öğrenimlerinin aksamaması için burada kalabilir, yatabilir veya yemek yiyebilirler.

5. Bir sinagog inşa ederken bir Tora bilgesine danışmak gereklidir. Bu kişi yol göstereceklir.

Yahudiler için bu kadar kutsal olan sinagogların ilk kez ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmiyor. Bu

konuda öne sürülen savları şöyle sıralayabiliriz:

MÖ 7. yüzyıl: Kral Yeşu'nun MÖ 621 yılındaki reformları sırasında Kudüs dışındaki tüm sunakların kaldırılmasını emretmesi (2 Krallar 23) sonucu kültün Yeruşalayim Tapınağı'nda odaklanması ile Kudüs dışındaki kentlerde ortaya çıkan ibadet boşluğunu sinagoglar doldurdu.

MÖ 6. yüzyıl: Babil sürgünü sırasında (MÖ 586-538). Tapınak'ın yokluğunu doldurmak amacıyla ilk sinagoglar ortaya çıktı. Peygamberin sözlerini dinlemek üzere büyüklerin bir araya gelmeleri (Hezekiel 8:1, 14:1) sinagogların kökenini oluşturdu.

MÖ 5. yüzyıl: Babil sürgünü sonrası özellikle Nehemya ve Ezra'nın etkinlikleriyle sinagogların ortaya çıktığı düşünülüyor. Bazılarına göre MÖ 444 yılı Tişri ayında Ezra'nın kent kapısında halkın önünde Torah'yı okuması bunu etkilemiştir.

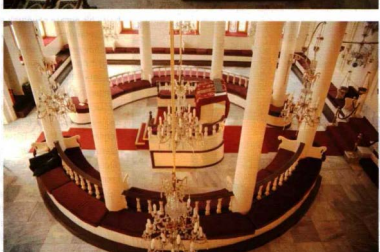
Hellenistik dönem (MÖ 332-331: Mısır'daki Yahudi cemaati, çağının dinsel ve toplumsal kurumlarından etkilenen bir kurum ortaya çıkardı. Bu savın en büyük arkeolojik desteği, İskenderiye'de ele geçen bu döneme ait bir yazıttır. Ioudaia'yı öne sürenler ise Haşmonay sülalesi döneminde Feriziler[2] tarafından ortaya çıkarıldığını savunurlar. Ayrıca Hellenistik dönemde Yahudi kaynaklarının suskunluğuna dayanan başka araştırmacılar da Ioudaia'da gün ışığına çıkan en erken arkeolojik verilerin MÖ 1. yüzyıla ait olması nedeniyle sinagogların Makabi dönemi (MÖ 166-37)[3] sonrasında ortaya çıktığını öne sürerler.

En yeni hipoteze göre ise ikinci Tapınak döneminde yavaş yavaş ortaya çıkan sinagogun kökleri, halkın şehir kapısı önünde toplanmasına gider. Şehir kapısı Biblik dönemlerde birçok etkinliğin gerçekleştiği mekân olageImiştir. Bu etkinlikler, muhtemelen Hellenistik dönemde bir ara şehir kapısından belirli bir binaya (sina-

Teva(h)/Bima(h)/Almemar

Türkiye sinagoglarında *bima* ve *teva* iç içe kavramlar ve unsurlar halindedir. Torah'nın okunduğu kürsü olan Tevah, İbranice'de "Nuh'un Gemisi" anlamına gelir; Bimah zeminden daha yüksekte olan platform anlamındadır; Almemar ise Arapça minber sözcüğünden alınmıştır. Balat Ahrida ve Hasköy Maalem sinagoglarında bu kürsü,gemi teknesibiçiminde yapılmıştır. Bazı örneklerde birdenfazlakişinin oturmasını sağlayacak seki bulunur. Birkısım örnekte ise yalnızcaTora'nın üzerine yerleştirileceği tablakadaryer vardır. Teva, sinagogun içerisinde ehalin önünde,orta-da veya ehalin karşı duvarında konumlanabilir. Sefer Tora'nın üzerine konduğu kürsü, Ezra Peygamber'in Yasa'yı okuduğu ahşap kürsüye (Nehemya 8:4)öykünerek ahşaptan yapılır. Yenilikçi iç düzenesahip sinagoglarda bima doğrudan ehalin önünde konumlandırılmıştır. Bimave teva,Tapınak'taki kurban (korban) taşınısimgeler. Kürsününkonduğu platform kare, dikdörtgen, yuvarlak, elips, altıgen, sekizgen biçimli olabilir. Genelde yapının ana ekseni üzerinde yer alır ve üzerinde bir kubbe, tonoz ile veya sütunlarla çevrelenerek vurgulanır.

Ankara Sinagogu'nun tevası (üstte), Bursa Geruş Sinagogu'nun dairesel planlı çekirdek kısmı ve tevası İ. Türkoğluarşivi

gog) taşınmıştır. Bunu savunan araştırmacılar, sinagogun tarihte belirli bir noktada belirli bir kriz veya bir kişi veya toplumun birden karar vermesiyle ortaya çıkmış olamayacağını öne sürmektedir. Şehir kapısının pazar yeri, mahkeme alanı, peygamberlerin halka hitap ettikleri mekân veya ibadet mekânı olduğu biliniyor. Değişik yerlerdeki kazılar, Hellenistik dönemde şehir kapısı civarında önemli bir değişiklik gerçekleştiğini göstermektedir. Geleneksel olarak kapının bitişiğinde yapılarla çevrili bir meydan yer alırken artık Hellenistik dünyayla tanışan Kutsal Topraklar'daki yerleşimleriki kuleyle çevrili basit bir kapı modeline yöneliyordu. Birinci Tapınak döneminde kent kapısının işlevleri ile MS 1. yüzyıldaki sinagogun işlevleri birbiriyle örtüşmektedir. Bu da Biblik kent kapısının kent etkinlikleri merkezinden basit bir giriş-çıkış sağlayan kapıya dönüşmesi ve Biblik dönemde kent kapısıyla ilişkili etkinliklerin Hellenistik döneme gelindiğinde sinagog adı verilen bir yapıya taşınması anlamına gelir.

Sinagog yapısının Ioudaia'da (Yahudiye) mı yoksa Diaspora'da mı ilk kez ortaya çıktığı sorusu, farklı nedenlerden dolayı aynı zamanlarda her iki yerde birden ortaya çıktı şeklinde yanıtlanıyor. Ioudaia'da Hellenleşen, yani Yunanlılaşan kentlerde kent kapılarının meydan özelliğini yitirmesiyle Yahudilerin alternatif arayışı sonucu sinagoglar ortaya çıktı. Diaspora'daki Yahudilerin pagan kent kapılarını kullanması söz konusu olamadığından *gentile* bir dünyada kimliklerini korumak ve ifade edebilmek için bir mekâna ihtiyaçları vardı ve bu mekân da sinagog oldu. Arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkan en eski yapılar ikinci Tapınak döneminden (MÖ 514-MS 70) oldukları için bilim adamlarınca İkinci Tapınak Sinagogları olarak adlandırılıyor. En erkeni MÖ 2. yüzyıla tarihlenen bu örnekler arasında Yunanistan'ın Delos adasındaki yapı, İtalya Ostia'daki yapı ve İsrail'deki Gamla, Masada, Herodium ve Kefernahum'daki yapılar sayılabilir. İkinci Tapınak'ın yıkılışından sonra, özellikle 2. yüzyıldan başlayarak hem Kutsal Topraklar'da hem de Diaspora'daki örnek sayısı hızla arttı. İsrail'de 20. yüzyılın başından bu yana 100'den fazla örnek kazılarla gün ışığına çıkarıldı. Türkiye'de Roma dönemine ait bilinen dört örnekten yalnızca Sardis ve Priene'deki yapıların sinagog olduğu kesindir. Ülkemizde ortaçağa ait sinagog yapısı bilinmiyor, mevcut örneklerin büyük çoğunluğu ise Osmanlı dönemine, özellikle de 19. yüzyıla ait

Sinagogların, kaynaklardan saptanan işlevleri ve günümüz Türkiye'sindeki durum şöyledir:

Dua/İbadet: İkinci Tapınak'ın yıkıl-

Sefer Tora(h)

İbranice'de "Yasa Kitabı" anlamına gelir; *Torah*, Tanrı'nın Yahudilere öğretisi anlamındadır. Kosher bir hayvanın, genellikle ceylanın, derisi üzerine özel bir tüy kalemve özel bir mürekkep ile İbranice olarak bu işte uzmanlaşmış yetişkin bir Yahudi erkek tarafından *Pentateukh* (Kutsal Kitap'ın Eski Ahit bölümünün ilk beş kitabı: Yaradılış, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye) yazılır. Sefer Torah'da 52 paraşa (bölüm) bulunur. Her hafta bir paraşa okunarak bir yıl tamamlanır. Bu rulolar, *azei hayyim* (hayat ağacı) denilen tutamaklara sarılır. Tutamaklar birbirine *mappah* denilen bağlayıcı ile tutturulur. Uçlarına *rimmonim* (narlar) veya *tappuhim* (elmalar) denilen süsler takılır. Tomarın üzerine *keter* veya *atarah* denilen gümüş bir taç/göğüslük takılır ve işli örtü (*me'il*) ile sarılır veya metal/ahşap mahfaza (*tik* veya *tas*) içine konulur. Sefer Torah'lar ehalde saklanır ve yalnızca Şabat ve bayram günlerinde çıkarılır. El değdirilmeden, *punteros* veya *yad* denilen özel çubuklarla satırlar takip edilerek okunur. Çok değerli olan Sefer Torah'lar ve ilgiliolmüş eşyalar nedeniyle, tıpkı camiler ve kiliseler gibi sinagoglar da son yıllardaeski eser kaçakçılarının hedefi haline gelmiştir.

Tora'da yazım hatasının düzeltilmesi. de Langes. 117'den

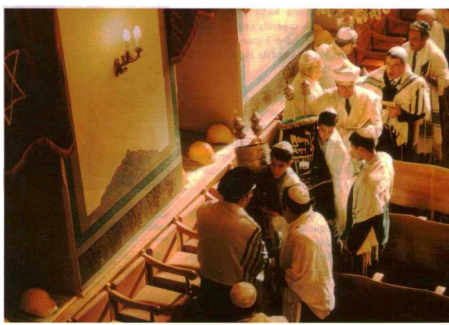
Göğüslüğü, örtüsü ve *rimmonim*'iyle 19. yy'dan Türkiye menşeli Torah bugün New York Musevi Müzesinde sergilenmektedir. Kellers. 125'ten

masından önce sinagoglarda düzenli günlük ibadet yapıldığı kesin olarak bilinmiyor ancak Şabat ve bayramlarda düzenli ibadet gerçekleştiriliyordu. Sinagogların birincil işlevi Şabat ve bayram günleri Tora'nın okunmasıdır. Tora'nın okunması, Musevilikte ibadetin odağıdır. İbadete başlanabilmesi için 10 yetişkin erkeğin –buna *minyan* denir– hazır bulunması gerekmektedir. Yahudi geleneğinde yalnız bir tek Tapınak (Kudüs'teki Moriah Dağı'nın tepesindeki) olabilmesine karşın sinagoglar her yerde inşa edilebilir. Böylece, resmi ibadet, Yahudi dünyasının her köşesine erişebilmiştir. Tapınak'ta Musa'nın kardeşi Harun (Aaron)'un soyundan gelen *Kohen*'ler kurban törenlerini gerçekleştirirdi. Halbuki sinagoglarda asla kurban kesilmez

Eğitim: Eskiçağda bu etkinlik, çocuklar için okul, ibadet sırasında kutsal yazıların okunması ve açıklanması, yetişkinler için düzenli dersler şeklinde değişik biçimlerde gerçekleşmiş olabilir. Türkiye'de Musevi nüfusun iyice azalmaya başladığı 1950'lere kadar dinsel eğitim yine sinagoglarda, hahamlar tarafından veriliyordu. Bunun için *midraş* ya da *yeşiva* denilen mekânlar kullanılıyordu. Bugün Musevi nüfusunun azlığı nedeniyle dinsel eğitim İstanbul ve İzmir'de belirli birkaç yerde verilebilmektedir

Kutsal Yemekler/Ziyafetler: Kaynaklardaki bilgilerden sinagoglarda yemek verildiği anlaşılıyor. Ancak böyle ziyafetler genelde Şabat veya bayramlarla ilgili olmalıdır. Caesarea (İsrail) ve Stobi (Makedonya) sinagoglarında ziyafet salonunun (*triclinium*) varlığı biliniyor. Günümüz Türkiye sinagoglarında, bu tür etkinlikler için genellikle bir yemek salonu bulunmaktadır.

Toplumsal Fonlar Kasası: Sinagoglar para toplanan, saklanan ve dağıtılan bir hayır kurumu işlevine de sahipti. Diaspora'da ise yıllık Tapınak vergisi toplanıyor, yerel sinagogda saklanıyor ve daha sonra bölge bankasına ve zamanı gelince Yeruşalayim'e (Kudüs) aktarılıyordu.

Hasköy Maalem Sinagogu'nda Sefer Tora'ların tevaya doğru taşınması.
İ. Türkoğlu arşivi

Günümüzde Türkiye sinagoglarının büyük çoğunluğu vakıf hüviyetine sahiptir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin vakıflarla ilgili yasalarına tabidir.

Mahkeme: Toplum mahkemesi sinagogda toplanıyordu ve çok sayıda kaynaktan öğrendiğimize göre bu mahkemeler ceza da veriyordu. Bugün dinsel içerikli bir tek *Bet Din* mahkemesi vardır ve bu da Türkiye Hahambaşılığı bünyesi dahilindedir.

Genel Toplantı Salonu: En büyük toplumsal kurum olan sinagog aynı zamanda toplantı salonu işlevine sahipti. Tarihçi Iosephos, *Yahudi Savaşı* adlı eserinde, bir kısmı duanın hemen ardından düzenlenen ateşli savaş toplantılarından söz ediyor. Bugün Türkiye'de sinagog vakıflarının yönetim kurulları, sinagog kompleksinde mevcut toplantı odalarında veya cemaata ait sosyokültürel tesislerde toplanır. Yine cemaatle ilgili genel duyurular duadan önce veya sonra sinagogda yapılır.

Misafirhane: Diaspora sinagoglarında yolcu, fakir ve tüccarların konaklaması için odaların varlığı bilinmektedir. Kudüs'teki sinagoglar ise, her yıl belirli bayramlarda Hacca gelenlerin konaklaması için muazzam bir kapasiteye sahip olmalıdır. Ancak günümüz Türkiye sinagoglarının büyük çoğunluğunda bu tür mekânlar bulunmamaktadır.

Lojman: Rabinik kaynaklar ve arkeolojik bulgular sinagog görevlilerinin sinagogda sürekli ikamet ettiğini gösteriyor. Bu tür örnekler Türkiye'de de

Priene Sinagogu, ehal dekorasyonundan 7 kollu şamdan menora ve diğer lîtürjik obje betimli taş levha. Fine s. 44 fig.2.19

Yahudi geleneğinde sinagog

yakın zamana kadar bilinmektedir. Bugün çok az sayıda sinagogun mülkü içinde halen lojman mevcuttur: Örneğin, İstanbul'da Bakırköy, Hasköy Maalem.

Ayrıca Musevilikte sünnet, 13 yaş töreni *bar mitzvah/bat mitzvah*, düğün gibi törenler dinsel içerikli olduğundan sinagoglarda gerçekleşir. Bu gibi törenlerin ardından sinagogun ziyafet/yemek salonunda küçük resepsiyonlar verilir.

Böylesi bir işlev çeşitliliği sinagogların çoğunun birer külliyecik gibi inşa edilmesine yol açmıştır. Sinagog deyince ana ibadet mekânının yanı sıra *midraş* denilen küçük ibadethane, *Yeşiva* ve *Talmud Torah* gibi eğitim amaçlı mekânlar ile birlikte, haham odası, çeşme veya sarnıç gibi bir su kaynağı, tuvalet vb. müştemilat, yemek salonu, toplantı salonu, ritüel temizlik için *mikve*, Sukkot bayramında kullanılan *sukа* çardağının da bulunduğu avlu gibi birçok yan mekân daha akla gelmelidir. Türkiye'deki örneklerin büyük çoğunluğu bu tür külliyecikler halindedir. Kimi örnekler bir avlu etrafına dağılmış mekânlar birliği halindeyken (örneğin İstanbul'da Hasköy Maalem, Ortaköy Etzhayim, Balat Ahrida ve Yanbol, Kuzguncuk Bet Yakov, Ankara, Bursa Geruş ve Mayor, Gaziantep, Antakya sinagogları gibi), arsa büyüklüğü az olan bir kısmının da –özellikle 19. yüzyılın sonlarından başlayarak gelişen ve değişen şehir dokusunda bitişik nizamda inşa edilen sinagogların– bu oluşumu çokkatlılıkla çözümlediği gözlemleniyor (örneğin İstanbul'da Yüksekkaldırım Aşkenaz ve Schneidertempel, Karaköy'de bugün müze olan Zülfaris sinagogları, İzmir'de Alsancak Şaraşamayim sinagogları gibi).

Makabi isyanının başarılı sonucunu kutlayan Hanuka bayramında kullanılan 9 kollu şamdan hanukiya. Kellers. 265'ten

Sinagoglarda en kutsal yer, Sefer Tora'ların saklandığı *ehal*'dir. Ehal, yapının Kudüs'ü gösteren (genelde doğu, bazen güneydoğu veya güney olabilir) duvarı üzerinde yer alan bir dolap veya niş şeklindedir. Ana odak ise, Şabat ve bayram duaları sırasında Sefer Tora'ların ehalden çıkartılarak, üzerine konduğu ve açılarak ilgili bölümün okunduğu *teva* (*bima*) kürsüsüdür. Tevanın ehale göre ibadet mekânı içindeki konumu, cemaatin oturacakları yerlerin düzenini de belirler. Geleneksel olarak Aşkenaz sinagoglarında, 16. yüzyıl dini otoritesi Rav Moses Isserles'in tavsiyeleri üzerine, teva ya da bima, ibadet mekânının ortasında konumlanmıştır. Sefarad sinagoglarında ise normalde ehalin karşı duvarında yer alan teva 12. yüzyıl bilgesi Maimonides'in tavsiyesi üzerine herkesin daha iyi duyabilmesi amacıyla ortaya taşınmıştır. Tüm bu düzenlemelerde oturma sıraları tevanın etrafını iki veya üç yönden çevirir ve genellikle ehal-teva arası boş kalır. Bazı sinagoglarda ise teva, ehalin tam karşısındaki duvarın önündedir; buna çift odaklı düzen denilir ki, Roma dönemine ait Sardis Sinagogu ve enlemesine biçimli ibadet mekânlarıyla Büyükada Hesed le Avraam ve Haydarpaşa Hemdat İsrael sinagogları ile İtalyan modasına uyarak ortadaki tevalarının yerini değiştiren İzmir Talmud Tora ve Şalom sinagogları örnek olarak verilebilir. Ancak 19. yüzyıldaki reform hareketiyle birlikte teva (bima) ehalin önüne taşınmış, böylece tiyatro düzeninde oturma sıralarıyla aynı

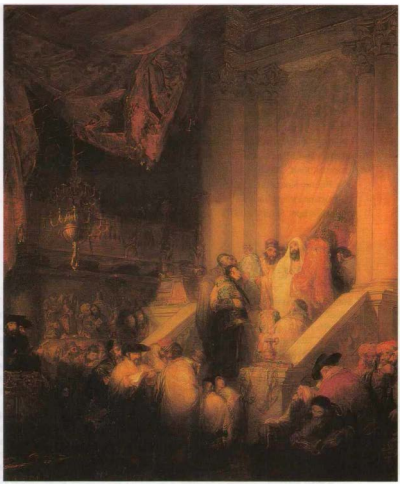
Sinagogda düğün. Bugün Amsterdam'da Rijksmuseum'da sergilenen Jozef Israels'in yağlıboya tablosu. Kellers. 294'ten

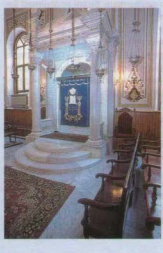
Balat İştipol Sinagogu'nun ahşap ehali.
İ. Türkoğlu arşivi

büyüklükteki bir mekânda geleneksel düzene göre daha çok kişinin ibadet edebilmesi sağlanmıştır.

Geleneksel düzende ibadet sırasında bütün gözler ortadaki tevaya yönelirken yenilikçi düzende ise gözler doğuya yönelmekte, daha üst kotta yer alan ehalin altında teva görsel olarak ikincil düzeye inmektedir. Yenilikçi düzenin 19. yüzyıldan başlayarak giderek tercih edilen düzen olduğu, hatta tevası ortada yer alan havraların, tadilat yapıp tevayı ehalin önüne taşıdığı, böylece daha çok sayıda kişinin ibadet mekânında rahat-

Sefer Toraların ehalden çıkartıldığı anı betimleyen bu tablonun (1840) ressamı Solomon Hart, İngiliz Royal Academy'e kabul edilen ilk Yahudi sanatçıdır.
Meeks. 2'den

Ehal/Aaron Ha-Kodeş

Hz. Musa'nın Tanrı'dan aldığı ve üzerinde On Emir'in yazılıolduğutaş tabletlerinyerleştiriliptapınak'ta (*Bet ha-Mikdaş*) saklandığı Ahit Sandığının sinagogdaki karşılığı olup *Sefer Torah*'ların saklandığı kapaklı dolaptır. Kudüs'e yönelik olan (genelde doğu, bazen güneydoğu veya güney) duvarda yer alır. İsrail'de yapılan kazılardan Tora dolabının başlangıçtatasınabilir olduğu, ancak Bizanslıdönemi sonuna doğru sabitleştiği anlaşılmıştır. Tıpkı cami mihrapları gibi yoğun bezemeli olan bu dolap genellikle ahşapolupdıştanve içten *parohet* denilen işlemeli perdelerle kapatılır. Dolabın içi genellikle atlas, ipek, altın yaldız gibi bir maddeyle kaplanır. Ehal yalnızca Şabat günleri ve bayramlarda açılır. Kapakları açılıp Sefer Torah'lar okunmak üzeredışarı çıkarıldığı zaman cemaat ayağa kalkar. Ehalin önünde, üstte *Ner Tamid* denilen ve Tapınak'taki *menorah*'yı temsil eden "sonsuz ışık" asılıdır. Ehal dolabının kapaklarında, önündeki parohette ve/veya ehalin üst alınlığında açık bir kitabı andıran ve On Emir'in yazılı olduğu iki tabletiyi temsil eden bezemeyer alır.

Haydarpaşa Hemdat İsrael Sinagogunun ehali. Niyegos. 63'ten İzzet Keribarfotoğrafı

ça ibadet etmesinin sağlandığı görülmektedir. Örneğin İzmir'deki Sinyora, Etz Hayyim, İstanbul'daki İtalyan sinagogları, Kırklareli Sinagogu tadilat yaparak ortadaki tevayı ehalin önüne taşımıştır.

Kazıların ortaya çıkardığı üzere İsrafdeki eskiçağ sinagoglarında iki-üç basamak şeklindeki kâğir oturma sıraları yapının duvarları boyunca uzanmaktaydı. Türkiye örneklerinden Priene Sinagogu'nda kuzey duvar boyunca kâğir bir sekinin uzandığı görülürken Sardis'te böyle bir iz yoktur. Osmanlı'dan günümüze ulaşan günümüz Türkiye sinagoglarının çoğunda duvarlar boyunca sabit, ahşap oturma sıraları uzanır. Bazen de İzmir Bikkur Holim'de olduğu gibi teva, ahşap ve sabit oturma sıralarıyla çevrilmiştir. Bursa, Geriş ve Mayor, Balat İştipol gibi antisal ve yapıyla organik bağı bulunan teva örneklerinde ise merkezdeki çekirdeği oluşturan sütunlar arası sabit, ahşap oturma sıralarıyla birleştirilmiştir. Mekân küçük ise duvarlar boyunca uzanan ahşap oturma sıraları ile ortadaki teva arası boş bırakılır; ancak mekân büyükse, duvarlar boyunca uzanan sabit oturma sıraları ile teva arasına birkaç kişilik ahşap, portatif oturma sıraları yerleştirilir. Bu portatif sıralar arkadan tevanın ön hizasına kadar ehale doğru bakarken, tevanın ön hizası ile ehal arasındaki kısımda kuzey ve güneydeki bölümler birbirini görecek şekilde konumlandırılır. Doğaldır ki, yenilikçi iç düzene sahip sinagoglarda yine birkaç kişilik portatif, ahşap oturma sıraları tiyatro düzeninde ehale doğru yönlenir. Aslında o sinagoga devam eden cemaatin maddi gücüne bağlı olarak ahşap ve portatif

Terimler

Alaha/ Halakhah: Yahudi dini hukuku olup insan yaşamının hemen hemen tüm yönlerini ele alır.

Apokrif: Hıristiyan konsillerinde orijinalliği kabul edilmeyen "yalancı" kitaplar.

Aşkenaz (Ashkenazim): Orta Avrupa kökenli ve Yidiş konuşan Yahudiler. Türkiye'de bin kişi kadardırlar. Rabanittirler.

Bet ha-Mikdaş: Kudüs'teki Tapınak/Tabernakl.

Biblik: Eski Ahit ve Yeni Ahit'in insanlığa vahiy olduğu dönemlerle ilgili.

Eski Ahit: Kutsal Kitap'ın Tevrat, Zebur (Mezmurlar)'u içeren ilk bölümü. Aslı Hz. İbrahim'in Tanrı'yla yaptığı ve erkek çocukların sünnetolmasını gerektiren ahiti dayanır. Bu ahit Sina Dağı'nda Musa ile yinelenmiştir.

Gentile: Yahudi dininden olmayanlar için kullanılan genel bir terim: gayrı-Musevi.

Hanuka: Makabi isyanının başarılı sonucunun kutlandığı ışıklar bayramı. Dokuz kollu şamdan hanukiya'nın her gün bir kolu yakılır.

Karay (Karayim): Rabanit olmayan, Tevrat'ta Tora haricindeki kitapları kabul etmeyen ve bugün Türkiye'de yalnızca 30-40 kişi kadarbir grupla temsil edilen Yahudiler.

Kaşer/koşer: Müseviliğin kurallarına uygun hazırlanan yiyecekler ve eti helal kabul edilen geviş getiren iki toynaklı hayvanlar.

Kohen ha-Gadol: Tapınak'ta başkâhin.

Kohen: Hz. Musa'nın kardeşi Harun'un (Aaron) soyundan gelen din görevlileri (kâhin). Kâhinler Tapınak'ta kurbandan sorumluydular.

Levili: Yakup'un üçüncü oğlu Levi'nin soyundan gelenler. Tapınak'ta müzikten ve diğer işlerden sorumluydular.

Menora(h): Yedi kollu şamdan. Orijinal menoranın tarifi Hz. Musa'ya Tanrı tarafından bildirilmiştir (Çıkış25: 31-40). Musa, altınıtaşedökmüşve menora kendiliğinden oluşmuştur.

Mişna/ Mishnah: Tora tefsirleri.

Pesah: Hamursuz bayramı. Mısır esaretinden kurtuluşu simgeler.

Rabbi/ Rav/ Ribi/ Haham: İbranice'de Rabbi "efendim", Rav "efendi" ve haham "bilge" anlamına gelir. Sinagoglarda ibadeti yöneten, dinsel konularda görüş bildirmeye resmi yetkili kişinin unvanıdır. Tarih boyunca Musevi hahamlar, Talmud, Mişna, Alaha, responsalar gibi çok zengin bir Rabinik/Rabanik literatür oluşturmuştur.

Rabanit: Hahamların tefsirlerini kabul eden.

Romaniyot: Roma ve Bizans İmparatorluklarının Yahudileri. Bizans'ın Romaniyot Yahudileri, İspanya'dan gelen Sefarad Yahudileri arasında erimiştir.

Roş ha-Şana: Yeniyıl bayramı, yılbaşı (genellikle Eylül ayına denk gelir)

Sefarad (Sephardim): İber Yarımadası kökenli, Judeo-espanyolca konuşan Yahudiler. Türkiye Yahudilerinin büyük çoğunluğunu oluştururlar. Rabanittirler.

Sukkot: Yom Kippur'dan 5 gün sonra başlayan 7 günlük hasat ve paylaşma bayramıdır. Sinagogavlularında yeralan suka çardaklarıtarım ürünleriyle süslenir.

Şabat(Sabbath): Tanrıyerlerive gökleri altı günde yarattmış, 7. günde dinlenmiştir. Sept (7.) günü olan Şabat, Yahudilerin çalışmadığı ve ibadet ettiği gündür. Cuma günbatımından cumartesi günbatımına kadar sürer.

Tallit: Dua sırasında erkeklerin omuzlarına aldıkları, dört köşesinde püsküllü bulunan şal/harmani. Biçimi ve giyilmesi Sayılar 15: 37-40 ve Tesniye 22: 12'de belirtilen bir giysidir.

Talmud Tora: Geleneksel Yahudi dini okulları.

Talmud: Mişna'nın yorumlarını içeren eser.

Yeni Ahit: Kutsal Kitap'ın İnciller, Elçilerin İşleri ve Mektupları içeren ikinci bölümü. Hıristiyan geleneğine göre Yahudiler Tanrı ile yaptıkları ahiti korumadıklarından Tanrı, İsa üzerinden insanlarla yeni bir ahit yapmıştır.

Yeşiva: Tora, Mişna ve Talmud'un ileri derecede incelendiği akademiler. Geleneksel olarak sinagoglarda yetişkinlerin eğitim aldığı okul.

Yom Kippur: Kefaret Günü. 25 saatlik oruçla ve bütün gün ibadetleçeçirilen ve Roş ha-Şana'yı izleyen 10 günlük tövbe süresinin sonundaki en kutsal ve en ciddi gün. Tanrı'dan On Emri alan Musa, dağdan aşağıya indiğinde halkın altın buzağıya taparken bulur ve tabletler parçalanır. Daha sonra Tanrı'nın İsrailoğullarını tekrar bağışlaması sonucu Kippur günü ikinci On Emir tabletlerini alır. Bağışlanma ve tövbegünüdür.

oturma sıraları yerine, kumaş kaplı sabit koltuklar da kullanılabilir; buna en güzel örnek olarak, Büyükada Hesed le Avraam Sinagogu verilebilir.

Türkiye Yahudileri Ortodoks olduklarından sinagogda kadınlar ve erkekler ibadet sırasında ayrı yerlerde durur. Türkiye sinagoglarında kadınlar mahfili camilerde olduğu gibi genellikle balkon/galeri katı şeklindedir, bazen de ana ibadet mekânı ile dirsek yapan bir kol gibi aynı seviyede konumlandırılmıştır.

Tevrat'ta açıkça ifade edildiğinden Musevi sanatında da İslam sanatında olduğu gibi figürlü tasvir yasağı vardır (Çıkış 20:4; Levililer 26: 1); dolayısıyla sinagoglar da, tıpkı camiler gibi, bitkisel ve geometrik motifli kompozisyonlarla bezenmiştir. Tasvir yasağına karşın hızı eskiçağ sinagoglarında özellikle takvim işlevli horoskop figürlü ve döneminin gözde hayvan figürlü ve bitkisel motif'li göz kamaştırıcı zemin mozaikleri vardır. MS 3. yüzyıla tarihlenen Dura Europos Sinagogu'nun bugün Şam'da Ulusal Müze'de sergilenen muhteşem figürlü freskoları hayranlık uyandırıcıdır. Eskiçağ sinagoglarında ehal dolabının ise *menora, şofer* gibi litürjik obje tasvirleriyle bezendiği dikkati çeker. Günümüz Türkiye sinagoglarında bitkisel ve geometrik kalemişi bezemeler, insansız manzara tasvirleri, nadiren kuş ve aslan betimleri karşımıza çıkmaktadır. *Parobet* ve Tora tomarlarının kumaş örtüleri gibi tekstil eserlerinde de benzer şekilde bitkisel bezeme yoğundur. Herhangi bir şekilde insan veya hayvan figürü kullanıldığı takdirde bu figürlerin bir yerinin eksik veya farklı betimlenmesine dikkat edilmektedir.

Bugün Türkiye'de düzenli olarak veya yarılıza belirli bayramlarda ibadet edilen toplam sinagog sayısı 25 kadardır. Artık cemaat bulunmayan kentlerdeki yapılar harabe haline gelmiştir. Kültürümüzün ve tarihimizin parçasını oluşturan bu yapıların gelecek nesillere aktarılması gereklidir. Bu yöndeki ilk çaba olarak 500. Yıl kutlamaları çerçevesinde Karaköy Zülfaris Sinagogu restore edilerek Türk Musevileri Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Yine Karaköy'deki Terziler Sinagogu bugün Schneidertempel Kültür Merkezi olarak, İzmir Karşıyaka Sinagogu ise Karşıyaka Belediyesi Konservatuvarı olarak işlev kazanmıştır. Darısı diğerlerine...

New York Musevi Müzesi koleksiyonundan gümüş sünnet seti. Keilers. 169'dan

1 Burada verilen bilgi şu internet adresinden alınmıştır: Halacha-Yomi (13: 1-5): http://www.torah.org/learning/halacha/classes/class13-1-5.html (1.2.2003).

2 Fariziler (Parisiler, Pharisees, Perushim). İkinci Tapınak döneminde bir Yahudilik mezhebi. Adları "ayrılıkçılar" ya da "tefsirciler" anlamına gelen Fariziler, ilk kez MÖ 160'ta söz edilmektedir. Yazılı ve sözlü yasalara uymakta çok titizdiler ve sinagoglarda eğitim verirlerdi. Özellikle ölümden sonra dirilme ve Mesih'in geleceği şeklindeki öğretileri Yahudi halkını büyük oranda etkilemiştir. Farizilerin yorumlarını, Tapınak'ın yıkılmasından sonra haham'ların çalışmalarında (Rabinik Literatür) varlığını sürdürmüştür. Fariziler, Sadukilerin Biblik motamotçuluğuna ve Eseneslerin de münzeviliğine karşıydılar. Yeni Ahit'te olumsuz bir şekilde gösterilmelerine karşın kendi üyeleri arasında yüksek ahlak seviyesine sahiptiler.

3 MÖ 167'de Seleukos kralı IV. Antiokhos Epiphanes zamanında Tapınak'ın pagan kültüne hizmet etmesi istendiğinde çıkan Makabi isyanı ve sonrasında kurulan Hşmonay sülalesinin iş başında olduğu döneme Makabi dönemi (MÖ 166-37) denir. Kelime anlamı "çekiç" olan Makabi, isyancı başarılı kullandığı bir unvan olup Eski Ahit (yani Tevrat, Zebur ve Mezmurlar)'e bazen dahil edilen iki adet apokrif (yalancı) "Makabiler" kitabı, bu isyanı ve siyasi durumu anlatır. Bir asrı aşkın süren bu bağımsız İbrani Krallığı, 57 yılında talit kavgalarına Roma İmparatorluğu'nun karışmasıyla sona ermiştir.

Seçme Kaynakça

S. Alalu vd, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, İstanbul 1996.
E. Alok - M. Mitrani, *Anatolian Synagogues*, İstanbul 1992.
Y. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul 2001-2002
D. Binder, "Second Temple Synagogues", http://www.smu.edu/~dbinder, 2002.
L. & D. Cohn-Sherbok, *A Popular Dictionary of Judaism*, Richmond 1997.
S. Fine (ed.), *Sacred Realm, The Emergence of the Synagogue in the Ancient World*, New York & Oxford 1996.
E. Frayman - M. Grosman - R. Schild, *Yüksekkaldırım'da Yüz Yıllık Bir Sinagog, Aşkenazlar*, İstanbul 2000.
N. Güleryüz, *İstanbul Sinagogları*, İstanbul 1992.
E. Juhasz (ed.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Jerusalem 1990.
N. de Lange, *Atlas of the Jewish World*, New York 1992.
L. I. Levine, *The Ancient Synagogue, The First Thousand Years*, New Haven & London 2000.
İ. Karmi, *The Jewish Sites of Istanbul, A Guide Book*, İstanbul 1992.
S. R. Keller (ed.), *The Jews, A Treasury of Art and Literature*, New York 1992.
C. H. Krinsky, *Synagogues of Europe, Architecture, History, Meaning*, New York 1996.
H. A. Meek, *The Synagogue*, London 1995.
A. Niyego vd, *Haydarpaşa'da Geçen Yüz Yılımız*, İstanbul 1999.
İ. Türkoğlu, *Antik Çağdan Günümüze Türkiye'de Sinagog Mimarisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 2001.
A. Unterman, *Dictionary of Jewish Lore and Legend*, London 1997.

KUVAYI MİLLİYECİLERİN GİZLİ SIĞINAĞI VE ARDINDAKİ BİLİNMEYENLER

Özbekler Tekkesi

Din adamlarının Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Kuvayi Milliye'ye verdiği destek, savaşın başarısı için hayati önem taşıyordu. İstanbul Üsküdar'da şeyhi olduğu Özbekler Tekkesi'ni gündüzleri dergâh, geceleriyse hücre evi gibi kullanan Atâ Efendi, bu desteğin en somut örneklerinden biriydi. Tekke Anadolu'ya adam, silah ve mühimmat kaçırılmasında faydalı işler yaptı. Pek çok vatansever, Anadolu'ya bu yolla geçti.

***Mehmet Altun* ›**

Üsküdar Sultantepe'de, bir rivayete göre bizzat Sultan I. Mahmud'un emriyle 1752'de kurulan Özbekler Tekkesi, 170 yıllık tarihi boyunca üstlendiği rollerle alışılmış dergâh tipinin dışında bir görüntü çizer. Bu roller şaşılacak derecede çeşitlidir. Naksîbendi tarikatının Yesevi koluna bağlı olan tekke, her şeyden önce, Hicaz yolunda halifenin duasını almak için İstanbul'a gelen Türkistanlı hacılar için önemli bir konaklama yeridir. Burası, aynı zamanda, şeyhlerinin ilim, kültür ve sanata ilgileri nedeniyle her devirde aydınlar için önemli bir buluşma noktası olmuştur. Hemen her postnişin farklı bir alanda sivrilmiştir. Örneğin Buharalı Şeyh Sadık Efendi (ö. 1846) bir ebru ustasıdır. Onun oğlu ve tekkenin yedinci postnişini olan İbrahim Edhem Efendi (ö. 1904) "hezarfen" (bin sanat sahibi) lakabıyla tanınır. Onun ölümünden sonra tekkenin başına geçen Mehmed Salih Efendi (ö. 1915), ağabeyinin izinden giderek büsbütün unutulmuş bir sanat olan çatma kumaş üreticiliğini yeniden hayata geçirmiştir.[1]

Kuvayi Milliye hareketine destek veren Şeyh Atâ Efendi.

Özbekler Tekkesi'nin Türk ulusçuluğunun doğmasında ve yayılmasında da önemli bir rolü vardır. Burası, Türkçe çalışmalarının yapıldığı ilk yerlerden biridir. 1847'de İstanbul'a gelerek Özbekler Tekkesi'ne şeyh olan Buharalı Süleyman Efendi'nin 1882'de neşrettiği *Lugat-i Çağatayi ve Türki-yi Osmani* adlı eser, Türkçe'nin öz köklerinin Arapça'nın dışında olduğunu göstermeye yönelik ilk çalışmalardan biridir. Tekke, Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Türkiye ile ilişkilerini artıran Çağatay ve Özbek aydınlarının başlıca buluşma yeri olmuş, bu aydınların dil ve tarih üzerine yaptığı çalışmalar Türk ulusçuluk hareketine güç kazandırmıştır.[2]

Tekkenin dokuzuncu ve son postnişini olan Şeyh Atâ Efendi (ö. 1936) ise hukukçu ve aynı zamanda sıkı bir Kuvayi Milliyecidir. Onun mütareke yıllarına rastlayan postnişinliği döneminde Özbekler Tekkesi, İstanbul'dan Anadolu'ya adam, silah ve mühimmat kaçıran önemli bir karakol olmuştur. Tekkenin bu hizmetleri pek çok eserde övgü dolu sözlerle anlatılır. Fakat bu övgüler, aynı zamanda pek çok çelişkiyi ve belirsizliği de beraberinde getirmektedir.

Millî Mücadele'de Din Adamları ve Özbekler Tekkesi

Ulusal Kurtuluş Savaşı her türlü sınıfsal, kültürel ve siyasi farklılığının ötesinde bir egemenlik mücadelesi olduğundan, kısa zamanda geniş tabanlı bir hareket tarafından desteklenmiştir. Bu özelliğinden ötürü, daha ilk günden din adamlarını da kendine çekmiştir.

Bu dönemde Mustafa Kemal din adamlarının desteğini almaya özellikle önem vermiş, Said Nursi gibi liderleri Ankara'ya getirtmek için ısrarlı bir çabaya girişmiş, hatta zaman zaman kendisi de dini içerikli konuşmalar yapmıştır.[3] Dini kesimden alınan destek kimi zaman silahlı katılım şeklinde olsa da, daha çok propaganda alanında gerçekleşmiştir. Din adamlarının işgal bölgelerinde

bile geniş kitlelere rahatça ulaşabilmesi ve cemaat üzerinde telkin gücüne sahip olması, bu kesimin desteğini vazgeçilmez kılmıştır.

Özbekler Tekkesi Şeyhi Atâ Efendi'nin verdiği destek ise daha çok lojistik ağırlıklıdır. Atâ Efendi tekkesini Kuvayi Milliyeciler için bir sığınma, haberleşme ve tedavi merkezi haline getirmiş, özellikle İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya adam kaçırılmasında etkin rol oynamıştır. Tekkenin üstlendiği bu rol öncelikle onun coğrafi konumuyla ilgilidir. Mütareke yıllarında genel olarak Boğaz'ın Asya yakası, Anadolu'ya yapılan her türlü sevkiyatın çıkış noktasıydı. Bu dönemde başlıca yollar ve her türlü deniz ulaşımı sıkı kontrol altında tutulduğundan, gizlice Anadolu'ya geçmenin tek yolu bu yakadaki köylerden içeri uzanan patikalardı.

Milli Mücadele'nin başladığı yıllarda Anadolu yakasındaki hemen her köy bir direniş merkezi haline gelmişti. Bu köylerde oturan çok sayıda vatanseverle birlikte karakollarda görevli Türk subayları da harekete destek veriyorlardı. Paşabahçe Müstakil Jandarma Takımı Komutanı Mülazımevvel Arif Bey, Üsküdar Jandarma Komutanı Binbaşı Remzi, Takım Komutanı Mülazımevvel Sabahaddin ve Jandarma Mülazımı Salih Beyler, bunlardan sadece birkaçıydı.[3]

Vatanseverlerin Anadolu'ya geçişinde önemli kolaylıklar sağlayan Binbaşı Remzi, aynı zamanda Kasım 1919'da kurulan Karakol Cemiyeti'nin de üyesiydi. Bu cemiyet, Özbekler Tekkesi ile yakın ilişki içindeydi. Eski milletvekili ve araştırmacı Hasene Ilgaz'a göre Karakol Cemiyeti tekkelerden yaygın olarak yararlanıyordu. Özbekler Tekkesi ve Merdiven Köyü'ndeki Bektaşi Tekkesi bunlardan sadece ikisiydi. Bu tekkeler Anadolu'ya giden ve gelenlere menzil vazifesi görüyordu. Merkezin parolasıyla kapıyı çalan herkes buyur ediliyor, daha sonra icap eden mahallere gönderiliyordu.[5]

Özbekler Tekkesi'nin restore edilmeden önceki hali (üstte), Şeyh İbrahim Edhem'in büyük torunu Ahmet Ertegün'ün yardımlarıyla restore edilen binanın buğünkü görünümü (altta).

"Beni İsa Yolladı"

Özbekler Tekkesi'nin parolası "Beni İsa yolladı" idi. Buradaki "İsa", cemiyetin yönetim kurulunda görev yapan Galatalı Şevket olmalıdır. Çünkü üyeler arasındaki gizli haberleşmede Mustafa Kemal için "Nuh", Ali Fuad (Cebesoy) için "Musa", Kara Vâsıf için "Cengiz", Galatalı Şevket için de "Isa" rumuzları kullanılıyordu.[6] Şeyh Atâ Efendi, şifreyle kapısını çalan Kuvayi Milliyecileri saklıyor, onların Anadolu'ya gönderilmesine aracılık ediyor, Anadolu'ya geçenlerle İstanbul'daki aileleri arasındaki haberleşmeyi sağlıyor, silah kaçırılmasına yardım ediyordu.

Gerçekten de bu dönemde İstanbul'dan Anadolu'ya büyük bir silah sevkiyatı söz konusuydu. Miralay Arif Bey'in anılarında belirttiğine göre Damat Ferit hükümetinin ve İngilizlerin kontrolündeki ambar ve depolardan çalınmak suretiyle çeşitli

Özbekler Tekkesi

tarihlerde İstanbul'dan 56.000 mekanizma, 320 makineli tüfek, 1500 tüfek, bir batarya top, 2000 sandık cephane, 10.000 takım elbise, 100.000 gem, nal ve mıh, 15.000 matara, 1000 tona yakın malzeme ve askeri eşya Anadolu'ya geçirilmişti.[7] Bunların sevkiyatı genellikle takalar ve sandallarla denizden yapılıyordu. Ancak karadan ulaştırılması gereken

Karakol Cemiyeti'nin üç kurucusundan biri olan Baha Bald Bey.

malzemeler geceleri gizlice Özbekler Tekkesi'ne taşınıyor, sonra parça parça Kısıklı İmamı Nuri Hoca'nın Lihadi'deki evinin yanındaki mezarlığa, oradan da Dr. Esat Paşa'nın çiftliğine götürülerek Anadolu'ya sevk ediliyordu.

İstanbul işgal edildiği takdirde Meclis'te tutuklamalar olabileceğini hesaba katan Kuvayi Milliyeciler Anadolu'ya geçiş yollarını belirlemişlerdi. Bu iş için en uygun güzergâhlardan biri Üsküdar'dı. Burası öteden beri "kıbar işgalciler" olarak adlandırılan İtalyanların denetiminde olduğundan, kontroller diğer yerlere oranla daha gevşekti.[8] Özbekler Tekkesi durumdan haberdar edilmiş, teşkilat hazır hale getirilmiş, parola güvenilir mebuslara dağıtılmıştı, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*'nda bu hazırlıkları şöyle anlatır: "Kemaletttin Sami ile Anadolu'ya kaçmak meselesini konuştum. Şayet, ihtiyaç hasıl olursa, ilk sığınılacak yer Sultantepe'de Özbekler Tekkesi'ydi. Oraya kabul edilmek için de parola 'Beni İsa yolladı' idi."[9]

Özbekler Tekkesi'nin Kapısını Kimler Çaldı?

İşgalin birkaç gün içinde başlayacağına dair istihbarat alan Meclis-i Mebusan üyeleri, Mustafa Kemal'in kendilerini Ankara'ya davet etmesine rağmen sonuna kadar İstanbul'da kalıp olacakları görmek üzere kendi aralarında anlaşmışlardı. 16 Mart sabahı Meclis'e gelen mebuslar, geceleyin Müttefik kuvvetlerinin karaya asker çıkardıklarını, bazı karakolları basıp Türk askerlerini öldürdüklerini, Harbiye Nezareti'ni işgal ettiklerini ve telgrafhaneleri ele geçirdiklerini öğrendiler. İşgal hâlâ başlamıştı ve ortalıkta mebuslar hakkında tutuklama kararı çıkarıldığına dair söylentiler dolaşıyordu. Birkaç saat içinde Rauf ve Vasıf Beylerin Meclis'ten zorla alınıp götürülmesi, bu duyumların gerçek olduğunu gösterdi. Telaşa düşen mebusların şimdi tek bir amaçları vardı: Saklanmak ve ilk fırsatta Ankara'ya yola koyulmak

Bu günler, çoğu kişi için kurtuluşun anahtarı olan Özbekler Tekkesi'nin en hareketli zamanlarıdır. O sıralarda tekkede misafir edilerek ya da Şeyh Atâ Efendi'den destek alarak yola koyulan çok sayıda kişi olduğu hemen her kaynakta belirtilir. Ancak bu kişilerin kimler olduğu konusu, üzerinde durmayı gerektirecek çelişkilerle doludur.

Özbekler Tekkesi hakkındaki hemen her kaynağın ortak olarak ileri sürdüğü isimlerden biri Miralay İsmet (İnönü) Bey'dir. Mahmut Goloğlu, İsmet Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı gereğince evinden alınıp önce Özbekler Tekkesi'ne, sonra Maltepe Atış Okulu Müdürü ve Kuvayi Milliye Komutanı Şükrü Bey'in karargâhını getirildiğini, buradan da Binbaşı Saffet (Arıkan) Bey'le Anadolu yolculuğuna çıkarıldığını yazar.[10] Şeyh Mehmet Atâ'nın yeğeni Vahide Hanım ise ayrı konuda şunları anlatır:

> İsmet Paşa er kılığına girmiş; dayım da dinsel kılığında... Dayım atın üstünde, İsmet Paşa yaya... Tekkenin ardından Bülbülderesi'ne inmişler, oradan Bağlarbaşı'na tırmanmışlar... Birden Kuvayı İnzibatiye askerleri yollarını kesmiş... Her şeyin bittiğini sandıkları sırada dayım toparlanmış, soğukkanlı, kendine güvenli ve buyruk verir bir sesle: 'Bu ne biçim iş? Ben tabur imamıyım, bu da emir erim ... Bizi ne diye durduruyorsunuz?' Erler tabur imamına saygıyla yol açmışlar. Her ikisinin soğukkanlılığıyla, İsmet Paşa Ulusal Kurtuluş Savaşı içindeki yerini almış.[11]

Oysa İsmet İnönü'nün anılarında anlattığı hikâye başkadır:

> 16 Mart 1920'de İstanbul işgal olundu... Bu hadiseden sonraki iki üç gün içinde Saffet Bey ansızın evimize geldi. 'Seni Ankara'dan Mustafa Kemal çağırıyor. Hazır mıyız?' dedi. Ben o zaman Süleymaniye'de kayınvalidemin evinde oturuyordum... O gün böyle bir ziyaret beklemiyordum. Saffet Bey geldiği sırada, eşim Mevhibe Hanım'la beraber Ahmet İzzet Paşa'ya gitmek için sokağa çıkmak üzere hazırlanmıştık. Saffet Bey'den haberi alınca, 'Hazırım, hemen hareket edelim' dedim...
>
> Saffet'le Haydarpaşa'ya geçtik, trene bindik, Maltepe'ye gittik. Maltepe'de Piyade Endaht Okulu vardı. Yenibahçeli Şükrü'nün idare ettiği bu merkez, İstanbul'dan Ankara'ya geçeceklerin işlerini kolaylaştırıyor ve onlara yardım ediyordu... O geceyi atış okulunun subaylarından birinin evinde geçirdiğimizi hatırlıyorum. Bize okuldan iki er elbisesi getirdiler. Elimize bir vesika verdiler. Kıya-

fet değiştirdik. Eşyalarımızı bir havula veya bir sandığa yerleştirdik ve zannederim sahaha karşı bir kafile halinde hareket ettik. Önümüzde zabitler vardı. Biz Saffet Arıkan'la üzerimizde er elbisesi olduğu halde kafiledeki başka erlerin arasında yürüyerek gidiyorduk. Yaya gidiyorduk. Odun kesmeye, hizmete giden askerler olarak gidiyorduk. Yolculuk böyle başladı.[12]

Miralay İsmet Bey'in Anadolu'ya Özbekler Tekkesi üzerinden geçmek bir tarafa, Şeyh Atâ Efendi'yi tanımadığını ise şu satırlardan anlıyoruz:

Yolculuğumuzun bir yerinde kafilemize Üsküdar'da Özbekiye Tekkesi Şeyhi Atâ Efendi diye bir zatın katıldığını hatırlıyorum. Fakat ne zaman ve nerede katıldığını söyleyemeyeceğim. Şeyh Efendi Kuvayı Milliyeci imiş, Kuvayı Milliye hesabına çalışıyormuş. Hatta tekkesi Kuvayı Milliye'nin bir merkeziymiş. Kendisinden şüphelenmişler, takip ediyorlarmış. Bunun üzerine artık İstanbul'da barınamayacağını anlayınca o da kaçıp Anadolu'ya geçmek üzere yola çıkmış, bilmiyorum nasılsa bizim kafilemize katıldı.[13]

Mehmet Akif Muamması

Özbekler Tekkesi ile ilişkilendirilen şüpheli isimlerden bir diğeri de Mehmet Akif'tir. Diğer pek çok araştırmaya kaynak teşkil eden Razi Yalkın, Kurtuluş Savaşı'nın adsız kahramanı dediği Atâ Efendi'nin arasına yazdığı bir makalede, 1920 yılının bir nisan akşamında tekkede yaşananları anlatırken Mehmet Akif'le Şeyh Atâ'yı birlikte otururlarken tasvir eder. Yazara göre tekkenin bütün odaları biraz sonra Anadolu yolculuğuna çıkacak misafirlerle doludur. Bu misafirler arasında, işgalciler tarafından kapattırılan Mebusan Meclisi'nin bir kısım azaları ile rahmetli şair Mehmet Akif de vardır. İki rahmetli, tekkenin bahçesinde başbaşa oturmuş, tatlı tatlı konuşmakta, karşılıklı şiirler okumaktadırlar

Derken Fıstıkağacı ile tekke arasında-

ki yol üzerinde gözcülük yapan bir derviş soluk soluğa gelip bir grup işgalci zabitinin yaklaşmakta olduğunu haber verir. Tekke bir anda hareketlenir, misafirler dervişleri takip ederek çevredeki tarlalara dağılır ve saklanırlar. Bu sırada işgalci zabitler tekkeyi basıp oda oda ararmış, ama mescitte namaz kılan şeyhle dervişlerden başka kimseyi bulamayınca büyük hayal kırıklığına uğrayarak tekkeyi terk etmişlerdir. Atalarları bu büyük tehlike üzerine tekkenin misafirleri o gece yola çıkarılmış, onları Çal Köyü'ne kadar uğurlayan Şeyh Atâ da kendilerine veda ederken Mehmet Akif onu bir kenara çekmiş: "Ne mutlu sana Şeyhim. Kurtuluş savaşçılarına yaptığın bu büyük hizmetler inan ki, hiçbirzaman unutulmayacak ve milleti istiklâle kavuşturacak yıldızlar arasında, Şeyh Atâ adı da daima hürmetle anılacak. İmrenîyorum bu mazhariyetine ve seni bekleyen şerefli istikbaline." demiştir.[14]

Bu hikâyenin inanılırlığına gölge düşüren birkaç soru işareti vardır. Birincisi, böyle bir olayın nisan ayında meydana gelmiş olması mümkün değildir. Çünkü tekke işgalden hemen sonra, 20 Mart günü İngilizlerce basılmış ve o sırada tekkede saklanmakta olan Dr. Adnan (Adıvar) ve Aydın Mebusu Cami Bey'le birlikte Şeyh Atâ da kaçmak zorunda kalmıştır. Atâ Efendi daha sonra yanında Süreyya (Yiğit) ve Nevres Beyler olduğu halde Kurna Köyü yakınlarında İsmet Bey'le karşılaşmıştır.[15]

Bu çelişkiyi basit bir tarih hatası olarak ele alsak bile, öykünün kalan kısmı yine de inandırıcılıktan uzaktır. Mehmet Akif gerçekten de Ankara'ya gitmenin yollarını ararken Kuvayı Milliyecilerle Özbekler Tekkesi'nde görüşmüş ve planı Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey'le birlikte tekkede yapmıştır.[16] Ancak kaçışın öyküde yazıldığı şekilde gerçekleşmediği açıktır. Çünkü Mehmet Akif'in beraberinde götürdüğü büyük oğlu Emin Akif Ersoy, hatıralarında bu günü şöyle anlatır:

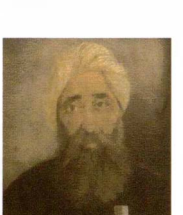

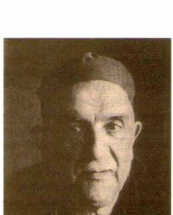
Karakol Cemiyeti'nin kurucularından Kara Vâsıf (altta ortada) ve cemiyetin diğer üyeleri.

Çengelköyü'nde büyük bir evde oturuyorduk. Bir sabah babam bizzat beni pek erken uyandırdı; kalabalık olan evimizde bir fevkaladelik, garip bir heyecan vardı. Annem gizlemek istediği gözyaşlarını saklayamıyor, herkes bana düşünceli görünüyor idi. Çabucak hazırlandık, Mehmed Âkif ile gün doğmadan Üsküdar'a müteveccihen yola düzüldük...

Safahat şairi o zamanlar çok zinde ve pek çevik bir adamdı. Ben de kanı kaynayan bir çocuktum. Çengelköyü ile Karacaahmet arasındaki mesafeyi süratle katettik. Henüz güneş doğarken Üsküdar'ın büyük bir kısmını kaplayan Karacaahmet mezarlığına vâsıl olmuştuk. Ortada bizi bir fayton arabası bekliyordu. Merhum Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey oradaydı. Kaskı üzerinden derhal hareket ettik. Fayton ikindiye kadar bizi Alemdağı arkalarında bir çiftliğe götürdü... Orada az bir zaman istirahat ettik, bize yol gösteren müsellah bir süvariyi çiftlikten bindiğimiz atlar ile takip ettik. Geceyi o civar köylerin birinde, köy muhtarının misafiri olarak geçirdik.[17]

Özbekler Tekkesi

Şeyh İbrahim Edhem Efendi (solda), son şeyh Necmeddin Efendi.

Bu gerçekler bir yana, öyküde anlatıldığı gibi baskından sonra işgal kuvvetlerinin Özbekler Tekkesi'ni hayal kırıklığı içinde terk etmesi ve şeyhin mücadelesine kaldığı yerden devam etmesi de pek akla yakın bir durum değildir. Bu baskından sonra hiç şüphesiz herkes bir yana dağılmış, tekke de sahipsiz kalıp kapanmış ya da en azından gözlem altına alınmış olmalıdır. Nitekim Mazhar Müfit Kansu, anılarında bu baskından sonra dergâhı kullanma imkânının kalmadığını, jandarma komutanı Remzi Bey'in bu eksikliği gidermeye çalıştığını, ama bunda başarılı olamadığını yazar.[18] Bu noktada, isimlerle ilgili sorgulamamıza bir an için ara verip, söz konusu baskınla ilgili bir başka şüpheli bilgiye daha dikkat çekmek istiyoruz.

Atâ Efendi Tutuklandı mı?

Cemal Kutay'a nazaran Milli Mücadelemiz süresince İngiliz İşgal Kuvvetleri'nde istihbarat zabiti olarak hizmet eden Mr. Harrion Armstrong, *Yeni Türkiye Nasıl Doğdu?* (Ömer Rıza tercümesi, İkbal Kütüphanesi, 1926) adlı eserinde şöyle bir hatırasını aktarır:

> Anadolu'da başlamış olan mukavemeti kırmanın en kestirme çaresi İstanbul'dan Anadolu'ya asker, sivil, bu hareketi devam ettirecek şahsiyetlerin gönderilmesine mani olmaktı... Denizden ve karadan, bilinen bütün yolları kontrol altına almıştık. Buna rağmen İstanbul'dan ayrılmalar durmadan devam ediyordu.
>
> Kısa zaman içinde mesele, halledilmesi şart bir mevzu hâline geldi ve Colonel Maxwell'le müştereken bir plan hazırladık... Evvelâ, İstanbul ile Anadolu arasındaki deniz yolunu mutlak bir kontrol altına aldık... İstanbul Boğazı iki taraftan sıkı bir şeritle çevrilmişti. Karadan muvasala yollarını mahallinde tetkik etmek üzere günlerce Üsküdar cihetinde dolaştım. Asıl sızmalar buradan oluyordu... Aldığımız tedbirlere rağmen ayrılmaların tempo sında esaslı azalma olmayınca dikkatimizi hiç de ilk anda şüpheyi celbetmiyecek şahıs, mahal ve müesseselere çevirdik. Bu meyanda yüksek menfaatler mukabilinde yapılan ihbarları da kaydetmelendirdik. İlk anda doğruluğuna asla ihtimal vermediğimiz bir ihbar tekerrür edince Üsküdar'da, çok tanınmış dinî bir müessese olan Özbekler Tekkesi'ne ani bir baskın yaptık, bu ranın şeyhi olan Atâ Efendi'yi tevfik ettik. Hayrette öğrendik ki, İstanbul'dan Ankara'ya kara yolu ile insan ve malzeme kaçırmaları burada tanzim edilmektedir... Bu Şeyh Atâ ile birçok defalar konuştum. Kendisinde vazifesini ifâ etmiş ve etmeye kararlı sakin, azimli, cesaret ve irade sahibi bir insan şahsiyeti vardı. Nitekim ifadelerinde bütün mesuliyeti şahsen üzerine aldı ve sunu da söyledi ki bu yapılmış olanı kendisi olmasa dahi yapacaklar birbirini takip edecektir."[19]

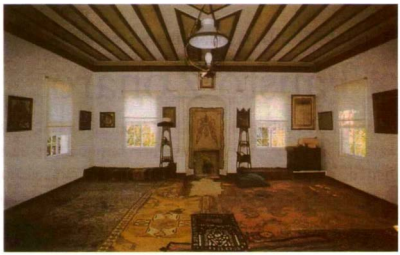
Yine diğer pek çok araştırmaya kaynaklık eden bu paragraf, tümüyle bir muammadır. Çünkü Harold (Harrion değil!) Armstrong'un *Turkey in Travail: The Birth of a New Nation* adlı kitabında, böyle bir içeriğe sahip tek bir satır bile yoktur. Bu kitabın Türkçe tercümesi ise *Türkiye Nasıl Doğdu?* adıyla 1928'de Kanaat Kitabevi tarafından yayımlanmıştır ve o kitapta da benzer bir bilgi mevcut değildir. Kaldı ki öne sürüldüğü gibi Atâ Efendi baskında ele geçirilememiş ve Anadolu'ya kaçmayı başarmıştır.

Halide Edip'in Hikâyesi

Özbekler Tekkesi'yle ilişkilendirilmesinde sonu işaretlerine yol açan yukarıdaki örneklerin tersine, hiçbir şüpheye yer bırakmayan isimler de yok değildir. Bunların başında Halide Edip (Adıvar) ile eşi Dr. Adnan Bey gelirler. Halide Edip, bu kaçışın öyküsünü *Türkün Ateşle İmtihanında* ayrıntılı biçimde anlatır. Buna göre 16 Mart'ta işgalin başlayacağını haber alan Halide Edip, tüm ısrarlarına rağmen eşi Dr. Adnan Bey'i Meclis'e göndermez ve onunla birlikte 18 Mart'ta Özbekler Tekkesi'ne sığınmak üzere kıyafet değiştirerek Üsküdar'a geçer. Halide Edip, tekkeye girişlerini şöyle anlatır:

> Sultantepesi'ne, oraya giden küçük ve dar yokuştan çıktık... Nihayet en yüksekte olan tekkeye vardık. Kapının önüne gelince, ipi çekip çıngırağı çaldık. Yukardan biri seslendi.
> "Kim o?"
> "Bizi İsa yolladı."
> Yukardan ipi çektiler, kapı açıldı. Bizi, bir dervîş karşıladı. Elindeki feneri indirerek yüzümüze baktı. Bu, çocuklarımın adını koymuş olan ihtiyar şeyhin damadı Kahraman'ı idi... Merdivenlerden çıkarken, şeyhin damadı diyordu ki:
> "Sizi salıdan beri bekliyoruz. Dün, adetâ yakalanmış olduğunuza hükmettik."[20]

Halide Edip ve Dr. Adnan Bey tekkeye geldiklerinde burada dört mebusla karşılaşırlar. Bunlardan biri meşhur Çerkes Ethem'in kardeşi ve Saruhan Mebusu Binbaşı Reşit, diğeri ise Keskin Mebusu Rıza Bey'dir. Halide Edip diğer iki mebusun isimlerini zikretmez. Tekkeye vardıktan az sonra kapı çalınır ve içeri karışık, şüpheli bir geçmişi olan Nevres Bey girer. Yani, birkaç gün sonra, Ankara yolunda Miralay İsmet Bey'le karşılaşacak olan Atâ Efendi'nin yanındaki Nevres Bey.

Tekkenin içinden bir görünüm.

Halide Edip, Özbekler Tekkesi'ne yerleştikten sonra Anadolu'ya geçecek yeni isimlerle buluşmak ve yol hazırlıklarını tamamlamak üzere iki kez daha şehre iner. Ancak herkes bir tarafa dağılmış olduğundan sadece Aydın Mebusu Cami (Baykurt) Bey'le irtibat kurabilir. Onun Üsküdar'a geçişini planladıktan sonra geceyi ahlasında geçirir ve ertesi günü kendisi de yola çıkmak üzere tekkeye gider. Ancak oraya vardığında bir gece evvel (20 Mart 1920) tekkenin basıldığını, şeyhin arka pencereden kaçtığını, Dr. Adnan'la Cami Bey'in de Yalnızselvi Köyü'ne gittiklerini ve kendisini orada beklediklerini öğrenir. Halide Edip kendisini köye götürmek için Bülbülderesi'nde bekleyen bir jandarmayla birlikte yola koyulur ve aynı gün Adnan Bey'le Yalnızselvi Köyü'nde buluşur.

Sonuç

Özbekler Tekkesi üzerine yazılmış araştırma ve makaleler, buradan Anadolu'ya geçirilen kişiler arasında şimdiye kadar saydıklarımızın dışında Meclisi Mebusan Başkanı ve Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey'in, Yozgat Mebusu İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa'nın, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in, Saruhan Mebusu Celal (Bayar) Bey'in, Isparta Mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey'in ve Milli Mücadele yıllarında 1. Ordu komutanı olarak savaşan Nurettin Paşa'nın adını zikrederler. Ancak yukarıda verdiğimiz örnekler, bize bu isimlere de ihtiyatla yaklaşmamız gerektiğini fısıldar. Bu makalede, Özbekler Tekkesi'nin Milli Mücadele'de üstlendiği role ilişkin bazı çelişkili bilgilere dikkat çekmek istedik. Yapmaya çalıştığımız şey, belki milli bir heyecanla yazılmış bazı kaynakların –ki bu kaynaklar Özbekler Tekkesi hakkında yazılmış hemen her belgeye, hatta bir TV belgeseline referans teşkil etmiştir– güvenilirliği konusunda diğer araştırmacılara rehberlik etmektir. Eksik ya da şüpheli bir bilginin, onu esas alan her çalışmayla birlikte biraz daha kökleşerek adeta "kurumsallaşması", tarih alanında sık karşılaşılan bir kısırdöngüdür. Çok sayıda makaleye konu olan Özbekler Tekkesi ise, öyle görünmektedir ki, halen üstündeki örtünün kaldırılmasını bekleyen birçok soru işaretini barındırmaktadır. ◂

1 Basiretçi Ali Efendi, *Şehir Mektupları*'nda burada yapılan dokumaların Hint kumaşından bir farkı olmadığını ve fiyatının da onun yarısı olduğunu belirtikten sonra, "Hem nefaseti ve hem de fiyatınca ehveniyeti hendeniyi bir derece mahzur etti ki beyanı mümkün değildir." diyerek bu girişimi över.
2 Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, İstanbul 1983, s. 318.
3 Erzurum Kongresi'nin açılış ve kapanış konuşmaları buna örnek gösterilebilir. Bunun için bkz. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, Cilt 1, Ankara 1997, s. 27.
4 İstanbul'un Anadolu yakasındaki direnişçiler hakkında eski Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsnettin Ertürk ayrıntılı bilgi verir: *Bi Devrin Perde Arkası*, ed. Samih Nafiz Tansu, İstanbul 1969, s. 394 vd.
5 Nakleden Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1988, s. 13.
6 *Age.*, s. 14.
7 *Age.*, s. 7.
8 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul 1993, s. 96.
9 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962, s. 57.
10 Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi*, Cilt 3 (*Üçüncü Meşruiyet*), Ankara 1970, s. 125.
11 Aktaran Cengiz Bektaş, "Özbekler Tekkesi," *Tarih ve Toplum*, Sayı 9, Eylül 1984, s. 42.
12 İsmet İnönü, *Hatıralar*, haz. Sabahattin Selek, Cilt 1, İstanbul 1985, s. 184-185.
13 *Age.*, s. 186.
14 Razi Yalkın, "İstiklâl Savaşının Meçhul Kahramanlarından Rahmetli Şeyh Atâ," *Tarih Hazinesi*, Sayı 5, Ocak 1951, s. 217-218. Razi Yalkın'ın *Millet Mecmuası*, Sayı 67'de çıkan bir başka makalesi de bu öyküyü destekler mahiyettedir. Her iki çalışma da, diğer pek çok araştırmacıya referans teşkil etmiştir. Örn. Kadir Mısırlıoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahidler*, İstanbul 1969; Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara 1973; *Zamanlar ve Mekânlar* adlı TV belgeseli.
15 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt 1, İstanbul 1966, s. 130. Bu olay, yeri tam olarak belirtilmemekle birlikte İsmet İnönü'nün hatıralarında da doğrulanır (bkz. dipnot 10).
16 Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, İstanbul 1992, s. 103.
17 *Age.*, s. 106.
18 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, Ankara 1968, s. 557.
19 Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara 1973, s. 25-26.
20 Halide Edip Adıvar, *age.* s. 64..

İKI MEŞRUTİYETİN İTALYAN RESSAMI

Fausto Zonaro

Zonaro İtalya yıllarından sonra İstanbul'da da kentin sanat yaşamına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu katkıların başında hem kişisel olarak açtığı sergiler hem de o dönemde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasının ardından yeni yeni hız kazanmaya başlayan resim sergilerine gönderdiği resimler gelmektedir.

Aykut Gürçağlar ›

İstanbul, kuruluşundan bu yana yerleşenlerine zenginlik ve refah getirmiş bir kenttir. Uzun geçmişinin büyük bölümünde iki büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olan bu kent, aynı zamanda sanatçıları da kendine çekmiş, sayısız sanat eserine kaynak olmuştur. 19. yüzyılın son on yılı içinde İstanbul'a gelen sanatçılar arasında Fausto Zonaro, gerek yaşamı gerek resimleriyle dikkati en çok çeken sanatçıların başında yer almaktadır.

Zonaro'nun İtalya Yılları ve Sanatsal Arka Planı

Fausto Zonaro, fakir bir duvarcı ustası olan Maurizio Zonaro'nun oğlu olarak 1854 yılının 18 Eylül'ünde Padova civarında Masi köyünde dünyaya gelmiştir. Zonaro ailesi bir süre için Masi'den Piacenza d'Adige'ye taşınmış, Fausto Zonaro ilkokula burada gitmiştir. Fausto Zonaro'nun resimle tanışması ilkokul yıllarına rastlar; bu dönemde yaptığı resimler babasının ilgi ve desteğini görmüştür. Hatta buradaki evlerinin ön cephesine İsa'nın yaşamından sahneler betimlemiştir. 1868'de babasının aldığı bir iş için Legnano'ya gittiğinde, burada tesadüfen bir otelin iç dekorasyonunu yapan bir dekoratörle tanışan Zonaro, bu dekoratörün yanında bir süre çalışarak duvar resmi tekniğini geliştirme fırsatı bulmuştur. 1870-73 yılları arasında Lendinara'da bir teknik okula gitmiş, bu okulda resim eğitimi almıştır. Hocası Federico Cordenons Zonaro'yu dönemin ünlü şairlerinden Aleardo Aleardi ile tanıştırmıştır. Aleardi, Zonaro'nun, resim eğitimine önemli katkılarda bulunacak olan Verona'daki Accedemia Cignaroli'ye girmesini sağlamıştır. Burada Profesör Napoleone Nani'nin atölyesine kaydolan genç ressam adayı, akademik sanatı ve çıplak modelden çalışmayı öğrenmiştir (Gürçağlar 1994:565, İnankur ve Germaner 1989:167, Falchi ve Spigno 1993:9-10, Öndeş ve Makzume 2003:19-20) Zonaro'nun Accademia Cignaroli'deki eğitimi askerlik görevi nedeniyle yarım kalmıştır. Askerlik görevinin bitiminden sonra Venedik'e giden sanatçı burada kenti ziyarete gelen tu-

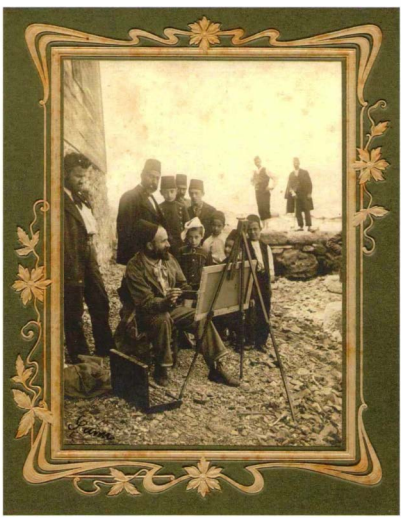

Zonaro ve Türkçe öğretmeni Ruhi Efendi.

ristlere Venedik görünümleri satmaya çalışmıştır. 1880 yılı Fausto Zonaro'nun çağın sanat merkezi olan Paris'e giderek 36 Boulevard de Clichy'de bir atölye tuttuğu yıldır. Empresyonistlerle de tanışan sanatçı, beklediği ilgiyi göremediğinden İtalya'ya geri dönmüştür (Inankur ve Germaner 1989:167, Öndeş ve Makzume 2003:21). Verona'ya gittiğinde birkaç hayırseverin yardımıyla Accademia Cignarol'den resim öğretmeni diploması almıştır (Öndeş ve Makzume 2003:21, 24).[1] Padova'da bir atölye açan sanatçı 1883-87 yılları arasında Venedik, Torino, Milano ve Napoli'ye geziler düzenlemiş, buralarda sergiler açmıştır (Öndeş ve Makzume 2003:24). Sanatçı bu dönemde bir mühendisin kızı olan Elisa Pante ile tanışmış ve ona resim dersleri vermiştir. Elisa Pante Zonaro'nun İstanbul'a gitme isteğini desteklemiştir. Öte yandan Edmondo de Amicis'nin *Constantinopoli* ve Theophile Gautier'nin *Constantinople* adlı kitapları Pante ve Zonaro çiftinin sanatsal kariyerlerini İstanbul'da oluşturmaları için gereken heyecanı yaratmada etkili olmuştur (Öndeş ve Makzume 2003:24-25).

Fausto Zonaro'nun Sanatını Şekillendiren Kent: İstanbul ve İstanbul Yılları

1891'de sonradan eşi olacak Elisa Pante ile İstanbul'a gelen sanatçı, Yüksekkaldırım'da bir eve yerleşmiş ve Bay Zellich adlı bir kitapçının resimlerini dükkânında sergilemesiyle resim satarak hayatını kazanmaya başlamıştır (Öndeş ve Makzume 2003:29-30, Gürçağlar 1994:565). 1892'de İstanbul'da evlenen Elisa Pante ve Fausto Zonaro, Ayaspaşa civarında ahşap bir eve yerleşmiştir (Öndeş ve Makzume 2003:31). 1893 yılında kentin tanınmış kişilerine ve elçilik görevlilerine resim dersleri vererek geçimini sağlayan Zonaro, dönemin önde gelen sanatçılarından, Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlîsi kurucusu, Âsâr-ı Atika Müzesi müdürü Osman Hamdi Bey ile tanışmıştır.

Zonaro İstanbul sokaklarında çalışırken.
Ali Sami (Aközer)

Osman Hamdi Bey ile kurduğu yakın arkadaşlık Zonaro'nun İstanbul'un kalburüstü kişileriyle tanışmasını sağlayan etkenlerden biri olmuştur (Öndeş ve Makzume 2003:32-33). Teşrifat-ı Umumi Nazırı Münir Paşa ile dostluğu sayesinde, sanatçının eşinin paşanın karısına resim dersleri verdiği, Zonaro'nun da bu aileden siparişler aldığı bilinmektedir. Diğer yandan Rusya Büyükelçisi Nelidov'un, resimlerini satın alması ve elçilikte hazırlanan bir atölyede elçilik görevlilerine resim dersleri vermesi, sanatçının tanınmasına vesile olan hadiseler arasında zikredilebilir (Öndeş ve Makzume 2003:32-36). İstanbul'a gelişlerinden bu yana kentin değişik yerlerinde fotoğraflar çeken Elisa Pante, resimlerinde kullanması için bu fotoğrafları kocası Fausto Zonaro'ya vermiştir.

Elisa Pante 1893 yılında fotoğrafçılık dersleri almak üzere Paris'e gitmiştir (Öndeş ve Makzume 2003:34). Zonaro 1896 yılında tamamladığı "Ertuğrul Suvari Alayının Galata Köprüsü'nden Geçişi" adlı resmini Rusya Büyükelçisi Nelidov ve İtalyan Büyükelçisi Panza'nın yardımları ve Teşrifat-ı Umumi Nazırı Münir Paşa'nın aracılığıyla II. Abdülhamid'e sunmuş, tabloyu beğenen sultan sanatçıyı ikinci dereceden mecidi nişa-

Ertuğrul Süvari Alayı'nın Galata Köprüsü'nden Geçişi, 1901, tuval üzerine yağlıboya, 117x202 cm.
TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu

nıyla ödüllendirdikten sonra, kısa bir süre önce ölen saray ressamı Aquarone'nin yerine resmi adı Ressam-ı Hazret-i Şehriyari olan saray ressamlığına atamıştır (Öndeş ve Makzume 2003:42-43, İnankur ve Germaner 1989:169, Gürçağlar 1994:565).[2] II. Abdülhamid'in isteği üzerine 1897'de Osmanlı ve Yunan orduları arasında vuku bulan Dömeke Meydan Savaşı'nı gösteren bir resim yapan ve resmin adını "Saldırı" koyan Zonaro'ya padişah tarafından dördüncü rütbeden bir nişan-ı âli Osmani ve sanatçının isteği üzerine Akareti Seniye binalarından 50 numaralı olanı padişah ihsanı olarak verilmiştir. Zonaro bu evi hem ikametgâh hem atölye olarak kullanmıştır (Öndeş ve Makzume 2003:46-47, Gürçağlar 1994:565).

Sanatçı İstanbul'da bulunduğu yıllarda evini hem atölye hem de daimi resim sergisi mekânı olarak kullanmıştır. Bu sayede Akaretler'de bulunan ev dönemin pek çok ünlü kişisi, diplomatlar ve hükümdarlar tarafında ziyaret edilmiştir. Bunlar arasında İtalya Veliaht Prensi Emanuele ve eşi Elena, Celal Esad Bey, İngiliz İçişleri Bakanı Sir Winston Churchill ve eşi, Veliaht Abdülmecid Efendi sayılabilir (Öndeş ve Makzume 2003:54-77).

Zonaro İtalya yıllarından sonra İstanbul'da da kentin sanat yaşamına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu katkıların başında hem kişisel olarak açtığı sergiler hem de o dönemde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasının ardından yeni yeni hız kazanmaya başlayan resim sergilerine gönderdiği resimler gelmektedir. 1897 yılında Şeker Ahmed Paşa'nın Pera Palas Salonu'nda açtığı büyük kişisel sergisinden sonra en büyük etkinlik 1901 yılında İstanbul'un ilk Salon'unun Passage Oriental'de Bo-

Fausto Zonaro'nun Sanatı

Fausto Zonaro İtalya'da almış olduğu klasik resim eğitimini ülkesinin parlak ışığı ve renkli atmosferiyle yoğurarak empresyonist ve doğalcı bir birikimle İstanbul'a gelmiştir. İtalya'da yaşadığı yıllarda ve İtalya'ya döndükten sonra da ülkesinin çeşitli kentlerini manzaralarına konu olarak seçmiştir. Özellikle 1889 yılında Napoli ve Vezüv konulu resimleri, onun İstanbul'a gelmeden az önce nasıl bir üsluba sahip olduğunu anlayabilmemiz açısından önemli ipuçları vermektedir. Sanatçının İtalya döneminde yaptığı resimleri İstanbul'da oluşturduğu manzaralarla karşılaştırdığımızda, sanatçının Osmanlı başkentine gelmeden önce renkçi bir tutuma, empresyonist eğilimlere sahip olduğu gözlemlenebilmektedir.

Sanatçının İstanbul'da yaptığı ilk resimlerin küçük boyutlu yağlıboya kent görünümleri olduğu bilinmektedir. 1893 yılından sonra Zonaro kent manzaralarının yanı sıra kent insanın yaşamını gözlemlemeye başlamıştır. Kent yaşamının farklı yönleri, bayram kutlamaları, arzuhalciler, tarikat ayinleri, mesire yerleri gibi payitahtın çokrenkliliğini meydana getiren öğeler Zonaro'nun konularını belirlemiştir. Figürlerin mekânla ilişkilerini araştıran sanatçı, karşısının fotoğrafçılık eğitimi almasının ardından çektiği resimlerden yararlanarak hazı portre ve manzaralar oluşturmuştur. Bu konu dikkat çekicidir; Avrupa'da fotoğrafın bulunuşunun ardından özellikle portrecilik ve manzara resmi gibi resim türlerinin aleyhine hızlı bir gelişme gösterdiği bilinir. Ancak başlangıçta ressamlar hem geniş manzaraları bir bütün halinde doğruluk içinde görebilmek ve modeline saatlerce poz verdirmek yerine portre fotoğrafından esinlenmek gibi amaçlarla fotoğraftan yararlanmak yoluna gitmişlerdir. Bu durum Avrupa için olağan sayılmakla birlikte şövale resmi geleneği bulunmayan, 19. yüzyılın ikinci yarısın-

urdon'un konağında düzenlediği sergidir (Cezar 1971:420-22). Bu serginin destekçileri mimar A. Vallaury, *Le Stamboul* gazetesi müdürü Regis Delbeuf ve Fransız elçisi Constans'dır (Tansuğ 1986:111). İstanbul Salonu Sergisi (Salon de Constantinople)'ne katılan sanatçılar arasında Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmed Paşa, Albay Halil Bey, Adil Bey, Osgan Efendi, Salvator Valeri, J. Warnia Zarzecki, Philippe Bello, Fausto Zonaro ve Leonardo de Mango sayılabilir (Cezar 1971:420-22). 1902'de ikinci kez tekrarlanan İstanbul Salonu Sergisi bu defa Beyoğlu Doğruyol Sokak 417 adresinde açılmış ve Zonaro bu sergiye de resim göndermiştir (Cezar 1971:420-22). Bunun dışında Zonaro çeşitli kişisel sergiler açmış ve Osmanlı İmparatorluğu dışında Avrupa'da da çeşitli sergilere resimleriyle katılmıştır.

II. Abdülhamid'in 1909 yılında tahttan indirilmesinin ardından Fausto Zonaro hem saraydaki görevini yitirmiş, hem de sahip olduğu evin mülkiyeti elinden alınmıştır. Bunun üzerine sanatçı 20 Mart 1910 tarihinde ülkesine dönmüştür (Öndeş ve Makzume 2003:104). Sanatçı İtalya'da San Remo'da yerleşerek ölümüne dek birçok sergi açmış ve 1929 yılında hayata gözlerini yummuştur (Gürçağlar 1994:565).

Fausto Zonaro

Eşi Elisa'nın objektifinden Zonaro'nun Beşiktaş Akaretler'deki evi (üstte).

Zonaro'nun fırçasından Elisa, tuval üzerine yağlıboya, 97x75 cm.
Aile koleksiyonu

dan itibaren Batı tarzı resmin saray çevreleri dışında yavaş yavaş tanınmaya başladığı Osmanlı İmparatorluğu'nda Fausto Zonaro ve eşi Elisa Ponte tarafından fotoğraftan yararlanarak yapılan resimler bir anlamda ilk örnekler olarak Türk resim sanatının kaynakları arasına girmektedir. Kuşkusuz Zonaro'nun yanı sıra Osman Hamdi Bey'in de fotoğraftan yararlanması eşzamanlı olarak İstanbul'un sanat yaşamında önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Zonaro İstanbul manzaralarında ışığın etkilerini, günün değişik zamanlarında kentin aldığı renkleri çok iyi gözlemleyerek tuvallerinde yansıtmıştır. Sanatçı, sarayın siparişleri olan büyük boyutlu manzara ve figürün öne çıktığı kent görünümlerinde ayrıntıcı ve fotoğrafik bir anlatım kullanmıştır. Realist sanatçılar halktan tipleri, emekçileri abartısız bir gerçekçilikle işlemişlerdir. Zonaro bu gerçeği göz önünde bulundurarak İstanbul halkının çeşitli kesimlerini yakından incelemiş, onlarla birlikte yaşamış ve onların yaşamından kesitleri saf bir gerçekçilikle tuvallerine aktarmıştır. Sanatçı özellikle yağlıboya manzaralarında empresyonistlere özgü lekeci ve noktacı fırça vuruşlarını, parlak, titrek ışığı kullanarak kent görünümlerini yetkin bir şekilde betimlemiştir.

Fausto Zonaro, kent betimlemelerinin yanı sıra iyi bir portre ressamı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bunda sanatçının titizliği ve büyük gözlem yeteneğinin payı büyüktür. Zonaro'nun portrelerine konu olan kişiler, hanedan mensuplarından edebiyatçılardan zanaatkârlara kadar toplumun değişik katmanlarındandır.

Fausto Zonaro'nun Türk resim sanatına katkılarından bir diğeri, 1914 kuşağıyla Türk resminç giren empresyonizmi özellikle İstanbul görünümleriyle bu tarihten önce dönemin sanat çevrelerine tanıtmış olması ve daha sonraki Türk ressamlar kuşağına aktarabilmiş olmasıdır. Öte yandan II. Abdülhamid tarafından kurulan, saray mimarı Raimondo d'Aronco tarafından tasarlanan Yıldız Çini Fabrikası'nda üretilen tabaklar üzerine bir grup Osmanlı, Levanten ve Batılı ressamla beraber portreler boyamış olduğunu da belirtmek gerekir.

Fausto Zonaro başta Rusya Büyükelçiliği olmak üzere İstanbul'daki diplomatik misyon üyelerine ve Kostas Basmacides, Nikos Alektoridis gibi Rum asıllı Osmanlı vatandaşlarına verdiği resim derslerinin yanı sıra Doktor Rasim Paşa'nın kızı ve daha sonra İnas Sanayi-i Nefise Mektebi müdireliği yapan Mihri Müşfik Hanım ile Nazım Hikmet'in annesi Celile Hikmet Hanım'a resim dersleri vermiştir (Öndeş ve Maksume 2003:35, 38). Bu durum öte yandan Osmanlı devletinde resim sanatının benüz Batı ile yakından ilişkili ve kalburüstü çevrelerin dışına çıkamadığının göstergelerinden biridir.

Son olarak, Fausto Zonaro'nun gerek kendisi hakkında, gerekse oryantalist resim sanatı konusunda kaleme alınan kitaplarda bir oryantalist sanatçı olarak değerlendirilmesinin ne derecede doğru bir yargılama olduğu sorgulanabilir. Nitekim Jale Parla, Edward Said'den yola çıkarak oryantalizmin genel görüntüsünün söyle betimlemektedir: "Said, *orientalism*'de kendini üstün gören ve bu üstünlüğünü korumak isteyen bir kültürün (ki Batı kültürü böyledir) başka bir kültürü eşiti olarak anlayıp değerlendiremeyeceğinden yola çıkar. Hele bu kültür

Hücum (Dömeke Savaşı), 1897, tuval üzerine yağlıboya, 126x200 cm
TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu

sömürgeciliğin askeri ve ekonmik amaç ve kurumlarıyla da beslenıyorsa, yani egemen kültürse, Şarkiyatçılık, Doğu'yu Batı'nın kültürel ve ideolojik kurumları, bu kurumların yarattığı sözcükler, imgeler ve doktrinlerle bezenmiş bir söylem yoluyla algılamaktır. Bu söylemi kuran ve sürdüren Avrupa'dır. Avrupa bu söylem sayesinde Doğu hakkında gözlemler yaparak, Doğu'ya ilişkin görüşleri onaylayarak, Doğu'yu tarif ederek, orada yerleşerek, kâğıt üzerinde onu üreterek, kısaca Doğu'ya egemen olarak sarsılmaz otoritesini kurmuştur. Oysa, şarkiyatçılığın yarattığı ve yaşattığı bu söylemin gölgesinde Doğu hakkında özgürce konuşulamaz." (Parla 1985: 11'den Said 1978:1-3). Oryantalist resmin de genel eğilini ve Doğu hakkındaki yargısını ifade eden bu tanımlama Zonaro'nun İstanbul'u konu edinen resimlerine uygulanamaz. O halde sanatçıyı bir oryantalist olarak değerlendirmek, ancak kelimenin saf anlamıyla yalnızca Doğu dünyasını konu alan resimler üretmiş ancak Doğu'yu Batı'nın önyargılarına ve fantazyalarına göre yansıtmamış bir ressam olarak değerlendirmek anlamına gelecektir.

Aykut Gürçağlar, Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

KAYNAKLAR

Arseven, Celal Esad (1993), *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, (yay. haz. Ekrem Işın), İletişim Yayınları, İstanbul.
Cezar, Mustafa (1971), *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
Falchi, Rodolfo ve Spigno, Ubaldo (1993), *Le Tre Stagioni Pittoriche di Fausto Zonaro*, Umberto Allemandi&C., Torino.
Gürçağlar, Aykut (1994), "Fausto Zonaro", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul.
İnankur, Zeynep ve Germaner, Semra (1989), *Oryantalizm ve Türkiye*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul.
Öndes, Osman ve Maknune, Erol (2003), *Ottoman Court Painter Fausto Zonaro*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
Parla, Jale (1985), *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Said, Edward (1978), *Orientalism*, Pantheon, New York.
Tansuğ, Sezer (1986), *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
Thalasso, Adolphe (1907), "Fausto Zonaro Peintre de S.M.I. Le Sultan", *Figaro Illustré*, S. 203, Fevrier, Paris:27.

1 Bazı kaynaklarda Zonaro'nun askerlik dönüşü Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nden diploma aldığı belirtilmektedir (İnankur ve Germaner 1989:167).

2 Zonaro'nun saray ressamlığına atanması bugüne dek oldukça tartışmalı bir konu olarak kalmış, değişik kaynaklar sanatçının saraya resim sunması konusunda farklı bilgiler aktarmışlardır: Adolphe Thalasso, Sadrazam Ferid Paşa'nın aracılığıyla Zonaro'nun saraya resim sunduğunu ve resmin beğenilmesiyle bu göreve alındığını (Thalasso 1907: 27-29), Celal Esad Arseven anılarında dostluk kurduğu Zonaro'nun kendi tavsiyeleri doğrultusunda saray ressamı payesine kavuştuğunu belirtmektedir (Arseven 1993: 48-49).

19. YÜZYILDA SANATIN SALON'DAN KOPUŞ SÜRECİ

Paris'te yeni sanatın siyaseti

Avrupa'da yeni bir orta sınıfın güçlenmesiyle birlikte yeni sanatçılara farklı ve alternatif varolma alanları açılırken, aynı sanatçıların sistem karşısındaki muhalif tavrı da bir anlamda dönüşüme uğruyor.

***Abu Antmen* ›**

Sanatın tarihinde 19. yüzyıl, ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların değişimiyle toplumun ve giderek bireyin ayakları altındaki zeminin bir anlamda kaydığı, Baudelaire'in tanımladığı biçimiyle "geçişsel, kaçışsal, rastlantısal olan"ın bir varolma haline dönüşmeye başlayacağı bir dönem olarak nitelendirilebilir.[1] Değişen biçimleri ve yöntemleriyle dünyayı algılama ve anlamlandırma çabasının, insanın önünde sürekli çatallanan yollar açacağını ve bu çabanın, aslında sonsuz bir arayış sürecinin ilk adımları olduğunu önceden görmüşcesine, "Anti-kiteden, idealizm, mantık, genel yöntemden başka bir şey öğrenmeye kalkanın vay haline!" diye seslenir Baudelaire.[2] Katı akademik kural ve hiyerarşilerle şekillenmiş, biçimi-yöntemi-içeriği belli alışkanlıklarla belirlenmiş sanatsal yaklaşımların sonunun geldiği bu dönemde, sanatın sunumu ve yaygınlık kazanması açısından yaşanan değişimlerin, biçimsel ve içeriksel anlamdaki "iç" dinamiğinde yaşanan dönüşümler kadar dikkat çekici olduğu söylenebilir.

18. yüzyılın sonundan itiharen Endüstri Devrimi'nin getirdiği yeni ekonomik ve sosyal koşulların etkilerinin yoğun bir biçimde hissedilmeye başladığı bir dönem olarak 19. yüzyıl, kentleşmeyle birlikte yeni toplumsal sınıfların talepleriyle şekillenen bir süreçtir; bu süreçte sanat ortamı akademik, denetimli ve genel bir yapıdan kurtularak özerk, bireysel ve özel bir alana doğru kayar. Manet'nin "Folies-Bergère'de Bar" (1881-2) resminde bar hizmetçisinin sorgulayan gözlerine dalıp içine çekildiğimiz bu farklı dünyada, insanlar artık kalabalıklar içinde daha yalnız gibidir. Sanatçı da artık bir anlamda böyle yalnız, daha bağımsız bir karakter olmaya başlamıştır. Fransa'da devlet destekli üç kurumun, Güzel Sanatlar Akademisi, Güzel Sanatlar Okulu ve yıllık Salon'un[3] prestiji ve etkisinin yüzyıl başındaki egemenliğinin kaybolmaya yüz tuttuğu bu dönemde, alışılagelmişin ötesine uzanan öncü sanatçıların yapıtlarını alternatif alanlarda sunum arayışları, tüccarları, galericileri, dergileri ve yazarlarıyla yeni bir sistemin, günümüze kadar uzandığında gördüğümüz gibi, artık bir "avangard"ı neredeyse olanaksız kılan sistemin kurulmasına temel oluşturur.

Resimde sıradan insanı ve gündelik yaşamı yücelten tavrıyla akademik yaklaşıma alternatif oluşturan Gustave Courbet'nin (1819-1877) bugün Louvre Müzesi'nde bulunan "Sanatçının Atölyesi" resminin 1855 yılında 1. Paris Dünya Sergisi'ne kabul edilmeyişi üzerine sanatçının sergiye girişinin hemen karşısında bağımsız bir "Gerçekçilik Pavyonu" açması, 19. yüzyıl sonunda yaşanacak olan çözülme sürecinin bir habercisi olarak nitelendirilebilir. Bu resimde akademik geleneğin simgesi olan çıplak kadın figürüne sırtını dönen ve Salon hiyerarşisinde alt sıralarda yer alan manzara üzerine odaklanan ressam, sanatsal tavrını bir anlamda görselleştirmiştir. Courbet'den yaklaşık 100 yıl sonra 1992 yılında, dahil edilmediği Kassel Documenta sergisinde Jeff Koons (1955-) da benzer bir strateji uygulayarak sergi alanlarına yakın bir yerde dikkat çekici bir çalışma olan devasa boyutlu "Yavru Köpek" işini sergilemiş, bir bakıma "avangard tavrın" parodisini yapmıştır. Koons'un işi, o yıl Kassel'de en çok izlenen işlerden biri olur; Courbet'nin 100 yıl öncesi için fazlasıyla radikal olan tutumu ise ilgisiz bir izleyici ve eleştirmen kitlesiyle karşılaşmıştı. Courbet'ye özel olarak Delacroix ilgi göstermiş, ama o da bu ilgisini yalnızca günlüğünde dile getirmişti.[4] 19. yüzyılın avangard sanatçısı için, Salon'un sarsılmaz egemenliğini kırmak kolay olmayacaktı.

1648 yılında kurulan Fransız Güzel Sanatlar Akademisi'nin üyelerinin 1757 yılından 1789 yılına dek iki yılda bir düzenlediği Salon'lar, Paris'teki tek sergi etkinliği olarak resmi akademik üslubun gösterildiği ve yayıldığı bir zemin işlevi görüyordu. 1789 yılında aristokratik temelleri nedeniyle yapısında bazı değişiklikler olduysa da akademik üslubu ve "tarihsel resim" gibi belli türleri gözeten hiyerarşik yapısını koruyarak 19. yüzyılın son çeyreğine kadar etkinliğini sürdüren bu kurumsal yapı, hiç kuşkusuz sanatçılar üzerinde sarsılmaz bir otorite oluşturmaktaydı. Bu otoritenin sarsılması, Courbet'ninki gibi tek kişilik radikal tavırlarla he-

nüz mümkün değildi; üstelik Salon, alternatif tavırları kendi bünyesinde toplamanın da bir yolunu bulmuştur: 1863 Salonu için jürinin başvuruların yarısını geri çevirmesi üzerine sanat ortamında yaşanan öfkeyi yumuşatmak amacıyla devrin hükümdarı III. Napolyon'un Salon des Refusés, yani "Reddedilenler Salonu"nu kurması, bu tür bir girişimin sonucu olarak nitelendirilebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında resimlerinin yarattığı skandallarla sürekli gündemde olan Édouard Manet'nin (1832-83) sanat tarihinde bir kırılma noktası olarak değerlendirilen ünlü "Kırda Yemek" resminin ilk kez sergilendiği yer de burasıydı.

Reddedilenler Salonu'nun önemli görünen, ama süreç içinde pek de büyük bir değişik yaratmadığı görülen bir sonucu, oluşan tepkiler nedeniyle III. Napolyon'un Salon jüri sistemini değiştirmeye karar vermesiydi. 1864 yılından başlayarak devletin tayin ettiği üyelerin de yer aldığı bir jüri sistemi getirildi; bu sisteme göre önceki sergilerde ödül almış sanatçılar da jüride temsil olanağı bulabilecekti. Reddedilenler Salonu'ndan üç yıl sonra Camille Corot (1796-1875) ve Jules Dupré Daubigny (1811-89) gibi akademik yaklaşımlara özellikle manzara türüne olan eğilimleri nedeniyle alternatif oluşturan ressamların jüriye girmesi önemli bir adımdı, ama çok büyük bir fark yaratmamıştı. Claude Monet (1840-1926) ve Camille Pissarro'nun (1830-1903) kabul edildiği 1866 Salonu'nda Jean Frédéric Bazille'in (1841-70) bir ölüdoğası onaylanmış, ama genç bir kızı piyano çalarken gösteren bir gündelik hayat sahnesi reddedilmişti; Pierre-Auguste Renoir'in (1841-1919) bir deseni kabul edilmiş, ama büyük boyutlu bir manzarası Corot ve Daubigny'nin tüm çabalarına karşın geri çevrilmişti; o dönemin önde gelen akademik ressamlarından William-Adolphe Bouguereau'ya (1825-1905) atfen "Mösyö Bouguereau'nun Salonu" olarak nitelendirdiği sergiye israrla girmek isteyen Paul Cézanne (1839-1906) ise tek bir yapıtı bile kabul edilmeyince III. Napolyon'un güzel sanatlardan sorumlu vekiline yeni bir "reddedilenler salonu" talebini içeren bir mektup yazmıştı. Üçte bir oranında olmak üzere devletin tayin ettiği temsilciler, ödüllü sanatçılar ve akademi üyelerinden oluşan 1867 jürisi ise Bazille, Monet, Pissarro ve Renoir'ı dışlayınca bu kez Bazille, Cézanne'in yeni bir reddedilenler salonu talebinin geri çevrilmiş olması nedeniyle genç sanatçıların oluşturacağı bir birliğin aralarında para toplayarak bağımsız bir sergi oluşturuna girişimine başlamış, bu girişim için Corot, Courbet ve Daubigny gibi saygın ressamların da desteğini sağlamış, ama söz konusu bu girişim, parasızlık nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.[5] Aynı yıl Manet'nin, 2. Paris Dünya Sergisi sırasında tıpkı Courbet gibi sergiye kabul edilmeyen resimlerini tepkisel bir eylem olarak kendi kurduğu bir pavyonda sergilemiş olduğu bilinmektedir.[6]

Edouard Manet, Kırda Yemek, 1863, Tuval üzerine yağlıboya, 208x264.5cm.
Paris Museé d'Orsay

1870'li yıllara gelindiğinde, 1870-71 Fransız-Alman Savaşı, Paris'in kuşatılması ve Paris Komünü etrafında yaşanan kanlı olaylara karşın Salon'un egemenliğine karşı çıkan sanatçıların daha yoğun bir üretim ve teknik anlamda daha deneysel tavırlar içine girdikleri görülür. Sanat ortamındaki bu radikal tavırları toplumsal arenada da politize bir grup gibi algılanmalarına neden olmuştur. "İzlenimci" adıyla anılan sanatçıların 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın siyasi ortamı içindeki konumunu irdeleyen tarihçi Philip Nord'a göre, 1870'li yıllarda izlenimcilik ile cumhuriyetçilik hareketleri belirgin bir biçimde kesişmiş ve sonuçta "yeni sanatçılar" cumhuriyetçi kanadı temsil eden kişilerin resimlerini yapmış, resminin alıcısı olarak da bu kesimi belirlemiştir. Yeni resmin alıcısı gerçekten de daha çok cumhuriyetçi kesimler olacağı gibi, Salon sistemini demokratlaştıran ve yeni resim hareketlerinin resmi temsil olanağı bulmasının yolunu açan da bizzat bu sistem olacaktır. Nord'a göre Fransa'nın yeni cumhuriyetçi eliti izlenimci sanatı anlamakta güçlük çekmiş olsa da 1870'li yıllar deneysel sanat ile ilerici siyasetin ayrı kulvarda yer aldığı bir dönem olarak nitelendirilebilir.[7]

19. yüzyılın ikinci yarısında "öncü" diyebileceğimiz sanatçıları birleştiren ortak nokta, dolayısıyla, ayrı tarzda

Paris'te yeni sanatın siyaseti

yapıtlar üretmeleri ve hatta aynı siyasi görüşleri paylaşmaları değil, egemen gücün güdümünde bulunan sanat ortamının kendi sanatsal üretimlerini görmezlikten gelmiş olmasıdır. Aralarında Daubigny, Corot, Manet gibi isimlerin de bulunduğu 90 sanatçının 1872 yılında imzalayıp monarşi yanlılarının çoğunluğu oluşturduğu yönetime sundukları bildiride, "giderek sayıları çoğalan yetenekli manzara ve gündelik yaşam türü ressamlarının dışlandığı" öne sürülür. Bu bildirinin herhangi bir değişikliğe neden olmamasıyla bu kez Manet bir mektup kaleme almış ve yönetimin "çok sayıdaki genç sanatçının kaderine ilişkin duyarsızlığından" yakınmıştır. Aralarında Cézanne, Fantin-Latour, Renoir, Pissarro gibi isimlerin bulunduğu 35 ressamın imzaladığı bu bildiride de yine, yeni bir reddedilenler salonu talebi dile getirilir. 1873 yılında, ilkinden 10 yıl sonra Salon dahilinde ikinci bir reddedilenler bölümünün açılması böylece sağlanmıştır.[8] Geçen süre içinde Fransa'nın siyasal ortamı içindeki değişimler, sanat ortamı üzerinde de etkisini göstermekte gecikmemişti: Cumhuriyet yanlısı basın ve eleştirmenler, yeni sanatı siyasal eleştirinin bir zemini olarak kullanmaya başlıyor, modern yaşamın yansımalarını kutlayan, demokrasi ve özgürlük yanlısı bir söylemle yeni sanatçılara destek oluyordu.[9]

Öncü sanatçıların Salon'a alternatif bir bağımsız sergi düzenleme düşünceleri, böyle bir zeminde gelişmeye başladı. Cézanne'in ve yenilikçi sanatçıların dostu yazar Emile Zola'nın gazeteci arkadaşı Paul Alexis, *L'Avenir national* gazetesinde sanatçıların bu düşüncelerini destekleyen bir yazı yazmıştı.[10] Söz konusu sergi, 1874 yılında ünlü fotoğrafçı Felix Nadar'ın atölyesinde gerçekleşti; yeni sanatçıların bağımsız bir grup olarak sanat ortamında varlıklarını ortaya koydukları ilk etkinlik böylece gerçekleşmiş oldu.

1874 yılının Nisan ayında açılan ve 30 sanatçıdan 165 yapıtın yer aldığı bu sergi, bugün "İzlenimciler" olarak anılan ressamların da aralarında bulunduğu çok sayıda genç ve yeni sanatçıyı bir araya getirdi. Aslında bu sanatçıları o dönem içinde "Bağımsızlar" olarak nitelendirmek belki daha doğru olacaktı; grubun bu ismi benimsemesi, 1877 yılını bulacaktı.[11] İzlenimcilikle ilgili daha güncel tartışmalarda, 19. yüzyıl ortasında sanat dünyasını kasıp kavuran hareketin "İzlenimcilik" olarak adlandırılmasının ne kadar doğru olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Nord'un burada sıkça başvurduğumuz kitabının başlıca konusu da bu soru etrafında dönüyor. 1874 yılında başlayan ve 1886 yılına dek sekiz kez gerçekleştirilen bu "bağımsız salon"larda belirli aralıklarla 55 sanatçı yer aldı; bu sanatçıların arasında doğrudan izlenimcilikle ilişkilendirilen sanatçıların sayısı ise azınlıkta kalıyordu. Aralarında Monet, Renoir, Pissarro ve Alfred Sisley (1839-99) gibi 1860 ve 70'li yıllarda "izlenimci" bir tarzın gelişmesinde öncülük etmiş ressamların yanında biçimsel anlamda bu "izlenimciler" grubu içinde ilk başta değerlendirilmeyen Edgar Degas (1834-1917) ya da Berthe Morisot (1841-95) gibi sanatçılar, sekiz serginin yedisinde de yer almışlardı.[12] Bugün izlenimcilik sonrası dönemin başlıca sanatçısı olarak gündeme gelen Cézanne ise, ilk üç serginin ikisinde yer alıyordu. Tıpkı Degas ve Morisot gibi yedi sergide alan Stanislas-Henri Rouart ya da ilk dört sergide yer Adolphe-Felix Cals gibi ressamların adı ise bugün pek anılmıyor.[13]

Sanat tarihçisi Charles Harrison, bu dönemde bağımsız salonlarda yer alan Renoir gibi kimi sanatçıların resmi Salon'da temsil olanağı arayışının sürmüş olmasının değerlendirilmesi, öte yandan, bağımsız salonlara da resmi Salon'da sürekli yapıtlarını gösteren kimi sanatçıların katılmış olmasının göz önünde bulundurulması gerektiğini vurguluyor.[14] Harrison'ın vurguladığı gibi, bu durum, bağımsız temsil arayışının salt sanatsal farklılıklardan kaynaklanmadığını ortaya koyuyor. Bağımsız salonların son yıllarında "yeni resmin" çeşitli sanatçıların önderliğinde izlenimciler, gerçekçiler ve manzaracılar olmak üzere çeşitli kamplara ayrıldığı ve bu çeşitli grupların birbirlerini dışlamaya başladıkları biliniyor.[15]

1880'li yılların ortasında bu bağımsız salonun dağıldığı dönemde, yenilikçi sanatçılar için resmi ya da bağımsız salonların dışında var olma koşullarının da artık yavaş yavaş oluşmaya başladığını görüyoruz. Bağımsız salonun dağılma sürecinde, yeni resmin sunduğu ticari olanakları ustalıklı bir biçimde değerlendirmeyi hedef alan sanat tüccarları ortaya çıkıyor. 1879 yılında kültür ortamından haber veren *La Vie moderne* adlı bir dergiyi hayata geçiren George Charpentier, sözgelimi, dergi bürosunu bir sergi salonu gibi kullanmaya başlıyor ve 1879'da bir Renoir sergisi düzenliyor. Aynı mekânda sonraki yıl içinde Manet ve Monet'nin sergileri, 1881'de de Sisley'nin sergisi açılıyor. 1870'li yıllarda yeni sanatçıların yapıtlarını Fransa'nın önde gelen zengin Yahudi ailelerine pazarlayan Paul Durand-Ruel de benzer bir strateji uygulayarak 1883 yılında Monet, Pissarro, Renoir ve Sisley'nin kişisel sergilerini açıyor.[16] Georges Petit'nin aynı dönemde açtığı, Zola'nın "büyük bir sanat mağazası" olarak nitelendirdiği galeri ise, aşırı ticari yönüyle Pissarro'nun tepkisini uyandırırken, Monet ve Renoir'in ilgisini çekiyor; Monet 1885'te, Renoir 1886'da bu galeride resimlerini sergiliyor. 1894 yılında bir galeri açan Ambroise Vollard ise, bir sonraki yıl Cézanne'in ilk önemli kişisel sergisini açıyor.[17] Bu dönemden sonra sanatçıların yoğun olarak kişisel sergiler açtıkları, bir ölçüde şöhret kazandıkları ve hatta sergilerinin tanıtımı konusunda talepkâr olmaya başladıkları gözleniyor: Monet'nin 1883 yılında Durand-Ruel galerisindeki sergisinin ticari anlamda başarısızlığını, "yeterince reklam yapılmamasına" bağladığı biliniyor.[18]

Fransız sanat ortamında resmi Salon'dan bağımsız salonlara geçiş süreci bir anlamda farklı tarzları, farklı yaklaşımları ve biçimleri bünyesinde barındıran ama aynı muhalif tavrı paylaşan sanatçıların bir noktada ortak hareket edebilmesine dayanıyor. Bağımsız hareket etmeyi seçmekten öte, kendilerini temsil edebilmeleri için zorunlu bir yol olarak benimsedikleri bu bağımsız salon sistemi zaman içinde galericiler tüccar sisteminin sunduğu olanaklarla birlikte çözülmeye başlıyor, gördüğümüz gibi farklılıklar, birleştirici bir öğe olmaktansa ayırıcı bir özellik haline geliyor. Avrupa'da yeni bir orta sınıfın güçlenmesiyle birlikte yeni sanatçılara farklı ve alternatif varolma alanları açılırken, aynı sanatçıların sistem karşısındaki muhalif tavrı da bir anlamda dönüştüme uğruyor. Öyleyse bu yazıyı, Philip Nord'un "İzlenimci" adıyla anılan 19. yüzyıl sanatçılarını araştıran kitabında sorduğu sorularla bitirelim: "İzlenimciler gerçekte ne kadar devrimciydi? Ve ötesinde, 19. yüzyıl ortasında saat dünyasını kasıp kavuran hareketle 'izlenimcilik' demek doğru mu?"

Frédéric Bazille, Yıkananlar, 1869, Tuval üzerine yağlıboya, 158x159cm.
Cambridge (MA), Fogg Art Museum

1 Charles Baudelaire, "The Painter of Modern Life", *Selected Writings on Art and Literature*, Penguin Classics, 1992, s. 402.

2 *Age*, s. 405.

3 Fransa'daki ilk sanat akademisi, 1648'de Devlet Bakanı Jean-Baptiste Colbert ile Charles Le Brun'un öncülüğünde Paris'te kurulan Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'dir (Académie Royale de Peinture et de Sculpture). Bu kurum varlığını 1789 yılına kadar sürdürmüştür. 1795 yılından sonra, Fransa'da kültürel yaşam üzerinde etkin olan Fransız Enstitüsü (Institut Français), Fransız Devlet Güzel Sanatlar Okulu (École des Beaux Arts) üzerinde idari anlamda yetkilere sahip oldu. 1816 yılında Fransız Enstitüsü'nün bir bölümü, yeniden Akademi adını aldı. Günümüzde bu kurum, Güzel Sanatlar Akademisi (Académie des Beaux-Arts) ya da Güzel Sanatlar Ulusal Yüksekokulu (École Nationale Supérieure des Beaux-Arts) adıyla anılmaktadır. Burada sözünü ettiğimiz "Salon" ise, Fransız Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi üyelerinin düzenlediği resmi sergilere verilen genel isimdi ve bu sergilerin ilk ortaya çıktığı dönemde Louvre Müzesi'ndeki Apollon Salonu'nda düzenlendiği için böyle isimlendirilmişti. (*Uygarlığın Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1/3, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997).

4 Delacroix'nın günlüğünden bir kesit: "...Sonradan Courbet sergisine gittim. Sergının giriş ücretinde indirim yapmış. Orada yakışık bir saat kaldım ve rediktiklerı resmin bir başyapıt olduğu kanısına vardım... Atölye resminde yüzey kullanımı çok başarılı, atmosfer var, özellikle nü modelin kalçaları göğüslerinde olmak üzere yer yer çok ustalıklı bir fırça kullanımı görülüyor... Zamanımızın en üstün yapıtlarından birini geri çevirmişler, amu Courbet böyle küçük bir seyden yılacak adam değil." Alıntılayan Stephen F. Eisinmen (yay. haz.). "The Rhetoric of Realism: Courbet and the Origins of the Avant-Garde", *Nineteenth Century Art/A Critical History*, Thames and Hudson, 2002, s. 237.

5 Philip Nord, *Impressionists and Politics/Art and Democracy in the Nineteenth Century*, Routledge, 2000, s. 16.

6 *Uygarlığın Sanat Ansiklopedisi*, *Cilt 2*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.

7 Nord, *age*, s. 58.

8 *Age*, s. 49.

9 "Bu dönemde Fransız gazetelerinde yayımlanan eleştirilerde sanatçıların vatanseverliği övülürken, Cassatt, Pissarro ve Sisley gibi sanatçıların Fransız olmaması pek dikkate alınmıyordu. Tuvale yansıtılan 'gerçek' dünya, bir Fransız dünyasıydı: Paris, varoşları ve civarındaki kırsal alanlar. Cumhuriyetçi eleştirmenler, sanatın klasik antikiteye öykünen karakterinden zaten uzun süredir şikâyet etmekteydiler. Burty, 1885 yılında, 'Biz Yunanlı değiliz, Romalı da değiliz...' demişti. (...) İzlenimciler, Fransa'yı gerçek renkleriyle temsil ediyordu. (...) Burty gibi eleştirmenler, yeni resmi demokrasi, bilim ve cumhuriyetçi vatanseverlik gibi temeller üzerine oturtuyordu." *Age*, s. 63.

10 *Age*, s. 51.

11 1874 yılında yayımlanan bazı yazılarda "izlenim" terimi Louis Leroy'un *Le Charivari* gazetesinde yayımlanan yazısında olduğu gibi aşağılayıcı bir tonda kullanılırken (25 Nisan), Jules Castagnary'nin *Le Siècle* gazetesinde yayımlanan yazısındaki (29 Nisan) gibi olumlu bir şekilde de kullanılmıştı: "Manzarayı değil, manzaranın uyandırdığı duyguyu yansıttıkları için izlenimci olarak adlandırılabilirler." İzlenimcilerle ilgili gazetelerde çıkan başka yazıların bir değerlendirmesi için bkz. Charles Harrison, "Impression, Modernism and Originality", *Modernity and Modernism/ French Painting in the Nineteenth Century*, Yale University Press-The Open University, 1993, s. 144-145.

12 *Age*, s. 146.

13 *Age*, s. 147.

14 *Age*, s. 147.

15 Sözgelimi 1886 yılındaki bağımsız salona Seurat ve Signac gibi "noktacı" ressamların girmesi, Berthe Morisot'nun sergiden gerçekleşebilmesi için maddi destek sağlayan eşi Eugène Manet'nin tepkisini çektiği için bu sanatçıların yapıtları ayrı bir odaya yerleştirilmişti; Nord, *age*, s. 74.

16 Nord, *age*, s. 75.

17 *Age*, s. 75.

18 Monet'nin Durand-Ruel'e 7 Mart 1883 tarihinde yazdığı mektup; Nord, *age*, s. 76.

Hıristiyanlıktan uygarlığa: Değişen Avrupa imgeleri

Hıristiyanlık kimliği birlik ve ortaklık, Avrupa fikri ise siyasi anlamda çokluk ve çeşitlilik ifade etmekteydi. Bu ikiliği aşmak ve birliğe yönelmek, dönemin belki de en çok yinelenen, en güçlü idealidir. Oysa 17. yüzyıl sonuna doğru Hıristiyan birlik kavramı siyasal içerikli terimlere ilişkin olarak kullanılıyor, dine yapılan vurgu giderek soluyor ve nihayet belirsizleşiyordu.

Aslı Çırakman ›

Herhangi bir toplumun kendini anlama ve tanımlama çabası ve bu yolla kendine atfettiği kimlik hemen her zaman ötekiyle karşılıklı etkileşim sürecinde oluşmuştur denilebilir. Ötekini anlama ve anlatma sürecinde Avrupa kendini de nasıl anladığını hem göreceli hem de değişken bir biçimde ortaya koyar. Öteki, yani Avrupalı olmayan, alabildiğine geniş ve çeşitli bir kategori olduğundan Avrupa'nın kendi görüntüsü de o denli çeşitli ve farklıdır. Bununla birlikte ötekine bakış ve ötekinin imgesi de deneyimlerin ve etkileşimin tarih içinde farklılaşmasıyla değişmektedir.[1] Bu nedenle Avrupa'nın kendi görüntüsü aslında çoğul, karmaşık ve değişkendir. Son derece çeşitlilik ve farklılık arz eden bu görüntüler dünyası indirgemeci olma pahasına belli ana temalar etrafında incelenebilir. Görüntülerin çeşitliliğini ve karmaşıklığını bir kenara bırakırsak, Avrupa'nın kendi görüntüsünün değişkenlik ekseninde bir izleği oluşturulabilir.[2] Böyle bakıldığında karşımıza Rönesans'tan bugüne Avrupa'nın kendini anlama çabasında çeşitli dönüm noktaları çıkmaktadır: "Hıristiyan Avrupa", "özgürlükçü Avrupa" ve "uygar Avrupa". Avrupalı düşünürlerin yansıttığı bu üç Avrupa imgesi coğrafi olarak bugün Batı Avrupa dediğimiz yere ilişkin olarak kurulmuştur. Bu üç dönüşüm sürecinde de Avrupa kendini ötekine göre tanımlamış, yani Hıristiyan olmayana, özgürlükçü olmayana ve uygar olmayana göre kendi ayrıksılığını vurgulamıştır. Unutmamak gerekir ki bu üç dönüşüm Avrupa kamuoyunda oluşmuştur; devletlerarası siyaset ve ilişkilerle veya ekonomik, toplumsal dönüşümlerle bire bir bağlantılı olduğunu varsaymak yanlış olur

Hıristiyan Avrupa

Avrupa Birliği'nin "Hıristiyan kulüp" olması bugün bizim yaptığımız bir yakıştırma olmanın yanında aynı zamanda miyadı çoktan dolmuş bir fikirdir. Avrupalılık üzerine kamuoyu oluşturmuş olan düşünürler ve yazarlar Aydınlanma döneminden bu yana bu fikre giderek daha az itibar etmişlerdir. Yani Avrupa Hıristiyanların yaşadığı bir yerdir ama artık bunun siyasal, sosyal veya ekonomik açıdan bir önemi kalmamıştır ve ötekiyle karşılaşmada Avrupalıyı tanımlayan tek unsur olmaktan çıkmıştır.

Avrupa'nın kendi görüntüsü olarak Hıristiyanlık 15. ve 16. yüzyıllarda, yani Rönesans boyunca dönemin anahtar fikri olmuştur. "Hıristiyan dünya", "Hıristiyan cumhuriyet", "Hıristiyan birlik" (corpus Christianum) Batı Avrupa'da Roma Katolik kilisesine ait insanların birliği olarak görülmüştür. Doğu Avrupa'daki Ortodoks kilisesi ve diğer Hıristiyanlar bu birliğin dışında tutulmuş ve birliğin temeli dini beraberlik olarak tanımlanmıştır.[3] Hıristiyan dünyanın sınırları İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya gibi Latin Hıristiyanlarının yaşadıkları Batı Roma İmparatorluğu'nun ve ortaçağların Latin kilisesinin yurduydu. Doğu sınırları ise Osmanlı akınları nedeniyle daha belirsizdi. Bu dönemde Hıristiyanlık organik bir bütün olarak algılanıyor ve verili bir birlik olarak varsayılıyordu; Asya, Afrika, Avrupa gibi terimlerse çokluk ve çeşitlilik ifade ediyordu

Hıristiyan dünyanın "başdüşmanı", "kamusal afeti", hatta "dünyanın terörü" diye adlandırılan Türkler aslında Hıristiyan Avrupa görüntüsünü besleyen ve sürekliliğini sağlayan en önemli unsurdu. Ünlü İngiliz tarihçi Knolles'e göre Türklerin ezici ihtişamı ve uyandırdığı kaygı

ve dehşet, Tanrı'nın bir takdiri olmasının yanı sıra Hıristiyanların ihmalinden ve bitmeyen kavgalarından da kaynaklanmaktaydı. İşte bu nedenle, yani Hıristiyan birlik ve beraberlik duygusu zayıf olduğundan Hıristiyan dünya Türklere karşı acizdir deniliyordu.[4] Abercromby ve Botero gibi yazarlarsa Türklerin amacının Hıristiyanlığı yok etmek olduğunu, Hıristiyanların derhal birleşik bir güç oluşturup Türklere saldırması gerektiğini vurgulamaktaydılar.[5]

Reformasyon dönemi bile bu birliğe olan inancı tamamıyla yok edemedi. Birliğin temeli olan din hâlâ Hıristiyan dünyanın temel içeriğini oluşturmaktaydı ve Hıristiyanlık hâlâ ortak din, miras ve kader olarak algılanmaktaydı. Din kavgaları ise iç savaş olarak algılanmakta ve birliğe tehdidi nedeniyle lanetlenmekteydi. Luther ve La Noue gibi Protestan yazarlar Tanrı'nın Hıristiyanları Türkler aracılığıyla cezalandırdığına inanırken, "imansız" Türke karşı savaşmayı ortak görev olarak ilan ediyorlardı. Hıristiyanların Türklere karşı ortak ordu oluşturmasını isteyen La Noue, eğer Hıristiyanlar birleşip İslamın kirlettiği Hıristiyan ruhları Türklerin elinden, yani "olabilecek en kötü esaretten" kurtarırsa, belki de Tanrı'nın gazabı üzerimizden kalkar diyordu.[6] Bu dönemde dünya, bir tarafta barışı ve doğru yolu temsil eden Hıristiyanlar, diğer yanda savaşı temsil eden Türkler bağlamında ikiye bölünmüş olarak algılanmaktaydı. Hıristiyan Avrupa-Müslüman Türk çatışmasını sık sık dile getiren strateji uzmanları, "Hıristiyan prenslerin ortak çıkarı Türklere karşı birleşmek ve Avrupa'yı savunmaktır"[7] veya "Avrupa Hıristiyan prenslerin çıkarlarının Türklere karşı toplamıdır"[8] diyerek kamuoyunu dini ve siyasi bölünmeleri aşmaya davet ediyorlardı. Görüldüğü gibi Hıristiyanlık kimliği birlik ve ortaklık, Avrupa fikri ise siyasi anlamda çokluk ve çeşitlilik ifade etmekteydi. Bu ikiliği aşmak ve birliğe yönelmek, dönemin belki de en çok yinelenen, en güçlü idealidir. Oysa 17. yüzyıl sonuna doğru Hıristiyan birlik kavramı siyasal içerikli terimlere ilişkin olarak kullanılıyor, dine yapılan vurgu giderek soluyor ve nihayet belirsizleşiyordu. Örneğin William Penn 1649'da kaleme aldığı *Avrupa'da Barış Planı*'nda bir yandan Avrupa'yı Hıristiyan dünya olarak tanımlarken, diğer yandan Türkleri ve Rusları "Avrupa parlementosuna" davet etmeyi öneriyordu.[9] Avusturya'nın Türklere karşı 1571'de kazandığı Lepanto Deniz Savaşı Avrupa'ya Türklerin yenilmez olmadığını göstermiş, Avrupa'nın kendi görüntüsünde bir dönüşüme yol açmıştı. Avrupa'nın kendi görüntüsü olarak Hıristiyanlık tehdit altında oluşmuş bir imgeydi ve Avrupalılara onların siyasal anlamda zayıf, bölünmüş ve güvensiz olduklarını göstermekteydi. 17. yüzyıl boyunca Osmanlı Avrupa karşılaştırması yapan birçok yazar, iki dünya arasındaki karşıtlığı artık yalnızca bir dinler çatışması olarak değil, siyasal ve toplumsal yaşamdaki farklılıkları da vurgulayarak kuruyorlardı.[10]

Özgürlükçü Avrupa

Avrupa kendini zaman içinde farklı imgelerle yansıtmıştır; kendi hakkındaki tasarımlarının değişmesi onun doğuyu veya başka kültürleri kavrayışını da etkilemiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda ortaklık din, karşıtlık ise din düşmanlığı çerçevesinde algılanırken 18. yüzyılda Hıristiyan birlik anlayışına dayalı Avrupa imgesi çözülmüş ve yeni bir kimlik ve birlik temeli Avrupa'nın kendi görüntüsüne egemen olmaya başlamıştır. Bu yeni kurgu gerçeklikten çok (Batı Avrupa'da yaşayanların çoğunluğunun Latin Hıristiyan olması gibi), bir arzuya ve amaca yönelik oluşturulmuştur. 17. yüzyılın sonlarına doğru mutlakiyetçiliğin Avrupalı aydınların gözünden düşmesiyle birlikte –ki bu noktada John Locke'un *Second Treatise of Government*'ının yadsınamaz bir etkisi vardır– özgürlük fikri, arzusu ve amacı Avrupa kamuoyuna hâkim olmaya başlamıştır. Avrupa'nın farklılığı özgür olan ve olamayan halkların sınıflandırılması bağlamında vurgulanmış ve hayal edilmiştir. Zaten özgür olduğunu varsayanların yanı sıra (İngilizler gibi) özgür olmak isteyenler de (Fransızlar gibi) bu idealin cazibesine kapılıp, Avrupa'yı "Avrupa olma-

Hıristiyanlıktan uygarlığa: Değişen Avrupa imgeleri

yan"dan ayıran temel unsur olarak vurgulamışlardır. 18. yüzyılda düşünüldüğü anlamıyla özgürlük öncelikle keyfi ve mutlak yönetimden kurtuluş olarak anlaşılıyor; anayasal kurallara dayalı, yürütmenin (kraliyetin ve aristokrasinin) yetkilerini ve imtiyazlarını sınırlayan bir rejimi hedefliyordu. 18. yüzyıl boyunca Avrupa ile Avrupa olmayan dünya ayrımı birbirinden tamamıyla farklı, hatta karşıt toplumsal ve siyasal yapıları ve ayrı gelişme yolları olan iki ayrı öze gönderme yaparken, Avrupa'nın Avrupa olmayana üstünlüğünü varsaymaya başladı. Bu dönemde Avrupa'nın kendi görüntüsünü oluşturan özgürlük kavramı gibi "öteki"yi tanımlayan kölelik kavramı da pek çok farklı özelliği içinde barındırıyordu. Özgür olmak, akılcı, çalışkan, dinamik ve ilerici olmayı; köle olmak ise bağnaz, tembel, cahil, durağan ve gerici olmayı beraberinde taşıyordu. Özgürlük imgesi Avrupa'yı sahip olmak istediği tüm olumlu özelliklerle donatırken, Avrupa'nın kaçınmak istediği neredeyse tüm olumsuzluklar "öteki"ye yükleniyordu. Montesquieu'nün ünlü kitabı *Kanunların Ruhu* (1749) işte böylesi bir Avrupa merkezci anlayışı dile getirmiş ve Avrupa kamuoyunda yaptığı etkiyle en az Hıristiyan Avrupa kadar güçlü bir özgürlükçü Avrupa imgesinin oluşmasını ve zaman içinde baskın hale gelmesini sağlamıştır.

Montesquieu

Montesquieu'nün ünlü kitabı *Kanunların Ruhu* (1749) Avrupa merkezci bir anlayışı dile getirmiş ve Avrupa kamuoyunda yaptığı etkiyle en az Hıristiyan Avrupa kadar güçlü bir özgürlükçü Avrupa imgesinin oluşmasını ve zaman içinde baskın hale gelmesini sağlamıştır.

Montesquieu siyasal rejimleri, iklim ve coğrafya gibi sabit etkiler altında şekillendiğini düşündüğü insan davranışının tarihsiz, psikolojik verilerinden elde ederek sınıflar. Bu rasyonel kurgu yardımıyla ve tarihsiz kıstaslar yoluyla yaptığı önsel (*apriori*) bir mantıksal çözümlemeden, her topluma ve rejime uygun ahlaki ilkeler (yani kanunları ruhunu) çıkarsar. Bu kurguya göre Asya'nın değişmez gerçeği (sıcak iklim ve düzlük alan gibi kıstaslardan çıkarsanarak) kölelik, Avrupa'nınki ise soğuk iklim ve dağlık alan gibi kıstaslardan elde edilen özgürlüktür.[11] Bu nedenle, Avrupa anayasal monarşi veya cumhuriyet gibi rejimlerle yönetilmeye layık iken Asya despotizmle yönetilmeye eğilimlidir ve kaçınılmaz olarak bu durumu hak eder. Montesquieu Avrupa'nın kendi görüntüsünü ötekiye göre kuran en sistematik düşünürdür. Montesquieu'den önce Fransa'da 17. yüzyılın sonlarından itibaren XIV. Louis'nin yönetimi sık sık Türklerin yönetimine benzetilerek eleştirilmiş, Fransız mutlakiyetçiliğinin "Türk tiranlığı" ile karşılaştırılması XIV. Louis yönetimine karşı yazılan metinlerde yinelenen bir tema haline gelmiştir.[12] Bu yazılarda despotizm ve özgürlük karşıtlığı yalnızca siyasal bir karşıtlık iken, Montesquieu bir karşıtlıklar sistemi kurmuş ve sosyal, kültürel ve dolayısıyla siyasal bir karşıtlık olarak sunmuştur. Bu yaklaşım Aydınlanma çağında Fransa'da hem Montesquieu gibi özgürlükçüler hem de Voltaire gibi mutlakiyetçiler arasında o denli tartışılmış ve gündeme gelmiştir ki, Türk modeli olarak despotizm Avrupa'nın, yani özgürlüğün ve aklın egemenliğinin bir karşı savı olarak algılanmaya başlamıştır.[13]

Bir ideolojik kurgu olarak Doğu despotizmi son derece aşırı ve yabancı bir rejim olarak tanımlandığından, Avrupa'da ve özellikle Fransa'da gözlemlenen keyfi ve mutlakiyetçi yönetimler eleştirilebilmiş ve bu sayede Avrupa'yı despotik eğilimlerin baskısından kurtarabilecek değerleri ve erdemleri ön plana çıkarmıştır. Bu anlamda despotizm imgesi Avrupalı düşünürlerin özellikle kendi ülkelerindeki siyasal düzenden hoşnutsuzluklarını ve şikâyetlerini dile getiren bir yazın stratejisinin ürünüdür. Özellikle Fransa gibi sansür uygulanan ülkelerde Doğu despotizminden bahsetmek aslında mutlakiyetçi ve keyfi yönetimleri eleştirmenin korunaklı bir yoludur. Montesquieu'nün takipçisi Nicholas Boulanger'e göre yaşadığı dünya bir Asyalıya köle olduğunu ve köle olmak zorunda olduğunu söylerken, Avrupalıya akılcı olduğunu yani özgürleşmek zorunda olduğunu söyler.[14] Avrupa'yı mutlak kölelik ve mutlak özgürlük arasında özgürlüğe geçiş aşamasına yerleştiren Boulanger, bu noktada devrimci düşüncelerini işin içine sokar. Var olan Avrupa'yı değil de, arzuladığı Avrupa'yı ötekinin imgeleri aracılı-

giyla dile getirir. Bu genel kanıya bir istisna olarak S. N. H. Linguet'nin çizdiği var olan Avrupa despotik ve yozdur; arzulanan Avrupa ise Osmanlı kadar barışçı, özgür ve mutlu olmalıdır.[15] Osmanlı İmparatorluğu'nun despotik görüntüsü Fransızların kendi devletlerini hem tanımlamada hem de eleştirmede ve bu yolla kendilerini anlamada mutlakiyetçiliğin barındırdığı en kötü olasılık olarak işlev görmüştür. Hatta despotizm imgesi öyle güçlüdür ki ve Fransa'da o denli kabul görmüştür ki, 1789'da iç ve dış tehditlere karşı savunulan özgürlük anlayışına hizmet etmiş, Fransa'nın giderek Osmanlı gibi despotça yönetildiğini vurgulayarak "eski rejimi" yerle bir etmiştir[16] Fransız Devrimi'nden sonra ise Ulusal Konsey üyesi Volney, özgürlüğün bir doğa yasası olduğunu ve Türklerin hiçbir zaman özgürleşemeyeceğini, çünkü kendilerini despotizm, bağnazlık ve cehalet gibi yanlışlıklara mahkûm ettiklerini söyler. Halbuki doğa yasalarına ("kutsal doğrulara") uyan Avrupalılar özgürlüğü arzulayıp ele geçirmişlerdir. İşte bu nedenle Avrupa üstündür ve despot Türklerin hâkimiyetinde yaşayan ulusları kölelikten kurtarmalıdır.[17]

Bu dönemde esas çaba Avrupa ve Avrupa olmayan arasına aşılmaz bir ahlaki mesafe koyarak hayal edilen Avrupa'yı Avrupa olmayanın tam tersi olarak özcü bir şekilde tanımlamaktı. Artık Osmanlı toplumuna olan ilgi, tek boyutlu bir Doğu imgesi barındırmıyor ve Avrupalı aydınların düzenin değişmesi yönündeki arzularını gizliyordu. Bu yöneliş kendi yönetimlerinden daha memnun gözüken İngiliz aydınlarına göre Fransızlar arasında daha yaygındı. Her ne kadar Montesquieu'nün İngiliz yönetim biçiminden çok etkilendiği bilinse de, belki de pek bilinmeyen, İngilizlerin de Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* kitabında kurduğu despotizm özgürlük karşıtlığından fazlasıyla etkilendiğidir.[18] 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca İngilizlerin Doğu toplumları ve özellikle Osmanlı incelemelerinde despotizm özgürlük zıtlığının yinelenerek vurgulandığını, örneklerle çeşitlendirilerek yeniden üretildiğini tespit etmek mümkündür. İngiliz gezginlerin neredeyse hepsi, çözümlemelerini deneyimlerine değil de Montesquieu'nün rejimlersınıflamasına dayanarak yaparlar. Böylece Avrupa'nın kendine bakışı ve kendini anlayışı özgürlük imgesi ile eşitlenmiş ve bu karşıtlık yerleşik bir kanıya dönüşmüştür.

Alexander Dow *Hindistan Tarihi* (1770) adlı kitabında, Doğu'da din ve sıcak iklim etkisiyle oluşmuş olan köleliğin nasıl her türlü reforma ve özgürlük girişimine direndiğini anlatır. Dow'a göre eğer Doğulu bir prens özgürlük getiren reformlar yapmaya karar verirse, halkı kendi kendini yönetme zahmetinden kurtulmak için hemen prense karşı ayaklanmak durumundadır.[19] Kölelerin özgürlük isteyememeleri onların tembelliğinden ve cahilliğinden kaynaklanır. Aydın, akılcı, çalışkan ve dolayısıyla özgür Avrupa imgesi, cahil, bağnaz, tembel ve dolayısıyla köle Doğulu imgesinin karşısına yerleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun yıllar yaşamış olan William Eton'un despotizm tanımı akılcı, aydın ve özgürolduğunu varsaydığı Avrupa'yı da dolaylı olarak tanımlar. Despotizm akılcı yönetimi lanetlediği için bağnaz, cüretli sorgulamaları yasakladığı ve zihinsel enerjiyi kurutuğu için cehalete dayalı, aklın yetilerini kendisine bağımlı kılarak yok eden bir güç olduğu için özgürlük karşıtı ve köleci bir yönetimdir.[20] Türklerin bu sefil durumundan yararlanmayı öneren Leydi Craven'e göre ise, belki de Türklerin tembelliği ve cehaleti Avrupa için bir şanstır. Böylece çalışkan ve hırslı Avrupalılar bir gün Türklerin zengin topraklarına hâkim olabilirler.[21] Türklerin cahilliği onların tembel ve köle yaptığı gibi kibirlerini ve asılsız üstünlük iddialarını da açıklar. Baron de Tott "Hindistan'da zenginlik, Avrupa'da zekâ, Osmanlı'da kibir" diyerek ülkeleri özgün karakterlerine göre tanımlamak ister.[22] Despotizm imgesinin çağrıştırdığı özellikler bunlarla sınırlı değildir. Despotizm aynı zamanda Montesquieu'den beri yozlaşmayı, durağanlığı ve çöküşü de simgeler.[23] Bu imge belki de uzun vadede ayakta kalacak olanın özgür olan yani dinamik, ilerici ve dolayısıyla üstün ve uygar olan taraf olduğunu haber verir.

Uygar Avrupa

19. yüzyıl Avrupa'sına damgasını vuran çeşitli siyasal, teknolojik ve düşünsel gelişmeler Avrupa'nın kendilik arayışını izlerken bizi ister istemez bir kavrama yönelmektedir: uygarlık. 1770'lerde İngilizce ve Fransızca sözlüklere giren bu kavram, 19. yüzyıl boyunca birçok farklı felsefi yaklaşımın ve kuramın do-

Hıristiyanlıktan uygarlığa: Değişen Avrupa imgeleri

gurup beslediği, referans verdiği bir dünya yaratmıştır. Denebilir ki, Avrupa kamuoyunda 19. yüzyıl boyunca uygarlık ve uygar dünya terimleri Avrupa'yı veya Avrupalı bir ülkeyi, onun başarılarını, ilerlemesini ve gururunu temsil etmektedir Ünlü tarihçi Norbert Elias'a göre ise uygarlık kavramı son birkaç yüzyıldır Batı toplumlarının kendilerinin diğer (çağdaş veya erken) toplumlardan üstün olduklarına ilişkin inancı özetler.[24] Uygarlık terimi aracılığıyla Batı toplumları kendi özgün karakterlerini veya gurur duydukları özelliklerini betimlerler. 19. yüzyılda uygarlık fikri Avrupa'yı kendi gözünde ötekine göre üstün ve ilerlemiş olarak tanımlayan temel kıstas olarak ortaya çıkmıştır.[25] Bu yüzyıl boyunca Avrupa olmayan dünyaya yaklaşımda beliren bir ikilikten bahsetmek mümkündür. Avrupa olmayan dünya ya siyasal, ekonomik ve stratejik açıdan kullanıma açık coğrafi bir bölgeye ya da Avrupa'nın ona bakarak kendi görüntüsünü oluşturduğu, göreceli olarak kimliğini bulduğu ve yorumladığı ötekinin dünyasına tekamül etmektedir.[26] Ötekine karşı geliştirilen her iki yaklaşımda da Avrupa'nın kendi kimliğini tanımlayan birleştirici bir imge olarak uygarlık, Avrupa'yı Doğu ne kadar Doğulaşıyorsa Avrupa da o denli Avrupalılaşıyordu denebilir.[27] Avrupalılar kendilerine mal ettikleri uygarlığı emperyalizm ve sömürgecilik aracılığıyla ihraçettiklerine inanıyor ve bu yolla ilerleme ve uygarlık öğretileri Avrupalılar tarafından "dünyanın ilkel insanlarına" ulaştırılıyordu.[28]

Tüm bu pratikleri düşünsel bağlamda mümkün kılan neydi? Başka bir deyişle, uygar Avrupa imgesine ne tür önyargılar hizmet ediyordu? Öncelikle Aydınlanmayı toplumsal reforma bağlayan ve görgül (ampirik) bilimleri bilginin temeli olarak görenler için ilerleme ve gelişme fikirlerinin anlamından ve etkisinden söz edilmeli. İlerleme öğretisine inananlara göre belli bir toplumun ulaştığı uygarlık seviyesini belirlemek için evrensel geçerliliği olan bir standart vardı. Her zaman ve her yerde akıl yoluyla ulaşılabilecek bu standart ile verili gelişme düzeyi arasındaki fark ya da uyumsuzluk birçok düşünüre göre cehaletten ve bağnazlıktan kaynaklanmaktaydı. Aslında Aydınlanma düşünürlerine göre insanlık, idealine (standarda) doğru daha hızlı ilerleyebilirdi. Condorcet'in düşüncesi böylesi bir ilerleme fikrinin en belirgin örneğini yüzyıl toplum kuramlarının ayırt edici varsayımıydı. Saint Simon ve August Comte tarafından geliştirilen pozitivizm insanlığın ancak bilimsel kesinlik arayışında kendini geliştirebileceği varsayımı ve bilimsel olmayan bilgi türlerinin (göreneksel, kültürel ve dinsel) zaman içinde terk edilmesi gerektiği önerisi Avrupa'nın kendine bakışındaki veya kendini anlayışındaki üstünlük ve farklılık iddialarını pekiştirmekte son derece önemli bir rol oynamıştır diyebiliriz. Saint Simon ve August Comte en ileri uygarlığın Avrupa'da bulunduğunu, bu nedenle Avrupa'nın diğer tüm uluslara üstün olduğunu ve uygarlığı dünyaya yayması gerektiğini iddia etmişti. Avrupa öncelikle diğer ulusların evrimine katkıda bulunmak için dünyanın geri kalanını ele geçirmeli, ilerleme uğruna verilen bu çaba sonucunda "evrensel devlet" Avrupa modeli üzerine kurulmalıydı.[30]

Öte yandan, 19 yüzyıl boyunca özgürlük-despotizm karşıtlığının iklim gibi doğal etkiler sonucu oluştuğu düşüncesinin yavaş yavaş terk edildiğini görebiliriz.[31] Artık bu dönemde özgürlük, uygarlık düzeyiyle ve ilerlemeyle ilgili bir kavram olarak işlerlik kazanırken, despotizm durağanlığı ve geri kalmışlığı ve böylece uygarlığın standardıyla ölçülebilecek yanlışlıklardan birini temsil ediyordu. Diğer bir deyişle despotizmle yönetilen ülkeler uygarlık yolundan sapmış, yanlış yollara yönelmişlerdi. Bu yüzyılın düşüncesine egemen olan en önemli fikirlerden birinin insanın esnekliğine veya değiştirilebilirliğine olan inanç olduğunu söyleyebiliriz.[32] İnsan doğası-

Despotizm imgesi Avrupalı düşünürlerin özellikle kendi ülkelerindeki siyasal düzenden hoşnutsuzluklarını ve şikâyetlerini dile getiren bir yazın stratejisinin ürünüdür. Özellikle Fransa gibi sansür uygulanan ülkelerde Doğu despotizminden bahsetmek aslında mutlakiyetçi ve keyfi yönetimleri eleştirmenin korunaklı bir yoludur.

kendini diğer toplumlara göre hem üstün hem de ileri olarak göstermiştir. Ancak bu sayede Avrupa olmayan dünya yeniden Avrupa'ya göre sınıflandırılmış, ölçülüp tartılmış ve nihayet ele geçirilmeye çalışılmıştır Uygarlık eşittir Avrupa varsayımı emperyalizmi ve sömürgeciliği doğrulayıp meşrulaştırın Avrupa merkezci bir bakış açısı olarak döneme damgasını vurmuştur. Bu dönemde teşkil eder. Condorcet aklın prensipleri her yerde aynı olduğuna göre yasalar da her yerde aynı olmalı savını ortaya atmış, aklın tüm önyargıları kurutabileceğini ve insanlık tarihindeki yanlışlıkların aklın evrensel standardına göre ölçülebileceğini ileri sürmüştü.[29] Tarihin belli yasalara göre ilerlediği fikri, yani toplumsal değişimin yönünü belirleyen yasaların olduğu düşüncesi 19.

nın sabit olduğu fikriyle birlikte Montesquieu'nün rastladığımız sabit ve tarihsiz kıstaslar yoluyla belirlenen insan davranışı anlayışı da terk edilmiş, yerini insanın kendini dönüştürebilme olanağını merkeze alan öğretilere bırakmıştır. İnsanın bireysel ve toplumsal hayatının sınırsız olanaklarla karşı karşıya olduğu, kökten toplumsal değişikliklerin yapılabileceği ve bu sayede insanın doğasında önemli dönüşümlerin oluşabileceği varsayımına 19. yüzyıl boyunca J. S. Mill, Hegel, Marks ve Comte gibi farklı, hatta karşıt düşünürlerde rastlanabilir. 19. yüzyılda ilerleme ve tarihsicilik öğretileri ışığında biyolojik evrim, toplumsal evrim, tarihin yasaları veya toplumsal koşullarımız üzerine geliştirilen kuramlar hep insanın biçim verilebilir ve değiştirilebilir olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Öte yandan kendi aşırılıklarını içinde besleyen uygarlık imgesi, Darwin ile Lamarck'ın evrim kuramlarının katkısıyla ve iklime değil de, fiziksel çevreye uyum sağlama fikrinin kabul görmesiyle birlikte giderek aşırı öğretilerin oluşmasına zemin hazırlayarak ırkçı belirlenimciliğin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Sonuçta fiziksel neden sonuç ilişkileri üzerine yapılan genellemeler had safhaya varmış, yeni dogmalara yol açmıştır.

Farklı uygarlıklar yerine tek bir uygarlık fikrinin yarattığı bu düşünsel tenteller üzerinde önce Avrupa, ardından "Batı" uygarlığı kendini doğurgan, büyümeye ve çoğalmaya elverişli bir dünya olarak tanımlayabilmiştir.[53] Uygar Avrupa imgesi ilkel ve barbar öteki imgesine göre anlam kazanmıştır. Avrupa'nın kendini anlama süreçlerinde Avrupa olmayandan en keskin ve en güçlü kopuş bu sayede gerçekleşmiştir. Doğu ve Batı, Avrupa ve öteki birbirini dışlayan karşıt gerçeklikler olarak zihinlere yerleşmiştir.

Baron de Tott'un Türkiye ve Kırım hatıraları: *Mémoires sur les Turcs et les Tartares.*

‹ *Aslıҫ Irvakmaz, Yrd. Doç. Dr Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü*

1 Doğu ile Batı arasındaki felsefi ve kültürel etkileşim için bkz. Raymond Schwab, *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the East, 1680-1880*, Çev.: G. Patterson, Columbia Univ. Press, New York, 1984; J.J. Clarke, *Oriental Enlightenment. The Encounters Between Asian and Western Thought*, Routledge, New York, 1997; Erdmute Heller, *Arabesker ve Tilsimlar: Batı Kültüründe Doğu'nun Tarihi ve Öyküleri*, Çev.: Deniz Kırımsoy Kucur, İmge Yay., Ankara, 2000.

2 Bu çeşitliliğin detaylı tartışması için bkz. Aslı Çıraklman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", *Doğu Batı*, no. 14, 2001, s. 28-46.

3 Franklin Le Van Baumer, "The Conception of Christendom in Renaissance England", *Journal of History of Ideas*, cilt 6, no. 2, 1945, s. 132.

4 Richard Knolles, *The General Historie of the Turkes*, (1603) Londra, 1687-1700. Sig. A2v.

5 David Abercromby, *The Present State of the German and Turkish Empires*, Londra, 1666, s. 18; Giovanni Botero, The Reason of the State (1589) (Londra: RKP, 1956), s.222.

6 Francis de La Noue, *Politicke and Militarie Discourses of the Lord La Noue*, Çev.: E. A., Londra, 1580, s. 247.

7 Henri Rohan duc de, *Treatise of the Interests of the Princes and States of Christendome*, Londra, 1641, s. 44.

8 Henry Marsh, *A New Survey of the Turkish Empire, History and Government*, Londra, 1664, s. 59.

9 Van Baumer, "The Conception of...", s. 137.

10 Bu konuda birçok gezginin Osmanlı toplumu hakkında yazdıklarına başvurulabilir. Örneğin bkz. Sir Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1686, Jean Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of J.B. Tavernier through Turkey into Persia and the East Indies*, Çev.: J.P., Londra, 1677, Jean Dumont, *A New Voyage to the Levant*, Londra, 1696.

11 Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, Çev. Thomas Nugent, Hafner, New York, 1966, s. 266.

12 Bkz. *La Cour de France turbanisée, et les trahisons demasquées*, Cologne, 1686; Hubert Gillot, *Le Regne de Louis XIV et l'opinion publique en Allemagne*, Paris, 1914; P.J.W. Van Malssen, *Louis XIV d'apres les pamphlets repandus en Hollande*, Paris, Amsterdam, 1937.

13 Patricia Springborg, *Western Republicanism and the Oriental Prince*, Austin, Univ of Texas Press, 1992.

14 Nicolas Antoine Boulanger, *The Origin and Progress of Despotism in the Oriental and Other Empires of Africa, Europe and America*, Çev.: John Wilkes, Amsterdam ve Londra 1764, s. 8.

15 Simon-Nicolas-Henri Linguet, *Du Plus Heureux Gouvernement ou parrallele des constitutions politiques de l'Asie avec celles d'Europe*, Londra, 1774, cilt 1, s. 7-11.

16 Thomas Kaiser, "The Evil Empire? The Debate on Turkish Despotism in Eighteenth Century French Political Culture", *Journal of Modern History*, 72, Mart 2000, s. 15.

17 Constantin Francois Volney, *The Ruins or a Survey of the Revolutions of Empires to which is added the Laws of Nature*, Londra, 1845, s. 22 ve 56-57.

18 Bu konunun detaylı bir incelemesi için bkz. Aslı Çıraklman, *From the "Terror of the World" to the "Sick man of Europe": European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*, Peter Lang, New York, 2002.

19 Alexander Dow, *The History of Hindostan*, Today and Tomorrow Printers, New Delhi, 1973, s. XXI.

20 William Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, Londra, 1789, s. 16-17. Benzer bir tanımlama için bkz. William Hunter, *Travels in the year 1792 through France Turkey, Hungary to Vienna*, Londra, 1798, s. 387.

21 Elizabeth Craven, *A Journey through Crimea to Constantinople in a Series of Letters... Written in the year 1776*, Londra, 1789, s. 272.

22 Francis Baron de Tott, *Memoirs of the Baron de Tott on the Turks and Tartars*, Londra, 1785, cilt 1, s. 273.

23 Osmanlı İmparatorluğu'nu "hasta adam" olarak tarif eden imgenin 18. yüzyıldaki bir örneği için bkz. John Lindsay Crawford, *Memoirs...the Campaign againts the Turks*, Londra, 1769.

24 Norbert Elias, *The Civilizing Process*, Blackwell Publishers, Oxford, 1994, s. 5.

25 Uygarlık kavramının Avrupa'da ulustan ulusa değişen farklı kullanımları için bkz. Norbert Elias *The Civilizing...*, s. 3-41.

26 Henri Baudet, *Paradise on Earth: Some thoughts on European Images of Non-European Man*, Çev.: Elizabeth Wenhelt, Yale Univ. Press, New Haven, 1965, s. 55.

27 Stuart Woolf, "The Construction of a European World-view in the Revolutionary-Napoleonic years", *Past and Present*, no. 137, November 1992, s. 89.

28 Woolf, "The Construction...", s. 79.

29 Jean Antoine Condorcet, *Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Mankind*, Hyperion Press, Westport, 1973.

30 Bu fikirlerin etnosantrizm bağlamında yapılan bir tartışması için bkz. Tzevtan Todorov, *On Human Diversity: Nationalism Racism and Exoticism in French Thought*, Çev.: Catherine Porter, Harvard Univ. Press, Cambridge, 1993, s. 25-31.

31 Clarence J. Glacken, *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*, Univ. California Press, Los Angeles, 1990, s. 584.

32 Bu konunun detaylı bir incelemesi için bkz. Maurice Mandelbaum, *History, Man and Reason: A Study in Nineteenth-Century Thought*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1974, s. 141-269.

53 Glacken, *Traces on...*, s. 624.

HALİL BERKTAY İLE SÖYLEŞİ

MAKRO ANLATILARDAN MİKRO TARİHÇİLİĞE

Tarihçilikte değişen yaklaşımlar

Hegel'in "dünya tarihine damgasını vuran birey"i sadece Batı Avrupalı, sadece Hıristiyan, sadece beyazdı. Jdanovcu sosyalist realizm, "atipik" sayılan olay ve bireyleri yazmamayı emrederdi. Günümüzün araştırmacıları mikro tarihler peşinde koşarken, belirli bir dönemde yaşayan tek bir bireyi çok değişik, atipik, genellemeye gelmeyen yanları ile de anlatıyorlar. Tipik olmayan durum, davranış ve bireylerin de bize o dönem hakkında, insan hayatı ve toplumsal ilişkiler hakkında çok önemli ve derin şeyler düşündürebileceği ortaya çıkıyor.

Aykut Tunç Kılıç ›

Günümüzde tarih yazımı, ne gibi değişimlerden geçiyor? Bunda hangi faktörler rol oynamakta? Küreselleşmenin, Avrupalılaşmanın payını nasıl değerlendirebiliriz?

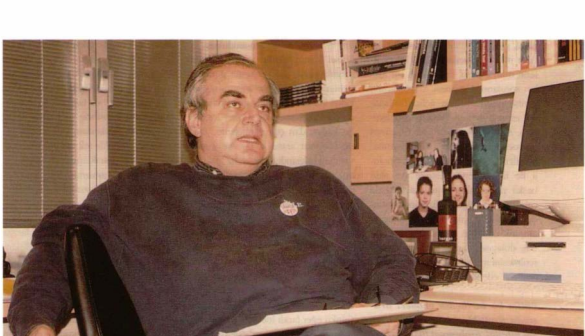
İnsan ve toplum bilimlerinde herhangi bir dalın gelişimi, o bilim dalına hem içsel hem dışsal etmenlerin ürünüdür. Birini görüp diğerini görmemek yanlış olur. Ama biz gene de dışsal, toplumsal belirlenimlerden başlayabiliriz sanıyorum.

1800 dolaylarından itibaren hâkim olan, daha çok siyasal, anayasal ve diplomatik bir tarihçilikti. 19. yüzyıl sonlarından itibaren önce ekonomik, sonra sosyal tarihçilik öne çıktı. Oradan da son yirmi-otuz yılın mikro tarihçiliği ve kültür tarihçiliğine gelindi. Bu süreci anlamak için, oldukça erken safhalarına, modernite öncesi zihniyet yapılarının nasıl değişmeye başladığına dönmeliyiz. Tarihçilerin, hangi konuların, daha spesifik olarak hangi öznelerin araştırılmaya layık olduğu konusundaki tavrı, genel olarak "insanlık dairesi"ne kimlerin girdiği, kimlerin girİ(e)mediği konusundaki kültürel kabullerden çok bağımsız değildir. Bu açıdan, özellikle 1500 dolaylarından itibaren, zor ve zigzaglı bir şekilde de olsa, son tahlilde sürekli bir genişlemeden söz edebiliriz. Örneğin Reformasyon döneminde Protestanlarla Katoliklerin, habire birbirlerini kırmaya çalışmanın kendi varlıklarını tehlikeye sokturduğunu görmeleri, önce Batı Hıristiyanlığının bu iki varyantı açısından tolerans, yani "yaşa ve bırak yaşasın" ilkesinin istemeye istemeye de olsa kabulüne yol açtı ki, bir bakıma bu, farklı din ve mezhep mensuplarının da insan olarak tanınması demekti.

Aşağı yukarı aynı sıralarda Avrupalıların Amerika'yı keşfi, bu "insanlık dairesi"nin kapsamı sorununu katalarası boyutlara taşıdı. Kolomb ve onu izleyen *conquistadore*'lar, ki ben onlara "fetih müteahhitleri" diyorum, "Yeni Dünya"da hiç bilmedikleri kavimler, kabile halklarıyla karşılaştılar. Bu zihinsel kırılma noktası, Amerika yerlilerinin insan olup olmadığına ilişkin teolojik, teorik tartışmaları beraberinde getirdi. Bunlar da uzun vadede, "Hıristiyanlaştırılabilecekleri" gerekçesiyle de olsa insan olduklarının teslim edilmesi sonucunu doğurdu. Aydınlanma döneminde Avrupa dışı kültürlerle tanışma, "temiz ve soylu vahşi" tipinin idealizasyonuna vardı. Montaigne'den Voltaire'e hem şüpheci, hem evrenselci düşünürlerde kültürel rölativizm uçverdi. Montesquieu *İran Mektupları*'nda, "başkaları"nın da "hizim" kurumlarımızı çok tuhaf ve irrasyonel görebileceğini anlatmaya çalıştı. Napolyon Savaşları, birbirine kapalı yaşayan insan gruplarını, örneğin Fransız askerleriyle Rus mujiklerini hareketlendirip karşı karşıya getirdi. 1875-1914 arasının yeni emperyalizmi dahi zulüm ve tahakküm ilişkileri, ırkçılığı ve oryantalist fantezileriyle birlikte, aynı zamanda bir globalleşme momentiydi ve dar geleneksel zihniyet kalıplarının acılı ve şiddetli bir tarzda da olsa parçalanmasını içeriyordu 1914-18'de emekçi orduları, İngiliz, Fransız, Rus ve Alman gençleri birbirlerinin insanlığını siperlerde, bombardımın altında, *no man's land*'de tanıyıp ikrar ettiler. Günümüzün globalleşmesinden çok önce de bütün bu ufuk genişlemeleri, tarih anlatımı ve yazımının açık-örtük varsayımlarını derinden etkiliyordu.

Peki, her şey bu kadar düz biçimde mi ilerledi? Hiç mi olumsuzluk başgöstermedi?

Ters akıntılar elbette hiç eksik olmadı. "İnsanlık dairesi"ndeki her genişleme, belirli daraltma çabalarıyla, dinsel fa-

natizmle, Avrupa-merkezcilikle, ırkçılıkla, sömürgecilikle, ulus-devlet inşası süreçlerinin etnik temizliklerileyle, faşizm ve Nazizmle, soykırımlar ve proto-soykırımlarla başetmek durumunda kaldı. Ama bütün bu karşıtlaşmalar bile, ezilen ve sömürülenlerin de insanlığa dahil olduğunu hatırlatan zihinsel kırılma çizgilerini barındırıyordu. Sonuçta insanlık düşe kalka bir yerlere vardı, varıyor. Günümüzde bütün bu kazanımlar çok küçümsenebiliyor, kuşkusuz. Kısmen nihilist, kısmen postmodernist bir tavır beliriyor. Ben saf modernist ve Avrupa-merkezci olmamakla birlikte, nihilist ve postmodernist de değilim. İnsanlık kavramının genişlemesini yok saymayı her bakımdan yanlış buluyorum.

Bu genel gözlemleri, tarihçiliğin seriüveniyle nasıl birleştirebiliriz?

İnsanların geçmiş bilgisi çok daha eskilere dayansa da, tarihçiliği Antik Yunan'la başlatıyoruz ki bu, doğru bir tespiti içerir. İlk defa Herodotos ve Thukydides ile duyuları, vatandaş tarihçinin özerk, bireysel sesiydi. Demokrasi gibi, felsefe gibi bu da sonuçta, bireyin birey olarak davranabildiği kamusal mekânın ortaya çıkmasına bağlıydı. Peloponez Savaşı'nın "Bir Atinalı olan Thukydides..." sözcükleriyle başlaması, devlette organik bağı olmayan, kul olmayan vatandaşın "ben" diyebilmesinin ifadesiydi. Ne ki yaklaşık 2250 yıl boyunca amatör bir "ben"di bu. Eski Yunan ve Roma'dan yeniçağa uzanan çizgide tarihçiler. Gibbon dahil, esas olarak kendi kendilerini yetiştirmiş meraklı, kültürlü, koleksiyoncu, kalemi kuvvetli insanlardı. Tarihçilik ancak 19. yüzyıl başlarında bir akademik disiplin olarak sistemleştirilmeye edildi ve dolayısıyla profesyonel bir yetişme tarzına, belirli bir öğretim-sınavlar-tezler-diplomalar bütünlüğüne kavuştu. O sıralarda yeni kurulan Berlin Üniversitesi'nde önce Humboldt ve sonra Ranke'nin başlattığı kurumlaşma, tarih fakülte ve bölümleriyle; "kaynak eleştirisi" seminerleriyle; *Historische Zeitschrift*'i izleyen *Revue Historique* ya da *English Historical Review*' gibi dergilerin, gerek araştırma makaleleri ve gerekse yayın tanıtım/eleştirisi bölümleriyle belirli yazar-okuyucu öbeklerini disipline etmesiyle, kısa zamanda Fransa ve İngiltere'ye, oradan Atlantik ötesine taşındı. Özetle, tarihçi eğitimi standardize edildi. Birincil kaynaklar üzerinde son derece titiz biçimde tanımlanmış yöntemlerle çalışan profesyonel tarihçiler ortaya çıkmaya başladı.

Historiyografi derslerimde de hep vurgularım: Bu, asla küçümsemememiz gereken büyük bir metodolojik devrimdi. Sizi şaşırtacak belki ama, 20 yüzyıl tarihçiliğinde örneğin Annales ekolü veya İtalyan mikro tarihçiliği ile gerçeklegen değişimlerin, Rankegil devrime kıyasla ikincil sayılması gerektiği kanısındayım. Sonuçlar son tahlilde tarihçiliğin estetiğinde meydana gelen değişimlerdir; temel yöntemlerin, yani birincil kaynaklara yönelme ve belgelerin analizi açısından her tarihçinin edinmesi gereken becerilerin tepeden tırnağa değişmesini içermezler. Ekonomik ve sosyal tarih veya An-

Tarihçilikte değişen yaklaşımlar

nales veya kantitatif seriler tarihçiliği veya mikro tarihçilik: Bütün bu ekollerin ortaya çıkışı, tarihçilerin sordukları soruların değişmesi, vizyonlarının genişlemesi anlamına gelir. Tarihçiliğin estetiği derken bunları kastediyorum. Ama ne Marksizm, ne 19. yüzyıl sosyoekonomik tarihçiliği, ne Annales'ciler, ne de şimdiki antropoloji ile tarihin örtüşmesinde yer alan başka yaklaşımlar, birinci kaynaklarla çalışmayı ve belge analiz yöntemlerinden sonuçlar çıkarmayı içermeyen, ampirik olmayan bir yöntem bulabilmiş; dolayısıyla ampirik yöntemin öğretilmesini içermeyen bir tarihçilik eğitimi icat edebilmiş değillerdir.

Bütün bu tarihçilik ekolleri arasında ürettikleri bilginin toplumsal niteliği, toplumsal ilişkileri şekillendirmedeki rolü açısından çok ciddi farklar yok mu?

Tabii var; bunları azımsamıyorum. Fakat yeniyetme bir tavır Ranke'yi hiçe saymak, o dönemin tarihçiliğinin "bilimsellik" iddiasıyla da neredeyse dalga geçmek yönünde olduğu için, bu nankörlüğe, kadir kıymet bilmezliğe karşı konuşuyorum. Ben Ranke ve çağdaşlarının tarihçilik estetiğini bugün çok aştığımızı düşünüyorum. Bazı "estetik paradigma" sıçramalarıyla tarihçiler çok daha geniş ufuklara kavuştular; sadece devlet, savaşlar, antlaşmalar ve anayasa değişiklikleriyle ilgilenmek yerine, hayatın bütün boyutlarına, (asal veya marjinal) bütün toplumsal kesimlerin yaşamlarına dair çok değişik sorular sormaya başladılar. Bu, muazzam bir vizyon genişlemesidir; 19. yüzyıl başlarının ampirisist "bilimsel"liğinin örtük varsayımlarının sorgulanması, dar araştırma gündemlerinin hayli aşılması anlamına gelir. Fakat acaba bilimsellik arayışından tümüyle vazgeçmeyi mi içerir? Doğrusu bu kadarından çok şüpheliyim. Tarih ile edebiyat arasında bir örtüşmenin varlığını eskisinden çok daha fazla kabul etsek bile, ikisi arasındaki farkın da yok edilemez, sıfıra irca edilemez olduğunu düşünüyorum. Postmodernizm ne derse desin, tarihçilerin gerçeği aramak, herhangi bir anda mutlak gerçeğe ulaşılamaz olsa bile, gerçeğin tamamı kucaklanamaz derecede çokyönlü olsa bile, gene de gerçeğe daha fazla ve daha fazla yaklaşmaya çalışmak diye bir meselesi hep olacak. Çünkü eğer farklı ideo-politik tercihleriyle birlikte gerçeğe gitgide daha fazla yaklaşmak gibi ortak bir ülküleri, profesyonel bir idealleri yoksa, "ortak bir bilgi projeleri" de yok demektir. Tarihçiler açısından en kabul edilemez şey, yüzde yüz postmodernist (toptan bilinemezci) bir bilgi teorisidir. Postmodern eleştirellik elbette tarihçiliği çok değiştirdi, önünde yeni ufuklar açtı, ona yeni duyarlılıklar kazandırdı. Ama ampirik (tampirisist demiyorum) yöntemde, çalışma tarzında ve bilgi teorisinde ısrardan vazgeçelemez.

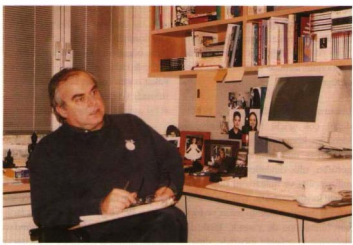
Taribin telos'u olmadığı ve taribçinin değer yargılarından bağımsız bir objektifliğinin olamayacağı, postmodern eleştirinin tarih bilimine yönelttiği iki önemli eleştiri...

Bir kere bu iki gözlem eşdeğer değil. İlki çok önemli, fakat tarihçilik buna kendi içinde yanıt verebiliyor. Esasen bu kaygı, İtalyan mikro tarihçiliğinde çok önemli rol oynamaya devam ediyor. Ginzburg ve takipçileri, makro-anlatıların hepsinde mevcut açık-örtük *telos*'culuklardan, çok küçük ölçeklere, özellikle tek tek bireylere veya kültür parçacıklarının ("yüksek" ve "aşağı" kültür arasında döngüsel) hareketine eğilmek suretiyle kaçınılabileceği inancındalar. Fakat tabii bu, çok kuvvetli bir "bilinebilirlik" vurgusu da taşıyor. Carlo Ginzburg, faraza Foucault'nun ünlü "deliliğin dışlanmasına dayalı bir dille deliliğin bilinemeyeceği" önermesini saçmalık olarak niteliyor. Sözünü ettiğiniz ikinci önermeye ise ampirik çalışan tarihçilerin büyük çoğunluğu "hem evet, hem hayır" diyecektir, tarihçilerin kendi önyargılarıyla sürüklenmeye mahkûm olmak yerine, bunlara karşı uyanık, sorgulayıcı olabilecekleri, dolayısıyla tarihçiliğin kuşkuculuk eğrisi ve "yeni sorular birikimi"nin hep yükseleceği anlamında.

Bakın, bu tartışmalar 19. yüzyıldan beri var. Bütün mutlak tarafsızlık id-

Ulusal modernizasyon serüvenlerinin yaşandığı 19. yüzyıl ortamında, tarih eğitiminin yapıldığı kurumlar yeni ulus-devletlerin ideolojik, akademik aygıtları oldu. İlk Alman, Fransız veya İngiliz tarih dergileri, tamamen ulusal dergilerdi; sadece o ulus-devletin tarihine ilişkin araştırma makaleleri ve kitap eleştirilerine yer veriyorlardı. Bu dergiler ve arkalarındaki kuruluşlar, mevcut iktidar hiyerarşisini aynen yansıtıyor; ehlileştirici, milli ve milliyetçi tarih paradigmasını dayatıcı bir rol oynuyorlardı.

Tekrar ediyorum: Postmodern eleştiri tarihçileri kendi varsayımları konusunda çok daha duyarlı kıldı. Fakat pratikte bunun sonucu, tarihçiliğin bilgi projesini reddetmek değil, hep daha titiz tarihçilik yapmak olmalı. Tarihçilerin örtük pozisyonları konusunda yapılan uyarılar, "her şey 'ideolojik' yani palavra ise, zevkler ve renkler gibi paradigmalar da tartışılamazsa, o zaman ben de tarihçilik etiğinden palamarları çözüp, 'benim paradigmam bu' diyerek istediğimi uydurdurum" noktasına savrulmalarına yol açmamalı. *A priori* objektiflik olanaksız olabilir. Ama bütün diğer bilim adamları gibi tarihçiler de en azından *a posteriori* bir objektiflik taahhüdünden vazgeçmemeli. Stephen Jay Gould'un formülasyonuyla, bütün bilim insanları, (yeni veya başka) olgular önerme veya öngörülerine uygun çıkmadığında, yanlışlandıklarını kabule hazır ve yatkın olmalı.

Postmodern eleştiri, tarihçileri kendi varsayımları konusunda çok daha duyarlı kıldı. Fakat pratikte bunun sonucu, tarihçiliğin bilgi projesini reddetmek değil, hep daha titiz tarihçilik yapmak olmalı.

Rankeci estetiğin eleştirisine dönebilir miyiz?

Rankegil metodoloji ve formasyon kurumlaşması, devrimler çağında ulus-devletlerin yükselmesi ve her birinin belirli bir mekân üzerinde hak iddia etmeye başlamasına denk geldi. Bu, hem reel hem tarihsel bir mekândı. "Bu topraklar" üzerindeki "hakkımız"ı temellendirme arayışı, milletin tarihinin araştırılması/kurgulanmasını öne çıkarıyor, millet ve milliyetçilikle birlikte milli tarih de adeta "doğal" bir gündem haline getiriliyordu.

Ulusal modernizasyon seröevenlerinin yaşandığı 19. yüzyıl ortamında, tarih eğitiminin yapıldığı kurumlar yeni ulus-devletlerin ideolojik, akademik aygıtları oldu. İlk Alman, Fransız veya İngiliz tarih dergileri, tamamen ulusal dergilerdi; (Türkiye'de 1930' larda çıkmaya başlayan *Belleten* gibi) sadece o ulus-devletin tarihine ilişkin araştırma makaleleri ve kitap eleştirilerine yer veriyorlardı. Bu dergiler ve arkalarındaki kuruluşlar, mevcut iktidar hiyerarşisini aynen yansıtıyor; ehlileştirici, milli ve milliyetçi tarih paradigmasını dayatıcı bir rol oynuyorlardı. Ulus-devletler yeni bir fenomen olduğundan, bundan, yeniçağ veya yakınçağ tarihinin ön planda olduğu sonucu çıkmasın. Modern tarih henüz çok yeni ve kısaydı. Buna karşılık hegemonik denebilecek alt-disiplin, ortaçağ tarihiydi. Rankegil tarihçiliğin bütün temel kavram ve kategorileri öncelikle bu alanda tanımlanıyor, kök salıyordu. Ampirisizmin, historisizmin, yukarıdan aşağıyacılığın, Avrupa-merkezciliğin ve "milli tarih" perspektifinin kalesi hep ortaçağ tarihçiliğiydi. Akademik tarihçilikte bunlar olurken, ulusal eğitim sistemleri standardizasyon işlevi görmekteydi. Üniversite kürsülerinde geliştirilen ulus-devlet odaklı anlatım, ders kitapları aracılığıyla topluma yayılıyordu.

Bu statükoyu zorlayan dinamikler nelerdi?

19. yüzyılda toplumsal değişimler artık çok hızlı akıyor, her yeni sistem daha şekillenirken eskimeye ve aşınmaya başlıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında, hem devrimci hem reformcu mücadeleler yoluyla "çağdaş kitlesel demokrasi" adım adım kurulmaktaydı. Bu yolla emekçi halk hareketleriyle siyaset sahnesine çıkıyor, kitleler ekonominin ve sonra siyasetin özneleri haline geldikçe tarihçilerin de görüş alanına giriyor ve tarihin özneleri olmaya başlıyorlardı. Carr'ın saptadığı gibi, yaşanan güncellik geçmişe ilişkin yeni yeni soruları gündeme getirmekteydi.

Annales ekolünü buraya mı koyuyorsunuz?

Tam buraya değilse bile, bu gelişme çizgisi üzerinde biraz daha ileri bir yere Annales'i 19. yüzyıl tarzı ekonomik ve sosyal tarih ile karıştırmamak lazım. Bu şekilde doğan ve serpilen ekonomik ve sosyal tarihçilik, gerçi 19. yüzyıl başlarına kıyasla daha az "büyük bireyler" odaklı, daha fazla geneldinamikleredönük, daha aşağıdan bir tarihçilikti. Ama gene de ulusal ölçüler içinde yapılmaya devam ediyordu. Çoğunlukla belirli bir ülke ekonomisi ve sanayiinin ya da para

ve fiyat hareketlerinin tarihini içermekteydi. Ortaçağcılar da aynı şekilde, diyelim İngiliz *manor*'larının veya Fransa'daki serfliğin ya da Felemenk kentlerinin tarihine odaklanmayı sürdürüyorlardı.

Unutmayalım ki milliyetçilik ta 1914'e değin çok güçlü bir mobilizasyon ideolojisi konumundaydı. Ne ki Büyük Savaş, milyonlarca insanı ölüme götüren ulus-devletleri, dolayısıyla milliyetçiliği ve militarizmi büyük bir prestij kaybına uğrattı. Yeni bir evrenselcilik dalgası yükselip insan ve toplum bilimlerine de yansıdı. Tarih disiplininin iç gelişimi itibariyle, diplomasi tarihçiliğine de, sosyaltarih'he dar hukukçu-formalist yaklaşımlara da doymuşluktan, komparatif tarih özlemlerinden beslenen Annales demarşı, dış belirleniminleri itibariyle yukarıdaki gelişmenin ürünü oldu. Annales sosyal ve ekonomik tarihçiliği icat etmedi; onu yeni bir mekân nosyonuna kavuşturdu. Gene Annales coğrafyanın önemini keşfetmedi; farklı bir coğrafyaya bakmaya başladı. Henri Berr ve Henri Pirenne'in haber verdiği doğrultuda Lucien Febvre ve Marc Bloch, mevcut ulus-devletleri hesaba katmaksızın, yani etnik tabanlılığı bir analiz birimi olarak almaksızın, ulusal birimleri aşan, enlemesine kesen bir bölgesel coğrafya anlayışını öne çıkardılar. Bu yeni analiz birimiyle, tedrici ekonomik, sosyal ve kültürel değişimleri incelemeye koyuldular

Tarihçilik disiplininin kendi içinde biraz daha geniş olarak, insan ve toplum bilimleri alanında ortaya çıkan yeni dinamikler ve bunların birbirleriyle etkileşimi ne gibi sonuçlar yarattı?

19. yüzyıl başlarında tarihçilik daha çok ayrılma ve ayrışmalar üzerine inşa edildi. Bir yanıyla edebiyattan, diğer yanıyla, nomotetik denilen yeni sosyal bilimlerden, ekonomiden, sosyolojiden ve siyaset biliminden ayrıldı. Idiografik temeller üzerinde yükselen, sadece tikel durumları araştıran bir disiplin olarak tanımlandı. Burada bir illüzyon söz konusuydu. Tikel durumların bilgisi, genel durumların bilgisinden koparılabilir miydi? Bu, çok ciddi bir zihinsel problemdi. Fakat o gün bunun üzerinde pek durulmadı ve tarihin profesyonelleşmesi bu ayrışmalara dayandırıldı.

Ne ki pratikte, bütün insan ve toplum bilimleri arasında daima bir etkileşim oldu. Tarihin ve tarihçiliğin ufkunda her zaman farklı bir yıldız yükseldi Bir dönem tarihin yükseleni burcu hukuktu; 19. yüzyılın ilk yarısında tarih-hukuk ilişkisi belirgindi. Ardından, tarihin ufkunda ekonomi yükselmeye başladı. Aşağıdan, anonim ve genel belirlenimlere bakan, Marksist olsun olmasın ekonomik determinizme kayan bir iktisat tarihçiliği ortaya çıktı Derken birazdaha geçikmeyle sosyolojinin yükselişi, ekonomi ve sosyolojiyi melezleyen sosyal tarihçiliği yarattı. Daha da sonra, tarihçiliğin ufkunda ekonomi ve sosyolojiyle etkileşim içinde coğrafyanın yükselişini görmekteyiz ki bu, Annales'eyansıdı

Tarihle diğer disiplinler arasındaki etkileşim açısından bugün durum ne?

Şimdilerde diğer disiplinlere net paradigma ihraç eden, esin kaynağı olan dal olarak antropolojiden söz etmek mümkün. Tarih, antropolojiyle yeni ve mutlu bir beraberliği çok yoğun olarak yaşıyor. Zaten antropolojinin yükselişi ve önem kazanması da bir yığın başka toplumsal faktörün ürünü. Tarihçilik antropolojinin etkisiyle makro anlatımlardan uzaklaşıp, daha mikro ölçekte yapılan kültür ve mentalite tarihçiliğine kayıyor.

Tam bu noktada bangi toplumsal değişimler, dışsal belirlenimler söz konusu?

Zor bir soru. Belki şöyle denebilir; 20. yüzyılın ilk yarısı, büyük kitle seferberlik ideolojilerinin geçerli olduğu bir dönemdi. Kapışan milliyetçilikler; kapitalizm ve sosyalizm; faşizm nazizm; devrim ve karşı-devrim. Sıradan insanların bu kitlesel seferberlikler içine alınması, kendi insanlıklarını esas olarak belirli kollektifler halinde yaşıyor olmaları, bu insanları büyük anonim grup ve katmanlar veya sosyal sınıflar gibi agregasyonlar içinde gören bir sosyoekonomik tarihçilikle el ele gitti. Buna uygun paradigmalar öne çıktı; Marksizm bunların en güçlüsüydü. *Kapital*'de değişik işçiler yoktur, bütün işçi sınıfını meczeden bir işçi soyutlaması ve onun soyut emeği vardır. Marksizm gibi Weberci sosyoloji de "ideal tip"ler etrafında dönüyordu

20. yüzyılın ikinci yarısında ise bu mitolojik ideolojileri yorulduğu gibi, onlara eşlik eden hem (tarihsel) makro anlatılar, hem (sosyolojik) agregasyon kategorileri zayıflamaya yüz tuttu. Bu, daha birey odaklı, dolayısıyla daha eklektik ve rastlantısal, daha az *telos*'çu yaklaşımlara güç kazandırdı. Örneğin siyaset, programatik değil tek tek konulara dönük (*issue-oriented*), dolayısıyla mevzilenmeler kurulup bozuldukça daha değişken, oynak bir niteliğe bürünüyor Güncel bir örnek: "Genel antiemperyalist" veya "anti-Amerikan" olmaksızın Irak savaşına karşı çıkmak bugün çok daha mümkün. Tavır alışlar bakımından bir bireyselleşme, tikelleşme söz konusu. Bu da eski büyük anlatılara kıyasla küçük anlatıları, daha bireysel öznelerin üzerinde duran tarihçiliği güçlendiriyor; onların günlük yaşantılarına ilişkin sorulara önünü açıyor. Özellikle tarihçilik söz konusu olduğunda, buradaki birey, *laissez-faire* ideolojisinin *homo economicus*'u gibi çok soyut bir birey değil; öyle bir "ideal tip" değil daha çok, somut varoluş halleri ve (Gellner anlamında) "eksik programlanmış"lıkları, öngörülemezlikleri, hem sonsuz çeşitli hem sürprizli yaşantıları içinde bireyler söz konusu

Tabii bu yeni yönelimin, sadece toplumsal dinamiklerin değil tarihin ve diğer insan ve toplum bilimlerinin içsel ihtiyaçlarının da bir türevi olduğu-

nu düşünüyorum. Bütün insani faaliyet alanlarında, belirli bir paradigmanın, bir yaklaşımın, bir estetiğin, bir üsluhun er geç doyuma ulaşması ve sırf o yüzden tükenmesi diye bir şey var. Faraza eski tarz diplomasi ve hukuk tarihçiliğinin sorduğu sorular, sadece dış etkenler nedeniyle değil, aynı zamanda disiplinin içsel birikimi itibariyle de tükendi. Ekonomik tarihçiliği alalım. Para ve fiyat hareketleri, üretim rakamları, büyüme hızları konusunda yüzlerce kitap ve makaleden sonra bu arayış da doygunluğa ulaşıyor ve heyecan vermiyor. Klasik Marksist tarihçilik, bir kere temel sınıflar, üretim ilişkileriyle bağlantıları ve başlıca özellikleri anlaşıldıktan sonra, sonsuza dek aynı sorularla gidemiyor. Marc Bloch'un *Kırsal Fransa'nın Tarihi*'nde işlediği hür köylülük ve serflik, köylü çiftçi ve bey toprağı, ürün-rant ve emek-rant analizini öğretmek mümkün, ama özgün araştırmalarda habire tekrarlanmak olanaksız. 19. yüzyıl romanının, figüratif resmin, klasik-romantik müziğin ve modernist mimarinin hep bir noktada tükenmesi gibi, tarihçiliğin de yeni estetiklere geçmesi kaçınılmaz oluyor.

Başta belirttiğim gibi, tarih yazımındaki değişimlerde çok önemli bir unsur, insanlık ufkunun sürekli maruz kaldığı (ve değişik şiddetlerde yaşanan) zihniyet kırılmaları. Kimlerin ilginç, hayatları araştırılmaya değer insanlar olduğuna dair ufkumuz habire genişliyor. Hegel'in "dünya tarihine damgasını vuran birey"i sadece (Batı) Avrupalı, sadece Hıristiyan, sadece beyazdı, Jdanovcu sosyalist realizm, "atipik" sayılan olay ve bireyleri yazmamayı emrederdi. Tipik olanı yazacaksın. Bu, aşınmaya başlıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında, hem devrimci hem reformcu mücadeleler yoluyla "çağdaş kitlesel demokrasi" adım adım kurulmaktaydı. Bu yolla emekçi halk hareketlenip siyaset sahnesine çıkıyor; kitleler ekonominin ve sonra siyasetin özneleri haline geldikçe tarihçilerin de görüş alanına giriyor ve tarihin özneleri olmaya başlıyorlardı.

19. yüzyılda toplumsal değişimler artık çok hızlı akıyor; her yeni sistem daha şekillenirken eskimeye ve aşınmaya başlıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında, hem devrimci hem reformcu mücadeleler yoluyla "çağdaş kitlesel demokrasi" adım adım kurulmaktaydı. Bu yolla emekçi halk hareketlenip siyaset sahnesine çıkıyor; kitleler ekonominin ve sonra siyasetin özneleri haline geldikçe tarihçilerin de görüş alanına giriyor ve tarihin özneleri olmaya başlıyorlardı.

Başta belirttiğim gibi, tarih yazımındaki değişimlerde çok önemli bir unsur, insanlık ufkunun sürekli maruz kaldığı (ve değişik şiddetlerde yaşanan) zihniyet kırılmaları. Kimlerin ilginç, hayatları araştırılmaya değer insanlar olduğuna dair ufkumuz habire genişliyor. Hegel'in *world-historical individual*'larını yazmanın özel bir varyantıydı. Nedenmiş? İnsanı sonsuz, sınırsız çeşitliliği içinde kucaklamayı çalışmak fena bir şey mi? Genişleye genişleye çok değişik bir noktaya gelindi. Günümüzün araştırmacıları mikro tarihler peşinde koşarken, belirli bir dönemde yaşayan tek bir birey çok değişik, atipik, genellemeye gelmeyen yanları ile de anlatıyorlar. Carlo Ginzburg'un *Peynir ve Kurtlar* kitabındaki yoksul değirmenci buna çok iyi bir örnek. Ginzburg Menocchio'yu asla o dönemin tipik değirmencisi veya tipik köylüsü olarak sunmuyor. Tipik olmayan durum, davranış ve bireylerin de bize o dönem hakkında, insan hayatı ve toplumsal ilişkiler hakkında çok önemli ve derin şeyler düşündürebileceği ortaya çıkıyor.

Başladığım yere dönüyorum. Mikro tarihçiliğin ardında her zaman açıkça telaffuz edilmeyen ortak bir varsayım, sessiz bir kabul var. Bütün bunlar insandır; dolayısıyla hepsi ilginçtir ve araştırılmaya değer. Bu varsayım sadece günümüzü değil bütün çağları, bütün kavim ve milletleri, bütün sosyal sınıfları, bütün hayat katmanlarını, asıl veya marjinal, tipik olduğu kadar atipik bireyleri kucaklıyor. Bu vizyon, bireyin kendi hayatı içindeki insanlığını, vakarını, sıcaklığını bir şekilde rehabilite etmeye yöneliyor. 19. yüzyıl Rus edebiyatçıları arasında Çehov'un çok özel bir yeri vardır. İnsana bakışının şu veya bu makro programa bağlı olmamasıyla Puşkin, Tolstoy, Turgenyev, Gorki ve daha nicelerinden ayrılır. Diğerleri, öne çıkardıkları "tipik" bireyler aracılığıyla şu veya bu toplumsal programa kuvvet vermeye çalışırlar. Çehov'unki ise bir çeşit pür hümanizmdir; insanları bütün hatalarıyla ve sevaplarıyla, iyi ve güçlü yanları, zaafları, korkuları, tutkuları ile olduğu gibi bir kaydediş ve kucaklayıştır. Mikro tarihçilik belki en fazla bir Çehov duyarlılığına denk düşüyor. ◀

York dönemi İngiltere tarihi

Eskiden VI. Henry'nin zayıf kişiliğine bağlanan problemlerin birçoğu bugün artık soyluların iktidar tutkusu içinde kurduğu ittifakların ayrıntılarında aranmaktadır. Bu durum Henry'nin kişilik zaafıyla değil de York Dükü Richard'ın "adamlarının" başarısızlıkları olarak yorumlanmaktadır. Bu yorum farkı, toprak yerine devlet görevlerinin insanların hizmetine verilip karşılığında onlardan hizmet beklendiği "Bastard Feudalism" tanımlamasından kaynaklanmaktadır.

Tolga Gümüş ›

Shakespeare, VI. Henry ve III. Richard isimli ünlü yapıtlarını yazalı uzun zaman oluyordu. Ortaçağın son döneminde olup biten ve yanlış bir biçimde "Güller Savaşları" olarak adlandırılan[1] olaylar, başta Shakespeare olmak üzere farklı yazarlar tarafından çeşitli dönemlerde değişik biçimlerde romantize edilmiştir. Günümüzde bu dönem, yeni kuşak tarihçiler tarafından yeniden değerlendiriliyor. Artık ne Lancaster ne de York dönemi Shakespeare'in çizdiği "trajik" tabloyla örtüşüyor. Bu çalışmalar aslında döneme adını veren savaşların, dönemin aristokrasisinin bir düzeyde çöküşünde ve monarşinin ciddi anlamda zarar görmesinde çok da belirleyici olmadığı yönündedir. VI. Henry ve III. Richard'ın Shakespeare ve diğerlerinin betimlemelerinden çok daha farklı olduğu belirtilmektedir.[2] Dönemin trajik olarak değerlendirilmesinin başlıca nedeni Shakespeare'in dönemi öğrenip anlamada kullandığı kaynakların "taraflı" ve "ahartılı" olması ve Shakespeare'in doğal olarak bir edebiyat eseri yaratma özgürlüğüyle davranmasıdır.

IV. Edward'ın veraset mücadelesini destekleyen illüstrasyonda Lancaster'lı Edward'ın MS 236'da Tewkenbury savaşında ölümü.

Güller Savaşları olarak adlandırılan olay (1455-85) her ikisi de Kral III. Edward'ın soyundan gelen ve her ikisinin de soyisimleri Plantagenet olan York ve Lancaster düklerinin tahtı ele geçirme mücadelesidir. 1399'da Lancaster dükünün oğlu Henry Bolingbroke, II. Richard'ı öldürüp tahtı ele geçirdi. Lancaster'lar da III. Edward'ın varisi olan John Gaunt'un soyundan geldiklerinden, tahta geçmek için hak iddia etmektelerdi. VI. Henry yukarıda adı geçen Bolingbroke'un torunuydu. York Dükü Richard Plantagenet bundan dolayı tahtı kendine hak görmekteydi. Richard'ın III. Edward ile olan akrabalığı baba tarafından ve doğrudandı; ayrıca eşi Cecily Neville, Beaufort ailesindeki karışık bazı akrabalık ilişkileriyle açıklanabilecek bir biçimde Richard ve Cecily'nin oğulları IV. Edward, III. Richard ve George hem anne hem baba tarafından mevcut kral VI. Henry'nin ve onun Fransız kökenli eşi Margaret Anjou'nun oğlu Galler Prensi Edward'dan tahtı daha çok hak etmekteydiler.

Aslında bütün bunlar sadece görünen sebeplerdi. Eğer bu mantık kabul edilecek olsaydı Güller Savaşı'nın bitmesiyle tahta geçen Henry Tudor hiç de tahta uygun değildi ama tebaası İngilizler onu kabul etmişlerdi. Çünkü tepedeki bu durum daha aşağıdaki soylu sınıfın daha bölgesel çıkarlarıyla örtüşüyordu. İşte bu dönemin özel dinamiklerinin hangi yolla nasıl harekete geçtiğine dair yapılan yeni açıklamalar, aslında meselenin tahtı meşru olarak kimin hak ettiği değil, hangi grup soylunun kimi tahtta görmek istediğiyle ilgiliydi.

Dönemin asillerinin birbirleriyle ve toplumun nispeten alt kesimlerin-

Elizabeth Wydewille'in, IV. Edward'ın eşi olarak tahta çıkışı.

deki kişilerle kurdukları ortaklıklar ve buna bağlı saflaşmalar yakından incelendiğinde, dönem bambaşka yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin IV. Edward'ın babası York Dükü Richard, kimlerle ne şekilde ittifaklar kurup VI. Henry'nin zihinsel hastalığını da fırsat bilerek tahtı ele geçirmeye çalışmıştı (ve bu yolda canını vermişti!), VI. Henry'nin eşi Margaret Anjou ve onunla çıkar birlikteliği yapmış Sommerset'in adamlarının daha alt düzeyde ne gibi çıkar çatışmaları vardı ve bunları üst düzey politikayı nasıl etkilemekteydi? Bütün bunları kısa bir yazıda özetlemek mümkün değil; fakat bu konu günümüzde tarihçileri oldukça meşgul ediyor, öyle ki sadece bu ilişkiler yumağını ortaya çıkarmak için kitaplar yazılıyor.[3]

Henüz VI. Henry döneminde bile saray çevresinde yaşanan kutuplaşmaların dönem için ne denli etkili olduğu bilinmektedir. Eskiden VI. Henry'nin zayıf kişiliğine bağlanan problemlerin birçoğu bugün artık soyluların iktidar tutkusu içinde kurduğu ittifakların ayrıntılarında aranmaktadır. Kuzey Fransa'da Calais haricinde kitadaki toprakların hepsinin kaybedilmesi veya Jack Cade ayaklanması bu bağlamda Henry'nin kişilik zaafıyla değil de York Dükü Richard'ın "adamlarının" başarısızlıkları olarak yorumlanmaktadır.[4] Bu yorum farkı günümüz tarihçileri tarafından çok eleştirilen, toprak yerine devlet görevlerinin insanların hizmetine verilip karşılığında onlardan hizmet beklendiği "Bastard Feudalism" tanımlamasından kaynaklanmaktadır.

Çok yakın bir zamana kadar dönem için belirleyici rol oynayan, kraliyetle ilişkisi bulunmayan ve geleneksel savaşçı kişiliğiyle dikkat çeken Richard Neville, diğer bir deyişle Warwick, the Kingmaker'ın[5] Güller Savaşı'nın ilk döneminde temel belirleyici olduğuna inanılmaktaydı. Her ne kadar bu görüş tamamen terk edilmemiş olsa da, dönemin çatışmalarına yön veren dinamiklerine daha alt katmanlardaki çıkar ilişkileri de azımsanamayacak katkıda bulunmuştur

Dönemi olaylar olup bittikten kısa bir süre sonra (muhtemelen 1513'te) anlatan ilk İngiliz, Sir Thomas More *History of Richard III*'ü yazmıştır. Yazar, olaylara bizzat tanıklık eden çeşitli York dönemi kraliyet görevlilerinin ifadelerini ve diğer duyumları bir araya getirmiştir. Ünlü İtalyan rahip Urbinolu Polydore Vergil'in *Üç Kitap*'ı, bu kampanyanın belki de ilk örneğidir. Vergil 1502'de adaya Adriano Casterlli'nin temsilcisi olarak gelmiş ve 1513'te *Anglica Historia*'sını bitirmiştir. Bu kitap Tudor İngiltere'si tarihini yazan diğer humaniteryanlara önemli ölçüde örnek teşkil etti. İtalyan Dominic Mancini'nin o donemde yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan hümanist formda yazdığı eseri *De Occupatione Regni Anglie per Ricardum Tercium*'da son Richard'a karşı son derece eleştirel bir tutum takınmaktadır. Zaten yapıt XI. Louis'nin tarihini yazmaya çalışan Angelo Cato'nun ricasıyla kale-

York Dönemi İngiltere tarihi

Towton savaşı sırasında VI. Henry.
Guildhall Art Gallery, Londra

me alınmıştır. Sir John Fortescue'nun *The Governance of England*'ı da benzer şekilde özneldir. Diğer taraftan örneğin *Historie of the Arrivall of Edward IV*, York dönemininin "resmî" tarih anlayışını aktardığı için aynı şekilde güvenilmezdir; "Tudor'u karalama kampanyası" ve "resmî" York görüşünden etkilenen bu tarih çalışmaları dönemi anlamamızı güçleştirmektedir. Ama bu tür döneme ait tarih yapıtlarından belki de en tarafsızı, kesin olmamakla birlikte Lincoln Rahibi John Russell tarafından yazılan ve 1731'de bir yangın sırasında önemli ölçüde zarar gören *Crowland Chronicle*'dır. Diğer taraftan Richard Neville'in "adamı" John Rous'un yazdığı bir çalışma da mevcuttur. Bu çalışma III. Richard döneminde, yani henüz dönem bitmeden yapılmıştır. Diğer taraftan kitada Burgundiyalı Phillippe de Commynes, XI. Louis'nin tarihini yazdığı *Memoires*'inda İngiltere'deki olaylara sıklıkla değinmektedir; Kuşkusuz bu çalışmalardan en güvenilir olan metinler, çeşitli kişiler tarafından değişik zamanlarda yazılmış *London Chronicles* olarak bilinen anlatılardır.

bu durum İngiltere'yi felakete ve sefalete sürükleyecek bir tehlike yaratmamıştır. Kitaya nazaran merkezi otoritenin hâkimiyeti, ele geçirmesi çok daha önce gerçekleşmiş olan İngiltere'de şehirleri belki de bu yüzden pek fazla surlarla çevrili değildir. Bu savaşlarda şehirlere hemen hemen hiç zarar verilmemiştir.[6]

Tarihçiler IV. Edward'ın krallık dönemini geleneksel olarak Burgundiya'da sürgün olduğu dönemi baz alarak ikiye bölerler. İlk dönem 1461'de IV. Edward'ın tahta geçişinden 1471'e kadar, ikinci dönem ise 1471'den 1483'e, III. Richard'ın tahtı ele geçirişine kadar sürer. IV. Edward'ın birinci krallık dönemini de kabaca ikiye bölmek mümkündür. Birinci dönem 1461'den 1466'ya IV. Edward'ın Elizabeth Woodville ile evlenmesinden önce Warwick'le olan bağlaşıklık ve Lancaster hanedanlığının son çırpınışlarına karşı koyma dönemi. İkinci dönem ise Edward'ın Warwick'in etkisinden kurtulup Elizabeth Woodville ve onun akrabalarının etkisine girdiği 1466 ile 1471 arasındaki dönemdir.

Henry Tudor'un 1485'te tahta geçip kökten farklı bir dönem başlattığı ve III. Richard için kullanılan, "ortaçağ krallarının sonuncusu" tanımlaması, bugün tarihsel dönüşümleri belirleyenin kesin ve birden ortaya çıkan noktasal olaylardan çok kurumların ve zihniyetlerin devamlılığını esas alan, tarihsel değişimi küçük olayların uzun süreler boyunca birbirlerine eklemlenmesiyle oluşan ve çok daha yavaş dönüşen bir süreç olarak tarif eden günümüz tarih anlayışında hiç de rağbet görmeyeceği açıktır.

Güller Savaşlarının ardından gelen iç savaşları İngiltere için bir tükeniş dönemi olarak niteleyenler olmuştur. fakat bu öneme de günümüz tarihçilerinin pek rağbet etmediği bir değerlendirmedir. Birçok savaş olmuştur, ama Towton hariç diğerleri insan kaybı açısından hiç de kayda değer değildir. Örneğin 1455 St. Albans Savaşı'nda çok az sayıda insan ölmüştür. Bosworth Savaşı'yla III. Richard öldürülmüş ve Henry için Tudor'a taht yolu açılmıştır ama Bu dönemin sonunda Warwick boş durmamış ve eski düşmanı VI. Henry'nin eşi Margearet Anjou ile bağlaşıklık yapıp Edward'ı tahttan indirmiştir. 1469-71 arasındaki yaklaşık iki buçuk yıl süren dönem, İngiliz monarşisinin kriz dönemi olarak adlandırılır. Warwick'in "kral yapıcı" sıfatı da buradan gelmektedir Bu dönemde IV. Edward Hollanda'dadır ve krallık VI. Henry adına Warwick'tedir. Bu durum IV. Edward'ın Barnet'te Warwick'i yenme-

sine VI. Henry'i Londra Kulesi'nde öldürtmesine kadar sürmüştür. Her iki dönemin de önemli belirleyicisi, Edward'ı destekleyenlerin karmaşık çıkar ilişkileri olmuştur. Özellikle Edward'ın krallığının ikinci döneminde (1471-83) kardeşi Gloucester Dükü Richard'ın (1483'te III. Richard olacaktır) Kuzey İngiltere'de etkin olmaya başladığını görüyoruz. Bunun en önemli nedeni, geçmişte merkezi otoritenin güçlü olması ve buna bağlı olarak da krala yakın soyluların bir türlü Edward'ın peşini bırakmamalarıdır. Bunu çözmenin en kolay yolu da Edward'ın merkezi otoritenin gücünü azaltıp bölgesel soylulara ve "danışmanlarına" daha çok yetki vermesidir. Fakat bu çözüm III. Richard'ın gerekli itifak ağlarını kurup tahtı ele geçirmesine yol açmıştır. Ayrıca uluslararası ilişkiler de belirleyici olmuştur. Örneğin, Burgundiya ve Fransa birbirlerinin geleneksel düşmanlarıdır ve İngiltere'nin biriyle dost olması diğerini kızdırmaktadır. 1475'te Fransa ile girişilen savaşta yine Burgundiya'nın rolü vardır.

Bu arada Elizabeth Woodville soylular sınıfından değildir ve bu evlilik eski soyluları oldukça huzursuz etmiştir. Daha da ilginci kesin olmamakla birlikte IV. Edward'ın bu evliliği, Warwick onun Fransız bir soylunun kızıyla evlenme işini ayarlamaya gittiği sırada yapmıştır. Tarihçiler kimi zaman bunu IV. Edward'ın hatası olarak yorumlamışlardır ama Warwick ile Edward arası muhtemelen başka nedenlerden ötürü açılmıştır. Edward bu hareketi Warwick'e bir meydan okuma olarak kasıtlı yapmıştır. Bundan çıkarı olan çeşitli soylular vardır ama bu soyluların bu işte ne gibi bir parmağı olabileceğini gösterecek delil yoktur. Dolayısıyla bütün bunlar spekülasyondan öteye gidememektedir.

1483'te Buckingham dükünün öldürülmesiyle, Richard'ın kuzeydeki hizmet yıllarında oluşturduğu bağlaşıkların çoğu ülke dışına kaçmış ve son nokta Bosworth'te konmuştur.

Margaret Anjou'nun kuvvetlerinin York Dükü Richard ve oğlu Edmund'u 1460'ta öldürmesi bir şeyleri ateşlemiştir fakat bu sadece buzdağının görünen kısmıdır. Olay İngiltere'nin toplumsal yapısının iç dinamiklerini pek fazla yansıtmamaktadır. Olaya ayrıntılarıyla bakmayan bir tarihçinin olayı bir "başıbozukluk" olarak değerlendirmesini sağlayacak kadar delil vardır. Kargaşayı fırsat bilen İskoçya Kralı II. James Roxburgh ve Wark'ı ele geçirmiştir. Diğer taraftan bu olay resmin sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Beauchamp bağlaşıklığının[7] olayda nasıl ve ne şekilde rol aldığını kaynakların yetersizliği nedeniyle tam olarak ortaya çıkaramasak da göz önünde olmayan kişilerin savaşı körüklemiş olma ihtimalleri oldukça yüksektir.

Dolayısıyla ne Towton, ne de Bosworth savaşları eskiden düşünüldüğü kadar yıkıcı olmuş ve monarşiye zarar vermişlerdir. Henry Tudor'un 1485'te tahta geçip, kökten farklı bir dönem başlattığı ve III. Richard için kullanılan, "ortaçağ krallarının sonuncusu" tanımlaması, bugün tarihsel dönüşümleri belirleyenin kesin ve birden ortaya çıkan noktasal olaylardan çok, kurumların ve zihniyetlerin devamlılığını esas alan, tarihsel değişimi küçük olayların uzun süreler boyunca birbirlerine eklemlenmesiyle oluşan ve çok daha yavaş dönüşen bir süreç olarak tarif eden günümüz tarih anlayışında hiç de rağbet görmeyeceği açıktır.

Olayın "trajik kahramanlarının" belki de en önemlisi III. Richard'dır. Nite-

IV. Edward.

kim sadece iki yıl tahttı kalmış olmasına rağmen üzerine en çok düşünülmüş İngiliz kralıdır. Günümüzde hâlâ III. Richard Topluluğu adı altında faaliyet gösteren, III. Richard dönemine ışık tutabilecek profesyonel veya amatör her türlü çalışmayı destekleyen bir kurum mevcuttur. Kardeşi Edward'a bütün krallık yıllarınca sadık bir biçimde hizmet etmiş olan Richard nedeni hâlâ açık olmayan bir biçimde birden fikirini değiştirmiş ve kardeşi Edward'ın oğlu V. Edward'ı muhtemelen öldürterek tahtı gasp etmiştir.

1 Sir Walter Scott "Güller Savaşları" terimini icat ettiği günden beri tarihçiler bunu düzeltmeye çalışmaktadır. Zira kırmızı ve beyaz güller York ve Lancasterlerin kullandıkları birçok armadan sadece ikisiydi..

2 Örneğin, en taze ve nitelikseli olarak diğerlerinden önemli ölçüde farklı bilgi: A. J. Pollard, *Late Medieval England 1399-1509* (Londra, vs.: Longman, 2000); yine aynı tarihçiden ed., *Property and Politics: Essays in Later Medieval English History* (Gloucestere: Alan Sutton, 1984); *North-Eastern England During the Wars of the Roses: Lay Society, War, and Politics, 1450-1500* (Oxford: Clarendon Press, 1990); daha klasik görüşleri okumak isteyenler için örneğin: D. A. L. Morgan, "The King's Affinity in the Polity of Yorkist England", *Transands Royal Historical Sources*, 5/23 (1973), 1-25.

3 Örneğin bkz. Rosemary Horrox, *Richard III, A Study of Service* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1991).

4 Charles Ross, *Edward IV* (London: Eyre Methuen, 1974).

5 Detaylı bilgi için: Michael A. Hicks, *Warwick, the Kingmaker* (Malden, MA: Blackwell Publishers, 1998).

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. J. R. Lander, *The Wars of the Roses* (New York: St Martin Press, 1990), s. 10-2.

7 Bu konuda yazılan makalelerde "Beauchamp affinity" şeklinde bir terim kullanılır.

TASAVVUF TARİHÇİLİĞİNİN DUAYENİ ALMAN PROFESÖR

Annemarie Schimmel vefat etti (1922-2003)

Schimmel böyle bir zor sahada bize göre pozitivist tarihçiliğin soğuk yollarında yürümek yerine, katılmış, tecrübe etmiş, zaman zaman kendi duyuş ve hislerini de katarak ortaya bu eserleri meydana getirmiş bir bilim adamıdır.

***Mahmut Erol Kılıç* ›**

Tasavvuf tarihçiliğinin son duayenlerinden Alman profesör Annemarie Schimmel üstadın seksen küsur yıllık dünya hayatının sona erdiğini o akşam beni Bursa'dan arayan ve Prof. Dr. Mustafa Kara Bey'in danışmanlığında "Annemarie Schimmel'in Tasavvuf Tarihçiliğine Katkıları" adıyla bir yüksek lisans tezi yapmayı düşündüğü için bu bahar kendisi ile görüşmek üzere Almanya'ya gitmeye hazırlanan bir öğrencimizin ağlamaklı sesinden öğrendim. Rahmetli ile en son geçtiğimiz ekim ayındaki karşılaşmamızda Bursa'daki bu hayan öğrencinin kendisi üzerine bir tez yapmak istediğini haber verip bu konuda ona ne tavsiye edeceğini sorduğumda –ki bu öğrencinin benden talebiydi– aniden ellerini yüzüne kapatışını ve mahçup bir edayla parmaklarının arasından "Benim üstüme tez yapmak mı, aman efendim, estağfirullah!" deyişini unutamıyorum. "Efendim biz sadece onlardan naklettik, kendimizden bir şey katmadık ki" diye de ilave etmişti türeyen sesiyle. Bir ömür üzerlerinde bilimsel olarak çalıştığı dervişlerin hallerinin kendi üzerine sinmemiş olması düşünülemezdi.

Tahran Üniversitesi tarafından 14-15 Ekim 2002 tarihleri arasında onun adına düzenlenen Mistisizm: Kültürlerarası Bir Köprü (Mysticism [Erfan] A Bridge Between Cultures) isimli konferansa –kendisinin teklifi üzerine– bendeniz de davet edilenler arasında idim. Altısı İran dışından yirmi beşi ise yerli olmak üzere otuz küsur bilim adamı, insanlığın dinler ve kültürlerarası ortak hafızasının çıkarılmasında mistisizmin/irfanın/tasavvufun kilit rolünü değişik yönlerinden ele alan tebliğler sundular.

Konferans aralarında İranlı öğrenciler kendisine sorular soruyor o da tane tane Farsça cevaplamaya çalışıyordu hepsini. Kimseyi kırmak istemeyen bir hali vardı ama bir müddet sonra kalabalıktan bunaldığı yüzünden okunmaya başlanmıştı. Sevenlerinin etrafında oluşturduğu etten duvardan kendisine yaklaşıp da bir merhaba demek bir türlü mümkün olamayınca sonunda istirahat için çekildiği odasına rica minnet girmek zorunda kaldım. Bir yandan kıtlama usulüyle çayını yudumluyor, bir yandan da etrafındakileri dinliyordu. Selam verip bir kenara oturduğumda beni hemen yanına çağırıp gülerek, "Mahmud Beyciğim yanımdan ayrılma, Türkçe konuşmak istiyorum biraz, bunaldım" demesi ilginçti. Çünkü hazretin Türkçe, Farsça, Arapça, Urduca ve Sanskritçe gibi Şark dillerini bildiğini biliyordum ama bunlar arasında Türkçeyi hepsinden daha iyi konuştuğunu bilmiyordum. Etrafındaki insanların ısrarla Farsça bir şeyler sormaya devam etmelerine karşılık onun hana dönerek: "Ee, İstanbul'da ne var ne yok anlat bakalım kuzum. Boğaziçini anlat, orayı çok özledim" demesi onun bu dildeki fotografik anılarının kendisinde derin izler bırakmış olduğunun bir göstergesiydi. "İstanbul'dan" konuşmaya "İstanbüli" Türkçeyle devam ettik. Kendisine, "Sizin için böyle bir kadirşinaslık düşündükleri için İranlıları hem tebrik etmek istiyorum ve hem de gıpta ediyorum doğrusu. Keşke biz

de Türkoloji ve Türk tasavvuf tarihine olan hizmetlerinizden dolayı sizi böyle bir resmi tören ile onurlandırabilseydik" demem üzerine bana "Bunun yeri hende çok müstesna olurdu" diye cevap vermesi buruklu̇ğumu daha da artırdı.

Tahran'daki bu buluşmamızdan bir buçuk yıl kadar önce Saraybosna'da İsa Beg Mevlevihanesi'nin Yeniden İnşası Sempozyumu'nda da (2-3 Şubat 2001) beraber olmuştuk kendisiyle. Üstelik şimdiye kadar gördüğüm en etkileyici atmosfere sahip sufi mekânlarından birisi olan Mostar Blagay'daki o meşhur tekkeyi beraber gezmiş, "Buna" nehrine bakan avlusunda beraber sohbet etmiştik.

Bütün bunlar hayatının son iki yılını kapsayan zaman diliminde kendisiyle yaşadığım birkaç şahsi hatıram.

Hayatı ve Eserleri

Annemarie Brigitte Schimmel 7 Nisan 1922 tarihinde Almanya'nın Erfurt şehrinde doğdu. Orta halli bir Protestan ailenin tek çocuğuydu. Babası posta idaresinde çalışıyordu ama felsefi-mistik konularla da alakası vardı. Schimmel ortaokulda Latince ve Fransızca öğrendi. Daha 7 yaşlarındayken annesinden dinlediği şark masalları ve okuduğu Binbir Gece Masalları 15 yaşlarına geldiğinde onun şuuraltında karşı konulmaz bir hayali Doğu ve İslam medeniyeti meraklarının ateşleyicileri olacaklardı. Bu yaşlarda Arapça öğrenmeye karar verdi. Üniversitede bir hocanın yardımı ile bu dili okuyup yazabilecek kadar öğrendi. Hatta dili iyice belleyebilmek için o dönemde Kuran'ın bir cüzünü dahi ezberledi. Lise yıllarında öğrendiği Arapça'nın yanına üniversite yıllarında hocası Richard Hartmann'ın da yönlendirmesi ile Farsça, Osmanlıca ve Modern Türkçe'yi de kattı.

Annemarie Schimmel

Henüz 19 yaşında iken (1941) yaptığı bir travayın daha gelişmiş hali olan "Memlüklü Dönemi Sonlarında Halifeler ve Kadıların Yeri" isimli tezini bir yıl sonra sunarak Berlin Üniversitesinden doktora derecesini elde etti (1942). Schimmel'in ilmi kariyerindeki ilk eseri bu tezidir ve 1943'te Leipzig'te basılmıştır.

II. Dünya savaşı esnasında Amerikalıların Güney Saksonya'yı işgalinde birçokları gibi o da Marburg hapishanesini boylayacaktır. Beş aylık bir hapis hayatından sonra Marburg Üniversitesi'nde dersler vermeye başlar. Buradaki hocalığı esnasında Prof. Friedrich Heiler'in derslerine katılarak kendisinden istifade eder. Sekiz yıl gibi bir süre bu üniversitede hocalık yaptığı esnada burada tanıştığı bazı Türklerle yakın dostluk kurar. Meşhur tarihçi İbn Iyâs'ın *Bedâi'z-zuhûr* (*Die Chronik des Ibn Iyâs*) isimli eserinin indeksini hazırlar ve İstanbul'da bastırır (1945). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bir Bektaşi babası etrafında kurguladığı meşhur romanı *Nur Baba*'yı Almanca'ya tercüme eder (*Flamme und Falter: Nur Baba. Ein Derwish-Roman*, Gummersbach, 1947). Küçük yaştan itibaren şiire özel bir meraklı olan Schimmel ilk defa bu yıllarda kendi şiirlerini bir defterde toplar ve *Ney'in Sesi* (*Lied der Rohrflöte*, Hameln, 1948) adıyla yayımlar. (İkinci şiir defterini ise *Wiederholte Spiegelungen* [Ayna'ya Tekrar Yansıyanlar] adıyla 1998'de yayımlayacaktır). Tanıdıkça kendisine muhabbeti gün geçtikçe artmaya başlayan Mevlana üzerine ilk eseri olan *Mevlana Celaled-din-i Rumi'de Tasvir Dili* (*Die Bildersprache Dschelaladdin Rumi*, Walldorf, 1949) isimli kitabını yazar. Aynı yıl İsveç'e, Uppsala Üniversitesi'ne gider. 1951 yılında ikinci doktorasını Marburg Üniversitesi'nde Prof. Heiler danışmanlığında "dinler tarihi" bilim dalında verir. Ama konusu "İslam Tasavvufunda Mistik Aşk Kavramı Üzerine İnceleme"dir. Aynı yıl Dünya Dinleri: Muhtasar Dinler Tarihi isimli Almanca bir çalışması (Wiesbaden, 1951) ile İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden yaptığı özet bir Almanca tercümesi (Tübingen, 1951) yayımlanır.

30 yaşlarında hep hayalinde canlandırdığı o mistik "Orient"e doğru ilk seferine çıkar ve 1952'de Türkiye'ye gelir. Önce İstanbul kütüphanelerindeki bazı yazma eserler üzerinde çalışır. Bu esnada İstanbul'un sufi münevverleriyle tanışır. Bilahare *Rubıım Bir Kadındır* isimli kitabını kendisine atfedeceği yazar ve mütefekkir Samiha Ayverdi bunlar arasındadır. Konya'ya gidip Mevlana türbesini ziyaret eder. Sonra ülkesine döner.

Bir yıl sonra ikinci defa Türkiye'ye gelir ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde "dinler tarihi" dersleri vermeye başlar. Bu fakültede dinler tarihi kürsüsü onun gayretleriyle kurulur. "Müslüman bir ülkede

NEKROLOJİ

Annemarie Schimmel vefat etti

Annemarie Schimmel Pakistan gezilerinden birinde.

gayrimüslim bir dinler tarihi hocası olarak hiçbir tepki ile karşılaşmadım. Bu onların geleneklerinden kaynaklanan derin hoşgörünün bir tezahürü. Ben Almanya'nın Protestan veya Katolik bir üniversitesinde bir Müslüman bilim adamının ve hem de 'Dinler Tarihi' bölümünün başkanı olabileceğini tahayyül bile edemiyorum" demesi onun önyargılardan ne kadar uzak ve özeleştiri yapabilen bir aydın olduğunu kanıtlayan bir nakildir. Burada beş yıl süreyle verdiği dersler 1955'te fakülte tarafından *Dinler Tarihine Giriş* adıyla basılır (2. baskı Ist., 1999)

Gerek İstanbul'da ve gerekse Ankara'da tanışmış olduğu aydın çevreler onun İslam'ın tasavvufi boyutu üzerine eğilmesinde etkili olurlar. Bu din felsefesi branşının hususi terimlerinin açıklanmasını tanıştığı bu çevrelerden yetkili kimselere sorarak öğrenir. Fuzuli, Nesimi, Şeyh Galip gibi şairleri okur ve bunlardan hoşuna giden birçok şiiri ezberlemek suretiyle dil hafızasını takviye eder. Bu arada Şiraz'lı meşhur sufi İbn Hafif'in hayatına dair olan *Sîret-i Şeyh-i Kebîr Ebû Abdullah b. Hafîf-i Şîrâzî* isimli 300 sayfalık Farsça yazma eserin edisyon-kritiğini bitirir ve buna 100 sayfalık bir Türkçe önsöz ilave ederek 1955'te neşreder. Çağın Mevlana'sı olarak gördüğü İkbal'in Farsça şaheseri olan *Câvidnâme* ile özel olarak ilgilenir ve Hermann Hesse'nin görüşleri ile de mukayesesini yaptığı Almanca manzum bir tercümesini yayımlar (*Das Buch der Ewigkeit. Muhammad Iqbal*, Münih, 1957). Ardından aynı eseri açıklamalarla Türkçe'ye çevirir (Muhammed İkbal, *Cavidname*, Ankara, 1958). Türk okuyucusu Pakistanlı bir aydının Farsça yazdığı eserini bir Almanın çevirisi ve açıklamaları ile okur

Bu arada gönlünü bir Türke kaptırır ve Osman Tarı ile evlenir. Ankara'daki dostlarının kendisine "Cemile" adını takmalarından çok memnun olur. Artık o Türk dostlarının "Cemile Tarı"sıdır. Ne var ki bu evlilik üç yıl sonra son bulur.

Türkiye'de tanıştığı çevreler sadece aydın kesimle sınırlı kalmaz. Aslî ve daimî bilgeliğin izleri kendilerinde fıtraten gözüken, safderunluğu yüzlerinden okunan halktan kişilerden de kendisine birçok dost bulmuştur. Bunlardan biri, Konya seyahatinde tesadüfen karşısına çıkarak kendisine rehberlik eden ve evinde ağırlayan, ümmî ama arif bir esnaf olan İsmail Mıhoğlu adlı Konyalı, üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Schimmel onun misafirperverliğini ve insanlığını hiç unutmayacak ve yıllar sonra kendisini Almanya'ya davet edecektir. Onun gösterdiği misafirperverliğe mukabelede bulunmak istemiş olmalıdır. Ne var ki bu zatın o seyahatte Almanya'da vefat etmesi ve oraya defnedilmesi beklenmedik bir tecelli olur. Schimmel yıllar sonra beş yıllık ikametindeki Türkiye anılarını kitaplaştırdığında bu zatın adını kapağa taşıyarak vefakârlığını bir kere daha gösterecektir: (*Mein Bruder Ismail: Erinnerungen an die Türkei*, Köln, 1990)

1959'da tekrar Marburg'a döner. Burada Max Henning'in Kuran tercümesini baştan sona tashih edip bir

mukaddime ve notlar ilave ederek yayımlar (Stuttgart, 1960). 1961'den itibaren Bonn Üniversitesi'nde Arap dili ve İslamiyat hocası olarak çalışmaya başlar. 1965'te ABD'deki Harvard Üniversitesi'nin "Hind Altkıtası İslamı Kültürü" bölümü hocalığına getirilir. 1970'te tam kadro profesör olur. Bu arada Türkiye ile başlayan Doğu dünyası tecrübeleri, yeni işi gereği artık Pakistan ve Hindistan'a doğru kayar ve her yıl bu ülkelere seyahat eder. Harvard'daki kürsü Hint-Pathanlı bir Müslümanın vasiyeti üzere bağışladığı serveti ile kurulduğu için Schimmel'in çalışma sahası daha çok bu altkıta literatürüne yönelik gelişir. Zaman içerisinde bu ülkelerde de çok sevilen bir insan olur. Hatta Lahor şehrindeki Goethe Caddesi'nin paralelindeki bir caddeye adı verilir. Harvard'ın ardından Almanya Bonn Üniversitesi de 1997 yılında Hint-İslam Araştırmaları Merkezi'ni Annemarie Schimmel adını vererek açacak ve o aynı yıl kendisi artık resmi akademik hayattan emekli olacaktır. Ancak dinamizmini kaybetmez ve ilmi araştırma ve seyahatlerini emekliliğinden sonra da sürdürür.

Çok sayıda uluslararası ödül almış, birçok bilimsel kuruluşta başkanlık ve üyelik yapmış ve birçok üniversite tarafından kendisine fahri doktora verilmiş olan Schimmel'e bu meyanda Türkiye'de Konya Selçuk Üniversitesi tarafından 1988'de fahri doktora ve IRCICA, TÖMER, Vakıflar gibi kuruluşlar tarafından da değişik zamanlarda plaketler verilmiştir.

Şubat 2003'te vefat edene kadar 110 küsur eserе imza atan Prof. Annemarie Schimmel'in yukarıda zikrettiklerimizden başka, özellikle Türk kültür tarihi ilgili eserlerinden bazıları şunlardır: *Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin Şark ve Garpta Tesirleri*, Ankara, 1963; *Türkische Gedichte vom 13. Jahrhundert bis in unsere Zeit*, İstanbul, 1973 [13. Yüzyıldan Günümüze Türk Şiiri]; *Wanderungen mit Yunus Emre*, Köln, 1989 [*Yunus Emre'yle Yolda*, terc. Senail Özkan, İstanbul, 2002]; *Was hat ein Auge und keinen Kopf? 300 Türkische Volksrätsel*, Köln, 1990 [O Nedir ki Gözü Var Ama Başı Yok?: 300 Türk Bilmecesi]; *Yunus Emre: Ausgewählte Gedichte*, Köln, 1991 [Yunus Emre'den Seçme Şiirler]; *Herr Demirci beisst "Schmidt"*, Köln, 1992 [Demirci Bey yani "Schmidt": Türkçe İsimler Üzerine]; *Aus dem goldenen Becher*, Köln, 1993 [Altın Kâseden: Türk Şehirlerinde Yedi Yüzyıl].

Annemarie Schimmel'in vefatından evvel çıkan son eseri ise *Morgenland und Abendland. Mein westöstliches Leben*, Münih, 2002 [Diyâr-ı Şark ve Diyâr-ı Garb: Benim Doğu-Batı Kültürüm] idi.

Yine yukarıda adı geçenler dışında şimdiye kadar Türkçe'ye çevrilmiş eserleri ise şunlardır: *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, İst., 2001; *Sayıların Esrarı*, trc. Mehmet Temelli, Bursa, 1997, diğer trc. *Sayıların Gizemi*, terc. Mustafa Küpüşoğlu, İst., 2000; *Ben Rüzgârını Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Hayatı ve Eseri*, trc. Senail Özkan, İst., 1999; *Rubum Bir Kadındır*, trc. Ömer Enis Akbulut, İst., 1999; *Çağın Mevlânâsı Muhammed İkbal*, trc. Senail Özkan, İst., 2001; *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, [Bazı dergilerde yayımlanmış makaleleri] haz. Senail Özkan, İst., 2002. En kısa zamanda içlerinde *The Triumphal Sun* (Londra, 1978), *Deciphering the Signs of God* (Edinburg, 1994) gibi muhteşem eserlerinin bulunduğu diğer eserlerinin de Türkçe'ye kazandırılmasının çok önemli olacağını düşünüyorum.

Er Kişi Niyyetine!

İslamiyat ve Şarkiyat sahalarında yaptığı çalışmalar onun Edward Said'in meşhur *Şarkiyatçılık*'ında tasvir ettiği ideolojik ve politik kalkışı

Schimmel, Ekim 2002'de Tahran'da adına düzenlenen konferansta katılımcılarla (yukarıda) ve Saraybosna'da Mahmut Erol Kılıç ile bir yemek esnasında.

ilim adamı tipine aykırı kaçtığını göstermekteyse de yine de "Her şarkiyatçı biraz ajandır" suçlamasından o da zaman zaman nasibini alacaktır. Bizim gibi ilim adamları için ilme yapılan katkılar önemlidir. Gerisi "kıyl ü kaldîr" ve bunlar bizim ilgi alanımıza girmez. Annemarie Schimmel 80 küsur yıllık ömrünün

NEKROLOJİ

Annemarie Schimmel vefat etti

tamamını benim medeniyetimin değişik boyutlarını anlamaya yönelik muhtelif çalışmalar yapmakla ve yine bu medeniyetin kültürel mirasına ait metinleri neşretmekle geçirmiştir. Ayrıca dindar kimseleri rencide eden bir roman yazan Salman Rüşdi'nin yaptığının yanlış olduğunu ve iftira olduğunu açıkça dile getirdiği için özellikle kendi ülkesinde büyük tepkiler almayı göze alacak kadar da Müslümanları savunmuş bir ilim adamıdır. Bu açıdan ülkemiz İslamologları komplo teorileriyle uğraşmak yerine kendisine ne kadar teşekkür etseler o kadar sezadır diye düşünüyorum.

Fakat spesifik bir konuya özellikle dikkat çekmeden bu "Yadnama"mi noktalamak istemiyorum. O da her ne kadar Prof. Schimmel'in İslam medeniyetinin değişik veçheleri üzerine eserler neşrettiği malum ise de esas dikkatini bu medeniyetin "sufi arkaplanı" üzerinde yoğunlaştırdığının altı çizilmesi gereken bir vakıa olduğudur. Tasavvuf tarihçiliği normal tarihçilikten çok daha zor bir sahadır. Bir kere özel, kısmen dışa kapalı, metafizik fikirlerle örülü bir düşünce ve akımın tarihini çıkarmak salt pozitivist tarihçiliğin belge fetişizmine dayalı anlayışıyla gerçekleştirilebilecek bir uğraş değildir. Birtakım masabaşı fikir yürütmelerle, istatistiklerle, genellemelerle bu sahada ilerlenemez. Saha araştırması olmadan, yüz yüze görüşme olmadan, katılımcı gözlem olmadan salt "dokümanlar" anlamlandırılamazlar. Bu tıpkı gizli örgütlerin, üye olmayanlara kapalı hermetik cemiyetlerin, tarikatlerin, Masonluğun, istihbarat teşkilatlarının ve özel ailelerin tarihlerini çıkarmaya çalışan araştırmacıların yüz yüze kaldıkları bir bilimsel gerçektir. O yapıların içinden birisi olmadığınız sürece o yapıların ayırıcı özelliklerini, düşüncelerinin ne anlama geleceğini, sembollerinin hangi karşılıkları bulunacağını bilebilmeniz hiçbir zaman mümkün olamayacaktır. İçeriden biri'si olduğunuz zaman da o hal ve yapı içerisinde kendinden geçmiş bir vaziyette ferdi temaşa ve tecrübeye devam edeceksinizdir ve tarihçi olmanız sizi "hariçten gazel okuyan" konumuna düşüreceğinden bir anlamı kalmayacaktır. Ortada kurulması gereken bir denge, bir ahenk durumu vardır. Bu yüzden tarihte bu sosyal yapılar üzerinde en nitelikli çalışmalar yine de içeride elde edilen tecrübelerin dışarıya aktarılması suretiyle olanlar olmuştur. Zira bu tür yapılarda aksi bir bilgilenme türünün imkânı yoktur. Tabii ki bunu yapan kimsenin subjektif bilgiyi objektif forma dökebilme yeteneğine erişmiş olması bunu sağlayacaktır. İşte Schimmel böyle bir zor sahada bize göre pozitivist tarihçiliğin soğuk yollarında yürümek yerine ikinci yolu tercih etmiş, katılmış, tecrübe etmiş, zaman zaman kendi duyuş ve hislerini de katarak bu eserleri meydana getirmiş bir bilim adamıdır. Hiç hata yapmamış mıdır? Tabii ki hayır.

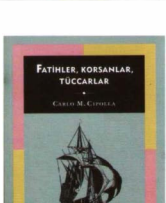
Pozitivist tarihçilerin hataları olgusal hatalardır. Bütün teorileri bir başka belge bulununcaya kadar, o zamana kadar ki bilgiler yanlışlanıncaya kadar geçerlidir. İkinci gurup tarihçilikte ise tercihe bağlı bazı problemlerle karşılaşılabilir, hepsi o kadar. Mesela bana öyle geliyor ki Schimmel tasavvufi araştırmalarında İbn Arabi gibi "kurucu" bir unsura yeteri kadar önem vermişe benzememektedir. Bu tercihe bağlı olarak İslam metafiziğinin anlaşılmasında ve bunun medeniyet ve sanatlara yansımasının analizinde zaman zaman şiirsel kalmaktı ve poetik ifadelerin iç katmanlarına nüfuz etmekte zorlanmaktadır. Bu bana göre bir yanlışlık değil, daha mükemmel olanı bekleme arzusudur, o kadar. Zaten Schimmel'i bu sahada büyük yapan da bu hakikati müdrik olduğunu dile getirmesidir;

> Tasavvuf veya İslam gizemciliği hakkında yazmak, neredeyse olanaksız bir iştir. Daha ilk adımda yüksek sıradağlar çıkıyor insanın karşısına; daha sonra da, hiçbir hedefe ulaştırmayacakmış gibi görünen daha zorlu bir yola koyuluyor araştırıcı. İran tasavvuf şiirinin gül bahçelerinde durup orada kalabilir veya devam edip teozifik kurguların buzlu tepelerine erişmeye çalışabilirsiniz; popüler veli tapımlarının engebesiz düzlüklerine yerleşebilir veya devenizi tasavvufun, Allah'ın ve dünyanın doğasına ilişkin kuramsal söylemlerinin sonsuz çöllerine doğru sürebilirsiniz; ya da bütün bunların yerine kuşluk vaktinin gün ışığıyla yıkanmış veya akşam serinliğinin mor sislerine boyanmış yüce doruklarının güzelliğine vara vara manzaranın tadını çıkarabilirsiniz. Her halükârda yalnızca birkaç seçkin kişi, efsânevî kuş Sîmurg'un yaşadığı Kaf Dağı'na ulaşacak ve onun zaten kendi içlerinde olduğunu anlayacaklardır. (*İslamın Mistik Boyutları*, s. 13).

Ülkemizin önemli tasavvuf tarihçilerinden Prof. Dr. Mustafa Kara Bey'in Annemarie Schimmel Hanımefendi'nin vefatına düşmüş olduğu şu tarih ile yazımı noktalarken özellikle tasavvuf tarihçilerinin başları sağ olsun der, kendisine Tanrı'dan rahmet dilerim.

Sûretlere takılma sîrete bak dediler
Âlim ve ârîflere dervişler, er dediler
Gelen dolsandokuz er, giyâben
cân u dilden
Schimmel için ***"Er Kişi Niyyetine"*** *dediler.* 1423 [2003].

Mahmut Erol Kılıç, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No. 57 Kat 2 34365 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 / Faks: 0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr yayin@tarihvakfi.org.tr

FATİHLER, KORSANLAR, TÜCCARLAR

CARLO M. CIPOLLA

Avrupa tüm ortaçağ boyunca değerli maden yokluğu yüzünden büyük sıkıntı çekti. Ancak beklenmedik bir anda, 16. yüzyılın ortasından başlayarak, Amerika kıtasındaki sömürgeleri, özellikle de Meksika ve Peru, İspanya'yo tonlarca gümüş akıttı. İspanya sınırlarını do aşan bu gümüş bolluğunu, Venedik elçisi Vendromin, "evlerin çatısına yağan ve ilk düştüğü yerdekilere hiçbir yarar sağlamadan süzülüp aşağı akan yağmura" benzetiyordu. İspanyol-Amerikan gümüşünün heyecan verici, ilginç öyküsü ve sekizlik real'in başarısı Cipolla tarafından kitapta büyük bir ustalıkla anlatılmaktadır.

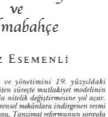
vii + 68 s. / ISBN 975-333-167-3

Homer Kitabevi yayınlarında...

Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe

DENİZ ESEMENLİ

Osmanlı hayatının ve yönetimini 19. yüzyıldaki Batılılaşma kararına ilen süreçte mutlakiyet modelinin geçirdiğini, sarayın da nüfuz değiştirmesine yol açar. Padişah çevresindeki törensel mahkûmlara (odalıgerleri resmi Maliyeyi İnzimi ve kadınsı, Tanzimat reformunun sarayda yaptığı en cüdi değişimdir. Buna karşın, Batılı anıtsallığa sahip tek parça 19. yüzyıl Osmanlı sarayında uygulanan gösterişsel harem-selamlık ayrımı, Avrupa saray modeline özgün bir örnek oluşturur. Dolmabahçe Sarayı'ndaki gelenek ve yenilik çelişkisi olgun ve emperyal bir atmosfer yaratırken, Osmanlı mimarisinin son anlılmalarından birini ortaya koyar.

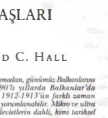

ISBN 975-8293-36-2
24x30 cm. 256 sayfa, ciltli, şömizli, kuşe
79 Milyon TL.

BALKAN SAVAŞLARI

RICHARD C. HALL

Balkan Harbi'ni anılamaları, günümüz Balkanlarına çözümlemek güçtür. 90'lı yıllarda Balkanlar'da güzlemeler bir ölçüde 1912-1913'ün farklı zaman eksenine tekrarı olarak yorumlanabilir. Milleri ve ulus milliyetçilikler, büyük devletlerin dahlı, kimi tarihsel önyargılar, kültürel kalıntılar, bil ve yönet kaygıları 20. yüzyılın başı ve sonu için pek farklı olmayan, genel anlamda geçerli unsurlardır. Balkan Harbi'nin 90. yıldönümünde çerçe dönemk or bu savaşa eni konu değerlendirmek belki de 20. yüzyılı anlamak için en temel gözlemlerden biri olacaktır."

Çeviren: M. Tunçu Akad

ISBN 975-8293-39-7
15.5x23.5 cm. 240 sayfa, birinci hamur
16 Milyon TL.

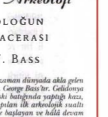
Su Altında Arkeoloji

BİR ARKEOLOĞUN TÜRKİYE MACERASI

GEORGE F. BASS

"Sualtı Arkeolojisi denildiği zaman dünyada akla gelen ilk isim, hiç kuşkusuz Prof. Dr. George Bass'tır. Geldiğimiz Bursa'ndaki dünyasının en eski batığında yaptığı kazı, bilimsel nitelikte dünyada yapılan ilk arkeolojik sualtı kazısıdır. Yüzlerce 50 yıl önce başlayan ve hâlâ devam eden Türkiye macerası, aynı zamanda bir bilim dalının da birinci elden anlatılan gelişim öyküsüdür.

"Su anda 67 yaşında, suyun 42 ile 45 metre altındaki batığa günde iki kez dalış yapıyor ve suyun altında geçirdiğim her dakikanın tadını çıkarıyorum... Kitabımı okuyucuk Türklere özellikle söylemek istiyorum ki; yaptığım her şey, akademik kariyerimde boyadığım her şey, Türkiye'nin bana kucak açmasa ve burada çalışmama izin vermesi sayesinde oldu. Konuklarınızı, ve dostlarınızı için çok ama çok teşekkürler..."

Çeviren: Zeynep Hasırcıoğlu

ISBN 975-8293-41-9
14x21.5 cm. 286 sayfa, birinci hamur
14 Milyon TL.

homerkitabevi
Yeni Carsı Caddesi, N°:28/A, 34433, Galatasaray/İstanbul/TR
Tel: +90 212 249 59 02 / 292 42 79 Faks: +90 212 251 39 62
e: homerkitabevi@superonline.com

Tarih eğitiminde yeni yönelimler

Geleneksel ders kitapları temel olarak öğretmene yönelikti. Öğretmen burada ulusal kimliği güçlendirecek, pekiştirecek şekilde tek bir açıdan bilgi aktararak görevini yerine getirecekti. Öğrenciler tarih öğretiminin aktif bir parçası olamazdı. Başka kaynaklara, sorulara tarih kitaplarında yer verilmezdi. Eğer birkaç soru varsa bu da zaten metnin içinde anlatılmış olanın bir tekrarı olurdu.

Wolfgang Höpken ›

Geçen sayımızda R. Stradling'in Avrupalı-Türkiyeli Tarih Eğitimcileri buluşması çerçevesinde gerçekleştirilen konuşmasını aktarmıştık. Höpken'in konuşması da aynı buluşmalar kapsamında yapılmış ve Tarih Vakfı tarafından geçen ay Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar *başlığı altında yayımlanan kitapta yer almıştır.*

Bildiğiniz gibi tarih öğretiminde ders kitapları günümüzde hâlâ çok önemli bir rol oynamayı sürdürüyor. Bununla birlikte ders kitaplarının önemini yitirip yitirmemesi konusunda da bir tartışma var. Öğretmenlerin ne ölçüde başka kaynaklardan yararlandığı tartışılıyor. Ama bu konudaki çalışmalarımız ders kitaplarının hâlâ ders vermede önemini koruduğunu gösteriyor. En azından Almanya için geçerli bir bulgudan söz etmek istiyorum. Ders kitabında yer almayan bir konu genellikle sınıfta işlenmemektedir. Demek ki, bütün teknolojik gelişmelere rağmen ders kitabı hâlâ önemini korumakta, internet gibi başka kaynaklarla birlikte kullanılmaktadır

Burada temel olarak üç nokta açısından bu konuyu ele alacağım. Önce bir ders kitabının ya da genel olarak ders kitaplarının Batı Avrupa'da özellikle de Almanya'da geçtiğimiz son 30-40 yıl içerisinde nasıl bir değişim gösterdiğini anlatacağım. Konuşmamın ikinci bölümünde bunu bazı somut örneklerle açıklayacağım; örneklerim Alman ders kitaplarından olacak. Son olarak da ulusal, Avrupa ve dünya tarihinin ders kitaplarımızdaki ilişkisi üzerinde duracağım. Bu alanda ders kitaplarımız ciddi bir değişimden geçmiştir.

Almanya'da Geleneksel Tarih Kitapları

Eski tip geleneksel ders kitaplarının kökeni 19. yüzyıldır. Bu kitaplar 1960'lara kadar varlığını sürdürmüştür. Peki bu eski geleneksel ders kitabının özellikleri nelerdir? Geleneksel kitapların temel amacı ulusal kimliği pekiştirmekür; bu nedenle içerik ulusal tarihe dayanır. Avrupa ve dünya tarihine, yöresel ya da yerel tarihe çok az yer ayrılır. Eski tarih kitaplarının diğer bir özelliği de bu kitapların, devletin ideolojisini aktarmada, devletin değerlerini benimsetmede bir araç olarak görülmeleridir. Yani bu ders kitapları hem bir ders kitabıydı, hem de çocukları ikna etmeye yönelikti; öğrenciler o kitapta aktarılan değerlere inanmakla yükümlüydü. Yurttaşlık duygusunun ve ülkeye sadakatin güçlendirilmesi hedeflenmekteydi. Bu eski tarih kitaplarının amacını, Almanya'da iki savaş arasında öğretmenler için yayımlanmış olan bir elkitabından anlamak çok kolay; ilk cümleye ve son cümleye baktığımızda bunu hemen görüyoruz. İlk cümlede çocuklarda "Bir yurttaşlık duygusu uyandırmak ve devleti desteklemeleri amacıyla, devlete ve imparatorluğa sadakatin üretilmesi esas amaç olmalıdır" diye yazıyor

Aynı zamanda metodolojik olarak baktığımızda bu kitapların son derece didaktik olduğunu görüyoruz. Amaç, bilgilerin ve olayların birer olgu olarak aktarılmasıydı. Dolayısıyla bitmek bilmeyen bir dizi olay, tarihler ve olgular sıralanır ve bunu öğrencilerin öğrenip tekrar etmesi isternirdi. Olaylar herhangi bir yoruma yer bırakılmaksızın, öğrencilere alternatif düşünce imkânı tanınmaksızın tek bir bakış açısından anlatılırdı

Bu geleneksel ders kitapları temel olarak öğretmene yönelikti. Öğretmen burada ulusal kimliği güçlendirecek, pekiştirecek şekilde tek bir açıdan bilgi aktararak görevini yerine getirecekti. Öğrenciler tarih öğretiminin aktif bir parçası .olamazdı

Başka kaynaklara, sorulara tarih kitaplarında yer verilmezdi. Eğer bir-kaç soru varsa bu da zaten metnin içinde anlatılmış olanın bir tekrarı olurdu.

Ders Kitaplarının Geçirdiği Değişim

Benim ülkemde bu durum 1960'lara kadar böylece sürdü. İçerikte bazı değişiklikler oldu ama, geleneksel ders kitabı kavramı değişmedi. Değişiklikler 1970'lerde ortaya çıktı diyebiliriz. Tabii bunun birçok nedeni var. Bunların tek tek ayrıntılarıyla ele alınmasına gerek yok. Genel olarak siyasi ortamda bir değişiklik oldu. O dönemde biliyorsunuz, öğrenci hareketlerinde Batı Avrupa'daki geleneksel değerler sorgulanmaya başlandı; bunun etkisiyle tarih yazımında Batı Avrupa'da ve Almanya'da ciddi bir değişim başladı; siyasi tarih yazımı arka plana itildi, toplumsal tarih yazımı önem kazandı. Bu da tabii ders kitaplarının değişimini de beraberinde getirdi. Bir ülkede eğer çoğulcu, yaratıcı ve yenilikçi bir tarih yazımı var ise buna bağlı olarak tarih ders kitapları da yaratıcı ve yenilikçi olur. Eğer ülkede böyle bir tarih yazımı yoksa ders kitaplarının da yaratıcı olmasını bekleyemezsiniz.

1970'li yıllarda benim ülkemde tarih yazımının çeşitlilik ve çoğulculuk kazanmasıyla tarih dersi kitaplarındaki didaktik yaklaşım da değişti ve tarih kitapları yepyeni bir açılım kazandı. Ayrıca farklı ders kitaplarının arasında bir rekabet başladı. Ders kitaplarının yayımlanması şirketler için kârlı olmaya başladı, farklı yayınevleri farklı ders kitapları yayımladı; bunun ders kitaplarının gelişmesi açısından çok yaratıcı etkileri oldu.

Peki 1970'li yıllardan beri ortaya çıkan bu değişikliklerin anlamı neydi? Her şeyden önce tarih öğretiminin amaçları açısından bir değişim ortaya çıktı. Daha önce, ders kitaplarının ve tarih öğretiminin milliyetçi kimliği

geliştirmesi amaçlanıyordu. Bu giderek önemini yitirdi ve ders kitaplarının temel amacı, öğrencilerin, karmaşık demokratik bir toplumu anlayan, bilinçli yurttaşlar olarak yetiştirilmesi oldu. Dolayısıyla burada "Tarih eğitiminin amacı nedir?" sorusuna verilen cevap tamamen değişiyordu. Bundan böyle amaç, öğrencinin kendi tarihiyle özdeşleşmesi değil, kendi tarihine karşı belli bir mesafeden bakabilen, özbilince ve kendi öneminin bilincine sahip bir yurttaş yetiştirmek oldu. Örneğin Almanya'da özellikle Nazi dönemine ve Yahudi soykırımına eleştirel bakabilmek ve kendini tarihin böylesi yüklerinden özgürleştirmek önem kazandı.

Bu aynı zamanda metodolojik ve pedagojik bir anlayışın değişmesiyle el ele gidiyordu. Her şeyden önce ders kitapları daha önceki bilgi temelli yönelişlerinden şimdi becerinin geliştirilmesine öncelik vermeye başladı. Tabii ki, gene tarihsel olaylar, olgular anlatılıyordu ama artık önemli olan ders kitabının aktaracağı bilgi değil, tarihsel düşünebilmenin becerisinin aktarılabilmesiydi. Öğrencinin geçmişi eleştirel olarak değerlendirmesi ve olanı biten konusunda kendi düşüncesini geliştirmesi çok daha önemliydi.

İkinci çok temel değişim pedagojik açıdan gerçekleşti. Daha önceki ders kitaplarının tek bir bakış açısından yazılmasına karşılık artık değişik bakış açıları yeni ders kitaplarının temeli olmaya başladı. Çokperspektiflilik ya da değişik bakış açıları bugün kilit kavramdır. Çokperspektiflilik kavra-

Tarih eğitiminde yeni yönelimler

mı, büyük harfle "Tarih" denebilecek bir şey olmadığını, tarihsel doğru diye bir şeyi tek başına ele alamayacağımızı, her şeyin bakış açısına, perspektife dayandığını varsayar. Dolayısıyla tarih öğretiminin, eğitiminin amacı da farklı bakış açılarının aktarılması, tarihin o dönemlerinde yaşayan insanların deneyimlerinin farklılığının anlatılmasıdır. Çokperspektiflilik ders kitaplarının daha uzun olmasını gerektiriyor

Çokperspektiflilik kavramıyla birlikte ders kitaplarının başka yönleri de değişti. Tabii ki, kronoloji ortadan kalkmadı ama ders kitabının kronolojik yapısı çok değişti. Kronoloji giderek kası, konular açısıdan kapsamının çok daha geniş tutulmasıdır. Eskiden siyasi, askeri, diplomatik tarih çok yoğun olarak ele alınırdı; şimdi giderek daha fazla yer verilen toplumsal tarih gibi yeni konuların yanı sıra, eskiden tümüyle görmezlikten gelinen kadınların, göçmenlerin, farklı etnik grupların tarihi gibi daha birçok konu işleniyor. Bu da tabii toplumumuzdaki değişimi yansıtıyor. Toplumumuz giderek daha fazla çokkültürlü, çok etnik gruplu bir toplum haline geliyor; bunun da ders kitaplarına yansıması gerekiyor. Ders kitaplarının bu soruna nasıl yaklaştığı, gelecekteki yazarlar açısından son derece belirleyici bir ağırlıklı hale gelmesi değişen pedagojik yaklaşımı yansıtıyor

Alman Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı

Şimdi daha somut örnekler vermek istiyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın Alman ders kitaplarında nasıl ele alındığı sorununu ele alalım. Beş ders kitabı getirdim, kırk yıl boyunca yazılmış olan bu kitaplardaki değişimi Almanca bilmeseniz bile anlarsınız. 1950'lerde basılıp 1965'e kadar kullanılan bu ders kitabında Birinci Dünya Savaşı temel olarak şu olaylar çerçevesinde ele alınıyor. Öncelikle askeri boyut işleniyor: Saraybosna'daki katliam, Batı cephesindeki savaş, Güney ve Doğu Avrupa'daki savaşlar ve deniz savaşları. 1970'te yazılan bir ders kitabında da yaklaşım böyle, burada gene askeri tarih ağırlık taşıyor; ama barış politikası gibi bazı başka noktalara da giriliyor Ama asıl değişim 1980'li 1990'lı yıllarda ortaya çıkıyor; başlıklara bakarsanız askeri boyutların bile nasıl farklı bir biçimde ele alındığını görebilirsiniz. Konu daha eleştirel, barışçı bir yönelimle ele alınıyor; silahlanma yarışına yer veriliyor; barış hareketlerinden söz ediliyor; savaşın halkı nasıl etkilediği anlatılıyor. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı konusundaki ele alış biçimi çok farklı ve çokperspektifli oluyor. Aynı zamanda yorum konusunda da değişik bakış açıları bırakılmıyor. Örneğin savaş suçları konusunda farklı tarihçilerin yorumları ortaya konuyor ve bu sınıfta tartışılıyor

Benzer durum ders kitaplarındaki resimler için de geçerlidir. Örneğin 1960'lı yıllarda yazılan kitaptaki bu resimde savaş destekleniyor; cepheye giden askerler, kadınlarca heyecanla uğurlanıyor. 1950 yıllarının bir ders kitabındaki resimde ise Britanya donanmasına karşı yapılan deniz savaşının, hiç de eleştirel olmayan bir tarzda ele alındığını görüyorsunuz. Bu da değişti zamanla: 1970'li yıllardan gelen bu ders kitabına ilk kez

Amaç, öğrencinin kendi tarihiyle özdeşleşmesi değil, kendi tarihine karşı belli bir mesafeden bakabilen, özbilince ve kendi öneminin bilincine sahip bir yurttaş yetiştirmek oldu. Örneğin Almanya'da özellikle Nazi dönemine ve Yahudi soykırımına eleştirel bakabilmek ve kendini tarihin böylesi yüklerinden özgürleştirmek önem kazandı.

sorunlara yönelik bölümlerle iç içe geçmeye başladı. Örneğin eski çağlardan günümüze kadar gelen bir kronolojide konular daha çok sorunlarla iç içe işlenmeye başlandı. Ayrıca çağdaş tarihe, yani iki dünya savaşı arasından bu yana gelen dönemin tarihine çok daha önem verilmeye başlandı. Oysa, eski kitaplar Birinci Dünya Savaşı sonrasını bile ele almıyordu Örneğin ben öğrenciyken, Nazi dönemine bir türlü gelemezdik

Bu konu ders kitaplarında vardı ama, öğretmenlerimiz hiçbir zaman bu konuya gelemezdi; kendileri ikinci Nazi döneminin bir parçasıydı, İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamışlardı, dolayısıyla her zaman 1932 yılında fakat daha da iyisi 1933'te dururlardı. Bu 1970'li yıllardan itibaren değişti. 20. yüzyıl tarihi içinde Nazi dönemi ve Yahudi soykırımı çok ağırlıklı % 50'nin üzerinde- yer tutmaya başladı Ders kitaplarının 1970'lerden bu yana geçirdiği değişimlerden bir başnokta olacak. Ders kitaplarına yeni giren konular ulusal tarihin ötesine geçen konulardır. Böylece ulusal tarihin ders kitabına damgasını vuran özelliği ortadan kalkmaktadır. Ders kitabının amacının, pedagojik ve metodolojik yaklaşımın değişmesiyle, ders kitabının tarih öğretimindeki rolü de değişti. Eleştirel bir düşünüşü geliştirmeye çalışan, çokperspektifli bir yaklaşımı benimseyen, konuları farklılaştıran, farklı kaynak ve araç gereçleri kullanan bir yaklaşım çok daha fazla öğrenci merkezlidir

Bu değişimin bir boyutu ders kitaplarının nasıl yazıldığına bağlı olarak görülebilir. İspanyol ders kitaplarından örnek vermek istiyorum. İspanyol ders kitaplarında yazarın anlatımı yalnızca % 30 civarında, değişik kaynak ve resimlerin ağırlığı % 50'yi aşıyor, % 10-18 arasında da sorular ve cevaplar var. Öğrencinin rolünü artırmaya yönelik bölümlerin daha

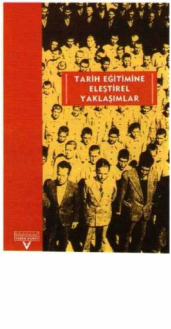

bir ressamın tablosu konmuştu. Bu tablo savaşın gaddarlığını, trajedisini, askerlerin üzerindeki etkisini anlatıyor. 1995'te basılan bir ders kitabındaki resimlerde de temel konu savaşın, halkın yaşamı üzerindeki etkisi oluyor. Burada, babanın öldüğünü radyodan haber alan bir ailenin dramını yansıtan bir tablo görüyoruz. Bu açıdan bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı'nın ele alınışında pedagojik yaklaşımın değiştiğini görüyoruz. 1950 ve 2002 yıllarına ait iki ders kitabı göstereceğim size; eski ders kitabında sayfalarca metin, ara sıra bir fotoğraf görülüyor. 2002'de basılan ders kitabında Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yalnızca kısa bir anlatım var, çeşitli kaynaklara ve geniş bir soru-cevap bölümüne yer verilmiş.

Şimdi son konuma gelmek istiyorum: Ulusal, Avrupa ve dünya tarihi arasındaki oranlar nasıl değişti? Bu aslında çok önemli bir değişim alanı. Bugünün ders kitapları çok daha Avrupa yönelişli, güçlü ulusal kimlikler ortadan kalkmış durumda ve Avrupa tarihi, daha büyük bir ağırlık taşıyor. Bütün Avrupa'da, giderek artan ölçüde Doğu Avrupa ülkelerinde de böyle bir değişim görülüyor. Öte yandan Yunanistan gibi bazı başka ülkelerde ulusal tarih hâlâ ağırlığını koruyor. İspanya'dan üç ders kitabı örneğine bakarsak mavi kitap % 43 ulusal tarihe yönelik, öbür ders kitaplarında (yeşil ve sarı) ise bu oran yalnızca % 26. Örneğin yeşil kitabın % 50'den fazlasında ya başka Avrupa ülkeleri tek tek ya da genel olarak Avrupa anlatılıyor; sarı ders kitabının % 50 civarında bir bölümü İspanya tarihi dışında Avrupa tarihiyle ilgili. Ben bunun olumlu bir gelişme olduğunu düşünüyor ve destekliyorum. Ama burada belirli, yeni sorunlar ortaya çıkıyor. Birincisi Avrupa tarihinden bahsettiğimiz zaman ne anlıyoruz? Çoğu ülkede, başka Avrupa ülkelerinin tarihini anlatmaktan çok, Avrupa çapında genel olarak önem taşıyan olgular ele alınıyor. Bu da tabii seçici ve tehlikeli bir yaklaşım olabilir. Çünkü bütün Avrupa'nın tarihinin içinden, genel olarak neyin önemli olduğunu seçmiş oluyoruz. Dolayısıyla Avrupa yönelişli olmaktan, Avrupa tarihini ve Avrupa kimliğini ele almaktan ne kastettiğimizi iyi bilmemiz gerekir. Burada Avrupa tarihini Batı ya da Orta Avrupa tarihiyle özdeşleştirme tehlikesi var. Ders kitaplarında Avrupa'nın çeşitliliğini temsil edebilmemiz gerekir ve bu genellikle yeteri kadar, gerektiği kadar yapılamıyor. İkinci sorun bazı ders kitaplarında Avrupa yönelişi gelişirken bu, aynı zamanda komşunun tarihinin ihmaliyle el ele gidiyor. Özellikle Doğu Avrupa ve Balkan ders kitaplarında böyle bir eğilim var. Mesela Hırvat ders kitaplarında Avrupa tarihi üzerine % 60'lık bir bölüm bulabilirsiniz ama, komşularının tarihi yetersiz bir pay alır. Son olarak çok önemli bir başka sorun da Avrupa yönelişinin bedeli Avrupa dışı bölgelerin tarihinin azalmasıdır. Tabii ki tarih kitapları telefon rehberine benzeyemez, 200 sayfadan uzun olamaz. Dolayısıyla Avrupa'nın payını artırmak istiyorsanız bir şeyi azaltmak zorundasınız; genellikle bu Avrupa dışı bölgelerin tarihinin azaltılması anlamına geliyor. Avrupa yönelişi aynı zamanda Avrupa dışı dünyaya ilginin azalmasına yol açıyor; bu da küreselleşme döneminde ciddi bir sorun. Örneğin ders kitaplarında Afrika'dan söz edildiği zaman Afrika'nın tarihi değil, doğal afetler, AIDS, yoksulluk ve buradaki savaşlar anlatılıyor. Afrika'nın kendi tarihi göz ardı ediliyor.

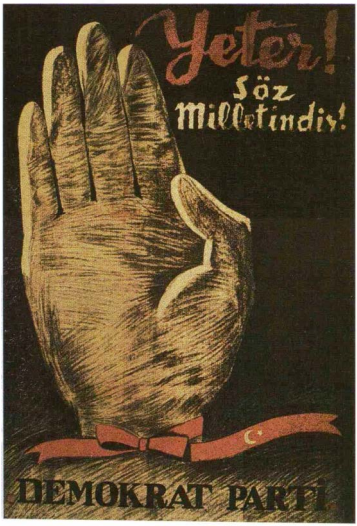
Sonuç Olarak

Müfredattaki talepler ve öğretmenlere dair isteklerin temelinde devleti ve toplumu tehlikeye düşürmemek gibi ideolojik bir kaygı olabilir. Oysa, bizim öğretmen olarak kaygımız tarih öğretiminin yararlı olmasını sağlamaktır. Eğer yararlı olmayacaksa bunun tamamıyla eğitim planından çıkarılması gerekir. Önemli olan eleştirel yeteneğe sahip yurttaşların, 21. yüzyılın gereksinim ve taleplerine yanıt verebilecek yenilikçi, dinamik bir toplumu oluşturabilecek bireylerin yetiştirilebilmesidir. Tarih eğitiminin temel amacı bu olmalıdır. Bu yaklaşım toplumun kimliğini asla tehdit etmez, tam tersine toplumun sağduyusunu artırır. Ayrıca bunların temel olarak Avrupa değerleriyle, Avrupa'daki eğitim sistemlerinin kriterleriyle bağdaştığını düşünüyorum. Dolayısıyla öğretmenlerin ve sivil toplum örgütlerinin bu değerleri savunmaları gerekmektedir. Tarih eğitimi ve tarih yazımı arasındaki ilişkiden ötürü bazı sorunların çözümü birey olarak bir öğretmenin kapasitesinin çok ötesine geçebilir. Ama her şeye rağmen malzemenin sınırlı ya da müfredatın kalabalık ve bağlayıcı olmasına rağmen ben gene de sizin somut olarak sınıftaki çalışmanız için hâlâ imkânlar olduğunu, hareket kabiliyetiniz olduğunu düşünüyorum. Kendi inisiyatifinizi geliştirmenin mümkün olabileceğini, soluk alacak birtakım alanların olduğunu düşünüyorum. ❮

Demokrat Parti döneminde grevler

Özgürlükler vaat ederek "Yeter, söz milletindir!", "İşçiye grev hakkını vereceğiz!" diyerek iktidara gelen DP dönemindeki grevler, emek tarihi açısından olduğu kadar siyasi tarih açısından da önem taşımaktadır.

Yüksel Akkaya ›

Emek tarihinin en az bilinen dönemlerinden biri de Demokrat Parti'nin (DP) iktidarda olduğu 1950-60 arasındaki dönemdir. Grev yasağına ilişkin tartışmaların taraflarından biri olarak muhalefetteyken grev hakkının tanınmasını isteyen DP, iktidarda bulunduğu on yıllık dönemde bu yasağı sürdürmüş, her yıl grev hakkı tanıyacak bir yasa tasarısının hazırlanmakta olduğunu açıklamıştır. Ne var ki, DP yanlısı sendikaların taleplerine rağmen on yıl boyunca bu yasa tasarısı bir türlü hazırlanıp Meclis'e sunulamamıştır. Fakat CHP döneminde olduğu gibi, DP döneminde de işçiler farklı nedenlerle grev yasağına rağmen greve gitmekten kaçınmamıştır. Özgürlükler vaat ederek, "Yeter, söz milletindir!", "İşçiye grev hakkını vereceğiz!" diyerek iktidara gelen DP dönemindeki grevler emek tarihi açısından olduğu kadar siyasi tarih açısından da önem taşımaktadır.

Sayısal açıdan bakıldığında, Türkiye'deki grev hareketleri üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan Şeyhmuz Güzel'e göre DP'nin iktidarda olduğu dönemde toplam üç grev gerçekleşmiştir. Aynı çalışmaya göre, grev yasağının başladığı 1937-

50 arasındaki CHP iktidarı döneminde ise toplam yedi grev gerçekleşmiştir.[1] Oysa sadece ulusal gazetelerin taranması sonucu bizim tespit edebildiğimiz grev sayısı CHP'nin iktidarda olduğu 1937-50 döneminde 15, DP'nin iktidarda olduğu 1950-60 döneminde ise 36'dır.[2] Sadece ulusal gazetelere dayalı bir araştırma ile ortaya çıkan bu sayısal fark, emek tarihi ile ilgili araştırmaların yetersizliğini, eksikliğini ortaya koyması bakımından önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Grevlerin nedenleri, sonuçları, grevci işçilerin karşılaştıkları tepkiler ise çalışma koşullarını ve ilişkilerini, emek süreçlerini, işçi sınıfının düzeyini göstermek bakımından oldukça anlamlı veriler sunmaktadır. Bu nedenle biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirilmeyi hak etse de, bu kısa yazıda sadece bir grev envanteri çıkarmak ile yetinilecektir.

DP iktidarını işçiler ile "iyi günler"in yaşandığı ve ekonomik sorunların yaşanmadığı 1950-54 dönemi ve ilişkilerin gerginleşmeye başladığı, ekonomik sorunların yaşandığı 1955-60 dönemi olarak iki ayrı dönemde incelediğimizde, ilk dönemde 22 kez, ikinci dönemde 14 kez greve gidildiği görülmektedir. Grevlerin yaklaşık yüzde 65'i özel sektörde meydana gelmiştir. Kamu sektöründe meydana gelen grevlerin yüzde 60'ını ise limanlarda yükleme ve boşaltma işlerinde çalışan işçiler gerçekleştirmiştir. İşkolları açısından hakildiğinde limanlarda yükleme ve boşaltma işlerinde çalışanlar sekiz greve ilk sırayı almaktadır.

Onu yedi grevle dokuma sanayii ve inşaat izlemektedir. Dörder kez greve gidilen ulaşım ve gıda sanayii ise diğer grevlerin yoğunlaştığı işkollarını oluşturmaktadır. Büyük çoğunlukla özel sektöre ait olan bu işkollarının temel özelliği ise çalışma koşullarının ağır, ücretlerinin oldukça düşük olmasıdır.

DP iktidarı döneminde ilk grev 3 Temmuz 1950'de, 1800 işçinin çalıştığı İzmir Pamuklu Mensucat Fabrikası'nda yapılmıştır. Günde üç vardiya ile üretimi sürdüren fabrikada vardiya sayısının ikiye indirilmek istenmesi işçilerin tepkisine yol açmış, işçiler bu yeni düzenlemenin hem verimliliği düşüreceğini, hem de sağlık açısından olumsuz etkide bulunacağını belirterek bu düzenlemeye karşı çıkmışlardır. Birinci postada çalışan 811 işçi öncelikle öğle yemeğini yemeyerek durumu protesto etmiş, ardından da işi saat 15:45 yerine bir saat önce 14:45'te bırakmıştır. Makineler durdurulduğundan, yeni posta da işbaşı yapmamıştır. Bu durum işverence grev olarak değerlendirilmiş, polise, valiliğe ve Çalışma Müdürlüğü'ne haber verilmiştir. Çalışma müdürünün işçileri ikna etme çabaları sonuç vermemiş, içeriye giren polisler olaya müdahale etmiştir. Bu grev sırasında da fabrika duvarlarına "Uyan işçi! Türk işçisinin hakkını ara!" ibareli el ilanları yapıştırılmış olması, grevin bir hazırlık sürecinden sonra gerçekleştiğini göstermektedir.[3] İl Hakem Kurulu bu durumu görüşmüş, çalışma saatlerini kısaltarak iki vardiya halinde üretimin sürdürülmesine karar vermiş, işçiler kararı memnunlukla karşılamıştır.[4]

DP döneminde ikinci grev İstanbul'da limanda yükleme boşaltma işlerinde çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. 23 Ekim 1950 sabahı iki saat kadar süren grevin nedeni ise, işçilere iş dağıtımı yapan memurun şikâyet gerekçesi ile geçici olarak başka bir yere nakledilmesidir. 750 işçi, Sadi Özerdem adlı bu memur tekrar eski yerine atanıncaya kadar çalışmayacaklarını belirterek işbaşı yapmamıştır. Denizyolları Genel Müdürlüğü sendikanın işçi temsilcileri aracılığı ile işçilere yönelik bir beyanname hazırlayarak bu türden davranışların grev olduğunu ve gayri kanuni olduğunu bildirmiş, bir an önce işbaşı yapılmasını istemiştir. Valilik ve emniyet olaya müdahale ederek soruşturma başlatmıştır.[5]

Dönemin grev şeklinde gerçekleşmese de greve çağrı bakımından ilginç bir olayı ise 1 Mayıs 1951'de, İzmir'de bir cam fabrikasında meydana gelmiştir. Fabrika teknisyenlerinden Fuad Aygan işçilere zam yapılması teklifinde bulunmuş, teklifin kabul edilmemesi üzerine işçileri toplayarak greve gitme çağ-

Demokrat Parti döneminde grevler

Vatan, 15 Aralık 1959.

rasında bulunmuştur. İhbar üzerine soruşturma başlatılmış, olayın 1 Mayıs'a denk gelmesi nedeniyle "tahkikata hususi bir ehemmiyet" verilmiştir.[6] Dönemin en ilginç grevlerinden biri ise İskenderun'da

rak o güne kadar belli miktarda un işleyerek 8 saatten fazla mesai yapan işçiler bu tarihte beş fırında 8 saat çalışarak işi bırakmışlardır. Durum işveren tarafından grev olarak değerlendirilmiştir.[8] 21 Mart 1952'de Ankara'da taksi şoförlerinin on saat süren grevi bir miting ile de desteklenmek istenince oldukça gergin saatler yaşanmıştır. Yeni dolmuş seferleri düzenlemeleri ile gelirlerinin azalacağını belirten taksi şoförleri, plaka harçlarının artırılmasını ve taksimetre mecburiyeti kararı verilmesini protesto etmek için toplandıkları Ulus Meydanı'ndan Meclis'e kadar yürümek isteyince emniyet güçleri buna izin vermemiş, içlerinden 10 kişiyi tutuklamıştır.[9] İskenderun limanı işçileri 16 Nisan 1952'de ücretlerin artırılması isteği ile bir kez daha greve gittiler. Grev jandarma tarafından bastırılmış, birçok işçi için tutuklama emri verilmiştir.[10] 6 Mayıs'ta ise İzmir'de 150 temizlik işçisi ücretlerinin artırılması isteği ile sabahtan itibaren greve başlamış, 35 işçinin mahkemeye verilmesi üzerine diğer işçiler işbaşı

Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu tarafından hayli sert bir şekilde cevaplandırılmıştır. Ankara'daki şoförlerin hareketine, İzmir'deki belediye işçilerinin grevine ve başka birtakım olaylara da dikkat çeken Ağaoğlu "mesele daha derindir, daha şümullüdür" dedikten sonra, "son aylar zarfında iş ihtilafları"nın da arttığını belirtmiştir.[12] Hem iş ihtilaflarının hem de diğer olay ve grevlerin "muayyen bir merkezden idare edilmekte bulunan bir planın muhtelif safhaları karşısında" olduklarını düşündürten deliller olduğunu belirten Ağaoğlu, bu delillerin başında "ismi sosyalist, fakat hakiki mahiyeti, şimdiye kadar tatbik ettiği metotları ile tamamiyle komünist olan bir partinin yer aldığını" gördüklerini söylemektedir. Muhalif diğer partilerin de işçileri tahrik ettiğini, bunların sendika idare heyetlerine nüfuz etmeye çalıştıklarını ve her gün yeni şeyler çıkarmak için tahrikler yaptıklarını belirtmektedir. Bu gelişmeler karşısında "Nereye gidiyoruz? Sınıf mücadelesine mi gideceğiz? Meydanlarda toplanarak ser-

DP döneminin en ilginç grevlerinden biri de Adana'da hayat kadınlarının kasım ayında gerçekleştirdikleri grevdir. Patronlarının, hayat kadınlarının dostlarının "geneleve girmesini" yasaklaması üzerine, hayat kadınları çalışmamıştır. Grevin yasak olduğu gerekçesi ile olaya müdahale eden polis, kadınları çalışmaya zorlamıştır.

liman işçileri tarafından 22-24 Temmuz 1951 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Grevin nedeni ise Alevi bir gencin öldürülmesini protesto etmektir. Büyük çoğunluğu Alevilerden oluşan 400 kadar işçi iki gün işbaşı yapmamıştır. Liman yönetimi jandarmaya başvurmuş, İskenderun savcılığı soruşturma açmış, işçileri greve teşvik eden 6 işçi yakalanarak tutuklanmıştır.[7]

1950'li yılların en hareketli kesimlerinden olan fırın işçileri ilk grevlerini 5 Mart 1952'de Mersin'de gerçekleştirdiler. Geleneksel olayapmışlardır. Mahkemeye sevk edilen işçiler ise tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmışlardır.[11]

1952 yılının ilk dönemlerinde yoğunlaşan bu grevlere ek olarak bir de İstanbul'da tekstil sektöründe örgütlü olan TEKSİF'in 20 Nisan'da miting düzenleme isteğinin valilikçe reddedilmesi üzerine gerilen ortam Meclis'te önemli tartışmalara yol açmıştır. Kırşehir Milletvekili Halil Sezai Erkut'un İstanbul Valiliği'nce mitinge neden izin verilmediği yönündeki yazılı sorusu

maye ve say mücadelesi mi yapacağız?" sorularını soran Ağaoğlu, "bir 31 Mart havası yaratmak teşebbüsleri seziliyor" düşüncesi ile iktidarın kapılmış olduğu paniği dile getirmektedir.[13] Basında geniş yankı bulan bu değerlendirme işçi sendikaları ve muhalefet partileri arasında da önemli tepkilere yol açmıştır.[14] DP iktidarının bu olaylardan sonra grev hakkına yönelik düşünceleri "tanımama" yönünde gelişmeye başlamış, izleyen dönemde de sürekli olarak "yasa tasarısı hazırlanıyor" açıklamaları ile grev hakkı talepleri geçiştirilmiştir.

1952 yılında, mayıs ayı içindeki bir diğer grev ise İzmir'de karayollarına bağlı olarak çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Grev devletin müdahalesi ile bastırılırken, greve devam etmek isteyen 35 işçi tutuklanmıştır.[15] Dönemin en hareketli kesimi olan İskenderun liman işçileri ücret sorunu neden ile ağustos ayında bir kez daha greve gitmiş, "taşkınlık yaptığı" gerekçesi ile "birkaç işçi nezaret altına" alınmıştır.[16] İstanbul'da, Bakırköy'deki Adil Kıraç Fabrikası işçileri 6 Ekim'de ücretlere yüzde 30'luk zam yapılmasına ilişkin YHK kararları uygulanmadığı için greve gitmiş, bölge iş müdürlüğü olaya el koymuştur. İşveren işçileri işten çıkardığı için bu durum yasak olan lokavt olarak kabul edilmiş, "Cumhuriyet Savcılığı takibata geçmiştir".[17] Kasım ayı içinde ise İstanbul'da Çiçekpazarı'ndaki Vakıf İş Hanı inşaatında çalışan işçiler ücret anlaşmazlığı nedeniyle işi terk etmişler, 26 işçi grev yaptıkları gerekçesi ile Asliye Ceza Mahkemesi'nde yargılanmıştır.[18] 1952 yılının son grevi Mersin'de Karayolları 5. Bölge Müdürlüğü'nde gerçekleşmiştir. Müteahhit firma Güney İnşaat Limited ortaklığında çalışan 360 işçi üç aydır 45 bin lira tutan istihkakları ödenmediği için toplu ca işi bırakmıştır.[19]

1953 yılının ilk grevi 30 Nisan'da, İstanbul'da, Yıldız'daki Abdi Fuat Tütün İmalathanesi'nde çalışan 210 işçi tarafından, geçici işçi olmadıkları için sürekli hizmet akdi istemi ile gerçekleştirilmiştir. İşçiler işveren tarafından işten çıkarılmış, ilgili makamlar olayı tetkik etmek için harekete geçmiştir.[20] İzmir Radyosu'nda bazı solistler ödenen parayı az buldukları için işi bırakmışlardır. Basın-Yayın Genel Müdürlüğü grev yapan sanatkarların bir daha radyoya alınmamasını alakadarlara bildirmiştir.[21] Temmuz ayı içinde ise Konya'daki 150 kadar terzi kalfa ve çırağı ücretlerin artırılması amacı ile grev yapmıştır.[22] 1953 yılının son grevi ise İstanbul'da Yunus Çimento Fabrikası'nın taşocaklarında çalışan işçileri'nce gerçekleştirilmiştir. Bir arkadaşlarının dinamitle parçalanması üzerine işçiler işi bırakmışlar, bu nedenle de grev yaptıkları gerekçesi ile işveren tarafından Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne şikâyet edilmişlerdir. Greve neden oldukları gerekçesi ile sendika başkanı ile başkan vekili işten çıkarılmıştır.[23]

1954 yılının ilk grevi, 26 Şubat'ta, İzmir Belediyesi'nde temizlik işçilerince, Orhan Çelikağa'nın Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü'nden alınarak yerine başka birinin tayin edilmesi nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Zabıtanın müdahalesi ve belediye başkanının işçilerle konuşması ile sorun çözülmüştür.[24] İkinci grev ise 26 Nisan'da, İstanbul'da Yedikule'deki Mensucat Santral

Fabrikası'nda meydana gelmiştir. 12 tezgâha bakan işçilerin 24 tezgâha bakması yönünde işin artırılması ve 270 lira yerine 230 lira ödenmesi yönündeki düzenlemeye karşı çıkan işçiler öğleden sonra işi bırakmışlardır. İşveren durumu kolluk kuvvetlerine bildirmiş, polis ve jandarma olaya müdahale etmiş, grev iddiası savcılığa sevk edilmiştir.[25]

DP döneminin en önemli grevlerinden biri 15 Temmuz 1954'te, İzmir limanındaki tahmil tahliye işçileri tarafından başlatılmıştır. Sendikanın denetiminde örgütlü olarak başlayan grevde 800 kadar işçi müteahhit firmanın istismarına ve düşük ücrete karşı altı gün süren bir grev gerçekleştirmiştir. Tüm baskı ve ikna çabalarına karşı işçiler müteahhit firmaya değil resmi bir kuruma bağlı olarak çalışmakta direnmiş, bu nedenle limanda geniş güvenlik önlemleri alınarak, dışardan işçi getirmek suretiyle işler sürdürülmeye çalışılmıştır. Grevin birinci gününde sendika yöneticileri ve 100'e yakın işçi savcılığa celp edilmiş, ifadeleri alındıktan sonra 7 kişi tutuklanmıştır. Ancak mahkeme bir gün sonra tutuklanan 7 işçiyi tahliye etmiştir. Ne var ki, savcılığın itirazı üzerine sendika yöneticileri yeniden tutuklanmıştır.

İzmir milletvekilleri ve yetkili merciler işçi ve sendika temsilcileri ile yaptıkları yoğun görüşmelerden sonra işçileri ikna etmişler ve grev altıncı gününde sona ermiştir. Grev sırasında İzmir Körfez Deniz İşçileri Sendikası ile Alsancak Limanı Kömür Maden ve Hububat Yükleme ve Boşaltma İşçileri Sendikası binalarında arama yapılmış, ardından her iki sendika da kapatılmış-

Demokrat Parti döneminde grevler

tır. 557 grevci işçi hakkında soruşturma açılmış. İşçiler ellişer kişilik gruplar halinde sorgulanmıştır.[26]

15 Ocak 1955'te, güreş yarışmalarını seyredenleri çeşitli semtlere götürmekle görevli İETT'nin 24 otobüs şoförü ve biletçisi, güreş müsabakalarını ücretsiz izleyemedikleri için otobüsleri alarak gitmişlerdir. Tramvay ve Elektrik İdaresi'nin müdahalesine rağmen, sadece 4 otobüs şoförü ve biletçisi işbaşı yapmıştır. Tramvay ve Elektrik İdaresi bu durumu grev olarak kabul etmiş, işe başlamayanları işten çıkararak mahkemeye vermiştir.[27] Ayrıca 17 Mayıs 1955'te, Kenan Daha bir önceki grevin mahkemesi bitmeden 600 kadar işçi yine aynı gerekçe ile greve gitti, müteahhit firmanın kendilerini istismar ettiği, çok düşük ücretle çalıştırdığı için bu müteahhit ile çalışmayacaklarını belirtmiştir. Vali ve emniyet müdürünün müdahalesine rağmen işçiler greve devam etmiştir.

Ulaştırma Bakanlığı'nın müteahhit firmayla olan sözleşmesini feshetmesi yönündeki istem valilik tarafından değerlendirmeye alınmış, 24 Temmuz'a kadar fesih yollarının araştırılacağını açıklamıştır. İzmir savcılığı olaya el koyarak "tahkikata" başlamıştır. Grev 16 Temmuz

Grevlerin nedenleri, sonuçları, grevci işçilerin karşılaştıkları tepkiler ise çalışma koşullarını ve ilişkilerini, emek süreçlerini, işçi sınıfının düzeyini göstermek bakımından oldukça anlamlı veriler sunmaktadır.

Aslanbey'e ait İpekli Dokuma Fabrikası işçileri de ücretlerinin düşürülmesi nedeni ile greve gitmiştir.[28]

15 Temmuz 1955'te İzmir liman işçileri bir kez daha greve gitmiştir.

akşam üzeri, müteahhit firma ile Denizcilik Bankası arasındaki sözleşmenin feshedilmesi ile sona ermiştir. Böylece bir yıl önce işçilerin grev gerekçelerinden biri olan Denizcilik Bankası'na bağlı olarak çalışma istemi kabul edilmiştir. Savcılık grevci işçiler hakkında soruşturma açılmayacağını açıklamıştır.[29] Bu grevi, 16 Eylül 1955'te Adana Sümerbank Çırçır Fabrikası işçilerinin grevi izlemiştir.[30] DP döneminin en ilginç grevlerinden bir diğeri de Adana'da hayat kadınlarının kasım ayında gerçekleştirdikleri grevdir. Patronlarının, hayat kadınlarının dostlarının "geneleve girmesini" yasaklaması üzerine, hayat kadınları çalışmamıştır. Grevin yasak olduğu gerekçesi ile olaya müdahale eden polis, kadınları çalışmaya zorlamıştır.[31]

1956 yılının ilk grevi 4 Ocak'ta Adana'da fırın işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir.[32] Bu grevi, 17 Şubat'ta İzmir'de bir çimento fabrikasındaki 4 şoförün gerekli sağlık önlemleri alınmadığı gerekçesi ile işi bırakması izlemiştir. Şoförler "jandarma karakoluna celp ettirilmiş", daha sonra da mahkemeye sevk edilmişlerdir. İşveren şoförleri işten çıkarmıştır.[33] Aydın Mensucat Fabrikası inşaatında çalışan 65 işçi 1 Mart'tan itibaren ücretlerinin kesintiye uğraması ve fazla mesai ücretlerinin düşürülmesi yüzünden önce Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne başvurmuşlar, sonuç alamayınca işyerine dönmeyerek, çalışmamışlardır.[34] Üç aydır ücretlerini alamayan Söke Çimento Fabrikası inşaatında çalışan 300'den fazla işçi topluca işi bırakmış, alacakları ödeninceye kadar çalışmayacaklarını bildirmiştir.[35] İnşaat sektörü grevleri, mayıs ayında Eskişehir'deki Çukurhisar Köyü Çimento Fabrikası inşaatındaki 400 işçinin grevi ile sürmüştür. Ücret yetersizliği nedeni ile çıkan grevde, 26 işçi "greve teşvik" suçu ile mahkemeye verilmiştir.[36]

Bursa'da, 24 Haziran 1957 yılında ücret artışı talebi ile başlayan fırın işçileri grevi belediye başkanının baskılarına rağmen sürdürülmeye çalışılmıştır. Sendika işçilerle yaptığı toplantıda baskılara boyun eğdikleri takdirde haklarını müdafaa edemeyeceklerini belirterek greve devam kararı almıştır. Cumhuriyet savcısı sendika yöneticilerinin ifadesini almış, Fırın İşçileri Sendikası'nın başkanı tutuklanmıştır. Grev üç gün sürmüştür.[37] 1957 yılının ikinci grevi 26 Aralık'ta, İzmir'de liman inşaatını sürdüren Hollanda Kraliyet Şirketi'nin 60 işçisince ücret anlaşmazlığı nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Ücretlerine yüzde 30 oranında zam isteyen işçiler çalışma müdürünün uzun süren ikna çabaları sonucunda öğlene doğru grevi sona erdirmiştir. Daha sonraki görüşmelerde sirket yüzde 30 zam vermeyi kabul etmiştir.[38]

1958 yılının tek grevi 10 Ağustos'ta

İstanbul'da Galata rıhtımında yükleme boşaltma servisinde çalışan 200 işçi tarafından ücret sorunu nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Polis olaya el koymuş, greve teşvik edenleri tespit için soruşturma başlatmıştır. Yönetim ile sendika arasındaki anlaşma sonucunda olay mahkemeye intikal ettirilmemiş, idari bir sorun olarak değerlendirilmiştir.[39]

1959 yılının ilk grevi, 22 Mayıs'ta, İstanbul'da Rami'deki bir yünlü dokuma fabrikasında yapılmıştır. İşyeri temsilciliği seçiminde işveren adayının karşısında yer alan işçi adayı ustabaşının işverence işten atılması üzerine 52 kadın işçi işyerini terk etmeden greve gitmiştir. Olaya jandarma müdahale etmiş, ustabaşı korkudan bayılmıştır.[40] 1959 yılının son grevi, 14 Aralık'ta Zeytinburnu'ndaki çimento fabrikasında meydana gelmiştir. Bu grevin gerekçesi de işyeri temsilcisinin işten atılmasıdır. Olaya müdahale eden polis 20 işçiyi gözaltına almıştır.[41] DP dönemi grevlerinin büyük çoğunluğu ücret anlaşmazlığından çıksa da, çalışma süreleri, çalışma koşulları, işten çıkarmalar, işyeri temsilcilerine sahip çıkmak gibi çeşitli nedenlerle de greve gidilmiştir. Grevler genellikle büyük işyerlerinde meydana gelmiş, hemen hemen her greve güvenlik birimlerince müdahale edilmiş, çok sayıda işçi mahkemelere sevk edilerek yargılanmıştır. Grevler nedeni ile sendika yöneticileri tutuklanmış, sendikalar kapatılmıştır. Kuşkusuz, grev hakkı vaadi ile işçilerin desteğini isteyen DP döneminin baskıcı atmosferi sadece çalışma hayatının değil, siyasal hayatın da bir sorunudur

DP dönemi grevlerinin büyük çoğunluğu ücret anlaşmazlığından çıksa da, çalışma süreleri, çalışma koşulları, işten çıkarmalar, işyeri temsilcilerine sahip çıkmak gibi çeşitli nedenlerle de greve gidilmiştir. Grevler genellikle büyük işyerlerinde meydana gelmiş, hemen hemen her greve güvenlik birimlerince müdahale edilmiş, çok sayıda işçi mahkemelere sevk edilerek yargılanmıştır.

Yüksel Akkaya, Doç. Dr.,
Mersin Üniversitesi, İİBF

1 M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 174-175.
2 Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1 (Kısa Özet)", *Praksis*, Sayı: 5, Kış 2002, s. 175.
3 *Zafer*, 4 Temmuz 1950; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1950.
4 *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1950.
5 *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1950; Vatan, 24 Ekim 1950.
6 *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1951.
7 *Yeni Mersin*, 26 Temmuz 1951; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1951; *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1951.
8 *Yeni Mersin*, 6 Mart 1952, 7 Mart 1952.
9 *Cumhuriyet*, 22 Mart 1952; *Vatan*, 22 Mart 1952.
10 TİB, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 1976, s. 112.
11 *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1952.
12 TBMM, Meclis Tutanakları, Devre: IX, Cilt: 15, Toplantı: 2, B: 69, 7.5.1952, O: 1, s. 97-98.
13 TBMM, *age*, s.100; *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1952; *Vatan*, 8 Mayıs 1952.
14 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1952; 10 Mayıs 1952; 11 Mayıs 1952.
15 TİB, *age*, s. 112.
16 *Yeni Mersin*, 12 Ağustos 1952.
17 *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1952; 9 Ekim 1952; 10 Ekim 1952.
18 *Vatan*, 11 Kasım 1952.
19 *Yeni Mersin*, 26 Aralık 1952.
20 *Gece Postası*, 1 Mayıs 1953; *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1953.
21 *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1953.
22 Kemal Sülker, *age*, s. 160. Sülker bu greve ilişkin olarak 14 Temmuz 1953 tarihli *Vatan* gazetesini kaynak olarak göstermektedir. Ancak, gazetenin belirtilen tarihteki sayısında böyle bir haber bulunmamaktadır. Muhtemelen haberin kaynağı bizim de ulaşamadığımız başka bir gazetedir.
23 *Gece Postası*, 3 Ekim 1953.
24 *Vatan*, 27 Şubat 1954; *Son Telgraf*, 27 Şubat 1954.
25 *Yeni İstanbul*, 27 Nisan 1954.
26 *Halkçı*, 16-21 Temmuz 1954; *Vatan*, 16-23 Temmuz 1954; 15 Ağustos 1954; *Hürriyet*, 16-21 Temmuz 1954; *Cumhuriyet*, 16-23 Temmuz 1954, *Yeni Sabah*, 27 Ağustos 1954.
27 *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1955.
28 *Gece Postası*, 18 Mayıs 1955.
29 *Cumhuriyet*, 16-17 Temmuz 1955.
30 *Yeni Adana*, 17 Eylül 1955.
31 *Yeni Adana*, 25 Kasım 1955.
32 *Yeni Adana*, 5 Ocak 1956.
33 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1956.
34 *Cumhuriyet*, 3 Mart 1956; *Vatan*, 3 Mart 1956; *Dünya*, 3 Mart 1956.
35 *Cumhuriyet*, 3 Mart 1956; *Vatan*, 3 Mart 1956; *Dünya*, 3 Mart 1956.
36 *Hürriyet*, 8 Mayıs 1956.
37 *Son Posta*, 26-28 Haziran 1957.
38 *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1957; 29 Aralık 1957.
39 *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1957; *Vatan*, 12 Ağustos 1957.
40 *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1959; *Vatan*, 28 Mayıs 1959.
41 *Vatan*, 15 Aralık 1959; *Cumhuriyet*, 1959.

THESEUS, MINOTAUROS'A KARŞI

Girit ve Minos uygarlığı

Minos sanatı ve mimarlığı Yakındoğu uygarlıklarına ve özellikle Mısır'a çok şey borçluydu. Giritliler, Mısır ve Suriye ile Filistin kıyılarındaki devletlerle ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuşlar ve böylece daha eski uygarlıkların teknik ve üsluplarını benimsemişlerdi.

Oğuz Tekin ›

Yunanistan'ın yaklaşık 120 km. güneydoğusunda yer alan Girit, Ege Denizi'nin güneyinde batı-doğu doğrultusunda uzanan büyük bir adadır. Yaklaşık 250 km. uzunluğunda ve 50 km. genişliğinde olup 8300 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Adada büyük ırmaklardan ziyade çaylar vardır. En verimli ve büyük ovası, güneydeki Mesara Ovası'dır. Dağlık bir yapıya sahip olan adanın önemli dağları arasında batıda Beyaz Dağlar, ortada Ida Dağı, doğuya doğru 2500 m. yüksekliğindeki Dikte Dağı sayılabilir. Yerleşim merkezleri daha çok adanın doğu yarısındadır

Knossos Sarayı'nda bulunmuş çifte balta bezemeli küp. MÖ yak.1400.

İlk İskân

Girit'te ilk iskân izlerine Neoloitik Çağ'da rastlanmaktadır. MÖ 7. binyılda dilleri ve kökenleri hakkında fazla bilgimizin olmadığı ilk iskâncılar adanın orta ve doğu kesimlerindeki verimli ovalara yerleşmişlerdi Knossos ve Phaistos saraylarında yapılan kazılardan bu dönem hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buradaki sarayların neolitik bir yerleşimin üzerine inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde yapılar diktörtgen planlı olup taş temel üzerine kerpiç bloklardan inşa ediliyordu. Girit'in neolitik kültürünün Batı Anadolu ve Konya Ovası yerleşmeleri ile benzerlik göstermesi, o dönemde adaya Anadolu'dan bir göç olduğunu işaret etmektedir. MÖ 4. binyıla gelindiğinde yeni yerleşmeler ortaya çıktı ve ufak köy yerleşmeleri büyüyerek kasabaya dönüştü.

Saraylar

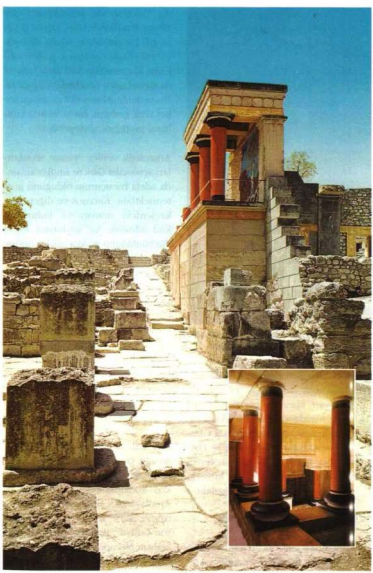
Ege dünyasında uygarlığın ilk filizlendiği yer Girit Adası'dır. Homeros, doksan kentin bulunduğu Girit'in en büyük kentinin Knossos olduğundan ve Minos adlı kralının Zeus ile sohbet edecek kadar güçlü biri olduğundan söz eder (*Odysseia*, XIX, 172-179). Girit uygarlığı, Knossos'ta kazı yapan Sir Arthur Evans tarafından efsanevi Kral Minos'tan dolayı Minos uygarlığı olarak adlandırılmıştır. İçlerinde birer sarayın da bulunduğu Girit'in en önemli merkezleri esas olarak adanın doğu yarısında kümelenmiştir. Bunlar Knossos, Mallia, Zakro ve Phaistos'tur. Bunların, içlerinde birer saray içermeyen Palaikastro, Gournia, Hagia Triada ve Khania yerleşmeleri de eklenebilir. Girit sarayları sur ile çevrelenmemiştir. Bir ada uygarlığı olması nedeniyle savunma gereksinimi duymamış olabilirlerdi Adada saraylar dışında pek çok doruk mabedi ve kutsal mağara da vardı. 14-15 Aralık 2001 tarihlerinde Universite Catholique de Louvain'de düzenlenen "Crete of the hundred palaces ?" adlı bir uluslararası atölye çalışmasında Girit'teki saraylar yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulmuş ve kazılarla ortaya çıkarılan yeni merkezler tanıtılarak adanın yönetiminde Knossos sarayının diğer saraylar ve merkezler üzerindeki konumu tartışılmıştı

Girit'te tunç çağı iki dönem altında incelenir: İlk Saraylar Dönemi (MÖ 1900-1700) ve İkinci Saraylar Dönemi (MÖ 1700-1450/1400). 1700-1650 arasındaki dönemde ilk saraylar kesin olarak bilinmeyen bir nedenle (istila ya da deprem ?)yakılıp

yıkılmış ve hemen ikinci kez daha büyük ve daha görkemli olarak inşa edilmişlerdir. Knossos'taki saray ilk olarak 1900 civarında inşa edilmeye başlanmıştı. Fakat sarayın temelleri altında daha eski yerleşme tabakaları bulunmaktadır. MÖ 1450/1400 civarında ise yine deprem ya da istila gibi nedeni tam olarak bilinemeyen son bir felaketten sonra adadaki saraylarda yeniden fakat daha büyük bir yıkım söz konusu oldu. Bu tarihten sonra Girit uygarlığında bir çöküş başlamıştır. Yıkıma neden olarak Thera (Santorini) Adası'ndaki yanardağın patlaması ve birbirini izleyen yüksek şiddetli depremler gösterilmektedir. Bu dönem aynı zamanda Yunanistan'daki Akhaların güçlü olduğu bir dönemdir. Bir görüşe göre, Girit'in bu zor durumunu fırsat bilen Akhalar da adayı istila etmiş olabilirlerdi. Bu son yıkımdan adada yalnızca Knossos ayakta kalabilmiştir. Bu nedenle Knossos için bir üçüncü saray döneminden söz etmek yanlış olmayacaktır. İkinci saray dönemi sonundaki (c. 1450) büyük yıkım Thera Adası'ndaki volkanik patlama ile ilişkilendirilmekte ise de modern hesaplamalar Thera felaketinin neden olduğu Girit yıkımlarını 100-150 yıl kadar öncesine götürmektedir (MÖ 1600 civarı).

Bu arada bilim adamları Thera Adası'ndaki volkanik patlamaların adada ve çevresinde yol açtığı yıkımların, efsanevi kent Atlantis'i anımsattığını söylemektedirler. Atlantis'in İonia bölgesinde Sipylos Dağı civarında bir yerde olabileceğine inanılmaktadır.

Giderek zayıflayan Knossos, 13. yüzyılın sonlarında tamamen terk edilmiştir. MÖ 2. binyılın ikinci yarısında vazo süslemelerinde, fresklerde ve yazıda görülen bazı özellikler o dönemdeki Yunanistan'da görülen Akha (Myken) kültürüyle benzerlik gösterdiğinden, adaya Yunanistan'dan bir Akha göçünün olduğu düşünülebilir. Bundan böyle Ege'de liderlik, Girit'ten Yunanistan'a geçmiştir.

Knossos Sarayı kuzey girişi koridoru. Sarayın zemin katındaki büyük merdivene giden koridor (küçük resim).

Girit ve Doğu

Girit'in tunç çağı kültürü –mimari, vazo sanatı, heykeltraşlık ve resim sanatının gösterdiği gibi– Batı uygarlığının çekirdeğini oluşturmaktadır. Fakat bu çekirdekte o dönemde yüksek bir uygarlığı yaşayan Yakın ve Doğu Mezopotamya uygarlıklarının payını göz ardı etmemek gerekir. Nitekim, arkeolojik araştırmalar Girit'in 2. binyılın başından itibaren Suriye'deki Ugarit ve Mısır ile ticari ilişkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Ulubunun ve Gelidonya batıkları, o dönemdeki "uluslararası" ticaretin kanıtlarıdırlar. Ayrıca dönemin diplomatik dili olan Akkadça yazılmış Amarna mektuplarında Mısır firavununa gönderilen veya firavun tarafından gönderilen armağanların adları vardır. Mısır fresklerinde ve kahartmalarında dış ülkelerden vergi olarak firavuna gönde-

Girit ve Minos uygarlığı

Knossos Sarayı'nda bulunmuş ufak "yılanlı tanrıça" fayans figürin. MÖ yak. 1600.

rilen armağanları taşıyan elçiler resmedilmiştir. Tunç çağı armağan repertuvarı arasında çeyizler birinci sırayı almaktadır. Mısır fresklerinde betimlenmiş insanlar arasında Giritliler ve Akhalar bulunmaktadır. Hatta, Mısır firavunu III. Amenhotep'in vasalları olarak anılan bu kişilerin adları hiyeroglif yazısıyla yazılıdır

İdari Yapı ve Toplum

Girit Adası'nda ne tür bir yönetim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ufak Minos krallıkları Yakındoğu'da olduğu gibi daha büyük bir birlik altında mıydı, bunu bilmiyoruz. Fakat egemen görüş, adanın esas olarak Knossos'tan yönetildiğidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Linear B tabletleri (Geç Minos II veya III) bir *vanaks*'ın adada tüm yönetimi elinde tuttuğunu göstermektedir. Knossos'taki kral aynı zamanda dinsel gücü de elinde tutuyordu Bu nedenle, Minos olarak adlandırılan Girit kralının, bir tanrı kral kimliğini taşıdığını söyleyebiliriz.

Arkeolojik veriler yaşam standartları açısından Girit'te sınıflar arasında adeta bir uçurum olduğunu göstermektedir. Knossos ve diğer merkezlerdeki mimari ve buluntular kral ailesinin ve soyluların lükse düşkünlüğünü açıkça gözler önüne sermektedir. Arkeologlar ayrıca sarayların dışındaki kasabalarda iki ve üç katlı villa tipi evler ortaya çıkarmışlardır. Öte yandan sıradan çiftçilere ve işçilere ait arkeolojik kayıtlar çok azdır. Bu da bize onların nispeten küçük evlerde yaşadıklarını ve mütevazı hediyelerle basit mezarlara gömüldüklerini gösterir. Gelirden aslan payı saraya ve çevresindeki soylu ailelere düşüyordu

Girit kralı, tüm antik krallıklarda olduğu gibi, gerçek hükümdarlığın yanı sıra bir sembolдü, devletin başıydı, askeri komutandı, kanun koyucu ve yargılayandı. Hepsinden önemlisi, tanrıya karşı ülkesinin ve halkının temsilcisiydi. Bazı araştırmacılar Girit kralının Mezopotamya krallan gibi bir rahip-kral olduğuna inanmaktadır. En büyük fark,tunç çağı Girit'inin, Yakındoğu'nun aksine, tapınak komplekslerinden yoksun olmasıydı. Saraylar daha ziyade toplumun dinsel merkezleri olarak görülüyordu.

Yazı

Girit'te iki tür yazı kullanılıyordu: MÖ 2. binyılın başlarında hiyeroglif (piktografik yazı=resim yazısı), MÖ 1800 sonrası ise bir tür çizgi yazısı olan "Linear A". Piktografik yazıda, bir resim bir nesneyi veya bir fikri simgeliyordu. Linear A yazısında ise heceler özel işaretlerle belirtiliyor ve sözcüklerin sesini oluşturmak için bir araya getiriliyorlardı. Knossos'ta ele geçen ve MÖ 1450'lerden sonraya tarihlenen Linear B yazısının ise Girit'e değil, Yunanistan'daki Akhalara özgü bir yazı olduğu anlaşılmıştır. Bir defa, Linear A yazısı Girit'in başka merkezlerinde de bulunmasına karşılık, Linear B yazısı Knossos dışında ele geçmemiştir. Oysa Yunanistan'daki Akha merkezlerinde, örneğin Mykenai ve Pylos'ta çok sayıda Linear B yazılı tablet ele geçmiştir. Carl Blegen'in Pylos'ta bulduğu Linear B tablet arşivi MÖ 1200 civarına tarihlendirilmektedir. Buradan çıkan sonuç şudur: Girit'te önce hiyeroglif yazısı, sonra da Linear A yazısı kullanılmıştı. MÖ 1450 civarında Yunanistan'dan gelen Akhalar Girit'i istila etmişlerdi ve ada Knossos'tan yönetilmeye başlanmıştı Akhalar, Giritlilerin kullandığı Linear yazısını kendi dillerine uydurarak Linear B'yi oluşturdular. Yeni yazı sistemi kısa bir süre sonra Yunanistan'daki Akhalarca da benimsendi. Nitekim, saraylardaki fresklerde ve vazo resimlerinde görülen üslup değişikliklerine diğer bazı veriler de Akhaların adaya geldiklerine işaret etmektedir. Linear A yazısı henüz çözülememiştir. Daha ziyade saraylardaki ekonomik kayıtlarda kullanılmıştı. Linear B yazısı ise İngiliz mimar Michel Ventris'in çabalarıyla çözülmüş olup bu yazı ile ifade edilen dilin Eski Yunanca'nın arkaik bir formu olduğu anlaşılmıştır. Linear B yazılı tabletlerin içerdiği metinler tarihi nitelikte belgeler değildir; birtakım listeler şeklinde düzenlenmiş envanter kayıtlarından ibarettir. Fakat yine de, Akha

Minotauros ve Theseus

Minotauros, mitolojide insan vücutlu, boğa başlı bir canavardır. Deniz tanrısı Poseidon'un Kral Minos'a gönderdiği boğa ile Minos'un karısı Pasiphae'dendoğmuştur. Kral Minos bu canavarı saklamak için mimar Daidalos'a karmaşık dehlizlerden oluşan Labyrinthos sarayını yaptırmıştır.
Atinalı kahraman Theseus, kralın kızı Ariadne'nin yardımıyla Minotauros canavarını öldürmüştür. Ariadne, Theseus'a bir yumak iplik vererek onun Labyrinthos'a girdikten sonra yolunu kaybetmeden çıkmasını sağlamıştır.

kralına *wanaks*, yardımcısına *lavegetas* dendiğini, öte yandan Apollon, Leto ve Aphrodite dışında diğer belli başlı tanrıların adlarını bu metinler sayesinde öğreniyoruz. Diğer bir deyişle, Akhaların kutsadığı tanrı ve tanrıçalar Linear B tabletlerinde geçmektedir. Bu tanrılar Homēros destanlarındaki Yunan tanrılarıyla benzerlik göstermektedir.

Sanat

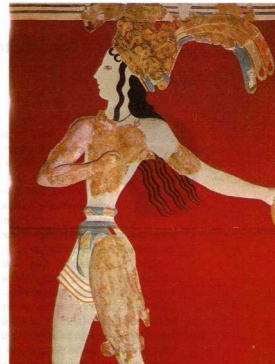
Minos sanatı ve mimarlığı Yakındoğu uygarlıklarına ve özellikle Mısır'a çok şey borçluydu. Giritliler, Mısır ve Suriye ile Filistin kıyılarındaki devletlerle ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuşlar ve böylece daha eski uygarlıkların teknik ve üsluplarını benimsemişlerdi. Ancak Girit sanat ve mimarlığının ruhu farklıdır. Girit Adası'ndaki sanat hakkında söylenecek çok şey vardır. Sir Arthur Evans'in Knossos'ta gerçekleştirdiği kazılar, sarayın mimarisi ve sanatı hakkında çok şey öğrenmemizi sağlamıştır. Yunanistan'da oluşan Akha (Myken) sanatı Girit sanatından etkilenmişti. Girit sarayları iki katlıydı. Çok sayıda odalardan ve avlulardan oluşan Knossos sarayı adeta bir labirent gibiydi. Bu nedenle Theseus ve Minotauros canavarı efsanesine konu olmuştu. Sarayların etrafı surla çevrili değildi. İçlerindeki duvarlar çeşitli konuların işlendiği fresklerle süslüydü. Kazılarda ele geçen eserler Girit'te gelişkin bir metal işçiliği, mücevhercilik, vazo ve resim sanatının bulunduğunu ortaya koymuştur.

Doğudaki saray sanatının hâkim işlevi kral hanedanına methiyeler düzmekti. Krallar güçlü fatihler ve hükümdarlar olarat tasvir ediliyordu. Minos sanatında kralı fatih ya da muzaffer bir savaşçı olarak gösteren sahneler yoktur ya da yok denecek kadar azdır. Knossos'taki sarayda yer alan duvar resimleri orta sınıf villalardakilere benzer. Doğa tasvirleri çok sık görülür; hareketlilik ve eğlence hâkimdir.

Saray Ekonomisi

Knossos'ta bugün gördüğümüz saray kompleksi, ilk sarayın bir depremle yıkılmasından sonra, 1700 civarında inşa edilmeye başlanmıştı. Bu saraya son kez yıkılana kadar yıllarca çeşitli restorasyonlar ve ilaveler yapıldı. Gerek Knossos'ta gerekse diğer ufak Girit saraylarında sayısız mekân yer almaktadır. Çok sayıdaki ikamet odaları, dükkânlar ve depo odaları büyükçe bir avlunun etrafında kümelenmiştir. Doğu'da olduğu gibi saray toplumun merkeziydi. Knossos ve diğer saraylardaki ekonomi tipi "yeniden dağıtımcı" ekonomiydi. Sarayın toprak kullanımı üzerinde kontrolü söz konusuydu. Sarayın çevresindeki toprakların büyük bir bölümü saraya aitti. Gerek bu topraklardan gerekse özel mülkiyete ait topraklardan elde edilen ürün önce sarayda toplanırdı. Kral bunları gönlünce saray görevlilerine ve halkına dağıtırdı. Ayrıca, saray depolarında saklanan bol miktardaki hububat ve zeytinyağı katlık veya kriz dönemlerinde halka dağıtılırdı. Kral, artı ürünü esas olarak ticarette kullanırdı. Ülke dışından getirilen yün, keten, hayvan derisi, bronz, altın, fildişi ve amber gibi hammaddeler sarayın atölyelerinde işlenir ve ürüne dönüştürülürdü. Lapis lazuli Mezopotamya'dan (esas olarak Afganistan'dan), altın, fildişi ve alabaster Mısır'dan ve devekuşu yumurtaları hem Libya'dan hem de Mısır'dan geliyordu. Dönemin en önemli hammaddesi bakır ise Kıbrıs adasından ithal ediliyordu. Kuşkusuz bunlardan bir kısmının ticareti ülke içindeki krallıklar arasında yapılırdı. Adada, bu tür ticarete işaret eden, merkezleri ve köyleri birbirine bağlayan bir yol ağı şehekesinin varlığı saptanmıştır. Akdeniz pazarındaki hammadde ve eşya değişimi Knossos ve diğer Girit merkezlerini zenginleştirmişti

Knossos Sarayı'ndan "zambaklı prens" tasviri. MÖ 15. yüzyıl (yukarıda). Phaistos Diski, üzeri hiyeroglif yazılı. MÖ yak. 1600.

Girit'in, ada dışında siyasal bir kontrolü olup olmadığı belirsizdir. Ancak Kyklad adalarını ekonomik ve kültürel açıdan etkilediği açıktır. Minos kültür hegemonyasına bir örnek de Girit'in 100 km. kadar kuzeyindeki Thera (bugün Santorin) Adası'nda görülür.

❮ *Oğuz Tekin, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi*

Bizans Dünyası

Nevra Necipoğlu | Dosya Editörü

Günümüzde Bizans uygarlığı insanlık tarihinin önemli bir parçası olarak tüm dünyada bilim adamları tarafından incelenmektedir. Doğal olarak, Bizans İmparatorluğu ile aynı coğrafyayı paylaşan ve bu uygarlığın etkilerini halen hissetmekte olan ülkeler ve uluslar için bu konu ayrı bir önem taşır. Bizans coğrafyasının büyük bir kesimini kapsayan ve bu uygarlığın tarihteki başkentini de içeren Türkiye'de, Bizans'ın günümüze dek süregelen izleri ve bırakmış olduğu tarihsel miras kuşkusuz inkâr edilemez. Bir ulusun kendi geçmişini layıkıyle anlayabilmesi için geçmişin bugüne taşıdıklarını incelemesi gerektiği inancından yola çıkarak, Bizans tarihinin ve kültürünün de ülkemiz topraklarında araştırılmasının büyük önem taşıdığını söyleyebiliriz. Türkiye doğal olarak Bizans araştırmalarının merkezi olması gerekirken, çeşitli etkenler nedeniyle bu konuma gelememiş ve Bizans çalışmalarında oldukça geri kalmıştır.

Bu düşüncelerden yola çıkarak, dergimizin nisan sayısının dosyasını Bizans'a ayırdık. Bizans'ın tarihi, sanatı ve kültürü üzerine toplam 7 yazıdan oluşan dosyamızı hazırlarken, bir yandan Türkiye'de Bizans çalışmalarının bugünkü durumunu tanıtmaya, bir yandan da Bizans dünyasından farklı kesitler sunmaya özen gösterdik. Ayrıca "Bizans dünyası"nın yalnızca İmparatorluğun görkemli başkenti Konstantinopolis'ten ibaret olmadığını vurgulamak için, başkentin yanı sıra İmparatorluğun ikinci büyük kenti Selanik'e (Thessaloniki) ve sanat ile arkeoloji konuları kapsamında da Anadolu'ya değinen yazılara dosyada özellikle yer verdik.

Dosyamız Türkiye'de Bizans tarihi çalışmalarının durumunu değerlendiren, tarafımızdan kaleme alınmış bir yazıyla açılıyor. Bunu takip eden yazıda ise Yıldız Ötüken ülkemizde Bizans sanatıyla ilgili çalışmaların durumunu ve sorunlarını, bu sahada verilen eğitim ve yürütülmekte olan kazılar ile araştırmalar ışığında değerlendiriyor. Bizans arkeolojisini ilgilendiren yazısında da Engin Akyürek Türkiye'nin kaybolmakta olan kültür varlıklarının korunmasına yönelik TAY Projesi'nin bir ayağı olan Bizans dönemi envanter çalışmalarını tanıtıyor.

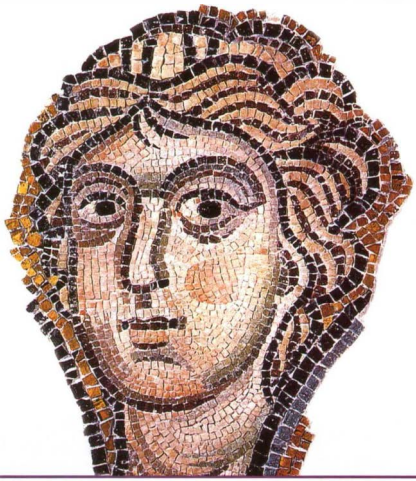
Dosyamızda Konstantinopolis merkezli iki yazı yer alıyor. Her iki yazı da aynı zamanda Bizanslıların Avrupalılarla ilişkilerinin farklı yönlerine değiniyor. Işın Demirkent'in yazısı Bizans başkentiyle doğrudan teması olan ilk dört Haçlı seferini ele alıyor. 11.-13. yüzyıllarda Bizans-Avrupa ilişkilerine ışık tutan bu yazıda, Haçlı ordularıyla Bizanslılar arasındaki gerginlikler ön plana çıkmakta ve Haçlı seferlerinin Doğu ile Batı Hıristiyanlarının ilişkilerinin zedelenmesinde oynadığı rol vurgulanmakta. Ece Turnator'un Konstantinopolis'in işgesine dair yazısı ise Bizans başkentinin gündelik yaşamı ile sosyal ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler içermekte. Ayrıca ortaçağ Akdeniz ticaretinin de ön plana çıktığı yazıda, İtalyanların 12. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis'te artan ticari etkinlikleri çerçevesinde 12.-15. yüzyıllarda Bizans-İtalyan ilişkileri irdeleniyor. Yazının sonunda Konstantinopolis'in ve Osmanlı İstanbul'unun işgesistemleri arasında gözlemlenen paralellikler ise hayli ilginç.

Melek Delilbaşı'nın yazısıyla Selanik kentinedoğru bir yolculuk yapıyoruz. Kentin MÖ 4. yüzyılda kuruluşundan 1430 yılında Osmanlılar tarafından fethedilişine kadaruzanan geniş bir zaman dilimini kapsayan yazıda, Delilbaşı özellikle geç Bizans döneminde cereyan eden olaylar üzerinde duruyor. 14. ve 15. yüzyıllara damgasını vuran iç savaşlar, sosyal çatışmalar ve ekonomik sıkıntılar neticesinde, kentin Osmanlılar karşısında iyiden iyiye zayıfladığına ve halk arasında Osmanlılara teslim olmak isteyen bir zümrenin ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Osmanlı fethinin hemen ardından yaşanan gelişmelerle son bulan yazı, Selanik kenti çerçevesinde Bizans-Osmanlı ilişkilerine ışık tutuyor.

Bizans-Osmanlı ilişkilerine dolaylı olarak değinen bir başka dosya yazısı da Ferhan Kırlıdökme Mollaoğlu'na ait. Bizans İmparatorluğu'nun son tarihçisi olarak bilinen Laonikos Halkokondilis'in hayatının ve Historia adlı eserinin tanıtıldığı bu yazı, Bizans kültürü ve tarihçiliği hakkında da genel bir fikir edinmemizi sağlıyor.

İstanbul'un fethinin 550. yıldönümünün yaklaştığı şu günlerde, belki çoğumuzun yalnızca 29 Mayıs günlerinde hatırına gelen ya da olsa olsa "Bizans entrikası" diyerek adını andığı Bizans'ın zengin dünyasının kapılarını birazcık olsun aralamamızı sağlayabilecek bu dosyayı umarız ilgiyle okursunuz.

Bizans Dünyası

Türkiye'de Bizans tarihçiliğinin dünü, bugünü ve sorunları *Nevra Necipoğlu* | Türkiye'de Bizans Sanatı *S. Yıldız Ötüken* | 15. yüzyıl Bizans tarihçisi Laonikos Halkokondilis *Ferhan Kırlıdökme Mollaoğlu* | Konstantinopolis'te Haçlılar *Işın Demirkent* | Bizans döneminde Konstantinopolis'in iaşesi *G. Ece Turnator* | Bizans'tan Osmanlı fethine Selanik (Thessaloniki) *Melek Delilbaşı* | Tay Projesi Bizans dönemi envanter çalışmalarını sürdürüyor *Engin Akyürek*

Türkiye'de Bizans tarihçiliğinin dünü, bugünü ve sorunları

19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Türk tarih yazıcılığında egemen olan milliyetçi eğilimler, bu ülkede Bizans tarihi çalışmalarının önüne aşılması çok güç bir set çekmiştir. Bu "ideolojik" engel Bizans kültür mirasımızın ısrarlı bir biçimde reddedilmesine ve Bizans çalışmalarının dışlanıp ihmal edilmesine yol açmıştır.

Nevra Necipoğlu ›

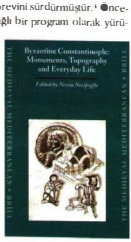
Bağımsız bir akademik disiplin olarak Bizans tarihi çalışmaları Avrupa'da 19. yüzyılın sonlarına dayanmakla birlikte, temelleri 17. yüzyıldan itibaren atılmaya başlanmıştır. Türkiye'de ise Bizans tarihi çalışmaları oldukça geç başlamıştır. Bu konudaki uzmanlarımız neredeyse yok denecek kadar azdır. 19. yüzyıl Avrupalı Bizans tarihçilerinin büyük çoğunluğu aslen klasik filoloji eğitimi almış kişiler olup, Bizans'a ilgileri daha sonra oluşmuş ve yaşadıkları dönemin tarih yazımı akımlarının etkisiyle özellikle Bizans'ın siyasi ve diplomatik tarihi üzerine yoğunlaşmışlardır. Uzmanlık alanları gereğince Bizans yazılı kaynaklarının dilleri Grekçe ve Latince'ye hakim olan bu bilim adamları, daha 17. ve 18. yüzyıllarda pek çok Bizans metninin neşredilmiş olması sayesinde, modern Bizantoloğinin öncülüğünü yapmayı başarmışlardır.[1]

Buna karşın, Türkiye'de köklü ve yaygın bir klasik filoloji geleneği var olmadığı için, doğrudan bu alandan Bizans tarihi alanına geçiş söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla, 20. yüzyılın başlarında Ahmet Refik [Altınay], Celâl Esad [Arseven], Mehmed Râif, Mehmed Ziya gibi kişilerin İstanbul'daki Bizans anıtları, Türk-Bizans ilişkileri, İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi gibi konular üzerine kaleme aldığı bazı eserleri bir yana bırakacak olursak,[2] Bizanscılaşmalarının Türk akademik dünyasına girişi yolunda ilk ciddi adım 1940'larda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından atılmıştır. Dünyanın seçkin Bizans uzmanları arasında yer alan İngiliz tarihçi Steven Runciman, İstanbul Üniversitesi'nin daveti üzerine 1941-1944 yılları arasında bu kurumda Bizans sanatı ve Bizans tarihi dersleri vermiştir. Runciman'ı, aralarında Ernst Diez (1948-1949) ve Philipp Schweinfurth (1950-1954) gibi değerli Bizans sanat tarihçilerinin bulunduğu, diğer Avrupalı bilim adamları izlemiştir.[3] İstanbul Üniversitesi'nde bu şekilde başlatılan Bizans Sanatı Sertifikası programında görev alan ilk Türk bilim adamı ise Semavi Eyice'dir. Türkiye'de Bizans çalışmalarının öncüsü olan ve uluslararası platformda da Türkiye'nin adını Bizantoloji alanında ilk kez duyuran Prof. Dr. Semavi Eyice, 1991 yılında emekli oluncaya kadar bu kurumdaki görevini sürdürmüştür.[4] Önceleri sanat tarihi kürsüsüne bağlı bir program olarak yürü-

tülen Bizans Sanatı Sertifikası, 1963 yılında Eyice'nin başkanlığında bağımsız bir kürsü haline gelecek, 1982'de yeni Üniversiteler Kanunu'na göre yapılan düzenlemeyle kürsü sistemi ortadan kalkınca da Bizans sanatı kürsüsü, arkeoloji ve sanat tarihi bölümüne bağlı bir anabilim dalına dönüşecektir. Günümüzde, İstanbul Üniversitesi'nin yanı sıra Türkiye'nin sayılı üniversitelerinde sanat tarihi bölümleri bünyesinde Bizans Sanatı anabilim dalları bulunmakta ve Bizans sanatı eğitimi verilmektedir.

Bizans imparatoru (muhtemelen Ioannes II Komnenos).
Prusya Prensi Friedrich Leopold'un Bliss Koleksiyonu

Ancak yazınızın asıl konusu olan Bizans tarihi çalışmaları, Türk üniversitelerinde ne yazık ki hiçbir zaman bağımsız bir akademik disiplin olarak varlık gösterememiş, ne 1982 öncesinde bir Bizans tarihi kürsüsü, ne de 1982'den sonra tarih bölümlerinin bünyesinde bir Bizans tarihi anabilim dalı oluşturulmuştur. Günümüzde Bizans tarihi dersleri ortaçağ tarihi anabilim dalının bir alt konusu olarak birkaç büyük üniversitemizde verilebilmektedir.[5] Bunlardan biri İstanbul Üniversitesi olup, burada Bizans tarihi dersleri uzun yıllar boyunca merhum Prof. Dr. Fikret Işıltan tarafından yürütülmüştür. Işıltan aynı zamanda Bizans tarihinin bazı temel eser ve kaynaklarını da Türkçe'ye çevirmek suretiyle (örneğin G. Ostrogorsky'nin klasik kitabı *Bizans Devleti Tarihi*, S. Runciman'ın üç ciltlik *Haçlı Seferleri Tarihi*, E. Honigmann'ın *Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Sınırı* adlı kitabı, Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates'in 1118-1206 yılları arasındaki olayları ele aldığı ve Bizans-Selçuklu ilişkilerine dair önemli bilgiler içeren eseri *Historia*'nın kısmi tercümesi, bu sahanın ülkemizde daha iyi tanınmasına ve gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.[6] Fikret Işıltan'dan sonra İstanbul Üniversitesi'nde Bizans tarihi çalışmalarını Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olarak halen yürütmekte olan Prof. Dr. Işın Demirkent ise uzmanı olduğu Haçlı seferleri ve Haçlı devletleri konusunda kaleme aldığı sayısız makale ve kitabın yanı sıra, çok önemli iki Bizans kaynağını –11. yüzyıl Bizans tarihçisi Mikhail Psellos'un *Khronographia*'sı ile 12. yüzyıl tarihçisi Ioannes Kinnamos'un Bizans-Selçuklu ilişkileri açısından büyük önem taşıyan *Historia* adlı eserini– Türkçe'ye kazandırmıştır.[7]

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Bizans tarihi konusunda ilk akla gelen isim ise, ünlü Macar Bizantolog/Türkolog Gyula Moravcsik'in öğrencilerinden Prof. Dr. Şerif Baştav'dır. Baştav'ın en önemli çalışmaları arasında 1973'te yayımladığı 16. yüzyıla ait Grekçe bir anonim Osmanlı kroniğinin tercümesi ile bu kaynağın ayrıntılı bir değerlendirmesi yer alır.[8] Kendisinin ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun son devri (1261-1461) üzerine daha yakın zamanda yayımlanmış bir kitabı vardır.[9]

Prof. Dr. Melek Delilbaşı, Ankara Üniversitesi Bizans ve Ortaçağ Balkan Tarihi sahasında eğitim ve araştırma faaliyetlerini sürdürmektedir. Delilbaşı'nın çalışmalarının ana eksenini oluşturan konu, başta Selanik, Yanya ve Tesalya bölgeleri olmak üzere Balkanlar'da Osmanlı egemenliğinin kurulmaya başladığı dönemlerde gözlemlenen demografik ve sosyal olgulardır.[10] Bu konudaki araştırmalarıyla bir süredir tartışılmakta olan geç dönem Bizans ile erken dönem Osmanlı toplumları arasındaki "devamlılık-değişim" sorunsalına[11] ışık tutan Delilbaşı, aynı zamanda Osmanlı kaynaklarının, özellikle de tahrir defterlerinin Bizans kaynaklarıyla birlikte kullanımının gerek Bizans tarihi gerek Osmanlı tarihi çalışmalarına sağlayabileceği katkıyı ve yeni bakış açılarını ortaya koymaktadır. Selanik'in 1430 yılında Sultan II. Murad tarafından fethedilmesine bizzat şahit olan Ioannes Anagnostes'in kroniğini de Türkçe'ye kazandırmış olan Melek Delilbaşı, halen 15. yüzyıl Bizans tarih yazıcılığın en önemli dört eserinden biri olan Georgios Sphrantzes'in ünlü eseri *Chronikon Minus*'un çevirisini yapmaktadır.[12] Kendisi aynı zamanda Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1989'da oluşturulan Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın kurucusu ve başkanıdır.

Günümüzde Bizans tarihi konusunda faal olan diğer bir kurum da Boğaziçi Üniversitesi'dir. Bizans dersleri bu üniversitenin tarih müfredatına ilk kez 1990-91 ders yılında, bu yazının yazarının Tarih Bölümü'ne atanmasıyla dahil edilmiştir. Esas ilgi ve araştırma alanımız geç dönem Bizans sosyal ve ekonomik tarihi, özellikle de Bizans-Os-

manlı-İtalyan ilişkileridir.[13] Bu çerçevede ele aldığımız ana konulardan biri Bizans toplumunun değişik kesimlerinin Osmanlı fetihleri karşısında sergiledikleri farklı siyasi tavırlar (Latin yanlısı, Osmanlı yanlısı, ya da Latin karşıtı/Osmanlı karşıtı gibi) ve bu tavırların oluşmasında rol oynayan sosyal ve ekonomik faktörlerdir.[14] 13.-15. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nun siyasi tarihine ve yabancı devletlerle ilişkilerine dair pek çok kitap yayımlanmış olduğu halde,[15] aynı dönemde imparatorluğun kentsel ve kırsal nüfusunu oluşturan değişik sosyal grupların üyelerinin politik yönelimlerine ilişkin sistematik bir araştırma yapılmadığını göz önünde bulundurursak, burada bahsi geçen çalışmalarımızın önemli bir boşluğu doldurmayı amaçladığı anlaşılacaktır.

Yukarıda verilen bilgilerin ışığında ortaya çıkan tablo şöyle özetlenebilir. Öncelikle, bugün hem Türkiye'de hem dünyanın başka yerlerinde hâlâ siyasi tarih yazmayı tercih eden Bizantologlar mevcutsa da, Türk Bizantolojisinin bir kısmının Batı tarih yazıcılığının nispeten yeni akımlarını örnek aldıkları görülmektedir. Bu eğilimlerden en önemlisi tarih çalışmalarının odak noktasının devletten topluma, hatta daha da öteye giderek toplumu oluşturan birey ve gruplara kaymış olmasıdır. İkinci olarak, Türk Bizantolojisi, çoğu Osmanlıca bilmeyen Batılı meslektaşlarının kullanamadığı Osmanlı belge ve kaynaklarını inceleyerek Bizans tarihi çalışmalarına değerli katkılarda bulunmuşlardır. Son olarak da, aynı kişiler Bizans ve Türk tarihlerinin birbirleriyle örtüşen dönemlerini birlikte çalışmak suretiyle, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı tarihlerine birbirlerinden tamamen bağımsız disiplinlermiş gibi yaklaşılmasına neden olan "kompartımanlara ayırma" geleneğinden sıyrılmayı başarmışlardır.

Özetle, Türkiye'de Bizans tarihi çalışmaları henüz yeterince gelişmemiş bir alan olmakla birlikte, son yıllarda

Bizans Üzerine Türkçe Kitaplar

Seçilmiş Bibliyografya

I) Tarih

1) Adıvar, Abdülhak Adnan, *İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti*, İstanbul: O. Yalçın, 1954.
2) [Altınay], Ahmet Refik, *Bizans İmparatorçeleri*, İstanbul: Muhtar Halid Kütüphanesi.1331 (1915).
3) [Altınay], Ahmet Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, İstanbul: Kütüphane-i Hilmi, 1927.
4) And, Metin, *Bizans Tiyatrosu*, Ankara: Forum Yay., 1962.
5) Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, 2 cilt, çev. H. Şaman, İstanbul: Tercüman Yay., ty.
6) Baştav, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi: Son Devir (1261-1461). Osmanlı Türk - Bizans Münasebetleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1989.
7) Baydur, Nezahat, *İmparator Iulianus*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1999 [1. basım: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1982].
8) Brown, Peter, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, çev. T. Kaçar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000.
9) Çelik, Mehmet, *Siyasal İ Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din - Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar)*, 3. basım, İzmir: Akademi Kitabevi, 1999.
10) Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
11) Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146)*, 2 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990, 1994.
12) Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. T. Bıyıklıoğlu, İstanbul: Vakıf, 1937.
13) Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. C. R. Yularikran, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.
14) Dilçan, Hamid, *Bizans'ın Matematik Kültürü*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yüksek Matematik Kürsüsü Yay., 1963.
15) Ducelliez, Alain - Balard, Michel (der.), *Konstantinopolis 1054-1261. Hıristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, İstanbul: İletişim Yay., 2001.
16) Dvornik, Francis, *Konsüller Tarihi. İznikliten II. Vatikan'a*, çev. M. Aydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990.
17) Ebersolt, Jean, *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları*, çev. İ. Arda, Semavi Eyice'nin önsözü ile, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1996.
18) Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü (Genel Bakış)*, İstanbul: Troya Yay., t.y.
19) Eyice, Semavi, *Malazgirt Savaşına Kadar (1. Romanos Diogenes 1068-1071)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1971.
20) Gibbon, Edward, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi. c.4-5 (Bizans I-II)*, çev. A. Baltacıgil, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1994.
21) Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a, I.S. Beşinci Yüzyıl*, çev. Z. Z. İlkgelen, İstanbul: Homer Kitabevi, 2000.
22) Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1970.
23) *İstanbul - Seçme Yazılar*, İstanbul: Arkeolojive Sanat Yay., 2002.
24) *İstanbul'un Dört Çağı*, yayına haz. F. Türe, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1996.
25) Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev. M. Özay, İstanbul: Kaknüs Yay., 2000.
26) Kaplan, Michel, *Bizans'ın Atlıkları*, çev. İ. Batur, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2001.
27) Karolidis, Pavlos, *Romanos Diogenis. İstanbul'a Yollar Açılırken*, çev. Kriton Dinçmen, İstanbul: İletişim Yay., 1993.
28) Koçu, Reşat Ekrem, *Bizans Tarihi (Şanlı Roma İmparatorluğu) 395-1453*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934.
29) Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981
30) Kuban, Doğan, *İstanbul. Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, çev. Z. Rona, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996
31) Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, çev. G. Üstün, İstanbul: İletişim Yay.-Cep Üniversitesi, 1994.
32) Levçenko, M. V., *Bizans*, çev. Erdoğan Berktay, İstanbul: Milliyet Yay., 1979.
33) Levçenko, M. V., *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. M. Selen, İstanbul: Özne Yay., 1999.
34) Moravcsik, Gyula, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Ankara: Sümer Basımevi, 1938.
35) Müller-Wiener, Wolfgang, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. E. Özbek, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998.
36) Müller-Wiener, Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ü. Sayın, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2001.
37) Nicol, Donald M., *Bizans'ın Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yay., 2000.
38) Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.
39) Nicol, Donald M., *Bizans'ın Soylu Kadınları: On Portre, 1250-1500*, çev. Ö. Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2001.
40) Nomiku, H.A., *Haçlı Seferleri*, çev. Kriton Dinçmen, İstanbul: İletişim Yay., 1997.
41) *X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri* (İstanbul, 15-21.IX.1955), İstanbul, 1957.
42) Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 2 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1981.
43) Rice, Tamara Talbot, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, çev. B. Altınok, İstanbul: GöçebeYay., 1998
44) Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 3 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1986-1987.
45) Runciman, Steven, *Konstantinopolis Düştü*, çev. D. Türkömer, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 1999 [1. baskı: Konstantiniye Düştü, İstanbul: Milliyet Yay., 1972].
46) Schlumberger, Gustave, *Prens Adaları. Biakerna Sarayı ve Kilisesi. Bizans'ın Büyük Surları*, çev. Y. ve haz. H. Çağlayaner, İstanbul: İletişim Yay., 1996.
47) Seidler, G. L., *Bizans Siyasal Düşüncesi*, çev. Mete Tunçay, Ankara: V Yay., 1986 [1. basım: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1980].
48) Stewig, Reinhard, *Bizans-Konstantinopolis-İstanbul. "Dünya Şehri" Problemi Ba-*

Çift başlı kartal, 10.-11. yüzyıl.
Sofya Ulusal Arkeoloji Müzesi

azım sanmayacak ilerlemeler kaydedilmiştir. Yine de hâlâ yapılması gereken çok şey vardır. Örneğin günümüzde ABD, İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya, Avustralya, Rusya ve birçok Balkan ülkesinde Bizans araştırmaları enstitüleri mevcutken, yüzyıllar boyunca Bizans İmparatorluğu'na başkentlik etmiş İstanbul'da bir Bizans araştırmaları enstitüsü yoktur. Ş. Baştav'ın ifade ettiği gibi, "Türkler Bizans'ın bütününe sahip olmuş, fakat onun ne olduğunu ve kendisi ile olan münasebetlerini layikiyle öğrenememişlerdir. Bizans'ı ve tarihini iyi öğrenmek demek, bir bakıma Türk dünyası tarihini iyi öğrenmek demektir."[36] Gerçi en azından 2001 yılında Türk Tarih Kurumu'nun bünyesinde ilk kez bir Bizans/Doğu Roma İncelemeleri Ulusal Komitesi kurulmuş ve aynı yıl Paris'te toplanan XX. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi'nde bu komite Uluslararası Bizans Çalışmaları Birliği'ne (*Association Internationale des Etudes Byzantines*) resmen 37. üye olarak dahil olmuştur. Ancak Ulusal Komite şimdilik bunun haricinde herhangi bir faaliyette bulunmamıştır.

Bizans tarihi çalışmalarının, belli sorunlar ve engeller aşıl-

kımından Bir Araştırma, çev. R. Turfan-M.Ş., Yazman, İstanbul: Aşkın Basımevi, 1965.

49) Uçar, Şahin, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul: İşaret Yay., 1990

50) *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu. 23-25 Haziran 1997*, İstanbul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1999

51) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

52) Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, çev. A. Müfit Mansel, Ankara: Maarif Matbaası, 1943

53) Yerasimos, Stefanos, *İstanbul: İmparatorluklar Başkenti*, çev. E. Güntekin-A. Sönmezay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000.

54) Yerasimos, Stefanos. *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Ş. Tekeli, İstanbul: İletişim Yay., 1993.

II) Sanat Tarihi ve Arkeoloji

1) *"Akdeni'zin Mor Bin'inli"*. *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999.

2) Akyürek, Engin, *Bizans'ta Sanat ve Ritüel. Kariye Güney Şapelinin İkonografisi ve İşlevi*, İstanbul: Kabalcı Yay., 1996.

3) Akyürek, Engin, *Khalkedon'lu (Kadıköy) AzizeEuphemia ve Sultanahmet'teki Kilisesi*, İstanbul: İÜ. EdebiyatFakültesi Yay., 2002.

4) Akyürek, Engin (haz.), *Sanatın Ortaçağı. Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, İstanbul: Kabalcı Yay., 1997

5) Anabolu, Mükerrem, *Trabzon'da Bizans Çağı Yapıları*, İstanbul: İT.Ü. Mimarlık Fakültesi Yay., 1969.

6) [Arseven], Celâl Esad, *Eski İstanbul (Abidatve Mebanisi)*, haz. D. Yelkenci, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul Kütüphanesi Yay., 1989 [1.basım (eski harfleriyle): İstanbul, Muhtar Halid Kitabhanesi, 1328 = 1912/13].

7) Bolognesi Recchi Franceschini, Eugenia, *Il Gran Palazzo degli Imperatori di Bizanzio/Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı (Bir Arkeolojik Park Tasarımı)*, Roma, 2000.

8) Demiriz, Yıldız, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, İstanbul: Yorum Sanat ve Yay., 2002.

9) Dirimtekin, Feridun, *Fetihden Önce Marmara Surları*, İstanbul: Fetih Derneği Yay., 1953.

10) Dirimtekin, Feridun, *Fetihden Önce Haliç Surları*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yay., 1956.

11) Eyice, Semavi, *Ayasofya I-II*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası, 1984-86.

12) Eyice, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1976

13) Eyice, Semavi, *Galata ve Kulesi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay., 1969.

14) Eyice, Semavi, *İznik (Nicea). Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yay., 1988.

15) Eyice, Semavi, *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1971.

16) Eyice, Semavi, *Son Devir Bizans Mimarisi. İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları*, genişletilmiş 2. baskı, İstanbul: Türkiye Turinçve Otomobil Kurumu Yay., 1980 [1. baskı: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1963]

17) Fıratlı, Nezih, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Seçme Bizans Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1955.

18) Gülersoy, Çelik, *Kariye (Chora)*, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yay., 1976

19) Gyllius, Petrus (Pierre Gilles), *İstanbul'un Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yay., 2000

20) Gyllius, Petrus/Pierre Gilles), *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yay., 1997.

21) İpşiroğlu, M. Şevket - Eyüboğlu, S., *Saklı Kilise, Kapadokya'da Yeni Bulunmuş Bir Kilise*, İstanbul, 1958

22) Jobst, W. - Erdal, B. - Gurtner, C., *İstanbul Büyük Saray Mozaiği*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1997.

23) Lightfoot, Christopher, *Orta Anadolu'da Bulunan Bir Geç Roma ve Bizans Kenti Amorium*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1994.

24) Mehmed Râif, *Sultan Ahmet Parkı ve Asar-ı Atîkası*, İstanbul: Asar-ı Atîka Küllüyatı, 1332 [1916/17].

25) Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi, Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asar-ı Bakiyesi*, c. 1, İstanbul: Maarif-i Umumiye Nezareti, Telif ve Tercüme Dairesi Neşriyatı, 1336 [1920].

26) Mehmed Ziya, *Kariye Cami-i Şerifi*, İstanbul: İkbal Kitabhanesi, 1326 [1908].

27) Mercangöz, Zeynep, *Bizans Resim Sanatı Üzerine Bir Sohbet*, Ankara, 1999.

28) Oğan, Aziz - Mirmiroğlu, Vladimir, *Kariye Camii, Eski Hora Manastırı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1955.

29) Oğuz, Burhan, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Surları*, İstanbul: Simurg Yay. 1998.

30) Ousterhout, Robert, *Sanatsal Açıdan Kariye Camii*, çev. Aynur Durukan, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2002.

31) Öney, Gönül, *Akdamar Kilisesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.

32) Ötüken, Yıldız, *Göreme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1987.

33) Ötüken, Yıldız, *İhara Vadisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.

34) Parman, Ebru, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2002.

35) Söylemezoğlu, H. Kemalî, *Altıncı Yüzyıl Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., 1950

36) Tekin, Oğuz, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri / Byzantine Coins. The Yapı Kredi Collection*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999.

37) Tezcan, Hülya, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay., 1989.

38) Türkoğlu, Sabahattin, *Ayasofya'nın Öyküsü*, İstanbul: Yazıcı Yay., 2002.

39) Verzone, P., *Alahan Manastırı Mimarisi Üzerinde Bir İnceleme*, çev. M. Usman, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., 1955.

Türkiye'de Bizans sanatı

İmparator Nikeferos III Botanelates.
Bibliothèque Nationale de France. Paris

madan Türkiye'de önemli bir atılım yapmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Burada üç ana engel ya da zorluktan söz edeceğiz. Öncelikle dil sorununa değinmek gerekir, çünkü bu alana yönelmek isteyen bir kişinin başta Bizans metinlerinin kaleme alındığı Grekçe ve Latince olmak üzere eski ve modern en az altı-yedi dile hâkim olması şarttır. Bunun zahmetli bir iş olması bir yana, Türkiye'de özellikle iyi Grekçe ve Latince eğitimi almak her zaman mümkün olamamaktadır. İkinci sırada ise "maddi" engel gelir ki, bununla kastedilen, ülkemizde Bizans tarihi konusunda uzmanlaşmış kütüphanelerin ve yazılı belgelerin eksikliğidir. Elbette ki bu engel yukarıda önerildiği gibi bir Bizans araştırmaları merkezi kurulursa büyük ölçüde aşılabilir. Üçüncü ve belki de en ciddi engel ise Bizans kültür mirasımızın israrlı bir biçimde reddedilmesine, dolayısıyla da Bizans çalışmalarının dışlanıp ihmal edilmesine yol açmış olan "ideolojik" engeldir. Bu bakımdan, 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Türk tarih yazıcılığında egemen olan milliyetçi eğilimler, bu ülkede Bizans tarihi çalışmalarının önüne aşılması çok güç bir set çekmiştir.[17]

Bu saydıklarımız elbette ciddi engellerdir, ancak hiçbiri aşılmaz değildir. Kaldı ki son zamanlarda yaşanan bazı olumlu gelişmeler Türkiye'de Bizans çalışmalarının geleceğinin beklenenden daha parlak olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin Bizans İmparatorluğu ile ilgili Türkçe yayınların sayısında son yıllarda görülen bariz yükseliş (bunların arasında çeviriler özgün eserlere oranla daha fazla olsa bile), geçtiğimiz on üç yıl boyunca Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün lisansüstü programına Bizans tarihi çalışmak üzere başvuran öğrencilerin sayısındaki sürekli artış, gerek kamuoyunda gerekse öğrenciler arasında Bizans geçmişine duyulan ilginin giderek yoğunlaştığına işaret etmektedir. Yine aynı yönde bir başka gösterge ise, Boğaziçi Üniversitesi'nde 7-10 Nisan 1999 tarihleri arasında düzenlenen "Bizans İstanbul'u: Anıtlar, Topografya ve Gündelik Yaşam" adlı uluslararası konferansa çok geniş bir kitlenin göstermiş olduğu şaşırtıcı ilgidir. İstanbul'da 15-21 Eylül 1955 tarihlerinde (6-7 Eylül olaylarından az sonra) toplanan talihsiz X. Milletlerarası Bizans Araştırmaları Kongresi'nden sonra Türkiye'de düzenlenen ilk kapsamlı uluslararası Bizans toplantısı olan bu etkinlik, Boğaziçi Üniversitesi ile Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir. Sunu da eklemek gerekir ki, söz konusu konferansın ana sponsoru olan Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., 1999 yılı etkinliklerinin büyük bir bölümünü Türk kamuoyunun Bizans mirası konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine ayırarak çok değerli bir hizmet sunmuştur. Bu etkinlikler arasında "Akdeniz'in Mor Binyılı" başlıklı Bizans sikkeleri sergisi, bir Bizans müziği konseri ve *Cogito, Sanat Dünyamız ile Kitap-lık* dergilerinin "Bizans özel sayıları"nı sayabiliriz. Bahsedeceğimiz son olumlu gelişme ise, Amerikalı Bi-

Türkçe'ye Çevrilmiş Bizans Kaynakları

1) Anagnostis, Johannis, *"Selânik (Thessalonikî)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" (Sultanî. Murad Döneminde Alî Bir Bizans Kaynağı)*, çev. Melek Delibaşı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.,1989.
2) Barker, Ernest, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşüncüsü*, çev. Mete Tunçay, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1995 [1. basım: Dost Kitabevi Yay., 1982].
3) Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul: Fetih Derneği Enstitüsü Yay., 1956.
4) *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2001.
5) Khoniates, Niketas, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1995.
6) Komnena, Anna, *Alexiad. Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi. Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
7) Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, çev. M. Gökman, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 1999 [1. basım: *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı-Sânî (İstanbul'un Fethi)*, çev. Karoldi, sadeleşt. M. Gökman, İstanbul: Akşam Kitapçılık Yay., 1967].
8) *Mikhaîl Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1992.
9) Prokopios, *İstanbul'da Justinianus Döneminde Yapılar*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1994.
10) Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, İstanbul: İş Bankası Yay., 2001 [1.basım: Milliyet Yay.,1979; 2. basım: Ada Yay., 1990;3. basım: Nisan Yay., 1999].
11) *Şehir Düştü! Bizans'ı Tarihçi Francis'den İstanbul'un Fethi*, çev. Dr. Kriton Dinçmen, İstanbul: İletişim Yay., 1992.

zans tarihçisi Kenneth Snipes'in 4.500 cildi aşkın Bizans eserinden oluşan koleksiyonunun İstanbul'daki Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü'ne (ARIT) bağışlanmasıdır. Snipes'in değerli koleksiyonunun ARIT kütüphanesinin Bizans'la ilgili kitaplarına eklenmesiyle birlikte, artık İstanbul'da Bizans tarihiyle ilgilenenler için –bir Bizans araştırmaları enstitüsünün yerini tutamasa bile– zengin araştırma imkânları doğmuştur.

Nevra Necipoğlu, Prof. Dr.
Boğaziçi Üniversitesi

1 Bizans metinlerinin neşrine ilk kez Fransa kralı XIV. Louis'nin hamiliğinde başlanmış, 1645-1711 yılları arasında sürdürülen bu faaliyetin somucunda ortaya çıkan ve *Corpus byzantinae historiae* ya da *Louvre Corpus*' adlarıyla anılan külliyat, 19. yüzyılda hazırlanacak standart Bizans kaynakları editeyonlarına temel teşkil etmiştir. Bunda Bizans çalışmalarının tarihçesi, mevcut durumu ve gelecek yönelimleri hakkında bkz. A. Kazhdan ve G. Constable, *People and Power in Byzantium. An Introduction to Modern Byzantine Studies*, Washington D.C., 1982.

2 Eksiksiz seçilmiş bibliyografya, I. Bölüm, nos. 2, 3, 11. Bölüm, nos. 6, 24, 25, 26. Bu yunanlar ve eserleri hakkında bilgi için bkz. *Ekinoks Başkent İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, s. 210-220, 324-325; c. 5, s. 383-384, 389-391.

3 S. Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesi'nde Bizans Sanatı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul, 1973, s. 407vd.

4 Eyice'nin 1991 yılına kadar olan yayınlarını içeren bibliyografyası için bkz. *Semavi Eyice Armağanı* **İstanbul kazıları**, İstanbul, 1992, s. 11-36.

5 Ayrıntılı durum Bizans arkeolojisi ve Bizans mimarisi için de geçerli olup, bu konularda derslerin verilebildiği üniversitelerimizde her iki alan da aynı bünye anabilim dalı olagelmemektedir.

6 Eksiksiz seçilmiş bibliyografya, I. Bölüm, nos. 22, 42, 44; Kaynaklar Bibliyografyası, nos. 5. Ayrıca bkz. *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 60. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1989.

7 Bkz. eksiksiz Seçilmiş Bibliyografya. I. Bölüm, nos. 10 ve 11; Kaynaklar Bibliyografyası, no. 4 ve 8.

8 S. Baştav, *16. Asırda İstanbul* Grekçe *Anonim Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1973; a.y., *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi ile Mukayeli Ahval (1481-1512)*, Ankara, 1973.

9 Bkz. eksiksiz Seçilmiş Bibliyografya, I. Bölüm, no. 6.

10 M. Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kuruluması", *Belleten*, LI/199 (1987), "1454 Tarihli Mukaseme Yanya Livası Tahrir Defterine Göre Yanya Kenti ve Köyleri", *Belgeler*, XVII/21 (1993); "The Via Egnatia and Selânik (Thessalonica) in the 16th Century", *The Via Egnatia Under Ottoman Rule (1380-1699)*, Eskişehir, E. Zachariadou, Rethymnon, 1996; *Tesalya Tahrir Defteri (1454-1455)*, Ankara, 2002

11 Bu yönde yapılmış bir grup çalışma için bkz. A. Bryer ve H. Lowry (eder.), *Continuity and Change in late Byzantium and early Ottoman Society*, Birmingham-Washington, D.C., 1986.

12 Bkz. eksiksiz Kaynaklar Bibliyografyası, nos. 1. 15. yüzyıl Bizans konuşlandırılan diğer ikisinin Türkçe çevirileri için bkz. Kaynaklar Bibliyografyası, no. 3 ve 7. Bu kaynakları ve Osmanlı tarihi için önemlerine dair bkz. M. Delilbaşı, "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", *Cogito*, sayı 17. Kış 1998, s. 312vd.

13 N. Necipoğlu, "1. Yüzyılın 11. Yarısında Konstantinopolis'te Osmanlı Tüccârları", *Cogito*, sayı 17. Kış 1998; "Economic Conditions in Constantinople during the Siege of Bayezid I", *Constantinople and its Hinterland* (eder. C. Mango ve G. Dagron), Aldershot, 1995; "Byzantines and Italians in 14th-Century Constantinople: Commercial Cooperation and Conflict", *New Perspectives on Turkey*, 12, Spring 1995; "Byzantine Monasteries and Monastic Property on Thessalonike and Constantinople During the Period of Ottoman Conquests", *Osmanlı Araştırmaları*, 15 (1995); "Sources for the Social and Economic History of Late Medieval Thessalonike and Their significance for Byzantine and Ottoman Studies", *Tarihte Güney-Doğu Avrupa Halkçeşmeleşinin Önemi. Başlıcalı ve Sonuçları*, Ankara, 1999.

14 N. Necipoğlu, "Byzantine Hellenism Geek Celebiy Bizans İmparatorluğu İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Etkileri", *Osmanlılar ve Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar*, Tartışmalar, İstanbul, 1998; "Constantinopolitan Merchants and the Question of Their Attitudes Towards Italians and Ottomans in the late Palaiologan Period", *Polypleuros nous. Miscellanea für Peter Schreiner* (eder. C. Scholz ve G. Makris), Münih-Leipzig, 2000; "The Byzantine Aristocracy During the Period of Ottoman Conquests, *Halil İnalcık Armağanı* (eder. N. Güyüşlüe ve Ö. Ergenç), Eren Yayınevi'de, İstanbul, basılacak.

Ayia Eudokia ikonu.
İstanbul Arkeoloji Müzesi

15 Örnek olarak S. Baştav'ın 9 ciltnotta anılan kitabı ile Donald M. Nicol'un yayınlarının büyük kısmı ibaresinden birinin Türkçe çevirisi için bkz. eksiksiz Seçilmiş Bibliyografya, I. Bölüm, no. 30a görünebilir.

16 Bkz. 9 ciltnotta anılan kitap, s. xiv.

17 Bu konuda bkz. H. Berktay, "Kültür ve Tarih Mirasımıza Bakışta Milliyetçiliğin Aşma Zorunluluğu", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, İstanbul, 1995, s. 260-270. Osmanlılar üzerinde Bizans etkisinin reddedilmesi eğilimine örnek olarak bkz. F. Kılıçoğlu, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseseleşine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I* (1933), s. 165-515; eksiksiz Seçilmiş Bibliyografya, I. Bölüm, no. 29.

Türkiye'de Bizans sanatı

Anadolu topraklarındaki uygarlıklar arasında MS 324'ten 1453'e kadar varlığını sürdüren Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun günümüze gelebilen eserlerini korumak ve gelecek nesillere intikal ettirmek, hiç şüphesiz başta Kültür Bakanlığı'nın ve bu konuda çalışan bizlerin görevidir.

S. Yıldız Ötüken ›

Bizans Sanatı Eğitimi

Bizans sanatı eğitimi 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Prof. Dr. Semavi Eyice tarafından kurulan Bizans Sanatı Tarihi kürsüsü ile resmi hüviyetine kavuşmuştur. 1952 yılında Side'nin Bizans dönemine ait yapıları konulu doktora teziyle ihtisasını tamamlayan Eyice, Bizans sanatı uzmanları –Yıldız Demiriz, Ebru Parman, Hülya Tezcan, M. İhsan Tunay, Tayfun Akkaya, Özkan Ertuğrul– yetiştirmiş, ancak onları İstanbul Üniversitesi çatısı altında toplayamamıştır. Engin kültür birikimiyle konusunda değerli yayınlar veren Eyice, ülkemizde Bizans sanatı araştırmalarının temelini atmıştır.

Günümüz Türkiye'sinde Bizans sanatı eğitimi veren yüksek öğretim kurumlarının sayısı yediye ulaşmıştır; ancak dört üniversite –Ankara Hacettepe, İzmir Ege, Eskişehir Anadolu ve İstanbul Üniversiteleri– uzman kadroları ile lisans ve yüksek lisans programlarını yürütebilmekte, doktora programı ise yalnız Hacettepe ve Ege Üniversitelerinde bulunmaktadır. İstanbul Mimar Sinan, Kayseri Erciyes, Mersin, Aydın ve Antakya Üniversitelerinde öğretim üyesi veya araştırma görevlisi sıfatıyla çalışan genç meslektaşlarımız genelde bir veya iki ders vermekle yetinmek zorundadır.

1974'ten itibaren gelişmeye başlayan Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Bizans sanatı eğitiminde bir profesör, iki doçent ve iki doktoralı öğretim üyesiyle Türkiye genelinde aktif bir rol üstlenmiştir. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını bölümümüzde bitiren kişiler bugün İzmir, Eskişehir, İstanbul ve Kayseri Üniversitelerinde çalışmaktadır.

Bizans sanatı eğitiminin gelişmesi doğrudan Türkiye'deki sanat tarihi eğitimi'yle bağlantılıdır. İlk ve orta öğretimde gençlere tanıtmamız gereken kültür varlıklarımızı, yetersiz bir ders kitabı eşliğinde ancak lisenin ikinci sınıfında veya genelinde sadece seçmeli ders olarak vermekteyiz. Bu nedenle gençlerin –Bizans sanatı değil– Türk sanatını dahi tam kavramadan, yanı başlarındaki müzeleri ve eski eserleri görmeden üniversite dönemine girmeleri en önemli sorundur. Üniversite giriş sınavlarında sanat tarihi bölümünü seçen gençlerin puan hesapları sonucunda bilinçsiz ya da isteksiz bir şekilde eğitime başlamaları olağan bir durumdur.

Üniversitelerin sanat tarihi bölümlerinden mezun olan öğrencilerimizin liselere öğretmen olarak atanmaları yıllar önce anlaşılmaz bir nedenle durdurulmuş ve onların yerine eğitim fakülteleri resim iş bölümü mezunları tercih edilmiştir. Temelinde yanlış olan diğer bir uygulama da kamu kuruluşlarında istihdam edilen sanat tarihçilerinin arkeoloji bölümü mezunlarına tanınan teknik kadrodan yararlanamamalarıdır. Maliye Bakanlığı'nın meslek tanımları altında "sanat tarihçisi"nin var olmayışı ise çok düşündürücüdür.

Bizans Sanatıyla İlgili Kazılar ve Araştırmalar

Kültür Bakanlığı bünyesinde yürütülen yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar ortaçağ dönemi Türk-İslam ve Bizans sanatının varlığını ve potansiyelini ortaya çıkarması açısından son derece önemlidir. Bizans sanatına yönelik Türk kazıları bugüne kadar sayılıdır ve adeta doğum aşamasındadır.

Başkanlığımızda yürütülen Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kazısı bu bağlamda bir ilki oluşturmuştur. Bu çalışma Türkiye kültür mirası listesinde İstanbul Ayasofya'sı ve Efes Ioannes bazilikasının ardından üçüncü sırada yer alan bir anıtsal kiliseyi kurtarma amacıyla başlatılmıştır. MS 4.-19. yüzyıl arasına ait zengin küçük buluntuları ve mimari verileriyle dikkati çeken bu kazı aynı zamanda Türkiye'deki turizm merkezlerinin odağında olması itibariyle özel bir değer taşır.

Bu kazıyı son iki yılda başlatılan iki önemli çalışma izler: 2000'den itibaren Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sanat Ta-

rihi Bölümü başkanı Prof. Dr. Ebru Parman başkanlığında yürütülen Eskişehir Karacahisar Kalesi kazısı ve İzmir Ege Üniversitesi Bizans Sanatı öğretim üyesi Prof. Dr. Zeynep Mercangöz başkanlığında 2001'de başlatılan Kuşadası Kadı Kalesi kazısı. İstanbul Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu bünyesinde çalışan Doç. Dr. Nergis Günsenin ise Türkiye'de gerek karada gerek sualtında yürüttüğü kazılarla başta amforalar olmak üzere Bizans dönemi eserlerini tanıtmakta ve deniz ticaretine ışık tutmaktadır.

Üniversitelerin yanı sıra Kültür Bakanlığı'na bağlı müzelerimizin gerçekleştirdiği kurtarma kazıları Bizans sanatı araştırmalarına önemli katkılar sağlamaktadır. Bunlardan üçüne değineceğiz. 1996'dan itibaren Niğde Müzesi başkanlığında ve Hacettepe Üniversitesi Bizans Sanatı öğretim üyesi Doç. Dr. Sacit Pekak'ın bilimsel danışmanlığında yürütülen Niğde Eski Andaval'daki Konstantin ve Helena Kilisesi kazısı, öncelikle erken Hıristiyan dönemine ait önemli bir bazilikanın ve duvar resimlerinin korunmasına yönelik çalışmalarıyla dikkati çekmektedir. 1998'den itibaren Dr. Alpay Pasinli başkanlığında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nce yapılan "Pittakia" ve "Magnum Palatium-Büyük Saray" bölgesi kazısı ve 2000'de Aykut Özet başkanlığında yapılan Torba Manastırı kazısı Kültür Bakanlığı'nın Bizans sanatı alanındaki etkinliklerini yansıtır.

Hıristiyan sanatıyla ilgili günümüzde devam eden yüzey araştırmalarında Türk bilim adamlarının sayısı sınırlıdır. Doç. Dr. Mine Kadiroğlu 1996'dan başlayarak Çoruh Vadisi'ndeki Gürcü mimarisini, Doç. Dr. Sema Alpaslan 1998'den itibaren Likya bölgesinde Bizans dönemi yapıları ve mimari plastik ögelerini, 1999'dan itibaren Prof. Dr. Ebru Parman Antalya-Olympos kentini, 2001'de Dr. Feridun Özgümüş İstanbul Fatih-Zeyrek, Edirnekapı semtlerindeki Bizans dönemi eserlerini ve 2002'den itibaren Dr. Nilay Çorağan-Karakaya, Yeşilhisar-Erdemli Vadisi'ndeki kaya kiliseleri ve duvar resimlerini konu alan araştırmalarıyla dikkati çekmektedirler.

Türkiye'de çalışan yabancı meslektaşlarımızdan Dr. James Crow İstanbul'un su kaynakları üzerine çalışmakta, Eugenia Bolognesi İstanbul Büyüksaray Alanı Milli Park Projesi'ni sürdürmekte, Alessandra Ricci İstanbul Bryas Sarayı'nda, Dr. Kazuo Asano Gemlerada ve Prof. Dr. Maria Andalora Tavşan Adası'nda araştırmalarını yürütmektedir.

Sorunlar

Türkiye ulusal düzeyde kongre, sempozyum veya bilimsel toplantılarda ayrıca uluslararası podyumlarda yavaş yavaş da olsa Bizans sanatı alanında etkinleşmekte ve sesini duyurmaktadır. 2001 yılında Paris'te toplanan 20. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi'ne Türkiye ilk kez ulusal komitesi ile katılabilmiştir. Ancak bu kongreye, maddi destek alamayan çoğu meslektaşımız katılamamış ve Türkiye burada yalnızca üç akademisyenle temsil edilmiştir.

Yeşilhisar-Erdemli Vadisi, Kırk Martir Kilisesi.
Nilay Çorağan Karabey arşivi.

Anadolu topraklarındaki uygarlıklar arasında MS 324'ten 1453'e kadar varlığını sürdüren Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun günümüze gelebilen eserlerini korumak ve gelecek nesillere intikal ettirmek, hiç şüphesiz başta Kültür Bakanlığı'nın ve bu konuda çalışan bizlerin görevidir. Koruma olgusu her türlü esere gösterilen saygı ve sevgiyle bilinçlenebilir. Uzmanlığımızın anlamı yetiştirdiğimiz insanlar, koruduğumuz eserler ve yayınlarla belgelenir.

Kapadokya bölgesindeki Bizans dönemi kaya kiliselerinin barındırdıkları duvar resimleri dünyada benzeri olmayan bir mirastır. Bu bölgede Göreme Tokalı, Karanlık veya Kılıçlar Kilisesi gibi birkaç eserin korunması ve restore edilmesiyle yetinemeyiz. Bu konuda Rıdvan Işler veya Revza Özil gibi değerli restoratörlerin kadrini bilmek ve hızla yenilerinin yetişmelerini sağlamak zorundayız. Kaçınılan eserlerin arasında sikkeler, ikonalar her zaman dikkati çekmiştir. Fakat bu konuda kaç uzman yetiştirebildik? İstanbul Ayasofya'sının galerisinde elverişsiz koşullarda barındırılan ikonaları kurtarınaktan ya da elyazmalarını tahrip olmaktan nasıl kurtaracağız? Yine İstanbul Ayasofya'sında veya Kariye'deki mozaiklerin zaman içinde artan tahribatını ne zaman durduracağız? Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi'ne su basmasını engelleyen bir drenajı yapacak bir kişi veya kuruluşa ne zaman kavuşacağız? Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan *Yitik Mirasın Öyküsü* kitabında tanıtılan Bizans defineleri Bizans eserleri dahil nice kültür varlıklarımızın yitirilmesini anlatmaktadır.

Sahip çıkmak ve korumak, zor da olsa mümkündür.

S. Yıldız Ötüken, Prof. Dr.
Hacettepe Üniversitesi

15. yüzyıl Bizans tarihçisi Laonikos Halkokondilis

Halkokondilis'in hayatı ile ilgili elimizde bulunan sınırlı sayıda bilgi kişiliğini anlamamıza engel olsa da, eseri tarihçinin fikirleri hakkında ipuçları vermektedir. Antik Yunan tarihçileri Herodotos ve Thukididis'ten büyük ölçüde etkilenen Laonikos, kitabının girişinde, Bizans'ın çöküşüne ve Türklerin yükselmesine sebep olan olayları anlatacağını ifade ederek Konstantinopolis merkezli bir tarih yazmamıştır.

Ferhan Kırlıdökme Mollaoğlu ›

Laonikos Halkokondilis, Bizans, diğer bir deyişle Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasal yaşamı boyunca çok sayıda önemli eser kaleme alan tarihçilerin sonuncusu olarak anılmaktadır.[1] Halkokondilis, *Tarih (Apodeikseis Historion)* adını verdiği eserinde merkez Türkler olmak üzere, 1298-1463 yılları arasında meydana gelen olayları nakletmiştir. Bu nedenle *Tarih*, 16. yüzyılın başından itibaren Batı Avrupa'da büyük ilgi görmüş, Francesco Sansovino[2] ve Theodoros Spandugnino[3] gibi tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. 16. yüzyılda Latince'ye çevrilen eserin ilk baskısı 1615 yılında Cenevre'de yapılmıştır.[4] Son olarak Halkokondilis'in *Tarih*'inin tenkitli metni (*édition critique*) Macar tarihçi Darkó tarafından yayımlanarak günümüz tarihçilerinin kullanımına sunulmuştur.[5]

Eseri tanınan Halkokondilis'in hayatı hakkında tartışmaya açık olmayan çok az bilgi mevcuttur.[6] Tarihçinin kendisinin verdiği bilgiye dayanılarak 1427-32 yılları arasında Atina'da doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Georgios Halkokondilis, Atina'nın Floransalı idarecileri Acciajuoli'lere karşı düzenlenen bir darbeye karıştığından, 1435 yılında kentten uzaklaşmak zorunda kalmış ve Mora Despotluğu'nun merkezi Mistra'ya yerleşmiştir. Laonikos döneminin önemli bir kültür merkezi olan Mistra'da, Georgios Gemistos Plethon'un öğrencisi olmuştur. 1447 yılının Temmuz ayında kenti ziyaret eden Ankonalı seyyah Ciriaco di Pizzicoli, antik Sparta kentinin harabelerinde dolaştığı sırada kendisine eşlik eden Halkokondilis'i, Yunan ve Latin filolojisi hakkında geniş bilgiye sahip genç bir adam olarak tarif etmiştir. Tarihçi 1449 yılında, İmparator XI. Konstantinos Paleologos ile birlikte başkent Konstantinopolis'e gitmiş ve bir süreliğine Plethon'un öğrencisi Mihail Apostolis'in yanında kalmıştır. Fakat 1453 yılında Konstantinopolis'in fethi sırasında kentte bulunmadığı eserinden anlaşılmaktadır. Halkokondilis'in bu tarihten sonra İtalya, Atina veya Girit'e yerleştiğine dair üç farklı görüş bulunmaktadır. Eserinde Türkler hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler, tarihçinin Atina'ya veya Osmanlı hâkimiyet sahasından çok uzak olmayan Girit'e yerleşmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir. Yazarın 1487 yılından sonraki bir tarihte öldüğü sanılmaktadır.[7]

Halkokondilis'in hayatı ile ilgili elimizde bulunan sınırlı sayıda bilgi kişiliğini anlamamıza engel olsa da, eseri tarihçinin fikirleri hakkında ipuçları vermektedir. Antik Yunan tarihçileri Herodotos ve Thukididis'ten büyük ölçüde etkilenen Laonikos, kitabının girişinde, Bizans'ın çöküşüne ve Türklerin yükselmesine sebep olan olayları anlatacağını ifade ederek, konuyu dönemin diğer Bizans tarihçilerinden farklı olarak ele alacağını belirtmiştir.

Böylece, Bizans İmparatorluğu ve Konstantinopolis merkezli bir tarih yazmamış ve çağdaşı olan tarihçilerin aksine Türklere duygusallıktan uzak, tarafsız bir gözle yaklaşmıştır.

Halkokondilis'in *Tarih*'i on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 1298-1389 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır. Bölümün giriş kısmında tarihçi eserini neden kaleme aldığını açıklamaktadır. Daha sonra Bizans devletinin kuruluşuna kısaca değinen yazar, Türklerin kökeni, Anadolu Beylikleri, Osmanlı devletinin kuruluşu ve ge-

nişlemesi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Anlatım I. Kosova Muharebesi sonunda öldürülen I. Murad'ın kişiliğini ve hükümdarlık dönemini değerlendirmesiyle sonlanmaktadır. İkinci bölüm 1389-1400 yıllarını içermektedir. I. Murad'ın ölümü üzerine tahta çıkan I. Bayezid'in Sırbistan, Arnavutluk ve Anadolu'ya düzenlediği seferler ve Bizans'taki taht mücadeleleri anlatılmaktadır. İmparator II. Manuel'in Batı seyahati münasebetiyle Halkokondilis, İtalya, Fransa, İspanya, İskandinavya ve İngiltere'yi tasvir etmektedir. *Tarih*'in üçüncü bölümünde Ankara Savaşı sırasında cereyan eden olaylar ve savaşın sonuçları nakledilmiştir. Timur'un Anadolu'ya düzenlediği seferi anlattıktan sonra, yazar Altın Ordu Devleti, Rusya, Polonya, Mısır, Kıbrıs ve Hindistan hakkında bilgi vermekte, İslam hukuku ve geleneğine değinmektedir. Dördüncü bölümde 1403-21 yılları arasındaki gelişmelere yer verilmiştir. Halkokondilis, Fetret dönemini ve I. Mehmed'in tahta çıkışını ayrıntılı olarak kaydetmiştir. Ayrıca, II. Manuel döneminde Bizans devletinin durumunu anlatan Laonikos, Bizans İmparatoru ile I. Mehmed arasındaki dostluğun sebeplerini açıklamaktadır. Bu bölüm Evrenoz Bey'in Avrupa toprakları üzerindeki faaliyetleri'yle son bulmaktadır.

Laonikos Halkokondilis

Beşinci-yedinci bölümler 1421-51 yıllarını, yani II. Murad'ın hükümdarlık yıllarını kapsamaktadır. Beşinci bölümde, II. Murad Osmanlı tahtına çıktıktan sonra vuku bulan taht mücadelesine Bizans İmparatorlarının müdahaleleri, Konstantinopolis'in kuşatılması, Selanik ve Yanya'nın fethi ve Türklerin Epir, Orta Yunanistan, Macaristan ve Anadolu topraklarındaki mücadeleleri anlatılmaktadır. Osmanlıların Cenevizliler ile ilişkilerinden hareketle Halkokondilis, Ceneviz, Napoli, Floransa, Sicilya, İspanya ve Portekiz hakkında da bilgi vermektedir. Altıncı bölümde, II. Murad'ın Vlahya (Eflak) ve Anadolu'da meşgul olduğu sırada Turahan Bey'in Mora'ya düzenlediği sefer, VIII. Johannis'in İtalya seyahati ve Union (kiliselerin birleşmesi) meselesi hakkında Bizanslı aydınların görüşleri, Hunyadi önderliğindeki Macar ordusuyla Osmanlılar arasındaki savaş, Mora Despotu Konstantinos'un Yunanistan seferi, Macarların Türkler ile yaptıkları barış anlaşmasına aykırı olarak davranmaları ve bundan dolayı II. Murad'ın savaş hazırlıklarına başlaması ve Ceneviz donanmasının yardımıyla Osmanlı ordusunun Rumeli topraklarına geçmesi bulunmaktadır. Yedinci bölüm, Varna Savaşı'nın, II. Murad'ın Mora ve Arnavutluk seferlerinin ve II. Kosova Savaşı'nın son derece ayrıntılı anlatımını içermektedir. İmparator VIII. Johannis'in vefatı üzerine Mora Despotu Konstantinos Bizans İmparatoru olmuş, II. Murad'ın ölümü üzerine de Osmanlı tahtına II. Mehmed geçmiştir.

Sekizinci-onuncu bölümlerde 1451-63 yıllarında meydana gelen olaylar nakledilmiştir. Sekizinci bölümde, Konstantinopolis'in fethi, Mora'da patlak veren isyanın Türkler tarafında bastırılması ve II. Mehmed'in Sırbistan seferi ve Macarlar ile mücadeleleri bulunmaktadır. Dokuzuncu bölümde Mora'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile sonuçlanan Osmanlı seferlerinin son derece ayrıntılı anlatımını görmekteyiz. Ayrıca II. Mehmed'in Karadeniz bölgesine düzenlediği seferi de kaydeden tarihçi Trabzon'un fethine büyük yer ayırmıştır. Eserinin onuncu bölümde Halkokondilis, Ceneviz hâkimiyeti altında bulunan Limni Adası'nın Türkler tarafından fethini, II. Mehmed'in Bosna'ya düzenlediği seferi ve Mora'da meydana gelen Osmanlı-Venedik savaşını kaydetmiştir. Balkanlar ve Anadolu'nun tarihi için önemli bir kaynak olan eserde anlatım "Bunlar Mora'da meydana geldi" ifadesiyle son bulmaktadır

❮ *Ferhan Kırlıdöküme Mollaoğlu, Araş. Gör.*
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

1 Bizans kaynaklarının Türk tarihi açısından değerlendirmesi için bkz. Melek Delilbaşı, "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", *Cogito*, Sayı 17, Kış 1999, s. 333-351.

2 Francesco Sansovino, *Historia Universale dell'Origine et Imperio de Turchi*, Venedik, 1560.

3 Theodore Spandugnino, *De la origine deli Imperatori Ottomani*, ed. C. Sathas. *Mnimeia tis Ellinikis Istorias*, c. IX, Paris, 1890, s. 133-261; metnin İngilizce çevirisi için bkz. Theodore Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, çev. D. M. Nicol, Cambridge, 1997.

4 Bkz. Karl Krumbacher, *Istoria tis Vizantinis Logotehnias (Bizans Edebiyatı Tarihi)*, Yunanca'ya çev. G. Sotiriadis, c. I, Atina, 1974, s. 609-616.

5 Laonikos Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, ed. E. Darkó, c. I-II, Budapeşte, 1922-1927.

6 Halkondilis'in hayatı 20. yüzyılın başlarından itibaren birçok tarihçi tarafından araştırılmıştır. Bkz. William Miller, "The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondyles", *Journal of Hellenic Studies*, 42 (1922), s. 36-49; Eugenius Darkó, "Zum Leben des Laonikos Chalkokondyles", *Byzantinische Zeitschrift*, 24 (1923-1924), s. 29-39 ve "Neue Beiträge zur Biographie des Laonikos Chalkokindyles", *age*, 27 (1927), s. 276-285; Dimitris Kamprouglu, *I Halkokondili*, Atina, 1926; Akdes Nimet Kurat, *Die türkische Prosopographie bei Laonikos Chalkokondyles*, Hamburg, 1953.

7 Halkokondilis hayatı hakkında yapılan çalışmaların bir özeti ve eserin ilk üç bölümünün İngilizce çevirisiyle birlikte değerlendirmesi için bkz. Nicolaos Nicoloudis, *Laonikos Chalkokondyles: A Translation and Commentary of the "Demonstrations of Histories" (Books I-III)*, Atina, 1996.

Konstantinopolis'te Haçlılar

Haçlılar adı altında Avrupa'nın değişik milletlerine mensup, her sınıftan sayısız insanın katılmasıyla oluşan böylesine büyük orduların sefere çıkması, daha önce hiç yaşanmamış bir olaydı. Tarihçi Anna Komnena'ya bakılırsa "Batı dünyasının bütün barbar kavimlerinin harekete geçtikleri" haberini alan imparatorun ve Konstantinopolis halkının içini büyük bir korku kaplamış, hatta bütün tebaanın huzuru kaçmıştı.

Işın Demirkent ›

Haçlı Seferleri, Papa II. Urbanus'un 27 Kasım 1095'te toplanan Clermont Konsili'nde "kutsal toprakları kurtarmak" parolası altında yaptığı çağrı ile başlamıştı. Urbanus'un hareketi başlatmak için ihtiyaç duyduğu fırsatı ise Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) yaratmıştı. Aleksios, yarım yüzyıldan beri Anadolu'ya yerleşmekte olan Türklere karşı koyacak yeterli askeri güce sahip olmadığından, ordusunu kuvvetlendirmek için Batı'dan ücretli asker yardımı istiyordu. Ancak Urbanus imparatorun bu isteğini, Batı'nın kavgacı şövalyelerini, topraksız köylülerini, açlık ve sefalet içinde yaşayan insanlarını, para ve toprak sahibi olacakları düşüncesiyle zengin Doğu'ya askeri bir sefer düzenlemeye teşvik ederek karşılamanın Avrupa bakımından çok faydalı olacağına karar vermişti. I. Aleksios, Batı'nın ücretli asker yardımı yerine muazzam büyüklükte ordular göndermeye hazırlandığını öğrenince endişeye kapıldı. Orduların yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının sağlanması ve bunların yol boyunca yerli halka zarar vermemeleri için önlemler alındı, gerekli hazırlıklar yapıldı.

Papalı, Urbanus'un Clermont'a gelişi ve bir Haçlı Seferi düzenlenmesi hakkında konuşması.

Sayıları yüz binleri aşan Haçlı orduları Konstantinopolis'te konakladıktan sonra Anadolu'ya ve doğuya geçti. Konstantinopolis her ne kadar zenginliği, ticareti, sosyal yaşamı ile bütün Haçlıların hayranlığını çektiyse de dilini, örf ve âdetlerini bilmedikleri hatta kiliselerindeki ibadet şekilleri bile kendilerine çok yabancı olan bu şehir, onlarda aşağılık duygusuyla karışık bir hırçınlık yaratmış ve kıskançlık duygularını körüklemişti. Bu sebeple Haçlılar ile Bizanslılar arasındaki ilişkiler, başlangıcından itibaren soğuktu ve karşılıklı nefret duygularına dayanmaktaydı.

Birinci Haçlı Seferi

Haçlı seferine çıkan ilk ordu, Keşiş Pierre l'Hermite'in idaresinde toplanmış disiplinsiz bir çapulcu kitlesiydi. Belgrad'ı geçerek Bizans topraklarına girer girmez yağma hareketlerine başlayan bu güruh zorla disiplin altına alındıktan sonra 1 Ağustos 1096'da Konstantinopolis'e geldi. Görünüşleri ve davranışları ile kent halkını dehşete düşüren Haçlılar şehir surlarının dışında dağınık şekilde kamp kurdular. Reisleri Pierre l'Hermite saraya davet edildi, kendisine para ve hediyeler sunuldu; ancak görüşme sonunda l'Hermite'in kumandanlık vasıflarına sahip olmadığı anlaşılmıştı. Surların dışında yığılmış çapulcu kalabalık da Türklere karşı savaşacak yetenekte bir ordu değildi. Bu sebeple arkadan gelmekte olan ve asillerin idaresindeki büyük ordular varıncaya kadar bunların kentin civarında alıkonulmasına karar verildi. Fakat içlerinde hırsızların, hatta katillerin bulunduğu bu insan gruplarını kontrol altına almak mümkün olmadığı için Haçlılar 6 Ağustos'ta Boğaz'dan Anadolu yakasına geçirilerek Kibotos (Yalova yakınlarında) karargâhına yerleştirildiler. Arkalarından gelen Haçlı ordularını beklemeleri tavsiye edilen Haçlılar bu tavsiyelere kulak asmayarak çevreyi yağmalamaya, kim olduğuna bakma-

dan insanları vahşice öldürmeye başlamışlardı. Elde ettikleri bu başarılardan cüret alan Haçlılar 21 Ekim 1096'da Nikaia (İznik) üzerine yürümeye kalkıştılar. Ancak burada beklemedikleri bir şeyle karşılaşacaklardı; Selçuklu orduları tarafından kılıçtan geçirilen Haçlı ordularından sadece küçük bir Haçlı grubu imparatorun gönderdiği gemilerle Konstantinopolis'e dönmeyi başarabilecekti.

1096 sonbaharından itibaren Birinci Haçlı Seferi'ne katılan asıl büyük ordular birbiri ardınca Konstantinopolis'e gelmeye başlamışlardı. Aralarında Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon, Toulouse Kontu Raymond de St. Gilles, Fransa kralının kardeşi Kont Hugue de Vermandois, Robert Guiskard'ın oğlu Norman reisi Bohemund, İngiltere kralının kardeşi Robert de la Normandie gibi çok ünlü asilzadelerin bulunduğu bu orduların gerçek amaçlarının Doğu'da kendilerine ait devletler kurmak olduğunu anlayan ve böyle bir girişimin Bizans açısından yaratacağı tehlikeyi önlemek isteyen imparator Alexsios, Haçlı şövalyelerinden Batı âdetlerine uygun bir şekilde kendisine vasallık yemini vermelerini istedi. Buna göre, Haçlılar Türklerden geri alınacak eski devlet arazisini Bizans'a teslim edecekler, imparatorluk sınırlarının ötesinde kuracakları Haçlı devletçikleri de Bizans'ın egemenliğini kabul edeceklerdi. Buna mukabil Bizans da Haçlıların sefer boyunca yiyeceklerini ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacaktı.

Kasım 1096'da şehre varan Fransız Haçlı ordularının şefi Hugue de Vermandois bu konuda söz vermeye razı olduysa da 23 Aralık'ta gelen ve karargâhını Eyüp'te kuran Godefroi de Bouillon'un bu yemini vermeye niyeti yoktu. Nitekim 1. Aleksios Godefroi de Bouillon'u yemin vermeye zorlamak için birliklerine yiyecek vermeyi kesince bu davranışının bedelini uzun süren bir çatışma ve yağma hareketi ile ödedi. Haçlı orduları, civar köyleri talan ettikten sonra bölgede görevli olan Peçenek birlikleri ile kapışıtılar. Bununla da yetinmeyerek başkente karşı saldırıya geçtiler. Pera (Beyoğlu) civarında yerleştirildikleri tüm evleri yakıp yıktıktan sonra "Paskalya'nın yeşil perşembesi" olan 2 Nisan 1097'de kentin en kutsal mekânlarından birini barındıran Blahernai Mahallesi'nin kapısını ateşe verdiler. Bu davranışları şehirde büyük bir panik havası yaratmıştı. Ancak imparator soğukkanlı davranacak ve Haçlıları geri çekilmeye zorlayacaktı. Haçlılar anlaşmaya yanaşmayınca Bizans birlikleri karşı saldırıya geçti. Ummadığı bir dirençle karşılaşan Godefroi de Bouillon vasallık yemini etmeye razı oldu ve birlikleri Halkedon (Kadıköy) yoluyla Nikomedia'ya (İzmit) doğru yolcu edildi.

Bu bela yeni savuşturulmuştu ki Bohemund komutasındaki Güney İtalya Normanlarının oluşturduğu birlikler başkente vardılar. Ancak Bohemund bir önceki komutanın yaptığı hatayı yapmadı, çünkü seferinin başarılı olması için Bizans'ın katkısının önemli olduğunu biliyordu. Böylece Bohemund vasallık yeminini ettikten sonra 26 Nisan'da Boğaz'dan geçirilerek Anadolu'ya doğru yolcu edildi. Ardından yol boyunca çapulculuk yaptıktan sonra şehre gelen Raimond de St. Gilles'in komutasındaki birlikler ağırlandı. İmparatora yemin vermekte önce tereddüt eden, ancak daha sonra anlaşmaya razı olan Raimond de St. Gilles, ilginç biçimde ilerliki yıllarda da imparatorun dostu olarak kalacaktı. Mayıs 1097'de Flandre kontu Robert'in ve Robert de la Normandie ve Etienne de Blois'nun orduları kente ulaştı. Kendilerinden önceki Haçlı ordularının tümü Boğaz'dan geçirilmiş olduğundan, bunların Konstantinopolis'te kaldıkları 14 gün huzur ve zevk içinde geçti. Onlar da vasallık yeminini ettikten sonra, Nikaia önlerinde toplanan ana orduya katıldılar. Böylece şehir halkını 9 ay boyunca huzursuz eden büyük Haçlı dalgası atlatılmış oluyordu. Ancak çok değil, 4 yıl sonra yeni bir Haçlı ordusu, 1101'de şehri tekrar tarumar edecekti.

Pierre l'Hermite sefere çıkan Haçlılara yol gösteriyor.

İkinci Haçlı Seferi

1144'te Edessa'nın (Urfa) Selçuklu Emiri İmadettin Zengi tarafından geri alınışı üzerine Doğu'daki egemenliklerinin tehlikede olduğunu gören Avrupalılar, Papa III. Eugenius'un gayretleriyle yeni bir Haçlı seferi başlattılar. 1147 yılı ilkbaharında Fransa Kralı VII. Louis'nin ve Alman Kralı III. Konrad'ın yönetimindeki ordular Konstantinopolis'e doğru yola çıktılar. Konrad'ın baldızı Bertha von Sulzbach ile evli olan imparator, önce bacanağını Filopation Sarayı'nda konuk etmeye ve orduların da sarayın çevresine yerleşmesine razı ettiy-

Konstantinopolis'te Haçlılar

Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından kuşatılması, 1204.

se de bu barış hali uzun sürmedi. İmparatoriçe Bertha von Sulzbach sayesinde Boğaz'dan geçirilen Almanların yerini Fransız orduları alacak, Konrad'ın boşaltığı saraya VII. Louis yerleşecekti. Fransız orduları kısa süren bir konukluktan sonra vasallık yemini ederek şehirden ayrıldılar. Nikaia'da, imparatorun tavsiyesine uymayarak doğuya doğru yönelen ve Dorylaion'da (Eskişehir) 2 Ekim 1147'de Türkler tarafından büyük bir bozguna uğratılarak gerisin geri dönen Almanlarla buluştular.

Birleşik ordu Attalia'ya (Antalya) gitmek üzere yola çıkmıştı ki Konrad Ephesos'ta (Efes) hastalanarak Konstantinopolis'e geri dönmek zorunda kaldı. Kendisini gayet dostça karşılayan imparatorun tutumundan etkilenen

Eugene Delecroix'nın tablosunda, Haçlıların İstanbul'a girişi.

Konrad, kardeşi Avusturya Herzogu Henrich Jasomirgott ile imparatorun yeğeni Teodora'nın evlenmesini önerdi. Hatta iki dost hükümdar Bizans ve Almanya'nın ortak düşmanı Sicilya Kralı II. Roger'e karşı bir sefer yapmaya karar verdiler. Bu arada beklenen düğün töreni de yapılmış ve her şey yoluna girmiş görünüyordu ki 1148'de Haçlılar Şam önünde yenilgiye uğradı. Bu şaşırtıcılık Alman Kralı Konrad'ı yolundan alıkoyduğu düğünülen Bizanslılara yüklendi. Hatta bu dönemde Avrupa'da Bizans'a karşı olumsuz duygular öylesine artmıştı ki Sicilya kralı ile anlaşan Fransa kralı, Bizans'ın üstüne derhal bir sefer düzenlemeyi bile düşünmüştü. Neyse ki bunlar hayata geçirilemedi ve Bizans yaklaşık 40 yıl boyunca Haçlı tehlikesinden uzak kaldı.

Üçüncü Haçlı Seferi

İkinci seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Avrupa uzun yıllar Fransa, İngiltere ve Almanya kralları arasındaki siyasi çekişme ve çatışmalara sahne oldu. Ancak 1187 yılında Kudüs'ün Müslümanlar tarafından geri alınması üzerine Avrupalılar yeni bir Haçlı ordusu oluşturmaya kalktılar. Sefere katılan Fransa Kralı II. Philip August ve İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard, Doğu'ya Sicilya üzerinden denizyoluyla gittiğinde herkes Konstantinopolis'in bu sefer şanslı olduğunu düşünmüştü, ancak durumun öyle olmadığı kısa süre içinde anlaşıldı. Çünkü gençliğinde amcası III. Konrad'ın yanında Haçlı seferlerine katılmış olan ve Bizans'tan nefret eden Alman İmparatoru Frederich Barbarossa karayolunu tercih etmişti. Barbarossa daha Macaristan sınırını geçer geçmez yağmalara başladı, Bizans'a karşı isyan etmiş olan Sırp Juparı Stepah Nemenya ile Bulgar ayaklanmasının reisleri olan Petro ve Asen'i destekleyerek Bizans İmparatoru II. İsaakios'u büyük endişeye düşürdü. Barbarossa bununla yetinmeyerek oğlu Heinrich'e Bizans'a saldırmak üzere bir donanma hazırlamasını emretti ği gibi, papadan da Bizans'a karşı bir Haçlı seferi düzenlemek için izin istedi. Alman imparatorunun Konstantinopolis'i hem karadan hem de denizden kuşatacağından korkan İmparator II. İsaakios her şeye boyun eğerek Barbarossa'yla anlaşmaya çalıştı. Alman hükümdarı 1189-90 kışını Adrionopolis'te (Edirne) geçirirken, verilecek cevabın ne olduğunu bilmeyen Konstantinopolis halkı surların arkasına sinmiş korku içinde günleri sayıyordu. Nihayet Alman orduları Kallipolis'ten karşıya geçmeye razı oldular ve Anadolu içlerine doğru yola koyuldular. Tehlike bir kez daha savuşturulmuştu ancak Bizans'ın Haçlıların eline düşeceği günler yakındı.

Dördüncü Haçlı Seferi

1198'de papa seçilen III. İnnocentius, Avrupa'nın sayısız problemlerini çözmek için faydalı bulduğu yeni bir Haçlı seferi için Avrupa çapında büyük bir propaganda faaliyetine girişmişti. Kasım 1199'da Champagne Kontu

Thibaut'nun düzenlediği şövalyelerarası bir turnuvada Fransız asillerinin Haçlı yemini etmesiyle dördüncü seferin ilk adımı atılmış oldu. Neyse ki bu kez karayolu yerine denizyolundan Mısır'a gidilmesi düşünülüyordu. Bu nedenle, sadece gemilerinden taşımacılıkta yararlanmak için Venedik şehir devleti ile temas kurulmuştu. Ancak Venediklilerin planları başkaydı. Yoğun ticari ilişkiler içinde oldukları Mısır yerine düşmanları Bizans'ın üzerine gidilmesi işlerine daha çok geliyordu. 1201'de Thibaut'nun ölümü üzerine seferin reisi seçilen Boniface de Monferrat ile Venedik Doju Enrico Dandolo arasında çok önemli bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma uyarınca 1202 yılında Haçlılar Venedik'te toplanmaya başlamışlardı, ancak yolculuk için toplanan para yeterli değildi. Tam bu sırada kardeşi III. Aleksios Angelos (1195-1203) tarafından Bizans tahtından indirilmiş olan II. İsaakios'un oğlu Aleksios'tan bir mesaj geldi. Aleksios kendisini tahta çıkardıkları takdirde Haçlıların Venediklilere olan borçlarını ödemeyi, Mısır seferi için para ve yiyecek yardımı yapmayı ve 10 bin kişilik bir Bizans ordusunu da yanlarına katmayı taahhüt ediyordu. Ancak teklif beklenen etkiyi yaratmadı ve yıllardır içlerinde biriktirdikleri kini dökmek için bir fırsat yakalamalarını düşünen Haçlı filosu 24 Haziran 1203'te Konstantinopolis önlerinde boy gösterdi. Halkın korku dolu bakışları altında Haliç girişini kapayan zinciri kırarak surlara doğru hücuma geçen Haçlılar, şehir halkının canla başla direnişine rağmen kente hâkim olmayı başardılar ve 1 Ağustos'ta taht iddiacısını, IV. Aleksios adıyla babasıyla birlikte imparator ilan ettiler. II. İsaakios ise çaresiz biçimde oğlunun bu yardım karşılığında Venediklilere vaat ettiklerini içeren antlaşmayı imzaladı. Ancak vaatlerin yerine getirilmesi imkansızdı. IV. Aleksios'un bütün zorlamalarına rağmen Bizans kilisesi Latin kilisesinin üstünlüğünü kabule yanaşmıyor, Haçlılara ödenecek para ise temin edilemiyordu. Paranın toplanmasını beklerken, şehri haraca kesen Haçlı birlikleri Şubat 1204'te IV. Aleksios'u tahttan indirerek yerine V. Aleksios Murtzuflos'u tahta çıkardılar ve Konstantinopolis'e doğru nihai saldırıya geçtiler. 6 Nisan'dan 13 Nisan'a kadar süren saldırılar sonunda, imparator, patrik ve pek çok asilin terk ettiği şehir Venedik Doju Enrico Dandolo ve Haçlı reislerinin eline geçti. Şehri bundan sonra çok kötü şeyler bekliyordu.

Haçlı orduları bir kuşatma esnasında.
Steven Runciman, *The First Crusade*, Cambridge, 1980, s. 153.

Konstantinopolis'in Talan Edilmesi

Konstantinopolis Haçlı birliklerince üç gün boyunca korkunç bir yağmaya tabi tutuldu. Bir şehrin böylesine yağma ve tahribinin tarihte benzeri yoktur. Batılı yazarlar bile Haçlıların Konstantinopolis'e karşı giriştikleri bu vahşi talandan duydukları utancı belirtmek ihtiyacı duymuşlardır. 900 yıl boyunca Hıristiyan dünyasının merkezi olan Konstantinopolis bu yağma sonucu bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini ehediyen kaybetmiştir. Bütün kiliseler, manastırlar, saraylar, kütüphaneler, kamu binaları yağmalanmış, paha biçilmez eserler, kutsal emanetler, ikonlar ve değerli eşyalar üzerlerindeki altın, gümüş ve değerli taşlara sahip olmak amacıyla tahrip edilmiş ya da çalınıp götürülmüştür. Hıristiyanlığın en kutsal mekânı sayılan Ayasofya'ya atılanyla dalan Haçlılar buradaki tüm değerli ve kutsal eşyayı parçalamışlar, Blahernai Kilisesi başta olmak üzere tüm kutsal mekânlar bu acımasız ve kin dolu talandan nasibini almıştır. Bununla da yetinmeyen Haçlı askerleri, kadın-erkek, yaşlı-genç demeden halkı kılıçtan geçirip evlerini yakmışlar, kadınları tecavüz etmişlerdir. Bu üç günlük çılgınlıktan sonra "Şehirlerin Kraliçesi" Konstantinopolis'ten geriye sadece yıkıntılar ve ölüler kalmıştır. Haçlılar bundan sonraki 57 yıl boyunca Latin İmparatorluğu adıyla Konstantinopolis ve çevresinde hâkim olacaklar, Bizans topraklarını aralarında paylaşacaklardır

İşın Demirkent, Prof. Dr
İstanbul Üniversitesi

Konuyla ilgili daha fazla bilgi için
İşın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, Ağustos 1997

Bizans döneminde Konstantinopolis'in iaşesi

Başkentin yiyecek-içecek ihtiyacının karşılanması hem şehrin altyapısının önemli bir parçası, hem de imparatorluğun prestijinin bir göstergesiydi. Dolayısıyla, diğer kentler arasında ayrıcalıklı ve öncelikli bir konuma oturan Konstantinopolis'in iaşesi yalnızca ekonomik değil, siyasi bir gereklilik olarak da görülmekteydi.

G. Ece Turnator ›

Bizans'ın başta imparatorluk hukuku olmak üzere Geç-Antik/Roma geleneğini sürdürdüğü bilinen bir gerçek. İmparatorluk olmanın, yani merkezileşmenin gerekleri, zamanın ve coğrafyanın koşullarına uyarlanarak bugün üzerinde yaşadığımız toprakların Bizanslı/Rum/Yunan[1] yöneticileri tarafından da sürdürülmüştür. Merkezileşmenin gereklerinin başında politik gücün, paranın, metanın, nüfusun, sanatın toplandığı bir başkent yaratmak gelir. İşte, imparator 1. Constantinus 4. yüzyılda Konstantinopolis'in temellerini attığında, eski Roma kentine rakip ama aynı imparatorluk geleneğini devam ettiren, yeni, Hıristiyan bir başkentin altyapısını kuruyordu. Başkentin yiyecek-içecek ihtiyacının karşılanması hem bu altyapının önemli bir parçası hem de imparatorluğun prestijinin bir göstergesiydi. Dolayısıyla, diğer kentler arasında ayrıcalıklı ve öncelikli bir konuma oturan Konstantinopolis'in iaşesi yalnızca ekonomik değil, siyasi bir gereklilik olarak da görülmekteydi.[2]

Gemilerin Konstantinopolis'e yanaşmaları, Marco Polo, 15. yüzyıl elyazması.
Paris Milli Kütüphanesi

1. Constantinus vadıklı nüfusu çekebilmek için Roma kentinde uygulanan iaşe sisteminin bir benzerini Konstantinopolis'te uygulamaya soktu; ancak, Roma'dan farklı olarak Konstantinopolis'e gelenler *annona* adı verilen bedava tahıl/ekmek dağıtımından faydalanabilmek için kentte gayrimenkul sahibi olmak zorundaydılar. Bu özel uygulamaya verilen ad *panes aedium* idi.[3] Bundan istifade edenlerin sayısı, II. Constantius (337-361) rakamı yarıya indirene dek 80.000 civarındaydı. I. Theodosius (379-395) dağıtım miktarını arttırdı. II. Iustinus (565-578) zamanında kısa bir süre uygulamadan vazgeçilmesini müteakip, I. Tiberius (578-582) zamanında tekrar eskiye geri dönüldü. İaşe sisteminde en önemli değişiklik, başkentin başlıca tahıl kaynağı olan Mısır'ın önce Perslerin ve nihai olarak 642 yılında Arapların eline geçmesiyle gerçekleşti. Bunun üzerine imparator Herakleios (610-641) ücretsiz ekmek tedariki uygulamasına son vermek zorunda kaldı. *Panes aedium*'a son verilmesi devletin üzerindeki yükü azalttıysa da, Mısır tahılının eksikliğinin başkentte yarattığı iaşe sorunu çözüm beklemekteydi 642'den sonra tahıl tedariki, Konstantinopolis'e yakın ama Mısır'a kıyasla çok daha az miktarda üretim yapan bölgeler arasında bir koordinasyon meselesi halini aldı.

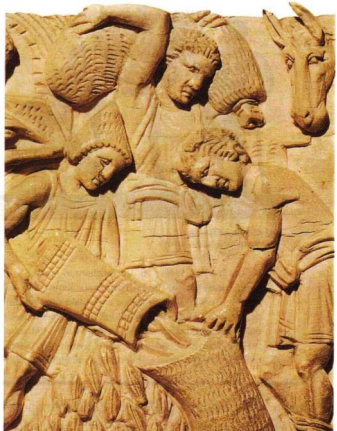
Sistemin arkasında duran ve devanını sağlayan merkezi teşkilat uyarınca en tepedeki imparatordan başlayarak üst düzey yöneticilere ve lonca teşkilatlarına varana dek devasa bir insan gücü kitlesi kent iaşesi için seferber edilmişti. İaşe ile ilgilenen loncaların başında *naviculerii* (gemiciler) ve *pistores* (fırıncılar) gelmekteydi. Loncalar 7. yüzyıla kadar kendilerine tanınan muafiyetler karşılığında devletin öngördüğü şekilde işleye dair yükümlülüklerini yerine getiriciler. Ancak, özellikle 3. ve 4. yüzyıllarda sıkı devlet kontrolüyle yürütülmeye çalışılan iaşe, yerini yavaş yavaş daha esnek bir sisteme bıraktı. Değişim 7. yüzyılda iyiden iyiye belirgin bir hal aldı bunun en

güçlü kanıtlarından biri *navicularii* teşkilatına bu yüzyıldan sonraki kaynaklarda rastlanmıyor olmasıdır.

Genel hatlarıyla 7. yüzyıla kadar durum böyleyken, 7.-10. yüzyıllar arasındaki gelişmeleri aydınlatacak kaynaklar yok denecek kadar azdır. 10. yüzyılı gelindiğinde ise, Konstantinopolis'in iaşe sistemi üzerinde süregelen devlet kontrolünü belgeleyen eşsiz bir kaynağa sahibiz: Eparhos'un Kitabı. VI. Leon (886-912) dönemine tarihlenen bu kaynaktan, başkentte mevcut pek çok lonca ile beraber doğrudan şehrin iaşesiyle ilgilenen lonca'ların tabi oldukları kurallar hakkında bilgi ediniriz. Bakkallar (*saldamarioi*), koyun eti kasapları (*makellarioi*), domuz eti kasapları (*choiremporoi*), balık satıcıları (*ichthyopratai*), fırıncılar (*artopoioi*) ve meyhanecilerin (*kapeloi*) alım satımda uymaları gereken kuralları, kâr oranlarını ve ürünlerinin kalite kontrolünü imparatordan sonra şehirde en yetkili kişi olan *eparhos* ve ona karşı sorumlu olan bazı diğer yetkililer üstlenmişlerdi. Kısaca *eparhos*, hem lonca'ların birbirleriyle hem de şehir halkıyla olan ticari ilişkilerini denetliyordu. Bunu yapmadaki temel amaç da fiyat spekülasyonuna yol vermeden kaliteli ürünleri halka uygun fiyata sağlamaktı.[4]

Mısır'ın fethinden sonra, Marmara denizi (Propontis) kıyıları, Karadeniz'in batı sahilleri, Makedonya, Ege kıyışeridi ve adaları, Anadolu'nun Akdeniz sahil şeridi, Kıbrıs ve Suriye başkentte tüketilen malları sağlayan başlıca bölgelerdi. Kuşkusuz ürünlerin içinde en önemlisi tahıldı. Tahıl tedarikinde Trakya sahilleri, 13. yüzyıl sonrasında Karadeniz sahilleri öne çıkarsa dek, birincil önemini korudu. Şehirde tüketilen başlıca içecek olan şarap daha çok civar bölgelerden, özellikle Ege adalarından sağlanmaktaydı. Kentin et ve hayvansal gıda ihtiyacı ise öncelikle Bitinya bölgesinden, Sangarios (Sakarya) nehrinin ötesinden ve Balkanlar'dan karşılanıyordu. Öte yandan, özellikle orta ve alt sınıfların başlıca besin kaynağı olan balık şehirde bol bulunuyordu. Sebze ve meyve çabuk bozulan ürünler olduklarından, bunların şehrin hemen yakınında yetiştirildikleri ve mümkün olduğunca çabuk tüketime sunuldukları biliyoruz. Bu temel ürünlerin dışında, değişik kalitede muhtelif ürünlerin başkentin farklı sosyo-ekonomik sınıflarının ihtiyaçlarına cevap verdiğini ilave etmek gerekir.[5] Nüfusun en yüksek seviyelere ulaştığı varsayılan 6. ve 12. yüzyıllarda kentte yaklaşık 400.000 insanın yaşadığı göz önüne alınırsa, ihtiyaç duyulan malların miktarı ve çeşitliliği hakkında fazla söze gerek kalmayacaktır.[6]

Liman da iaşe zincirinin halkalarından biridir. Neorion (Sirkeci), Prosforion (Sarayburnu), Iulianus/Sofia (Kadırga), Theodosius (Yenikapı) farklı dönemlerde inşa edilen ve başkentin iaşesinde önemi olan limanlardır. Erken dönemde, özellikle bunlardan ilk ikisi kentin iaşesinde önem taşımaktaydı. 5. yüzyılda derlenen ve

Yusuf ve kardeşleri.
Başpiskoposluk Müzesi, Ravenna

kentin idari bölgeleri ile buralardaki yapılar hakkında kısa bir liste veren *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'da Neorion ve Prosforion'a yakın, zeytinyağının ve tahılın depolandığı devlete ait ambarlardan bahsedilir. Erken dönem hakkındaki veriler fazla olmamakla birlikte, özellikle 7. yüzyıl sonrasında, imparatorluk çapında ve dolayısıyla başkentte de nüfusun azalması sonucu limanların kapasitelerinin düştüğü ve belki de bir kısmının işlevini yitirdiği söylenebilir.[7] Limanlar hakkında tekrar bilgilendiğimiz Komnenoslar döneminde, yani 12. yüzyılda ise şehrin ticari aksının Haliç içlerine doğru yön değiştirmiş olduğunu görürüz.[8] Bu bağlamda, günümüz Haliç manzarasında Komenoslar'ın da payı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Paleologoslar döneminde (1261-1453) ise ticaret ve iaşe merkezinin Haliç'e tamamen yerleştiği görülür. Bir kısmı sur içinde bir kısmı da sur dışında olmak üzere, balıkçıların, sebze-meyve-

Bizans döneminde Konstantinopolis'in iaşesi

Köylülerin çalışması.
San Marco Kütüphanesi,Venedik

peynir, havyar, domuz eti, vs. satıcılarının faaliyet gösterdiği pazar yerinin Hagios Theodosios Kapısı (Aya Kapısı) ile Basilike (Cihali) Kapısı arasındaki sahil şeridinde arasında olduğu bilinmektedir.[9] Yine Palaeologoslar dönemi kaynaklarında adı geçen Pege Kapısı (Silivrikapı) ise Trakya buğdayının şehre girdiği yer olarak, muhtemelen çok daha eskiden beri, kullanılmaktaydı.[10]

1082'de Venedikliler *kommerkion* dahil her tür ticari vergiden (alım ve satım) muaf tutuldular. Buna ilaveten, kendilerine Perama'da (Zindankapı-Balıkpazarı kapısı arası) yerleşim alanları ve üç iskele verildi. Ayrıca, Karadeniz liman kentleri hariç tutulmak kaydıyla, 32 Bizans kentinde ticaret yapma serbestisi kazandılar. Venediklilerden sonra Pisalı (1111) ve Cenevizli (1155) tüccarlara da ticari imtiyazlar tanındı ve Haliç'in güney kıyısında iskeleler verildi: Pisalılar Hikanatissa (Balıçekapı)'da, 13.

Latin istilası boyunca (1204-1261) Konstantinopolis'in kontrolü ve şehrin iaşesi neredeyse tamamen Venedik idaresindeydi. Kent Venedikliler için o derece önemliydi ki, Duka Pietro Ziani'nin 1224'te Venedik yerine Konstantinopolis'i başkent yapmayı önerdiği bile söylenir.

Ticaretin Haliç'te yoğunlaşmasında Komnenoslar döneminde yabancılara tanınan ticari ayrıcalıkların rolü büyüktür. 10. yüzyılda sırasıyla Ruslarla (945), Amalfililerle, ve Venediklilerle (992) yapılan anlaşmalara kıyasla, I. Aleksios Komnenos'un 1082 yılında Venediklilerle yaptığı anlaşma çok daha geniş kapsamlıdır. 992'de Venedikli tüccarlara Çanakkale'den geçişte yaklaşık %50 oranında gümrük (*kommerkion*) indirimi sunulmasına karşın,

Kırsal görünüm, Yunanca elyazması, 533.
Paris Milli Kütüphanesi

yüzyılın ikinci yarısında Pera/Galata'daki mahallelerine taşınacak olan Cenevizliler ise bu zamanda Neorion'da konumlandılar. Ancak diğer İtalyan kentlerine tanınan ayrıcalıkların Venediklilere tanınlarla boy ölçüşemediğini ve onlara %4 oranında *kommerkion* uygulandığını belirtmek gerekir. Buna mukabil Bizanslı tüccarlar %10'luk tam vergiyi ödemek zorundaydılar. Sonuçta, Konstantinopolis ticaretinde, ve dolayısıyla kentin iaşesinde, İtalyan tüccarların oynadığı rol önemli ölçüde arttı. 1171, 1175 ve 1182'de İşkenteki İtalyan tüccarlara yöneltilen saldırılardan anlaşılacağı üzere, bu durumdan yerli halk, özellikle de yerli tüccarlar rahatsızlık duymuştur. Ancak, zaman zaman yüzeye çıkan bu tip düşmanlıklar imtiyazların genişletilmesine engel olmamıştır.

Konstantinopolis'in Venedik dukası liderliğindeki Latin kuvvetleri tarafından ele geçirildiği 1204'teki IV. Haçlı seferinden sonra İtalyanların imparatorluk dahilindeki ticari etkinlikleri büyük ölçüde arttı. Daha evvel yabancı tüccarlara kapalı tutulan Karadeniz havzası da, öncelikle seferin kahramanı olan Venediklilerin etkinliklerine açılmış oldu. "Latin

istilası" süresince (1204-1261) Konstantinopolis'in kontrolü ve şehrin işgesi neredeyse tamamen Venedik idaresindeydi. Kent Venedikliler için o derece önemliydi ki, duka Pietro Ziani'nin 1224'te Venedik yerine Konstantinopolis'i başkent yapmayı önerdiği bile söylenir. Konstantinopolis'in Bizanslılarca yeniden ele geçirildiği 1261 tarihinden sonra ise Cenevizliler şehri geri alan imparator Mihail Paleologos'a sundukları destek karşılığında elde ettikleri imtiyazlarla Venediklilerin bir numaralı rakibi haline geldiler. İki kent arasındaki rekabetin izi ticaret hakkı elde etikleri kentlerden sürüldüğünde, Ege, Marmara ve Karadeniz havzalarındaki liman kentlerinin neredeyse tamamının ikisi arasında paylaşılmış olduğu ortaya çıkar. Başkentin işgesinde, alışılmış bölgelere ilaveten, ilk defa 1204 sonrasında yabancı tüccarlara açılan Karadeniz liman kentlerinin adlarına sıklıkla rastlanılır. Karadeniz havzasının da katılımıyla beraber 1204'ten 1453'e dek Konstantinopolis'in işgesinin büyük ölçüde İtalyan tüccarların elinde olduğu ve arz-talep dengesine göre değişen spekülasyonlara açık bir şekilde yürütüldüğü görülür.[11] Bu dönemde, Konstantinopolis ticari önemini korumakla beraber, zayıf düşmüş bir imparatorluğun başkenti olarak bölgedeki diğer şehirlerle "ekmek kavgası" yapmak durumunda kalmış, işge konusunda eski imtiyazlı konumunu yitirmiştir

Ticaret ve başkentin işgesi açılarından bakıldığında, Osmanlı hakimiyeti ile 1204'ten önce varolan duruma geri dönüldüğü izlenimi doğar.[12] Bölgenin tamamına hakim, imparatorluğu tek bir merkezden yöneten güçlü Osmanlı devlet teşkilatı, yeniden ticareti sıkı kontrolü altına almak ve fiyat spekülasyonlarına meydan vermeyecek bir şekilde başkentin işgesini sağlamak için tüm yaptırım gücünü seferber etmiştir. Karadeniz'e giriş çıkışın tekrar sıkı denetim altına alınması, yabancı tüccarların faaliyetlerinin kısıtlanması, Osmanlılar döneminde, özellikle de Konstantinopolis'in 1453'te fethedilmesinden sonra gerçekleşir. Bu durumdan en çok istifade edenlerse artık Osmanlıya tabi olan "yerli" Rum tüccarlar olmuştur. Geçmişte İtalyanlarla olan tecrübeleri neticesinde hem ticareti bilen hem bölgeyi iyi tanıyan Rumlar, "Akdeniz'in doğusunda batılılarla ilişki halinde ve rakiplerinin olmadığı Karadeniz'de deniz ticaretinin efendileri haline gelmişlerdir".[13] Özetle, "yeni" aktörleri ve güç dengeleriyle tekrardan korumacı/kontrolcü bir imparatorluğun ayrıcalıklı başkenti olan mide-kent Konstantinopolis/İstanbul, zamanın en önemli ticari merkezlerinden biri olmaya ise devam etmiştir. ◄

1 Milliyetçi açıdan bir kenara bırakılırsa her üç terimin de özünde aynı anlama geldiği görülebilir. Konstantinopolis'in Antik Çağ'daki adı *Byzantion*'dan devşirilen "Bizans" kelimesi Fransızca'dan Türkçe'ye, Fransızca okunuşuyla; "Yunan" ise Farsça'dan Arapça ve Türkçe'ye girmiştir. Grekçe *Romaioi* («Romalı») kelimesinden gelen "Rum" terimi ise asbına en yakın olanıdır.

2 N. Necipoğlu, "İşge (Bizans Dönemi)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 116.

3 G. Dagron, *Naissance d'une capitale*, Paris, 1974; J. Durliat, *De la ville antique à la ville byzantine. Le problème des subsistances*, Paris-Roma, 1990; a. y., "L'approvisionnement de Constantinople", *Constantinople and its Hinterland* (der. C. Mango ve G. Dagron), Aldershot, 1995, s. 19-35; B. Sirks, *Food for Rome*, Amsterdam, 1991. I. Constantinus'tan sonra tahıl-ekmek dışında başka yiyecek-içecek maddelerinin de söz konusu imtiyaz dahiline alınmış olabileceğini belirtmek gerekir.

4 J. Koder, *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, Viyana, 1991. Bkz. M. Kaplan, "Les artisans dans la société de Constantinople aux VIIe-XIe siècles", *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life* (der. N. Necipoğlu), Leiden-Boston-Köln, 2001, s. 245-260; a.y., "Imparatorluğun Midesi", *Konstantinopolis 1054-1261* (der. A. Ducellier-M. Balard), İstanbul, 2001, s. 87-104; G. C. Maniatis, "The Organizational Setup and Functioning of the Fishmarket in Tenth-Century Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers (DOP)*, 54 (2000), s. 13-42; G. Dagron, "Poissons, pêcheurs et poissonniers de Constantinople", *Constantinople and its Hinterland*, s. 57-73; J. Koder, "Fresh Vegetables for the Capital", *a.g.e.*, s. 49-56; P. Magdalino, "The Grain Supply of Constantinople, Ninth-Twelfth Centuries", *a.g.e.*, s. 39-47.

5 Önceki dipnota ilaveten bkz. J. Teall, "The Grain Supply of the Byzantine Empire 330-1025", DOP, 13 (1959), s. 87-139; M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, New York, 1990, s. 561vd.

6 D. Jacoby, "La population de Constantinople à l'époque byzantine", *Byzantion*, 31 (1961), s. 81-109.

7 C. Mango, *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles)*, Paris, 1990, s. 58-52; a. y., "The Development of Constantinople as an Urban Centre", a.y., *Studies on Constantinople*, Londra, 1993, s. 117-136.

8 P. Magdalino, *Constantinople médiévale: Études sur l'évolution des structures urbaines*, Paris, 1996, s. 68.

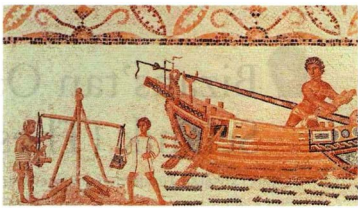
9 N. Oikonomides ve P. Canivet, "La comédie de Katablattas", *Dipnychia*, 3 (1982-83), s. 54-56.

10 J. Chrysostomides, "Venetian Commercial Privileges under the Palaeologi", *Studi Veneziani*, XII (1970), s. 323-324, n. 150.

11 A.g.e.; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, Ankara, 1975; F. Thiriet, *La romanie vénitienne au Moyen Age*, Paris, 1959; M. Balard, *La romanie génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, 2 cilt, Roma, 1978; a. y., *La Mer Noire et la romanie génoise*, Londra, 1989.

12 G. Bratianu, "La question de l'approvisionnement de Constantinople à l'époque byzantine et ottomane", *Byzantion*, 5 (1929), s. 83-107; a. y., "Nouvelles contributions à l'étude de l'approvisionnement de Constantinople sous les Paléologues et les empereurs ottomans", *Byzantion*, 6 (1931), s. 641-656.

13 R. Mantran, *On Yedinci Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. M.A. Kılıçbay ve E. Özcan, Ankara, 1990, c. I, s. 56; H. İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Archeion Pontou*, 35 (1978), s. 74-110; a.y., "İşge (Osmanlı Dönemi)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 116vd. Geç dönemi Bizans tüccarları için bkz. N. Oikonomides, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople*, Paris, 1979; A. Laiou, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System, 13th-15th Centuries", *DOP*, 34-35 (1980-81), s. 177-222; a.y., "The Greek Merchant of the Palaiologan Period: A Collective Portrait", *Proceedings of the Academy of Athens*, 1982, s. 96-132; N. Necipoğlu, "Constantinopolitan Merchants and the Question of their Attitudes towards Italians and Ottomans in the Late Palaiologan Period", *Polypleuros nous: Miscellanea für Peter Schreiner* (der. C. Scholz ve G. Makris), Münih-Leipzig, 2000, s. 251-263.

Denizden buğday nakli.

Bizans'tan Osmanlı fethine Selanik (Thessaloniki)

Selanik'i kuşatan Türklerden çok, içerdeki halkın kente zarar verdiğine işaret eden Kidonis bir mektubunda, bazı Selaniklilerin şehri Türklerden kurtarmaya çalışmanın açıkça Tanrı'ya savaş açmak anlamına geleceğini söylediklerini kaydetmektedir.

Melek Delilbaşı ›

Selanik (Thessaloniki*) kentinin, Roma ile İstanbul (Konstantinopolis) arasındaki bağlantıları sağlayan tarihsel *Via Egnatia* yol şebekesinin üzerinde bulunması ve bu yolları işlek deniz ulaşımına bağlayan korumalı bir limana sahip olması, eski çağlardan itiharen önemli bir ticaret merkezi haline gelmesini sağlamıştır

Selanik İÖ 316'da Makedonya Kralı Kassander tarafından kurulmuştur. Kent, Büyük İskender'in kız kardeşi olan kralın karısı Thessaloniki'nin adını taşımaktadır. Selanik İÖ 146'da Roma eyaleti haline gelmiş, Bizans döneminde ise başkent Konstantinopolis'ten sonra imparatorluğun ikinci önemli kenti olmuştur.

Bizans döneminde Selanik, 6.-7. yüzyıllarda Slav, 10. yüzyılda Bulgar istilasına uğramış, 904'te Araplar, 1185'te Normanlar tarafından kuşatılmıştır. 1204'te IV. Haçlı Seferi'nin sonucunda Bizans İmparatorluğu parçalanınca Selanik'te bir Latin krallığı kurulmuştur. 1224-46 yıllarında Epir, İznik gibi Grek devletlerine bağlandıktan sonra Bizans İmparatorluğu'na tekrar katılan Selanik, 14. yüzyılda imparatorlukta cereyan eden iç savaşlar ve dini çatışmalarda önemli bir rol oynamış, sosyal çalkantıların merkezi haline gelmiştir. Kentte aynı zamanda antik Helen kültürünü örnek alan yazarların yetiştiği çok canlı entelektüel bir ortam da bulunmaktadır. Bu aydınlar eserlerinde kentin toplumsal sorunlarını da yansıtmışlardır.[1]

14. yüzyılın başlarında Katalan ve Sırp istilaları dışında imparatorlukta yaşlı II. Andronikos ile genç III. Andronikos arasındaki iç savaş ordu masraflarının artmasında ve sosyal yapının değişmesinde etkili olmuştur. Kentte İtalyan devletleriyle yapılan ticaret sonucunda zenginleşen kuvvetli bir burjuva sınıfı da doğmuştur. Aristokrasi ve zenginler tarafından ağır vergiler ve angaryalarla istismar edilen halk ise, gün geçtikçe daha fakirleşmiş ve baskıya maruz kalmıştır. Fakir halka faizle borç verenlere karşı seslerini ilk yükseltenler Başpiskopos Nikolaos Kavasilas ve Nikiforos Humnos olmuştur. Halkın bölünmesinde rol oynayan önemli faktörler arasında sosyal çekişmelere ve iç savaşlara ilaveten dinsel çatışmalar da bulunmaktadır. Başpiskopos Palamas'ın başını çektiği, Bizans manastırlarında akıs bulan Hesychast hareketi Doğu mistisizmini, Barlaam'ın öncülük ettiği hareket ise, eskiçağ felsefesi ile Batı ruhunu savunmaktaydı.[2]

Bu mücadele çok geçmeden imparatorlukta bir sınıf çatışmasına dönüştü. Trakya, Makedonya ve Tesalya'da hemen hemen yok olma tehlikesi ile karşılaşan köylü zümresi Edirne ve Selanik gibi büyük kentlere göç etmeye başladı. Devrin yazarlarından Palamas, Makremvolitis gibi din adamlarının eserlerine yansıyan Selanik'teki halk mücadelesi, belirli bir siyasi ideolojisi bulunan bir halk partisi kimliğindeki Zilot partisini aristokratlar aleyhine galeyana getirmiştir. Zilotlar, 1342'de Johannis Kantakuzinos taraftarlarını ve şehir valisi Theodoros Sinadinos'u kentten kovarak iktidarı ele geçirmişlerdir

Kantakuzinos taraftarlarına *promoia* dağıtmakla görevli mali işlerden sorumlu devlet adamı Makremvolitis'in Bizans halkının sosyal farklılıkları ve içinde bulunduğu sefaleti anlatan "Zenginler ve Fakirler Arasında Diyalog" adlı eseri, devrin sosyal tarihinin en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır.[3]

Zenginlere karşı fakirleri savunduğu eserinde Makremvolitis'in Türklere karşı tavrı menfi değildir. Türklerin başarılarını, onların manen üstünlükleri ile açıklarken, Bizanslıların başlarına gelenlerin de, diğer Bizans yazarla-

rında gördüğümüz gibi, işledikleri günahlardan kaynaklandığını yazmaktadır.

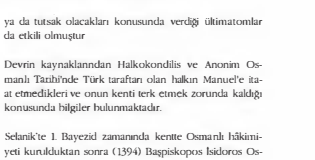
Makremvolitis, Bizanslılardan kötü yaratılışlı, fakirleri aşağılayan ve sayısız günah işleyen kimseler olarak bahsetmektedir. Ona göre, Bizansların sosyal adaletsizlik konusunda yaptıkları karşısında Türklerin işledikleri suçlar daha az yerilmeliydi. Cahil barbarlar olarak Türklerin ikonları tahrip ettikleri, tabloları parçaladıkları, Bizanslıların ise fakirleri istismar ederek Tanrı'nın yaşayan ikonlarına zarar verdiklerini yazarak sosyal dengesizlikten söz etmektedir.[4]

Meşru imparator V. Johannis Paleologos'u tanıyan Zilot partisinin ileri gelen reisleri Paleologos hanedanının mensuplarıydılar. Selanik 1342-49 tarihleri arasında aristokratların ve büyük kilise mülklerine el koyan bu partinin hâkimiyetinde kaldı. Kantakuzinos'un 1347'de kesin olarak iktidarı ele geçirmesi, bir süre sonra Zilotların ve Selaniklteki hâkimiyetlerinin sona ermesini sağladı. Zilot partisinin yönetiminden sonra toplumda aristokrat ve zenginlerin fakir halk aleyhine istismarları daha da hız kazandı. Bu arada V. Johannis Paleologos ile Johannis Kantakuzinos arasında yeniden patlak veren iç savaş V. Johannis'in galibiyeti ile sona erdiğinde imparatorluk tamamen dağılma belirtileri gösteriyordu. İç savaş sırasında her iki taraf da Sırp, Bulgar ve Türklerden destek istemişlerdi. 1354'ten sonra Balkanlar'da ilerlemeye başlayan Türkler, 1371'de Çirmen galibiyetinden sonra Sırp ve Bulgarlar gibi Bizans devletini de vassal devlet olarak vergiye bağladılar. İmparator V. Johannis'in oğlu Selanik valisi II. Manuel, Makedonya ve Tesalya'da bazı bölgeleri geri aldıktan sonra 1383-87 yılları arasında Türklere karşı direnişe geçti.[5]

II. Manuel Türklere karşı mücadelesinde Selanik halkından destek görmemiştir. Bu konuda önemli tarihi kaynak niteliğinde olan mektuplarında ve kentin başpiskoposu olan Isidoros'un söylevlerinde bilgiler vardır.[6] Manuel, Kavasilas'a yazdığı mektuplarda halkın kendisinin onlara baskı yaptığı konusunda hemfikir olarak, düşmanla (Türklerle) birlikte hareket ederek kendisine karşı entrikalar çevirdiği hakkında bilgiler vermektedir. Selanik Başpiskoposu Isidoros ise, söylevlerinde (Aya Dimitrios Yortusu'nda yaptığı dinsel konuşmada) halkın yıllar süren toplumsal karşgaşadan ve dış saldırılardan bıkarak Türk hâkimiyetine geçme isteklerine, aralarındaki anlaşmazlıklara ve çekişmelere ilişkin çeşitli bilgiler sunmaktadır.

Manuel'in hocası ve baş mabeyncisi olan Kidonis'in 1383-87 yılları arasında yazmış olduğu 450 mektup da devrin önemli kaynakları arasındadır.[7] Kidonis 1372'de ilk Türk saldırları zamanında dışarıdaki düşmandan çok, şehirdeki halkın kente zarar verdiğine işaret etmiştir. 1384 yılının sonlarına doğru yazmış olduğu bir mektubunda da liderlerinin erdeminin ona tabi olanların hainliği ile yenilgiye uğradığını belirtmiştir. Kidonis bir başka mektubunda, bazı Selanikililerin şehri Türklerden kurtarmaya çalışmanın açıkça Tanrı'ya savaş açmak anlamına geleceğini söylediklerini kaydetmektedir. Manuel'in 1371'de Osmanlılara karşı kenti savunmak için kilise mülklerinin yarısını müsadere ettiği bilinmektedir. Aynı şekilde 1383'te ve 1390'da Rodos şövalyelerinden aldığı borcu ödemek için kilisenin servetine başvurmuştur.

Böylece 14. yüzyılın başından beri bir yandan iç savaşlar diğer yandan dış saldırılar ve sosyal çalkantılar ile karşı karşıya bulunan Selanik halkının durumu, söz ettiğimiz Bizanslı yazarlar tarafından açık bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu nedenle 1383'te Serez'in alınmasından sonra Selanik'i kuşatan Hayrettin Paşa'ya kent halkı 1387'de kentin kapılarını açmıştır. Bunda hiç kuşkusuz Hayrettin Paşa'nın kenti kuşattığı zaman teslim olmaları

904 yılında Selanik'in Araplar tarafından kuşatılması.
Skylitzes'el yazması, Biblioteca Nacionalde Madrid,12. yy.

ya da tutsak olacakları konusunda verdiği ültimatomlar da etkili olmuştur

Devrin kaynaklarından Halkokondilis ve Anonim Osmanlı Tarihi'nde Türk tarafları olan halkın Manuel'e itaat etmedikleri ve onun kenti terk etmek zorunda kaldığı konusunda bilgiler bulunmaktadır.

Selanik'te 1. Bayezid zamanında kentte Osmanlı hâkimiyeti kurulduktan sonra (1394) Başpiskopos Isidoros Osmanlı sarayına giderek Selanik halkı ve kilise için çeşitli imtiyazlar elde etmiştir. Bu imtiyazlar Isidoros'tan sonra başpiskopos olan Gabriel tarafından genişletilmiştir (1396)

Ankara Savaşı'ndan sonra Süleyman Çelebi tarafından Selanik Bizans'a geri verilmiştir. Şehzadeler arasında taht mücadeleleri sırasında 1411'de Musa Çelebi, 1416'da ise 1 Mehmed kenti tekrar kuşatmışlardı. 1421'de II. Murad tahta çıktıktan sonra bir yandan İstanbul kuşatılmış, di-

Bizans'tan Osmanlı fethine Selanik (Thessaloniki)

ğer yandan Türk akıncıları Mora'ya girmişlerdi. Sürekli Türk akınları ve kentte baş gösteren kıtlık nedeniyle Selanik halkının içinde bulunduğu durum her gün biraz daha ağırlaşmaktaydı. 1416-29 tarihleri arasında Selanik Başpiskoposu Simeon, Aya Dimitrios Üzerine Konuşmalar adlı eserinde Selanik'te görgü tanığı olduğu olaylar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Simeon'a göre, büyük sıkıntılar içinde bulunan Selanik halkının büyük bir kısmı, Bizans İmparatoru II. Manuel'in oğlu Despot Andronikos ve Başpiskopos Simeon da dahil kentin ileri gelenlerinin halkın çıkarlarını gözetmediklerinden şikâyet ediyor ve kenti Türklere teslim etmek istiyordu. Başpiskopos Simeon ile kentin ileri gelenlerinin tercihi ise, Selanik'in Venedik yönetimi altına girmesiydi. Böylece 1423'te Selanik'te Türk ve Venedik yanlısı olmak üzere iki grubun oluştuğu anlaşılıyor.[8]

Simeon, çaresizlik içinde bulunan ve Türklere sığınmayı tercih eden Selanik halkı için şöyle demektedir:

> Toplantılarda herkes suskun kalmakta, dışarda olan halk ise isyan ederek hiddetlenmekte idi. Durum böyle iken bizimkilerden bazı kişilerin "dinsizlere" sığınması kentin daha zor duruma düşmesine sebep oldu ve başımızdaki felaketleri de arttırdı. Çünkü kralın isteğine karşın uygunsuz bir harekette bulunularak Emir'e elçiler gönderilmişti. Ben bu hareket karşısında zor durumda kalarak kralın rızası olmadan hiçbir harekette bulunmamalarını nasihat etmekteydim. Fakat hiç kimse beni dinlemiyordu. Elçiler Selanik'in tehlikeye düşmesine sebep oldu; böylece de barbarlar ile yapılması kararlaştırılan antlaşmalar gerçekleşmedi. Söylediğim gibi bizlerden bazılarının barbarlara sığınması daha da büyük bir felaket oldu.[9]

Beyaz Kule, Selanik.
Topographie, V. Dimitriodis

Selanik 1423'te sürekli Türk akınları ve kentte başgösteren kıtlık nedeniyle İmparator Manuel'in oğlu Despot Andronikos tarafından birtakım koşullarla Venedik'e teslim edildi. Andronikos'un Venedik ile yapmış olduğu antlaşmaya göre, kent halkı kendi gelenek ve göreneklerine göre yönetilecek, başpiskopos ve rahipler görevlerine devam edecekler ve halk istediği zaman kenti terk etme hakkına sahip olacaktı. Bundan sonra Venedik, Selanik'in hukuki durumunu Sultan II. Murad'a tanıtmak için elçiler göndererek antlaşma yapmak istemişse de, sultan kentin daha dedeleri I. Murad ve I. Bayezid zamanında Türk yönetimi altında bulunduğunu ileri sürerek elçilerin isteklerini geri çevirmiştir. İslam hukukuna göre kenti bahadan kılına mülkü sayan Sultan Murad, Selanik'i Venedik'e bırakmamak için savaş açmıştır. Osmanlı-Venedik savaşı 1423-25 ve 1425-30 yılları arasında iki safhada devam etmiştir.[10] Osmanlı-Venedik savaşı sırasında Selanik halkının Venedikli yöneticilerden memnun olmadıklarını ve Venediklilerin kenti teslim alırken kabul ettikleri antlaşmayı çiğnediklerini Venedik Senatosu kararlarından öğreniyoruz. Selanik halkının Venedik'e gönderdiği elçilik raporlarından halkın gıda ve malzeme sıkıntısı çektiği, ayrıca dinî duygularının da rencide edildiği anlaşılmaktadır. Olayların tanığı olan J. Anagnostis *Diigesis* adını taşıyan kroniğinde "Selanik, Venedik tahakkümünden çok çekti. Her gün bize şikâyetler geliyor ve nasıl ayaklanılacağı konusunda planlar yapılıyordu" demek suretiyle Rum halkın Venedik yönetimine karşı isyan hazırlığı içinde bulunduğunu anlatmaktadır.[11]

Fetihten önce Sultan II. Murad'ın Selaniklileri aman dilemeye davet ederek izlediği barışçı politika hakkında kronikte şu bilgiler verilmiştir:

> Murad sonradan vuku bulmuş olanlar olmasın ve kenti kötü bir şekilde zapt etmesin diye, biz Selaniklilere ilk önce dostluk göstererek iyi sözler söylenmesi gerektiğini düşündü. Murad, sözleriyle kentin baş eğeceğini ve savaş açmadan teslim olacaklarını umuyordu. Ayrıca, nasıl kurtulacağımız hakkında öğütlerde bulunmak ve Latinlere (Venediklilere) karşı başkaldırmaya teşvik etmek için bize başka kentlerden Hıristiyanlar yolladı. Fakat elçiler kaleden atılan oklar nedeniyle kente yaklaşamayarak geri döndüler.

Kronik yazarı, elçilerin geri dönmesinden sonra, Sultan Murad'ın kente yaklaşır yaklaşmaz hemen saldıracağını sandıklarını, halbuki sultanın böyle davranmadığını söyler ve olayı şu şekilde nakleder:

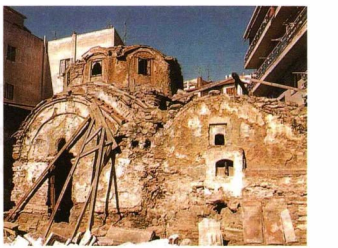
> Sultan bir süre dinlendikten sonra yeniden bize elçiler göndererek özgürlük ve bazı imtiyazlar vaat etti. Ona itaat etmediğimiz takdirde daha kötü şeyler yapacağı tehdidinde bulundu. Murad, daha önce sözünü ettiğimiz şeyleri yaptıktan sonra, aynı yemin ve şartları içeren mektupları kaleden içeriye oklarla attırdı. Fakat hiçbir şey elde edemedi. Çünkü içerdeki Selanikliler, Venediklilerden ve onların savunma sırasında yanlarına muhafız olarak yerleştirmiş oldukları eşkıyalardan korktuklan için istediklerini yapamıyorlar, yani teslim olamıyorlardı. İşte Sultan Murad, içerdekilerin itaatsizliğinden ve direnmesinden değil, bu nedenle savaşa başlamaya mecbur oldu.

Kronik yazarı Anagnostis'in verdiği bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Sultan II. Murad, oldukça kuvvetli Türk taraftarının bulunduğu Selanik'i fethetmeden önce kenti barış yoluyla ele geçirebilmek için çok çaba sarf etmiştir.

Ancak teslim olunmaması üzerine, dört gün süren kuşatmadan sonra 29 Mart 1430'da Selanik ele geçirilmiş, İslam hukukuna göre halk tutsak, toprak ve emlak ise devlet malı sayılmıştır. Bir süre sonra da Vardar Yenice'sinden gelen yaklaşık 1.000 kadar Türk Selanik'te yerleştirilerek Osmanlı fetih yöntemlerinin gereği olarak bilinçli bir iskân politikası da izlenmiştir. Anagnostis, Yenice'den getirilen Türklerle beraber kent nüfusunun yaklaşık 2.000'e vardığını yazmaktadır.[12]

Yine Anagnostis'in *Düğüsis*'inden öğrendiğimize göre, fetihten sonra Sultan II. Murad Ahiropietos Kilisesi'ni "zaferi ve fethi sembolize etmek için", Prodromos Manastırı'nı ise "yıllar önce Selanik'in Türkler tarafından fethedilmiş olduğunu belirtmek amacıyla" cami haline çevirmiştir. Kronikte Hıristiyanların elinde bırakılmış olan dört kiliseden de söz edilmektedir. Bunlar Aya Dimitrios, Aya Sofya, Aya Giorgios, Aya Paraskevi kiliseleridir. Bu kiliselerin dışında Anagnostis'in belirtmediği Aya Katharinos, Aya Panteleimon, Vlatadon, Nikolaos, Ortanos, Aya Theodora, Aya Minas, Nea Moni, Aya Fotine, Sotir, Isaak kilise ve manastırlarının fetihten sonra Hıristiyanların elinde bırakıldığı bilinmektedir.[13]

Fetihten sonra kilise teşkilatlanmış ve Grigorios başpiskoposu seçilmiştir. Kentin kuzeydoğusunda bulunan Vlatadon Manastırı rahipleri II. Murad'ın kenti ele geçirmesinden sonra durumlarını muhafaza etmişler ve vergiden muaf tutularak imtiyazlar almışlardır. 16. yüzyılda İstanbul Patrikliği'nin *Meges Logatheitis*'i olan Hieraks'in manzum kroniğinde, kuşatma sırasında bu manastırda bulunan din adamlarının Sultan Murad'a yardımcı olmak istedikleri ve kente su sağlayan Hortaitis'in su borularını kesmesi için ona yol gösterdikleri şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.[14] Kronikte, fetihten sonra Sultan Murad'ın rahipleri korumak için bir çavuşu muhafız olarak koyduğu ve eski rahiplerin anısına manastır kesişlerinin vergiden muaf oldukları ifade edilmektedir. Hieraks tarafından aktarılan bu bilgi, başka bir kaynakta geçmediği için doğruluğu hakkında bir açıklık getirilememiştir. Çavuş Manastırı olarak da adlandırılan manastır kesişlerinin kuşatma sırasında Türk taraftarı olan gurubun başında oldukları ve II. Murad'dan itibaren imtiyazlar elde ederek bazı vergilerden muaf tutuldukları gösteren belgeler bulunmaktadır. II. Mehmed tarafından Edirne'den gönderilen Ocak 1446 tarihli bir fermanla, söz konusu manastır kesişleri için 20 mudluk arazi verilmiş tüm vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu imtiyazlar 1486'da II. Bayezid tarafından da yenilenmiştir. 1513 yılında Sultan Selim tarafından gönderilen fermanda, Sultan II. Murad ve II. Bayezid tarafından verilen imtiyazların kendisi tarafından da yenilendiğini bildirmiştir. Vlatadon Manastırı'nın bu imtiyazlı durumu, Osmanlıların Makedonya'da ilk fetihlerinden itibaren manastır ve kiliselere uyguladıkları genel politikayı yansıtmaktadır.

13. yüzyıl Bizans hamamı dış cephesi, Selanik.

Elizabeth Zachariadou tarafından yayımlanmış olan 1 Murad (1372/73), Musa Çelebi (1412) ve I. Mehmed'in (1419) Serez'deki Prodromos Manastırı'na vermiş oldukları beratlar, manastırın mülklerine dokunulmadığını, vergilerden muaf tutulduğunu göstermekte ve Osmanlıların Makedonya'daki uygulamaları hakkında açık bir fikir vermektedir.[15]

Melek Delilbaşı, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

* Yunanca kelimelerin transkripsiyonunda Modern Grekçe esas alınmıştır.

1 A. E. Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Selanik, 1972, s. 1-49.

2 P. Charanis, "Internal Strife in Byzantium during the Fourteenth Century", *Byzantion*, 15 (1941), s. 286-314; N. Necipoğlu, *Between the Ottomans and the Latins: Political Attitudes and Socio-Economic Conditions in the Late Byzantine Empire, ca. 1370-1460* (Basılmakta olan eser).

3 I. Sevcenko, "Alexios Makrembolites and his Dialogue Between The Rich and Poor", *Zbornik Radova Vizantinskog Instituta*, VI (1960), s. 203-228.

4 M. Delilbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortodoks Halkın Tutumu", *XII. Türk Tarih Kongresi (1999)*, c. 3, s. 31-38.

5 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1981, s. 431-509; D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, 1261-1453, Cambridge, 1993, s. 149-253.

6 Sp. Lampros, "Isidoros Metropolitou Thessalonikis, Okto Omiliai Anekdote", *Neos Ellinomnimon*, IX (1912), s. 549.

7 G. T. Dennis, *The Reign of Manuel II Palaiologus in Thessalonika 1382-1382*, Roma, 1960, s. 85-86.

8 L. Chalcocondylae, *Historiarum Demonstrationes*, ed. E. Darkó, Budapeşte, 1922, c. I, s. 42.

9 D. Balfour, *Politico-Historical Works of Symeon, Archbishop of Thessalonikē*, Viyana, 1978, s. 164 vd; E. Kırlıdökme, *Selanik Başpiskoposu Simeon'un Tarihi Nutku (1387-1429)*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998 (Basılmamış yüksek lisans tezi).

10 H. İnalcık, "II. Murad", *İslam Ansiklopedisi*.

11 M. Delilbaşı, *Anagnostis, Düğüsis, Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı*, Ankara, 1989; Sp. Vryonis, "The Ottoman Conquest of Thessaloniki", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (der. A. Bryer - H. Lowry), Birmingham, 1986, s. 281-323.

12 M. Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması", *Belleten*, LI/199 (1987), s. 75-106.

13 M. Kiel, "Notes on some Turkish Monuments in Thessaloniki", *Balkan Studies*, 2 (1970), s. 128-129.

14 Sathas, *Hieraks, Hymnikon peri tis Tourkon Yiseōseos*, I, Venedik, 1872, s. 256-257.

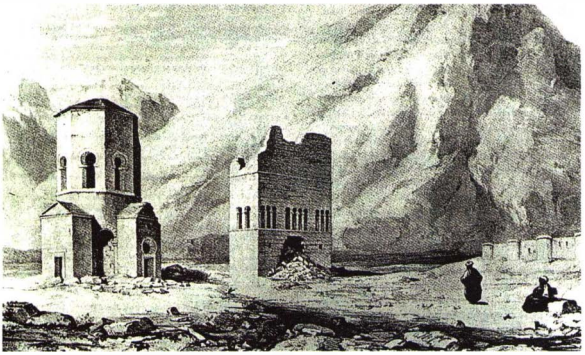
15 E. Zachariadou, "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)", *Südost Forschungen*, XXVIII (1969), s. 1-12.

Tay Projesi Bizans dönemi envanter çalışmalarını sürdürüyor

TAY Projesi, 2001 Mayıs'ında başlayarak, Türkiye'deki Bizans dönemi mimarlık varlığının envanter çalışmalarını sürdürmektedir. Amaçladığımız, Bizanslılar tarafından yapılmış ve modern zamanlarda kazı ya da araştırmalarla varlığı belgelenmiş veya hiç belgelenmemiş olsa da halen varlığını sürdüren tüm mimarlık ürünlerinin envanterinin hazırlanması ve bu verilerin alan çalışması ile güncellenmesidir.

Engin Akyürek ›

Panta rei, panta khorei kai uden menei. Her şey akar, her şey devinir ve hiçbir şey –olduğu gibi– kalmaz! Neredeyse sloganlaşmış bu söz, antikçağda Ionia doğa filozoflarından Herakleitos (olgunluk çağı yaklaşık MÖ 500) öğretisinin özüdür. Ona göre evren boyuna akan bir süreç, başı sonu olmayan bir devinimdir. Hiç durmayan bu değişme içinde "kalıcı" olan hiçbir şey yoktur.[1] Bu gerçek ne yazık ki geçmiş insan uygarlıklarının materyal kalıntıları için de geçerlidir. Onyıllar, yüzyıllar, binyıllar, sonsuza dek var olsun diye yapılan en görkemli anıtlar bile zamanın törpüsüyle küçülür, küçülür ve sonunda yok olurlar. Belki de bu olgu, farklı alanlarıyla tarih biliminin varoluş gerekçelerinin en önemlisidir. Var olan her

Resim 1. Binbirkilise, 8 no'lu yapı, Leon de Leborde'un taşbaskısı, 1826.

şey zamanla nesnel dünyadan ve insan belleğinden silinip gitmeseydi, tarih bilimi olur muydu?

Henry Maguire, ABD'deki Bizans Çalışmaları Merkezi Dumbarton Oaks'un 50. kuruluş yıldönümü nedeniyle yayımlanan *Byzantium, A World Civilization* başlıklı kitapta yer alan makalesinde, Karaman yakınlarında Binbirkilise bölgesindeki Bizans yapılarından 8 no'lu kilisenin 1826-1971 yılları arasından dört resmini kullanarak, zamanın bu yok edici etkisini dramatik bir biçimde görselleştirmektedir.[2] Bu resimlerden üç tanesi, yapının durumunu kabaca 70 yıl aralıklarla belgelemektedir. Birinci resim (Resim 1), 1826 yılında Leon de Leborde tarafından yapılan bir taşbaskıdır.[5] Bu taşbaskı resimde Binbirkilise'deki 8 no'lu yapı, konik kubbesi, sekizgen gövdeye kaynaştırılmış haç planı ile tamamen ayaktadır. İkinci resim (Resim 2), yapının 1900 yılında J. W. Crowfoot tarafından çekilmiş bir fotoğrafıdır.[4] Yetmiş dört yılda yapının yarısından çoğu yok olmuş, sadece kuzeybatı köşesi pencerelerin üst hizasına kadar ayakta kalmıştır. Bu fotoğraftan yedi yıl sonra çekilen bir başka fotoğrafta ise, zaman yapıdan bir "diş" daha almıştır: Pencerenin sağ tarafındaki duvar yok olmuştur.[5] 1970 yılına ait olan son fotoğrafa gelince, bu adeta yapıya bir ağıt gibidir: Geriye yalnızca bir taş öbeği kalmıştır. (Resim 3) [6]

Resim 2. Binbirkilise, 8 no'lu yapı J. W. Crowfoot'un fotoğrafı, 1900.

Bu yok olma süreci, geçtiğimiz yüzyılın başından bugüne, yoğun insan yerleşimine sahne olan yerlerde daha dramatik olmak üzere, ivme kazanarak sürmektedir. Yalnızca İstanbul'da bile, son yüzyılda birçok yapı yok olmuştur. Bu yapılardan bir kısmı belgelenerek yayımlanmış,[7] bir kısmı ise hiçbir şekilde belgelenemeden yitip gitmiştir.[8] Henüz literatüre dahi girmemiş olan birçok Bizans yapısının bulunduğu Anadolu'nun ıssız bozkırları ve dağlık bölgelerinde ise, bu kaybı izleyebilmek dahi zordur. Ne yazık ki çoğu kez insanlık tarihinden neyin sonsuza dek yitirildiğini fark etmek bile mümkün olmamaktadır; çünkü sahip olduklarımızı bile tam olarak bilmemekteyiz

Korumak Bilmekle, Bilmek Envanterle Başlar

"Arkeolojik mirasın korunması, onun kapsamı ve niteliğine ilişkin olabilecek en eksiksiz bilgi temeline dayandırılmalıdır."[9] Bugün Türkiye'de Bizans dönemine ait kaç tane yapı vardır, bilen var mı? 19. yüzyıldan bu yana çeşitli tarihlerde çalışılmış, belgelenmiş Bizans yapıları bugün hâlâ tanımlandıkları, fotoğraflandıkları gibi durmuyorlar mı? Bu soruların yanıtları, ancak söz konusu yapıların tam bir envanteri varsa ve bu envanter sürekli olarak güncelleştiriliyorsa verilebilir.

Envanter, her şeyden önce sahip olduklarımızın bilinmesi demektir. Ancak doğru ve tam bir envanter ile tablonun bütününü görebilir, uygun koruma stratejilerini geliştirebiliriz: bu zenginliği, bir kısmı Binbirkilise 8 no'lu yapı örneğindeki gibi reel olarak yok olsa dahi, gelecek kuşaklara taşıyabiliriz. Bu alanda yürütülen bilimsel çalışmalara ve araştırmacılara kullanabilecekleri bir veri havuzu sağlayabiliriz. Bu nedenle, Türkiye'nin 1999 yılında onaylayarak yürürlük kazandırdığı "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi"ndeki, 1. maddede arkeolojik mirasın tanımı yapıldıktan hemen sonra, "Mirasın Kimliğinin Saptanması ve Koruma Önlemleri" başlıklı 2. maddenin birinci fıkrasında "arkeolojik mirasın bir envanterinin yapılması ve anıtlarının veya korunan bölgelerin sınıflandırılması" gereği hükme bağlanmıştır.[10] Bu, bütün dünyadaki koruma programlarının ilk adımının envanter hazırlanması olduğunu göstermektedir

Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Projesi Bu Zorlu İşe Girişmiştir

Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Projesi, 1993 yılında, 19. yüzyılın başından bu yana gerçekleştirilen kazı ve araştırmalarla belgelenmiş olan, Türkiye'deki bütün arkeolojik bölgelerin kronolojik ve güncellenebilir bir envanterini çıkartmak amacıyla kurulmuştur. Proje geride bıraktığı on yılda başarılı olmuş, uluslararası planda kendi-

Tay Projesi Bizans dönemi envanter çalışmalarını sürdürüyor

ni kanıtlamış ve destek görmüştür.[11] TAY'ın bu performansında, hiç kuşku yok ki onun kendine özgü, çağın gereklerini karşılayan niteliklerinin payı vardır: TAY, bilimin yöntemlerini kılavuz edinmiş, gönüllü emeğe dayanan, bütünüyle bağımsız ve sivil, saydam, iç yapılanmasında demokratik ve katılımcı, dışa dönük olarak da paylaşımcı bir projedir.

TAY Projesi Türkiye'nin tarih öncesi dönemlerinin envanterini büyük ölçüde tamamlayarak Türkçe ve İngilizce olarak internet aracılığıyla küresel kullanıma sunmuştur. TAY'ın internet sitesi, henüz sadece tarih öncesi dönemlere yer vermesine karşın, çok ziyaret edilen bir site haline gelmiştir.[12] Bu envanter, güncellenebilen föylerden oluşan klasörler biçiminde Türkçe olarak da yayımlanmıştır. Böylece Türkiye'nin kültürel varlığının önemli bir kısmını oluşturan tarihöncesi yerleşmelerin, elektronik ortamda ve hasılı olarak envanteri neredeyse tamamlanmıştır.[13] Diğer uygarlık dönemleriyle ilgili çalışmalar da, ilgili alanlardaki gönüllü uzmanların oluşturduğu çalışma grupları tarafından yürütülmektedir. Bizans dönemi, bunlardan birisidir.

TAY Kapsamında Bizans Dönemi Envanter Çalışmaları

TAY Projesi, 2001 yılı Mayıs ayından başlayarak, Türkiye'deki Bizans dönemi mimarlık varlığının envanter çalışmalarını sürdürmektedir. Amaçladığımız, erken 4. yüzyıldan Bizans döneminin sonuna kadar (1453) Bizanslılar tarafından yapılmış ve modern zamanlarda kazı ya da araştırmalarla varlığı belgelenmiş veya hiç belgelenmemiş olsa da halen varlığını sürdüren tüm mimarlık ürünlerinin envanterinin hazırlanması ve bu verilerin alan çalışması ile güncellenmesidir (TAYEx/Tay Keşif Gezisi). Oluşturulan veri tabanı internet ile uluslararası kullanıma açılarak bilginin küresel paylaşımıyla bilime katkı sağlanacaktır.

Bizans dönemi yapıları envanter çalışmasına başlarken ilk adım olarak TAY'ın uzun emeklerle, adeta danıtarak ortaya çıkartmış olduğu standart (ve TAY adına tescilli) yerleşme fişi, Bizans döneminin gereksinimlerine uyarlanmıştır. Prehistorik dönemler için hazırlanmış olan bu fiş, birim olarak yerleşmeleri (höyük, mağara vb.) esas almaktadır. Bizans dönemi envanterinin "birim"i doğrudan yerleşmenin kendisi olamazdı. Çünkü, örneğin İstanbul sur içi bir Bizans yerleşmesidir, ama bir envanter birimi olarak artık fazla anlam taşımamaktadır. Bunun yerine, söz konusu yerleşmenin içindeki tek tek Bizans yapıları birer envanter birimi olarak anlamlıdır. Öte yandan, bir "yerleşme" olmayan, örneğin Karadeniz kıyısındaki Karacaköy ile Marmara kıyısındaki Silivri arasında uzanan Anastasius duvarı[14] bu envanterin bir birimi olabilmelidir. Eğer koruma açısından bakacak olursak, prehistorik dönemde korunması gereken "birim", kompakt bir bütün oluşturan höyük ve benzeri yerleşmelerken, Bizans dönemi için bu "Konstantinopolis yerleşmesi" yerine, kilise, saray, ev, kale, hamam, mezar yapısı, dikilitaş, sarnıç, su kemeri gibi tek tek yapılardır. TAY'ın orijinal "yerleşme fi-

Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Projesi, 1993 yılında, 19. yüzyılın başından bu yana gerçekleştirilen kazı ve araştırmalarla belgelenmiş olan, Türkiye'deki bütün arkeolojik bölgelerin kronolojik ve güncellenebilir bir envanterini çıkartmak amacıyla kurulmuştur.

şi", temel nitelikleri değişmeden bu doğrultuda yeniden düzenlenerek "yapı fişi" olmuştur. İkinci olarak çalışmanın yürütüleceği alan sınırlandırılmıştır. İşin kapsamının genişliği, bizi çalışma alanımızı Türkiye'nin bugünkü coğrafi bölgeleri temelinde bölmeye ve bu bölgeleri sırayla çalışmaya yönelttı. İlk çalışma bölgemizi de pratik nedenlerle Marmara Bölgesi olarak belirledik. Marmara bölgesi envanter çalışması tamamlandıktan sonra, bunu sırasıyla diğer coğrafi bölgelerimiz izleyecektir.

Çalışmamızın üçüncü aşamasında, TAY'ın belkemiğini oluşturan yayın taramasına başlanmıştır. Bu kütüphane çalışmasına, içinde Bizans mimarlığı ile ilgili makale, rapor, haber vb. yazıların yer alabileceği neredeyse tüm süreli yayınları tespit ederek başladık. İlk elde bu süreli yayınlar 50'nin üzerindedir ve bazıları 19. yüzyılın sonlarından bu yana kesintisiz olarak yayımlanmaktadır. Bunlar cilt cilt taranmakta, Bizans yapılarına ilişkin yayınlar incelenmekte ve dipnotlarından başka yayınlara ulaşılmaktadır. Envantere temel oluşturacak yayınların hepsi --diğer çağrı alanlarının yanı sıra-- yapı adı, bulunduğu coğrafi bölge ve şehir olarak da çağrılabilecek biçimde, TAY'ın elektronik ortamdaki Bizans bibliyografyasına yüklenmektedir. Bibliyografya havuzumuzdaki bu yayınlar şimdiden binlerle ifade edilen sayılara ulaşmıştır.

Yayın tarama çalışmaları Türkiye geneli için sürdürülürken, belli bir aşamadan sonra yapı fişlerinin hazırlanmasına da başlanmıştır. Fişler, her yapı için bir tane olmak üzere doldurularak elektronik ortama aktarılmaktadır. Bu biraz zahmetli ve dikkat gerektiren bir çalışmadır. Bibliyografya havuzumuzdan seçilen yapı ile ilgili yayınlar

tespit edilmekte, yayınlarını neredeyse tamamından yararlanılarak o yapının fişi hazırlanmaktadır. Bu fişlerde yapının yeri ve konumu ile ilgili genel bilgiler, yapı ile ilgili önceki araştırmalar, yapının tanımlanması, varsa çevresinden elde edilen diğer bulunturlar, yapı ile ilgili kaynakça, yapının planı ve en az bir fotoğrafı yer alacaktır. Şimdilik Marmara Bölgesi için yürütülen bu çalışmada 100 kadar yapının fişi tamamlanmıştır.

Marmara Bölgesi'ndeki tüm yapılar fişlere girdikten sonra, bu verilerin alanda kontrol edilmesi ve güncelleştirilmesi için alan çalışması (TAYEx) yapılacaktır. Bu çerçevede fişlere aldığımız tüm yapılar ekibimiz tarafından ziyaret edilecek, gerekli ölçümler yapılacak ve fotoğraf çekilecektir. Alan çalışması tamamlandığında hem envanter verileri güncellenecek hem de kayıpların boyutunu gösteren tahribat raporu yayımlanacaktır. Bu çalışmanın sonucunda, dijital ve analog fotoğraf ve video filmi olarak çok zengin bir görsel malzeme arşivi de ortaya çıkacaktır.[15]

Resim 3. Binbirkilise, 8 no'lu yapı, Semavi Eyice'nin fotoğrafı, 1970.

Çalışmalarımız, TAY/Bizans dönemi-Marmara Bölgesi projesinin 2005 yılından önce internette küresel paylaşıma açılabilmesine yönelik olarak planlanmakta ve sürdürülmektedir. Envanterin esnek yapısı, sonradan farkına varabileceğimiz eksiklikler, yanlışlıklar ve yapılardaki durum değişikliklerinin, internet sayfasında anında, basılı klasörlerde ce çok kısa bir sürede düzeltilebilmesini ya da geliştirebilmesini mümkün kılmaktadır.

Yapı Ne Kadar Büyük Olsa da, Tek Tek Yerine Konulan Tuğlalarla Yükselir

TAY Projesi tamamen gönüllü katılım ve destekle yürütülen bir projedir. Çok sayıda insan bilgilerini, emeklerini, olanaklarını katarak projeyi yaşama geçirmektedir. Birçok ulusal ve uluslararası kuruluş, birey, projeye dönem dönem ve parça parça sponsorluk yapmaktadır. Bu yaklaşım projenin hağımsız kalmasının ve bilimsel kaygılar dışında hiçbir etkene göre hareket etmemesinin güvencesidir. Ülkemizin kültür varlığına karşı duyarlı olan herkesin bilgisi, becerisi ve olanakları çerçevesinde bu projeye destek olmasını, yapıya bir tuğla eklemesini umuyoruz.

Engin Akyürek, Yrd. Doç. Dr.
İstanbul Üniversitesi

1 M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 32. Ara başlıkta kullanılan Grekçe özdeyiş ve Türkçe anlamı için Doç. Dr. A. Vedat Çelgin'e teşekkür ederim.
2 H. Maguire, "Byzantine Art History in the Second Half of the Twentieth Century", *Byzantium, A World Civilization* (der). A. E. Laiou - H. Maguire), Washington D. C., 1992, s. 119-155; bkz. Fig. 51-54.
3 Bu taşbaskı, Leon de Leborde'un 1837 yılında Paris'te yayımlanan *Voyage en Orient, I, Asie Mineure* adlı eserinde, Pl. 67'de yayımlanmıştır.
4 Bu fotoğraf ilk olarak J. Strzygowski, *Klein Asien, ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig, 1903, Fig.17'de yayımlanmıştır.
5 Bkz. Maguire, age. Fig. 53. 1907 yılında çekilen bu fotoğraf, ilk kez 1909 yılında yayımlanmıştır: W. M. Ramsay-G. Bell, *The Thousand And One Churches*, Londra, 1909.
6 Bu fotoğraf için bkz. S. Eyice, *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul, 1971, Res. 53.
7 Örneğin Odalar Camisi olarak bilinen Bizans yapısı, 1960'ların başında modern yapılaşmanın altında kaybolmuştur, ama yapıya ilişkin birkaç makalenin yanı sıra bir de kitap vardır: S. Westphalen, *Die Odalar Camii in Istanbul, Architektur und Malerei einer mittelbyzantinischen Kirche*, Tübingen, 1998.
8 Bunlardan önemli bir kısmı yapım faaliyetleri sırasında rastlantısal olarak ortaya çıkan yapı kalıntılarıdır. Örneğin 1993 yılında Kocamustafapaşa Pulcu Sokak'ta bir ev inşaatı sırasında yarısı tahrip edilmiş biçimde ortaya çıkan düşeme mozaiğinden erken dönem Bizans villası olduğu düşünülen yapı, mozaiği müzeye kaldırılmışsa da, belgelenemeden yok olmuştur. Benzer biçimde 2000 yılında Sirkeci'de Ankara Caddesi ile Ebussuud Caddesi'nin köşesinde bir iş hanının yıkılarak yeniden yapılması sırasında ortaya çıkan büyük bir Bizans kilisesine ait altyapı da yeterince belgelenemeden yeni yapının altında kalmıştır.
9 *ICOMOS, Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*, 1990, Article 4.
10 "Arkeolojik Miras›n Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi/16 Ocak 1992 Valetta-Malta", *Resmi Gazete*, 13 Ekim 1999, Sayı: 23845, s. 3-12. (T. C. Bakanlar Kurulu Onayı 17.09.1999)
11 TAY dış kurmakla başlamış, bilgi, emek ve sabırla gelişmiştir. Proje, 1997 yılında, UNESCO'nun da desteklediği en önemli uluslararası çevre ödüllerinden biri olan "Henry Ford Avrupa Çevre Koruma Ödülleri 1996/1997, Türkiye Birinciliği" ödülünü almıştır. TAY'ı daha yakından tanımak için, http://taypro-ject.org. adresindeki sitesine bakabilirsiniz.
12 İnternette 1998 yılı Ağustos ayında yayına başlayan TAY'ın web sitesine erişim, istikrarlı bir yükselme göstererek dört yılda % 350 artmıştır.
13 Paleolitik-yeşpaleolitik, neolitik, kalkolitik ve ilk tunç çağı, hem internette, hem de basılı olarak toplam beş klasörde yayınlanmıştır: S. Harmankaya, O. Tanındı, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/ Epipaleolitik*, İstanbul, 1996; S. Harmankaya, O. Tanındı, M. Özbaşaran, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2: Neolitik*, İstanbul, 1997; S. Harmankaya, O. Tanındı, M. Özbaşaran, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-3: Kalkolitik*, İstanbul, 1998; S. Harmankaya, B. Erdoğdu, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-4a/4b: İlk Tunç Çağı*, İstanbul, 2002.
14 J. G. Crow, "The Long Walls of Thrace", *Constantinople and its Hinterland* (der). C. Mango - G. Dagron). Aldershot, 1995, s. 109-124.
15 TAY'ın görsel ilk tunç çağının sonuna kadar olan dönemler için su sayılara ulaşmıştır: 12.500 dijital fotoğraf (7 gigabayt), 7.670 kare analog fotoğraf (renkli sayıdaı), 153 saatlik film (DV formatında). Bu arşivden 6.500 fotoğraf internette yayınlanmıştır.

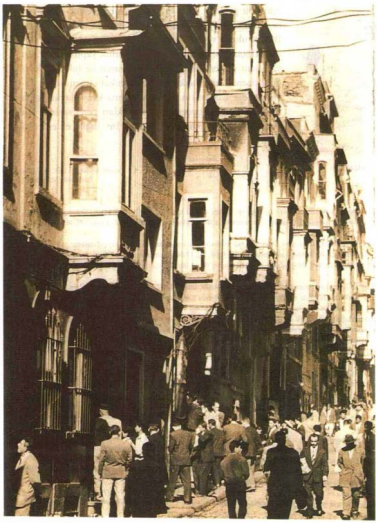

YOKSULLUKTAN FUHUŞ YAPANLARIN ISLAHI, 1910

Askeri dikimevlerinde işe alınan Müslüman fahişeler

Yavuz Selim Karakışla ›

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki kırk dokuzuncusunda, birbiri ardınca gelen Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşı (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Milli Mücadele (1919-1923) savaşlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yaratmış olduğu büyük toplumsal tahribata değinmek istiyorum. Savaşlarda birbiri ardına alınan yenilgiler ve yenilen Osmanlı ordusunu izleyerek İstanbul'a ulaşan göç dalgaları İstanbul'daki yaşam koşullarını giderek güçleştirmiş, ekonomik sıkıntılar zamanla önemli toplumsal sorunlara yol açmıştır. Bunun en açık örneği, savaşlarda babalarını, kocalarını, kardeşlerini ve oğullarını yitiren bazı Müslüman Osmanlı kadınlarının düştükleri acıklı durumdur.

İstanbul'a yönelen mülteci akını ülkenin dört bir yanından evsiz barksız ve erkeksiz kalmış Müslüman Osmanlı kadınlarını şehre getirmektedir. Ancak yiyecek ekmeği, içecek suyu, üzerine giyecek giysileri ve hatta kalacak yeri bile olmayan bu kadınlar İstanbul'da akrabalarının insafına ve hayır cemiyetlerinin yardımına sığınmaktadır. Zamanla bu tür muhtaç kadınlar için şehrin çeşitli yerlerinde yatakhaneler açılmış, çalışma evleri kurulmuştur. Acil barınma ihtiyacı içindeki kadınların giderek artan gereksinimlerini ellerindeki kısıtlı imkânlarla karşılamakta güçlük çeken çeşitli hayır cemiyetleri sonuçta çareyi devletten yardım istemekte görmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ağır yaşam koşulları ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle, gün geçtikçe açlık ve sefaletten bıkan çok sayıda Müslüman Osmanlı kadını kendilerini ve çocuklarını besleyebilmek için fahişelik yapmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın

1930'larda Beyoğlu'nda genelevler sokağı.

zor günlerine gelininceye kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nda fahişelik genelde yalnızca Müslüman olmayan Osmanlı azınlıklarına mensup kadınların ve ecnebi kadınların yapabilecekleri bir iştir. Diğer bir deyişle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde örnekleri çok sık olarak görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Osmanlı kadınlarının alenen fahişelik yapması, hapis ve sürgün cezalarıyla sonuçlanan çok ağır bir suçtur. Ancak özellikle savaş yıllarının olumsuz ekonomik koşullarında, çok sayıda Müslüman Osmanlı kadını kendisinin ve çocuklarının yaşamını sürdürebilmek için bu suça teşebbüs etmektedir.

1920 yılında Mütareke İstanbul'unda yapılmış olan güvenilir bir sayıma göre, İstanbul'da bulunan genelevlerde kayıtlı olarak çalışan toplam 2.171 fahişeden 358'i Müslüman Osmanlı kadınlarından oluşmaktadır.[1] Dahası, şehirdeki toplam 175 genelevden 11 tanesi de Müslüman Osmanlı tebaası tarafından işletilmektedir. Üstelik, fahişelik yapmakta olan Müslüman Osmanlı kadınlarının çoğunluğu, Müslüman Osmanlı tebaası tarafından işletilen ve tamamı Üsküdar ve Kadıköy bölgesinde toplanmış olan bu genelevlerde çalışmaktadır.[2] Araştırmayı gerçekleştirmiş olan Charles Townbridge Riggs, polis kayıtlarına ve sağlık yetkililerinden aldığı bilgilere dayanarak, gizlice fahişelik yapanlarla birlikte İstanbul'da 1920 yılında toplam 4.000 ila 4.500 civarında fahişe çalıştığını tahmin etmektedir.[3] İstanbul'da gizlice fuhuş yapan kadınların çoğunluğunu Müslüman Osmanlı kadınlarının oluşturduğunu belirtmemize bile gerek yoktur.[4]

Bitip tükenmek bilmeyen savaş yıllarının sonucunda İstanbul'da fuhuş konusunda gelinen noktaya biraz değinmiş olduk.[5] Ancak sözünü ettiğimiz savaşlar henüz yaşanmadan, 1910 yılının ağustos ve eylül aylarında yapılmış olan bir resmi yazışma-

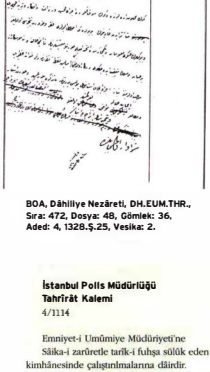

Askeri dikimevinde kadın işçiler.

lar zinciri, bize bu konuda ilginç bir ipucu vermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir dosyada yer alan belgeler, İstanbul'da "fakr u zaruret", yani ekonomik sıkıntılar nedeniyle fahişelik yapmak durumunda kalmış olan bazı Müslüman Osmanlı kadınlarının Osmanlı ordusuna bağlı askeri dikimevlerinde dikiş işçisi olarak çalıştırılmaları yolundaki geleneğin Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha öncesine dayanmakta olduğunu göstermektedir.[6]

Bu yazımızda yayımlamakta olduğumuz belgelere göre, İstanbul'da giderek artan oranda Müslüman Osmanlı kadınının fuhuş sektörüne katılmakta olduğunu gören İstanbul emniyet müdürü, 16 Ağustos 1910 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü'ne başvurarak, "gerek mahalle aralarında ve gerek sokaklarda icrâ-yı fuhş ve rezalet ile efkâr-ı terbiye-i umûmiyeyi müteessir eden kadınların" (mahalle aralarında ve sokaklarda uluorta fuhuş yaparak toplumsal terbiyeyi bozan fahişelerin) askeri dikimevlerinde işçi olarak çalıştırılmalarını istemiştir. Askeri dikimevlerinde kendilerine birer iş verilmesi halinde, fakirlik yüzünden fahişelik yapmakta olan kadınların namuslu bir hayat sürecekleri savunan İstanbul emniyet müdürü, bu

Askeri dikimevlerinde işe alınan Müslüman fahişeler

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Aded: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 2.

kadınların fuhuş sektöründen çekilmesinin şehrin asayişi için de gayet hayırlı olacağını düşünmektedir.[7] Emniyet Genel Müdürlüğü, İstanbul emniyet müdürünün bu talebini uygun görmüş ve 22 Ağustos 1910 tarihli bir yazıyla Harbiye Nezâreti'ne başvurmuştur.[8]

Harbiye Nezâreti'nin 1 Eylül 1910 günü Emniyet Genel Müdürlüğü'ne göndermiş olduğu cevap yazısında, "dikiş dikmek üzere Elbise Anbarı'na müracaat eden nisvâna (Müslüman Osmanlı kadınlarına) dikebilecekleri melbûsât (elbiseler) ve saire verilerek" kendilerine başvurmuş olan kadınların nafakalarını kazanmalarına her zaman yardımcı olunduğu belirtilmektedir. Gelecekte Elbise Anbarı'nda çalışan kadın işçilere gıda yardımı yapılmaya başlanması düşünüldüğü de belirtilmekte ve "ma'mâfih ahvâl-i hâzıraları ihtiyaçtan ziyade i'tiyâd olduğunun beyanına müsâ'eret olunur" (bu kadınların hâlâ fuhuş yapıyor olmalarının asıl sebebi ekonomik gereksinimleri değil alışkanlıklarıdır) denilmektedir.[9] Emniyet Genel Müdürlüğü, Harbiye Nezâreti'nin bu cevabını aynı gün "askeri dikimhanelerde çalıştırılacak kadınlara dair" notuyla İstanbul emniyet müdürüne iletmiştir.[10]

Bütün bu belgelerin taşıdığı ortak anlam açıktır: Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önceleri bile, ekonomik sıkıntılar nedeniyle "kötü yola" düşmüş olan Müslüman Osmanlı kadınlarının, "mamuslu emekleriyle" kendilerini geçindirebilmelerini sağlayabilmeleri için Askeri Dikimevi gi-

İstanbul Polis Müdürlüğü
Tahrîrât Kalemi
4/1114

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne

Sâika-i zarûretle tarîk-i fuhşa sülûk eden kadınların askeri dikimhânesinde çalıştırılmalarına dâirdir.

Gerek mahallât aralarında ve gerek sokâklarda icrâ-yı fuhş ve rezâlet ile efkâr-ı terbiye-i umûmiyeyi müteessir eden kadınların düştükleri şu gerîde-i hal netice-i fakr u zarûret olduğuna ve bu gibilerin askeri melbûsât dikimhânesinde istihdâmları sûretiyle maîşetlerinin te'mîni hâlinde nâmûskârâne bir hayât ve meslek ta'kîb edecekleri gibi sûret-i asâyiş noktasından dahi fevâid-i azîmeyi mûcib olacağına binâen bu gibi kadınların dikişhânede çalıştırılmaları husûsuna müsâde i'tâsı husûsunun Harbiye Nezâret-i celîlesine iş'âr buyurulması ma'rûzdur.

fî 3 Ağustos sene 1326
İstanbul Polis Müdürü
(imza)

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36 Aded: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 1

Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü
3177

Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Sâika-i zarûretle tarîk-i fuhşa sülûk eden kadınların askeri dikimhânelerinde çalıştırılmalarına dâir.

Gerek mahallât aralarında ve gerek sokaklarda icrâ-yı fuhş ve rezâlet ve efkâr ve terbiye-i umûmiyeyi müteessir eden kadınların bu yoldaki ahvâl-i elîmeleri fakr u zarûret neticesi olduğuna ve bu gibilerin askeri melbûsât dikimhânesinde istihdâmları sûretiyle maîşetlerinin te'mîni hâlinde nâmûskârâne bir hayât ve meslek ta'kîb edecekleri derkâr olduğu gibi sûret-i asâyiş noktai nazarından dahi fevâid-i azîmeyi mûcib olacağına binâen icrâyı icâbı İstanbul Polis Müdüriyeti'nden hâ-tezkere bildirilmiş ve sûret-i iş'âr icâb-ı hâle muvâfık bulunmuş olmağla iktizâ-yı keyfiyetin icrâsı...

yazılmıştır.

fî 9 Ağustos sene 1326.

bi Osmanlı ordusuna bağlı kuruluşlarda çalıştırılması geleneği vardı. *Tarih ve Toplum* dergisinin Mart 2003 sayısında, Sultanahmet'te bir konakta yaşarken Çanakkale Savaşı'nda kocasını yitiren ve kendisini bir anda üç çocuğuyla birlikte onurlu bir yaşam savaşı vermek durumunda bulan Şevkiye Hanım'ın çarpıcı yaşam öyküsünü "Konak Hanımlığından Askerî Dikimevi İşçiliğine: Bir Müslüman Osmanlı Kadınının Hikâyesi" başlığıyla yayımlamıştık.[11] Birinci Dünya Savaşı yıllarında Şevkiye Hanım gibi fakir düşmüş olan Müslüman Osmanlı kadınlarının yardımına koşan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi gibi hayır kuruluşları, aslında bu geleneği sürdürmeye çalışıyorlardı. Diğer bir deyişle, askeri dikimevlerinde bir iş bulmuş ve yaşamını "onurlu emeği" ile kazanmaya başlamış olan her kadın, Sultanahmet Elbise Anbarı'nda çalışmakta olan Şevkiye Hanım kadar şanslı değildi. Bu kadınların arasında, daha önce "kötü yola düşmüş," yani geçim sıkıntısından dolayı fuhuş yoluna sapmış olduğu anlaşılan bazı kadınlar da bulunmaktaydı...

Yavuz Selim Karakışla,
Boğaziçi Üniversitesi
ykarakisla@boun.edu.tr

1 Charles Townbridge Riggs, "İstanbul'da Fuhuş", Clarence Richard Johnson (ed.), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 505-515, özellikle, s. 508.
2 *ibid.*, s. 506.
3 *ibid.*, s. 508.
4 Giovanni Scognamillo, *Beyoğlu'nda Fuhuş*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994; Murat Bardakçı, *Osmanlı'da Seks*, Gür Yayınları, İstanbul, 1992; Sema Nilgün Erdoğan, *Sexual Life in Ottoman Society*, Dönence, İstanbul, 1996; İrvin Cemil Schick, *Batının Cinsel Kıyısı: Başkalılık'ı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
5 Osmanlı döneminde İstanbul'da fuhuş konusunda ayrıntılı bilgi için, bkz. Zafer Toprak, "Meşrutiyet'den Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı", *Tarih ve Toplum*, c. VII, no. 38 (Şubat 1987), s. 25-29; Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar, 1914-1955", *Tarih ve Toplum*, c. VII, no. 39 (Mart 1987), s. 31-40; Zafer Toprak "Fuhuş: Osmanlı Dönemi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. III, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, s. 342-245; Zafer Toprak "İstanbul'luya Rusya'nın Armağanları: Harajolar", İstanbul, no. 1 (1992), s. 72-79.
6 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Aded: 4, 1328.Ş.25.
7 *ibid.*, Vesika: 1.
8 *ibid.*, Vesika: 2.
9 *ibid.*, Vesika: 3.
10 *ibid.*, Vesika: 4.
11 Yavuz Selim Karakışla, "Konak Hanımlığından Askerî Dikimevi İşçiliğine: Bir Müslüman Osmanlı Kadınının Hikâyesi", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIX, no. 231 (Mart 2003), s. 4-10.

Harbiye Nezâreti
Levâzımât-ı Umûmiye Dâiresi
70

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne

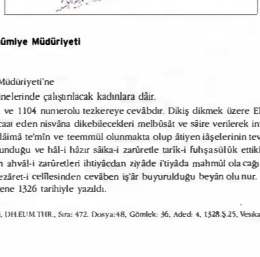
Askeri dikimhânelerinde çalıştırılacak kadınlar hakkında

9 Ağustos sene 1326 tarihli ve3177 numerolu tezkere cevâbıdır. Dikiş dikmek üzere Elbise Anbârı'na müracaat eden nisvâna dikebilecekleri melhûsât ve sâire verilerek te'mîn-i infâk ve îâşeleri esbâbı dâimâ te'mîn ve teemmül olunmakdadır. Atiyen îâşelerinin de tevsî'i mutasavver bulunduğu ma'rufu ahvâl-i hâzıraları ihtiyâcdan ziyâde i'tiyâd olduğunun beyânına müsâberet olunur.

fî 19 Ağustos sene 1326 tarihiyle yazılmıştır

Harbiye Nâzırı (imza)

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Aded: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 3

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti
12510

İstanbul Polis Müdüriyeti'ne

Askeri dikimhânelerinde çalışdırılacak kadınlara dâir.

3 Ağustos tarih ve 1104 numerolu tezkereye cevâbdır. Dikiş dikmek üzere Elbise Anbârı'na müracaat eden nisvâna dikebilecekleri melbûsât ve sâire verilerek infâk ve îâşeleri esbâbı dâimâ te'mîn ve teemmül olunmakta olup âtiyen îâşelerinin tevsî'i de mutasavver bulunduğu ve hâl-i hâzır sâika-i zarûretle tarîk-i fuhşasûlük etmekleri bildirilen kadınların ahvâl-i zarûretleri ihtiyâcdan ziyâde i'tiyâda mahmûl ola cağı ledel-arz Harbiye Nezâret-i celîlesinden cevâben îş'âr buyurulduğu beyân olunur.

fî 19 Ağustos sene 1326 tarihiyle yazıldı.

BOA, DâhiliyeNezâreti, DH.EUM.THR., Sıra: 472. Dosya:48, Gömlek: 36, Aded: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 4

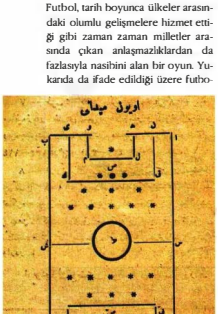
BEŞIKTAŞ KULÜBÜ'NÜN BAHADIR FUTBOLCULARI

Avrupa Avrupa *(ve hassaten de Rum milleti)* duy sesimizi!

Futbol, günümüzde toplumlar arasındaki dostluk ve kardeşlik ortamının sağlanmasında en önde gelen spor dalları arasında ilk sırayı işgal ediyor. Bunu dünya çapındaki popülerliğine borçlu olsa gerek.

Önder Kaya ›

Futbol, tarih boyunca ülkeler arasındaki olumlu gelişmelere hizmet ettiği gibi zaman zaman milletler arasında çıkan anlaşmazlıklardan da fazlasıyla nasibini alan bir oyun. Yukarıda da ifade edildiği üzere futbolun büyük kitleleri peşinden koşturuyor olması, bu sporun kitlelere verilmek istenen mesajlar üzerinde olumlu ya da olumsuz önemli etkileri olmasıyla yakından ilgilidir.

"Oyun meydanı" ve oyuncuların dizilişi, Süleyman Rıza, *Asosyeşin Futbol*, Trabzon, 1338(1922)

Toplumumuz üzerinde büyük etkisi malum olan futbolun kalbi günümüzde hiç şüphe yok ki İstanbul'da atmakta. İstanbul'un futbolla tanışmasının İngilizler yoluyla olduğu pek çok kişinin malumudur. Futbol tarihimiz konusundaki büyük otoritelerden biri olan Burhan Felek, İstanbul'da futbol tarihi ile ilgili yazdığı bir yazıda[1] futbolun Moda'da oturan İngilizlerce İstanbul'a tanıtıldığını, onlarla ilk temas eden kesim olan Rumların da futbolda kısa sürede mesafe katettiklerini, 1903 yılına gelindiğinde ise bir İngiliz ve bir de Rum olmak üzere İstanbul'da iki kulübün mevcut olduğunu zikreder. Yine onun anlattıklarına göre ilk Türk futbolcuları da İngiliz Moda Kulübü'nde oynayan Binhaşı Fuat Hüsnü Bey'le, Rum Kadıköy Kulübü'nde oynayan Hasan ve Hüseyin Efendilerdi.

Türkler Galatasaray, Fenerbahçe, Altınordu, Türk İdman Ocağı isminde kurdukları takımlarla İngiliz, Rum ve Ermeni kulüpleriyle mücadele içine girmişler, fakat 1914 yılına kadar üstünlük İngiliz ve Rum kulüplerinin elinde kalmıştır. Bu tarihte Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının ardından İngiliz ve bazı Rum kulüpleri faaliyetlerine son vermiş, Türk kulüpleri bariz üstünlükleri ile ön plana çıkar olmuşlardır.[2]

Yazımızın konusunu teşkil eden 1921-22 Pazar ligine ise Pera, Stella, Enosis ve Smugglers[3] takımlarıyla, Ermeni oyunculardan kurulu İttihad Spor Kulübü[4] ve İstanbullu Museviler tarafından kurulan Makkabi Spor Kulübü[5] katılmıştı. Pazar liginde Beşiktaş'ın şampiyonluğa ulaşması, ligdeki tek Türk takımının şampiyonluğa ulaşması nedeniyle çok önemlidir. Ama daha da önemlisi, bu Türk takımının milli mücadeledeki en büyük düşman olarak addedilen Rum ve Ermenilerin futbol kulüplerinin önünde şampiyonluğa ulaşmasıydı

Dönemin gazetelerinden *Tevhid-i Efkâr*, biraz aşağıda Latin harflerine çevirilmiş metnini vereceğim 22 Cemaziyelahir 1338/20 Şubat 1922 tarihli haberinde, bir futbol müsabakasından değil de yukarıda da ifade ettiğim gibi kanlı bir hesaplaşmadan bahseder gibi. Haber Beşiktaş-Pera arasında oynanması gereken fakat oynanamayan müsabakayı okuyucularına iletmektedir. Öte yandan

Pera kulübü, başka bir özelliği ile de karşımıza çıkar. Habere konu olan Pera kulübü Şark-ı Karib Bankası müdür muavini Kostas Vasiliadis ve arkadaşları tarafından kurulmuş olup, zamanın en iyi Rum futbolcularını bünyesine toplamıştır. İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgali sırasında Yunan işgal kuvvetleri ve İstanbullu zengin Rumların maddi katkılarıyla daha da parlayan bu kulüp, "İstanbul Yunan Futbol Federasyonu"[1] adıyla bir futbol federasyonu kurmaya teşebbüs etmiştir. Belki de bu nedenlerden dolayı kulübün önde gelen isimleri daha sonra Aralık 1922'de Fransa'ya kaçmak zorunda kalacaklardır.[6] Muhtemelen Pera takımının kurmak istediği futbol federasyonu ve işgal kuvvetlerinden gördüğü teveccühün, *Tevhid-i Efkâr*'ın haberi okurlarına sunuşu şekli üzerinde ciddi bir etkisi olmalıdır. Haberin tarihinin Şubat 1922 olması yani TBMM'nin Sakarya Meydan Savaşını kazanmasının üzerinden yaklaşık 4 ay geçtiği bir döneme tesadüf etmesi ihtimal ki işgal altında bir başkentte çıkan söz konusu gazetenin aşağıdaki cüretli satırları yazmasında bir dayanak noktası oluşturmuş olmalıdır. Türk ve Rum tarafları arasında had safhada olan güvensizlik ve nefret hissiyatı ister istemez gazeterin haberine de yansımaktadır.

1 Burhaneddin, "İstanbul'da Futbol ve Futbolcular", *Ömür*, 15 Kânunusanî 1337, Numara: 16, s. 12-13.
2 Burhaneddin, agm, s. 12.
3 Bu takım her ne kadar İngilizce isim taşısa da oyuncuları Rumlardan müteşekkildi. Bkz. *Türk Futbol Tarihi 1904-991* (ed. Erdoğan Arpanar), Türkiye Futbol Federasyonu yayınları, 1992, s. 43.
4 Her ne kadar bu kulüp Altınordu kulübünün bazı üyeleri ile Fenerbahçe ve Galatasaray'dan bazı oyuncuların desteği ile Türk İttihad Spor adıyla kurulmuşsa da (bkz. Burhaneddin, *age*, s. 13), oyuncularının tamamı ya da tamamına yakını Ermenilerden müteşekkil bir hale geldiği için bu yıllarda bir Ermeni kulübü olarak isimlendirilmektedir. (*Türkiye Futbol Tarihi*, 1, s. 43; Vâlâ Somalı; *Beşiktaş Spor Tarihi 1903-1996*, s. 45)
5 1913'te Hasköy'de Museviler tarafından kuruldu. Hasköy sırtlarında sahası olan bu kulüp, 1930'ların sonlarına kadar faaliyetini sürdürdü. Bkz. *Türkiye Futbol Tarihi*, 1, s. 26.
6 Cem Atabeyoğlu, "Beyoğlu Spor Kulübü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994, s. 223.

Beşiktaş Futbol Kulübü Rumları Kaçırdı

Rumların Pera kulübü dün dayak yiyecekleri bahanesiyle müsabakaya girişmeyerek savuşmuş ve bu suretle Beşiktaş kulübü hükmen galip olmuştur. Dün Kadıköyünde İttihad spor meydanında pazar liginin en kuvvetli takımı olan Beşiktaş ile Pera Rum takımı arasında pazar ligi şampiyonunu tayin edecek olan çok mühim bir futbol müsabakası icra edilecekdi. Fakat Rumlar muhakkak olan mağlubiyetlerinden korkarak gelmediklerinden Beşiktaş hükmengalip addedildi.

Zaten Beşiktaş takımının gençlerde bu sene pazar liginde en fazla sayıya malikolan Makkabi takımını sıfıra karşı dört gol ile mağlup etmesi, Pera kulübünün şampiyonluk hülyasını alt üst etmişdi. Beşiktaşınkarşısında işte böyle kat'i bir hezimete uğrayan Makabiden bile bir sayı eksiği bulunan Rumlar, dün futbol sahasına gelerek erkekçe mağlup olmayı kendilerine yedirememişlerve son güne kadar pazar günkü maça geleceklerini ilan ettikleri halde1B Şubatta yazılıp herhalde postaya pekçeç verilen bir mektubla (bundan böyle iig maçlarına gelemeyeceklerini) bildirmişlerdir. Bu suretle hareket eden Rumlar, mağlubiyetlerinin asıl sebebini gizlemek ve kahbece fırlarlarını meşru göstermek için ortaya (futbolcularının Türklerden dayak yiyeceğine dair) bir iddia atmaktan da utanmamışlar ve bu dedikoduyu adamları vasıtasıyla alakadar mahallerde ilan eylemek hayasızlığında göstermişlerdir.

Halbuki muhakkakolan mağlubiyeti ört bas etmek için yapılan ve sporculuk mefhumuyla gayri kabil-i telif olan bu hareketin Rumların kendilerine yakışan kötü bir manevradan başka bir şey olmadığı pek çabuk anlaşılmışdır. Dün yüzlerce seyircinin alkışları arasında sahaya çıkan Beşiktaş kulübü intihap edilen hükümlerin karşısında mutad olan merasim-i mahsusayıicra etmiş

سپور مثولی :
بشکطاش قلوبی رومرلی قاچیردی
رومرلك (یدی) قلوبی دون طیاق یمكلری یانمسیله مسابقه گیریشمیرك
صاووشدی و بو سورتله بشکطاش قلوبی حکماً غالب اولمشدر
رومرلی باشکر اسرلیله قورقودوب قاچیردن بشکطاش طرفنك پرآمد اولوگوزلری

"Rumları yalnız isimleri ile korkutup kaçıran Beşiktaş kulübünün bahadır oyuncuları"

ve kulübün galibiyeti hakem tarafından taşdik olunmuştur. Pazarliginin en azılı takımlarını mağlupeden Beşiktaş takımını bugünkü vaziyetegöre pazarligi şampiyonuolarak kabuletmeklazım gelir.

Beşiktaş-Moda Müsabakası

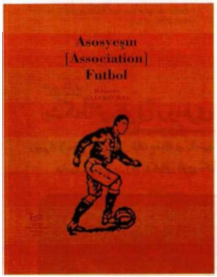
Dün saat on birde Kadıköy'nde İttihadspor futbol sahasında Moda kulübü birinci takımı ile Beşiktaş kulübü ikinci takımı arasında bir müsabaka icra edilmiş ve tarafeyn ikişer sayı ile berabere kalmışlardır. (*Tevhid-iEfkâr*, 22 Cemaziyelahir/20 Şubat1338-1922)

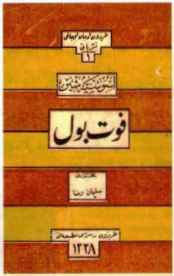
TRABZON ARAŞTIRMALARI MERKEZİ VAKFI'NDAN

Trabzon'da spor tarihi

1920'li yılların başlarında, Trabzon'da yalnız futbolda değil, jimnastik sporlarının değişik dallarında, tenis, güreş ve boksta kent içi ve kent dışı karşılaşmalar yapılmaktaydı.

Mustafa Duman ›

1922 Yılında, Trabzon'da Basılan Bir Futbol Kitabı: *Asosyeşin Futbol*

Trabzon'un spor ve özelliğe futbol alanındaki başarıları son otuz yılda kendini göstermiş, futbolda lig şampiyonluğu ilk kez, İstanbul'un üç büyükler olarak anılan takımlarını dışında bir takım, "Trabzonspor" tarafından arka arkaya kazanılmıştır. Trabzon'un spor tarihini, oradaki spor geleneğini bilmeyenler bu başarıyı bir türlü kavrayamamışlardır. Futbolun İstanbul'da yeni yeni oynandığı tarihlerde, 1913 yılında Trabzon'da "İdmanyurdu" adlı bir spor klübünün kurulduğunu ve futbol turnuvalarının düzenlendiğini bilenler ise bu başarıları şaşmadılar. 1920'li yılların başlarında Trabzon'da yalnız futbolda değil, jimnastik sporlarının değişik dallarında –tenis, güreş ve boksta– kent içi ve kent dışı karşılaşmalar yapılmaktaydı. Hatta Tiflis'ten gelen futbol takımları, Kafkas karması ile Trabzon'un değişik takımları arasında karşılaşmalar düzenleniyordu. Gene yabancılarla boks ve güreş karşılaşmaları yapılıyordu. Trabzon'da, 1921-22 yıllarında, "İdmancağı" kulüp binasının önünde tenis kortu vardı. Trabzonlular ve Trabzonda oturan yabancı uyruklular, kadın-erkek karışık tenis maçları yapıyorlardı. O yıllarda bisiklet yarışları da ilgi çeken sporlar arasındaydı.

Aslen Göreleli Kuğuzadelerden olan Süleyman Rıza Bey, 1903 yılında, babası Kuğuzade Ali Rıza Bey'in subay olarak görevli bulunduğu Kırcali'de doğmuştur. Daha sonra ailece İstanbul'a taşındılar ve orada ağabeyi Mehmet Rıza ile 1915-16 öğretim yılında Galatasaray Sultanisi'ne girdiler. 1921 yılında Trabzon'a taşındılar. Süleyman Rıza, Trabzon'da, "Hochstrasser" adlı otomobil firmasının acentesinde çalışmaya başladı. O yıllarda 20 Ocak 1921 tarihinde kurulan "İdmanocağı" spor kulübünde ağabeyi Mehmet Rıza ile futbol oynadı. Kulübün ikinci takımının kaptanıydı. Ayrıca yüksek atlama, sırıkla atlama, uzun atlama, gülle atma, tenis ve koğu sporlarını yapan komple bir atletti. Süleyman Rıza Trabzon Valisi Ebubekir Hazim Bey'in [Tepeyranl ricası ile "Vilayet Sansür Kurulu"nda da görev yapıyordu.

Süleyman Rıza, 1924 Paris olimpiyatlarına da katılmış ve sırıkla atlamada 3,75'lik derecesi ile Türkiye rekoru kırmasına rağmen barajı aşamadığı için elenmiştir. Paris yolculuğu sırasında tuttuğu günlük, o dönemin spor yaşamını ve sosyal yaşamını anlatan değerli bir belge olarak kabul edilmektedir.

Süleyman Rıza, 1927 yılında çalıştığı firmanın Samsun acentesi müdürü olarak Samsun'a tayin edilince Trabzon'dan ayrılmıştır. Yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1985 yılında emekliye ayrılmış, İstanbul'a yerleş-

miştir. Süleyman Rıza 1991 yılında aramızdan ayrıldı.

Kuğuzade Süleyman Rıza'nın *Asosyeşın Futbol* adlı kitabı, şimdiki bilgilerimize göre, Hasan Fuad'ın yayımladığı tarihsiz Futbol kitabını saymazsak, M. Seyfettin Özege'nin bildirdiği 1914 tarihli *Futbol Kaveidi Umumiye* adlı kitaptan sonra Türkiye'de yayımlanan en eski futbol kitabı olarak kabul edilmektedir.[1]

Asosyeşın Futbol'da futbol oyununun kuralları çizimler eşliğinde anlatılmaktadır. Bundan sonra "Futbolun İstanbul'da Suret-i İnkişafı ve Tarihçesi" başlıklı bölümde, İstanbul'da kurulan futbol kulüplerinin tarihleri ve yaptıkları maçlar anlatılmaktadır. Kitabın diğer bölümünün başlığı ise "Trabzon'da Spor"dur. Bu bölümde, 1913 yılında kurulan "İdmanyurdu" ve 20 Ocak 1921 tarihinde kurulan "Trabzon İdman Ocağı" kulübü ve 1921 yılında kurulan "İdman Grubu" anlatılmakta, kitabın sonunda ise "İdman Ocağı Umumi Nizamnamesi" yer almaktadır. Kitapta ayrıca, okulların spor yurtları, örneğin Trabzon Sultanisi (Lisesi) ve Trabzon Sanayi Mektebi'nin spor çalışmaları konusunda da bilgiler verilmektedir.

Asosyeşın Futbol, Süleyman Rıza, tarafından yeni harflere aktarılmış ve İ. Gündağ Kayaoğlu-Öner Ciravoğlu tarafından yayıma hazırlanmıştır.[2] Kitabın eskiyaza özgün baskısının bir sayfada, yeni yazı metninin de bunun karşısındaki diğer sayfada verilmesiyle tipkıbasımı da yayımlanmıştır. Kitabın sayfa düzeni, grafik düzeni ve baskısı mükemmel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Trabzon Araştırmaları Merkezi Vakfı'nın yayını olan bu kitabın hazırlanmasında ve yayımlanmasında emeği geçenleri kutlarım

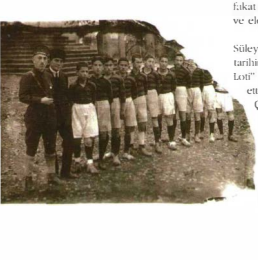
Trabzon-Paris 1924 Olimpiyatlarına Yolculuk

Kuğuzade Süleyman Rıza 1924 Paris olimpiyatlarına sporcu olarak katılmış ve 24 Mayıs 1924 tarihinde Trabzon'dan, Gülcemal Vapuru ile başlayan yolculuğunu günlük şeklinde yazıya geçirmiştir. 28 Mayıs'ta İstanbul'a gelen Süleyman Rıza, Kadıköy'de İttihatspor kulübündeki olimpiyat kampına katılmış, burada Amerikalı antrenör Topye'nin yönetiminde seçme karşılaşmaları yapılmıştır. 27 Haziran 1924 tarihinde Sirkeci'den kalkan bir trenle Paris'e gitmek üzere yola çıkan Süleyman Rıza, geçtikleri yerler hakkında çeşitli bilgiler aktarmaktadır.

Trabzon-Paris. 1924 Olimpiyatlarına Yolculuk'ta Paris günleri anlatılmakta, olimpiyat yarışları hakkında kısa bilgiler verilmekteve isteyenlerin karşılaşmalar hakkında günlük gazetelerde haber bulabilecekleri belirtilmektedir. Süleyman Rıza, Paris olimpiyatlarında kaydığı "sıralı yüksek atlama" seçmeleri konusunda ise bilgi vermemektedir. İhap Suhuşu'nun verdiği bilgiye göre, Süleyman Rıza bu seçmelerde 3,75'lik derecesi ile Türkiye rekoru kırmış, fakat olimpiyat birâşını aşamamış ve elenmiştir.[3]

Süleyman Rıza, 16 Temmuz 1924 tarihinde Lyon kentinden "Pierre Loti" vapuruyla Türkiye'ye hareket ettiklerini yazmaktadır. Günlük, Çanakkale'ye girdiklerini bildiren 23 Temmuz 1924 tarihli notla sona ermektedir *Trabzon-Paris. 1924 Olimpiyatlarına Yolculuk*. Süleyman Rıza'nın hanımı Ayşe Kuğu tarafından yeni yazıya geçirilmiş ve İ. Gündağ Kayaoğlu-Öner Ciravoğlu tarafından yayıma hazırlanmıştır.[4] Dönemin kentlerinin özelliklerini, sosyal yaşamlarını, Türkiye'nin spor tarihini anlatan bir belge olarak önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Süleyman Rıza'nın günlük şeklinde yazdığı anıları bilçiğimiz kadarıyla türündeki ilk örnektir. Türk spor tarihine önemli bir katkı olarak değerlendirilmelidir. Trabzon Araştırmaları Merkezi Vakfı'nın bu yayını da görsel malzeme, sayfa düzeni ve baskı kalitesi bakımından yüz ağartıcı olmuştur. Emeği geçenleri kutlamak gerekir. ‹

Kaptan Rıza genç takımın başında, 1920'ler.

TASLEV: (0212) 528 60 28

1 Muharriri: Süleyman Rıza, *Asosyeşın Futbol*, Trabzon İdman Ocağı Neşriyatı: 1, Serasi Matbaası, Trabzon, 1338 (1922), 83 s. Kitabın tanıtımı ve son bölümlerinin çeviri yazısı için bkz. İ. Gündağ Kayaoğlu, "Trabzon'da 76 Yıllık Geçmişi Olan Futbol ve 67 Yıl Önce Trabzon'da Yayımlanan Futbol Konulu Bir Kitap", *Trabzon Kültür Sanat Yıllığı 88-89*, (Yay. haz. İ. Gündağ Kayaoğlu, Mustafa Duman, M. Savaş Şatıroğlu), Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını 2, İstanbul, Aralık 1989, s. 871-880.

2 Süleyman Rıza, *Asosyeşın [Association] Futbol*, Çeviri yazı: Ayşe Kuğu, (Yay. haz. İ. Gündağ Kayaoğlu, Öner Ciravoğlu), Trabzon Araştırmaları Merkezi Vakfı Yayını, Trabzon Kitaplığı 2, İstanbul, [2002], 176 s.

3 İhap Suhuşu, *Trabzon Spor Tarihi*, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1977, s. 18.

4 Süleyman Rıza Kuğu, *Trabzon-Paris. 1924 Olimpiyatlarına Yolculuk*, (Yay. haz. Öner Ciravoğlu, İ. Gündağ Kayaoğlu), Çeviri yazı: Ayşe Kuğu, Trabzon Araştırmaları Merkezi Vakfı Yayını, Trabzon Kitaplığı 1, İstanbul, Ekim 2002, 160 s. resimli, 22x17,5 cm.

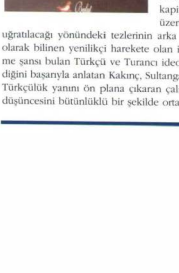

Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar

Amnon Cohen

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, 217 s.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı'da üretim, hizmet ve ticaret kategorilerini altında toplanabilecek geniş bir zanaat ve meslek yelpazesini kapsayan loncalar Osmanlı kent yapısının kilit unsurlarındandı. Loncalar üzerine yapılan çok sayıda araştırma iki temel soru çevresinde toplanmaktadır: Loncalar, diğer lonca üyelerine, lonca dışındaki tüccar ve çalışanlara karşı kendi çıkarlarını savunan oldukça özerk mesleki kuruluşlar mıydı, yoksa zanaatkârları denetlemek ve vergiye bağlamak üzere merkezi yönetimce oluşturulmuş mesleki organizasyonlar mıydı? Amnon Cohen Kudüs adliyesinin sicil arşivlerinde yürüttüğü araştırmaların sonucunda 17. ve 18. yüzyıllardaki lonca sistemine ilişkin ilginç sonuçlara varmaktadır. Cohen, yetmiş kadar mesleği kapsayan yaklaşık altmış loncayı inceleyerek İstanbul, Kahire ve birçok Anadolu kentindeki loncalardan farklı olarak Kudüs loncalarının yerine getirmiş oldukları ekonomik işlevin idari yapının işleyişini nasıl belirlediğini incelemektedir. Loncalar, bir yandan devletin toplumun çeşitli kesimleri üzerindeki denetimini kolaylaştıran aygıtlar, öte yandan da kendi sistemleri içinde barındırdıkları özerklik unsurlarıyla itibariyle güçlü birer sivil yapılar olarak ortaya çıkarmaktadır. Amnon Cohen loncaların çelişik karakterlerini sivil toplumun habercisi olarak nitelendirmektedir.

Sultangaliyev ve Milli Komünizm

Halit Kakınç

Bulut Yayınları, İstanbul 2003, 535 s.

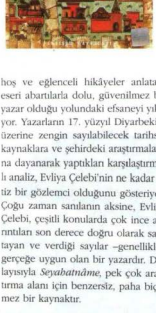
Halit Kakınç, Bolşevik Devrimi'ni hazırlayan toplumsal koşullarda etnik bir azınlık mensubu olarak büyüyen Mirseyid Sultangaliyev'in yaşamını ve düşüncelerini oluşturan toplumsal koşulları birinci el kaynaklardan detaylı bir şekilde derleyerek anlatmaktadır. Sultangaliyev'in SSCB'nin iç ve dış platformlarda taviz vererek devlet kapitalizmi ve burjuva demokrasisi rayları üzerine oturacağı ve devrimin bozguna uğratılacağı yönündeki tezlerinin arka planını, Sultangaliyev'in usul-i cedid olarak bilinen yenilikçi hareket olan ilgisini cedidcilikten etkilenerek gelişme şansı bulan Türkçü ve Turancı ideolojiler ve Marksizm ile nasıl sentezlediğini başarıyla anlatan Kakınç, Sultangaliyev'in komünistliğini ihmal eden ve Türkçülük yanını ön plana çıkaran çalışmalardan farklı olarak Sultangaliyev düşüncesini bütünlüklü bir şekilde ortaya koymaktadır.

Evliya Çelebi Diyarbekir'de

Derleyenler
Martin van Bruinessen,
Hendrik Boeschoten

İletişim Yayınları, İstanbul 2003, 428 s.

Farklı uzmanlık alanlarından beş yazarın ortak çalışmasıyla hazırlanan bu kitap, Evliya Çelebi'nin Diyarbekir üzerine yazdıklarını inceleyerek yepyeni bulgular ortaya koyuyor. Kitapta, her şeyden önce, Evliya Çelebi hakkında öteden beri tekrarlanan önyargıların nasıl oluştuğu üzerinde duruluyor. Evliya Çelebi'nin yalnızca

hoş ve eğlenceli hikâyeler anlatan, eseri abartılarla dolu, güvenilmez bir yazar olduğu yolundaki efsaneyi yıkıyor. Yazarların 17. yüzyıl Diyarbekir'i üzerine zengin sayılabilecek tarihsel kaynaklara ve şehirdeki araştırmalarına dayanarak yaptıkları karşılaştırmalı analiz, Evliya Çelebi'nin ne kadar titiz bir gözlemci olduğunu gösteriyor. Çoğu zaman sanıların aksine, Evliya Çelebi, çeşitli konularda çok ince ayrıntıları son derece doğru olarak saptayan ve verdiği sayılar –genellikle– gerçeğe uygun olan bir yazardır. Dolayısıyla *Seyahatnâme*, pek çok araştırma alanı için benzersiz, paha biçilmez bir kaynaktır.

Tarih Vakfı'ndan Haberler | Nisan

Tarih Vakfı Uyarıyor:

Tarihi Sorumluluğumuzu Üstlenelim!

Savaşların yarattığı vahşetin en gözecarpansonucuinsan kayıplarıve yaşaminekonomiktemellerinin tahribidir. Nevarki, savaş aynı zamanda insanlık açısından benzerağırlıkta olanbir başka sonucu da birliktegetirir: Binyılların biriktirdiğitarihve kültürmirasını yokederyada ağır zararlar verir.

Savaş,tümüilislerive höyükleri tankpaletleri altında ezilen yollara ya da siperlere dönüştürür. En seçme antiları, mimarikeserlerini füzelerin, bombalarınhedefi yapar.Müzelerin, koleksiyonların talan edilmesine fırsat sağlar. İlgili bölgedeki kültür dokusunu acımasızca yakar, kavurur. Çokkısasbir süre içindeyüzlercekuşakboyuncayaratılmışbirikimin,çoğu henüz araştırmalarla ortayaçıkarılmamışbilgi hazinelerinin, göz nurunun, emeğin,güzelliğin geri dönüşsüzbir biçimdeortadan kaldırılmasınayol açar.

Günümüzdesavaş hazırlığı veşavaşalanı olarakseçilen bölge Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya olunca, bu kayıpların ne kadar büyük olduğu vekaç milyardolarla ifade edilirseedilsin, hiçbir maddi karşılığınbu kayıpları asla karşılayamayacağı bellidir.

Bu savaş,önümüzdeki binlerce yıl boyunca insanlıktarafındanlanetlenecektir! Arkeologlar, tarihçiler, turist-rehberleri, öğretmenler, belgeselfilm yapımcıları, gazeteciler, bölge insanları bu savaşın ve yıkımın sorumlularının adlarını kuşaktan kuşağa taşıyacaktır!

Daha şimdiden Mardin'imizde, Gaziantep'imizde, Urfa'mızda savaş hazırlıkları ile yol açılan kayıplar akıl almayacak büyüklüktedir.

Milletvekillerimizi, hükumetimizi bu tarihi sorumluluğu üstlenmeye ve savaştan uzak durmaya çağırıyoruz.

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tarih Dostları, Yansımalar'ın sırlı kapısından geçerek buluştu

Vakfımız 15 Mart 2003 Cumartesi günü paydaşları ilebilgialışverişi yapmak vegüzelbir birliktelikiyaşamakamacıyla fiktek Vakfı Akşebdem Okulları konferans salonunda bir toplantı yaptı. Hazırlık çalışmaları gönüllüler tarafından yürütülen toplantının birinci bölümünde gönüllümüz Kevser Yavuz tarafından bilgisayar üzerinden Tarih Vakfı tanıtım sunumu yapıldı. Daha sonra Yönetim Kurulu Başkanı Orhan Silier Vakfın kuruluş macerasını, yönetim kurulu üyemiz Sülün Falay gönüllülük kavramının kendisi açısından ne ifade ettiğini anlattı. 9 aydır sürdürdüğü genel müdürlük görevinden ayrılması nedeniyle Sevil Seventürk'e Orhan Silier'in teşekkürü ile sona eren birinci bölümün ardından toplantıyagönüllü olarak katılan Yansımalar grubunun müzisyenleri AzizŞenolFiliz, Birol Yayla ve Nezih Yeşilnil'in müziği tüm katılımcıları kendi içinde barış özlemiyle dolu gizemli bir yolculuğa çıkardı. Birol Yayla'nın ifadesi ile "Herkesin başka maceralar peşinde olduğu, düzeysizlik ve çıkarcılığın rant yaptığı bir ortamda böylesine anlamlı bir birliktelikten keyif almak" hepimizi mutlu etti. Bir sabatı aşan konserle bizi "Bab-ı Esrar"dan geçiren Yansımalar'a,

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TOPLUMSAL TARİH: 112. SAYI
İSTANBUL DERGİSİ: 45. SAYI

YAYINLAR

Büyük Mübadele
Türkiye'yeZorunlu Göç (1923-1925)
Kemal Arı
viii+ 198 s. / ISBN 975-333-029-4
3. Baskı

TemperTarihöncesi Eğitim Programı
- *Bala Çatalhöyük'te*
- *Bala İle Çatalhöyük Gezisi*
- *Evvel Zaman İçinde İnsanın Öyküsü*
- *Tarihöncesinde İnsan*

Kültürlerarası Öğrenme

VAKIF'ta BU AY

toplantıya gönüllü destekleri için teşekkürümüzü belirtip onları "Tarih Dostu" kabul ettiğimizi gösteren özel sertifikalar iletti. Konserden sonra Vakıf çalışanları standlarda projelerimiz hakkında bilgiler verdi. Gönüllü ve düzenli bağışçı kayıtları yapıldı. Kitap ve dergilerimizde o güne ve Tarih Dostlarına özgü olarak yapılan özel indirimler katılımcıların ilgisini çekti; yoğun bir alışveriş trafiği yaşandı. Toplantının katılımcıları 21 Nisan'da Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği ile birlikte yapacağımız müzik tarihimizin büyük isimlerinden Dede Efendi'nin Sultanahmet Akbıyık'daki evinin tamiri için düzenlenecek konser organizasyonunda gönüllü çalışmakonusunuailgi gösterdiler. Küçük bir ikramla sona eren toplantı, gelecek organizasyonlar için bizlere umut verdi.

Bursa Tüyap'ta Tarihseverlerle Buluştuk

Uludağ Üniversitesi ve Bursa Belediyesi'nin desteklediği Tüyap Bursa Kitap Fuarı 6 gün boyunca kitapseverlerle yazarları ve yayınevlerini buluşturdu. Birçok yayınevi, yazar vesivil toplumkuruluşunun katıldığı fuar, Bursalılardan yoğun ilgi gördü.

Tüyaptarafından Bursa'da ilk kez düzenlenen, Tarih Vakfı'nın da katıldığı kitapfuarı kapsamında katılımcılar, Tarih Vakfı'nın yayınlarınaindirimliolarakalışmaimkânı bulurken, Vakfın düzenlediği çeşitli etkinlikler ve yürüttüğü projeler hakkında bilgialdılar. Nisan ayında Bursa'da Osmanlıca seminerlerine başlamak için seminer yürütücüsü ve yer ile ilgili olarak gerekengörüşmeleri İnanç Mısırlıoğlu arkadaşımız başarıyla yaptı. Seminerin yapılacağı yeri, kesinleştiğindeweb sitemizdebelirteceğiz. Bursa'da TarihDostlarına ulaşmaya devam edeceğiz.

12-20 Nisan'da Tüyap 8. İzmir Kitap Fuarı'ndayız

Geçen yıl olduğugibi buyıl da TarihVakfıİzmir KitapFuarı'nagenişbir ekiple katılıyor. Hemsonçıkankitaplarımızıntanıtımıve satışı, hem Osmanlıca seminerleri, hemde Tarih Dostlarının İzmirbuluşması açısından bu fuar önem taşıyor. Bütünimiz baskıya giderken hazırlıklarımız sürmekteydi. Bu nedenle Tarih Dostlarının İzmir toplantısına ilişkin ayrıntıları web sitemizden izleyebilirsiniz. Tarih Dostlarıyla, Eğe ve 9 Eylül Üniversitesiöğrencilerineözel indirimlerin yapılacağı fuardakistandımıza sizleri bekliyoruz.

Tarih Vakfı'ndan AB Destekli Yeni Bir Duyarlılık: Temel Eğitimde Arkeoloji-Tarihöncesi Eğitim Programı

Bültenlerimizi takip eden okuyucularımızın bildiğiüzere Avrupabirliği, Euromed Heritage II programı tarafından finanse edilenTEMPER (Training, Education, Management and Prehistory in the Mediterranean) projesinin Türkiye'de yürütülecek çalışmaları, "Tarihöncesi Eğitim programı" adı altında Tarih Vakfıtarafından hayata geçirilmeyebaşlandı.

Türkiye, Yunanistan, Malta ve İsrail birlikteyürütülen projenin birinci amacı, katılımcı ülkelerdeki dört tarihöncesi yerleşmeyle ilgili yapılacak çalışmalarla, Avrupa-Akdeniz bölgesindeki birçoktarihöncesi arkeolojik alan için geçerli olan sorunlara somut çözümler üretebilmeyi ve bu çözümlerin, kalıcı ve yol gösterici koruma ve bilinçlenme süreçlerine dönüşmesini sağlamak. Projenin ikinci amacı ise Avrupa-Akdeniz bölgesinde tarihöncesi dönemlere ilişkin bilginin ulusal ve uluslararası düzeyde toplumun her kesiminin ulaşıp yararlanabileceği bir duruma getirilmesi ve bu dönemlere ait kültürelmirasın korunması konusunda halk bilincinin oluşturabilmesi olarak belirlenmiştir. Türkiye'de çalışma alanı olarakseçilen tarihöncesi yerleşmeise Çatalhöyük.

TARİHÖNCESİ'NİN KÜLTÜREL MİRASI TEHDİT ALTINDA

Türkiye'de tarihöncesi dönemlere ait yerleşim alanları, bulundukları coğrafi konum, klasik dönem yerleşmelerineoranla daha azilgi çekici olmaları, merkezi eğitim sistemi ve kültür politikalarının belirlenmesi sürecinde tarihöncesi dönemlereve genelde arkeolojiye ayrılanyerinson derece sınırlıve yetersiz olması gibi nedenlerle hem kültür turizmi rotasının, hem de kültürel mirasın korunmasıyla ilgili politikaların dışında kalmaktadır.

Pekçok nedenle hızlıbir biçimde Yokolma tehdidiyle karşı karşıya bulunan kültürel mirasın korunabilmesi konusundaki temel çözüm eğitimden geçiyor. İlköğretim 8-12 yaş grubuna uygulanmak üzere, var olan eğitim müfredatı içindeson derece sınırlıveiligi çekicilikten uzak anlatılan tarihöncesi dönemlere ilişkinbilginindaha doyurucu ve ilgi çekici bir biçimde öğrencilere öğretilmesi amacına uygun olarak "Tarihöncesi Eğitim Programı" adında anlatım, atölye çalışması ve müze ziyaretini içeren bir paket programı hazırlandı.

TARİHÖNCESİ EĞİTİM DAHAÇEKİCİOLACAK

İstanbul ve Çumra bölgelerinde seçilen pilot okullarda görev yapan öğretmen ve öğrencilerinortak ve etkin katılımları sağlanarak gerçekleştirilecek programın anlatım bölümünde, tarihöncesi dönemlere ait bilgilerin görsel malzemelerle aktarılması, atölye çalışmasında,tarihöncesidönemlere aityapı vefiğürürünlerinkilden örneklerinin çocuklara yaptırılması, müze ziyaretinde de İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Konya Müzesive Çatalhöyükyerleşmesinin ziyareti yer almaktadır.

Bu program dahilinde 10-14 Mart tarihinde Marmara Eğitim Köyü, ilköğretim 2. ve 3. sınıflara eğitim verildi. "İlk Adımlardan Modern İnsana" (Cemal Eker'in resimleri vedialar eşliğinde), mezolitik, neolitikve kalkolitikdönemlerianlatımı (Cemal Eker'in resimleri ve dia eşliğinde), Çatalhöyük anlatımı (Aydan Çelik'in resimleri vedia eşliğinde) ve atölyeçalışmalarında ilgiürünyapımı gerçekleştirildi.

17-21 Mart tarihinde ise Irmak Okulları, ilköğretim 4. ve 5. sınıflara Musular kazısı video gösterimi, arkeoloji ve kazılar ile ilgili genel konuşma ve sorular, "İlk Adımlardan Modern İnsana" (Mehmet Gülergün'ün resimleri vedialar eşliğinde), mezolitik,neolitikve kalkolitik dönemler anlatımı (Mehmet Gülergün'ün resimleri ve dialar eşliğinde), Çatalhöyük anlatımı (Aydan Çelik'in resimleri vedia eşliğinde),Çatalhöyük evleri yapımı ile ilgili atölye çalışmaları ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri ziyareti gerçekleştirildi. Nisan ayı içinde Çumra'da da yapılacak program şimdiden çokilgi gördü.

Metin Kunt Tarihçinin Mutfağı'ndaydı

"Tarihi,zevkli bir anlatı halinegetirebilmek lazım. Bunu başaran tarihçiler var..."

30'a yakın tarihseverin katıldığı toplantıda "Öğretimin araştırmak kadarhayatındabüyükbir yeresahip olduğunu" belirten Metin Kunt, nasıl tarihçi olduğunu ve kendini nasılalgıladığınişu sözlerleanlattı: "Osmanlı tarihçisiyim, üniversitede ders veriyorum. Benim yaşamımda akademik tarihçi olmanınbir önemi var. Derslerimde araştırmalarım; birikimlerimi aktarabiliyorum ve öğrencilerimin reaksiyonlarını ve onlarla olanilişkilerimitekrararaştırmalarıma aktarabiliyorum."

"Tarihi romanların gerçekleri çarpıtılmış olarak verebildiğini ve bu şekildetarihi öğreniliöğrenilemeyeceği" sorusunu yanıtlarken Kunt, tarihinromanokumanın öncelikle edebi bir zevk olduğuna değindi ve "Tabii insan doğrudan doğruya tarihçilerin yazdıklarını da okuyabilir. Üstelik bunları da iskontootemek gerekir, çünkü doğrudan yazılan tarih de saptırılabilir... Ben tarihi roman okumayı seviyorum" dedi.

Osmanlı tarihini Türkiye dışında çalışmanın kendisine geniş bir perspektif kazandırdığını ve aslında Osmanlı'nın büyük bir bütünün parçası olduğunu gösterdiğini belirtenMetin Kunt: "O zamana kadar Osmanlı tarihini kendi içinde bir olayolarakgörürkensonra birdenbire bunun aslında dahageniş bir olayın parçası olduğunu anladım. Osmanlı'nın geçmişinde İslam dünyası veya İç Asya'nın birleşiminden gelen bir oluşum var" dedi. Katılımcılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkanve Metin Kunt'uneditörlüğünü yaptığı *Kanuni ve Çağı*'nın özel indirimle alıp imzalatma fırsatı buldular.

Tarihçi'nin Mutfağı'nda nisan ayı konuğumuzYavuzSelim Karakışla.

1979'da Kadıköy Maarf Koleji'nden mezunolan (KadıköyAnadolu Lisesi) Yavuz Selim Karakışla, 1987'de Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitiminden sonra, 1992'de Boğaziçi Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans derecesini aldı. Şubat 2003'de State University of New York/Binghamton Tarih Bölümü'nde doktorasını tamamladı.

Akademik Çalışmaları:
Boğaziçi Üniversitesi
Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi 1988-1989, State University of New York/Binghamton
Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi 1989-1993, İstanbul Teknik Üniversitesi Maçka Okutman 1993-1994
Koç Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Okutman 1994-1999 Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Okutman/Yrd.Doç. 2003

Boğaziçi Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi olan Yavuz SelimKarakışla'nınyazılarınave çalışmalarına 1988 den beri *Toplumsal Tarih*, *Virgül* gibi birçok yayında yer vermektedir.

Tarih: 17 Nisan 2003
Saat:18.30,
Yer: Bilgi Belge Merkezi /Eminönü

Toplumsal Arkeoloji Platformu

1.Ortak Çalışma Atölyesibaşlıyor! Arkeolojik bilginin toplumsallaşmasına yönelik bir tartışma başlatmak amacıyla Toplumsalarkeoloji Platformu'nun düzenlediği 1. Ortak Çalışma Atölyesi, 5 Nisan Cumartesi günü İstanbul Bilgi Üniversitesi Kuştepe Kampüsü'nde başlıyor!

Bu alanda Türkiye'de ilk kez gerçekleştirilecek olan 'iki günlük atölye, farklı disiplinlerde çalışan genç araştırmacıları bir arayegetirecek. Arkeolojik bilginin tarihsel, toplumsal ve politik boyutlarının 23 sunum ile ele alınacağı toplantıda, bazı arkeoloji belgeserilerinin gösterilip tartışmaya açıldığı bir panel de yer alacak. Atölye çalışması,sunumve tartışma kayıtlarının derlenmesiyle kitaplaştırılacak.

Hatırlayacağınız gibiocakayı bültheninde röportaj yapıpçalışmalarına geniş yer verdiğimiz iki genç araştırmacı Oğuz Erdur ve Güneş Duru'nun, bağımsız bir inisiyatif olarak ortaya çıkardıkları Toplumsal Arkeoloji Platformuprojesi,eksikliğiarkeolojidebelirginbiçimde hissedilen sosyal bilim perspektiflerinin ve sanatsal yaklaşımların arkeolojik bilgiyle buluşturulmasını hedefliyor. Platform bu özlem doğrultusunda genç araştırmacıların geleceğe yönelik amaç ve vizyonlarını paylaştıkları cesur ve içtenlikli bir tartışma ortamı yaratmayı amaçlıyor.

Oğuz Erdur, Türkiye'deki arkeolojik bilgi üretiminin sosyal ve politik boyutları üzerine yürüttüğü doktora çalışmasını New York'taki Columbia Üniversitesi'ne bağlı olarak sürdürüyor. Aynı zamanda Sabancı Üniversitesi'nde yarı zamanlı öğretim görevlisiolan Erdur, arkeolojinin 1960'lardan bu yana doğabilim metotlarını çiderek daha yoğun biçimdekullandığını,ancak Türkiye'deki arkeolojinin sosyalbilimlerle etkileşiminin son derece sınırlı kaldığını belirtiyor.

Barış Girişimi'nin Bildirisine Biz de İmza Attık

Sayın Milletvekilleri,

Siz, 1 Mart'ta dünyada bu haysiyetsiz savaşı reddeden ilk parlamentonun üyelerisiniz. "Kuzey Cephesi"ni açmadınız. Türkiye'yi ve komşularını,insanlığa, barışa vedünyanınumutla bakabileceğimiz birgeleceği olduğuna yeniden inandırdınız.
Şimdi, sizden bu cesareti sürdürmenizi bekliyoruz.
Bunu, yalnızca insanibirgöreyolduğuiçin değil, Türkiye'nin kazandığı saygınlığı korumasıiçinde istiyoruz.
Bu savaşın yanında yeralan bütün dünya siyasetçilerinin yalnızlaştığını, savaş için imza atanların kendisiyasi ölüm fermanlarınımzaladığını, sizlerde biliyorsunuz. Siz onların yanında değil, barış isteyen Türkiye'nin, dünya halklarının ve insanlığın yanındayer almalısınız.
Savaşa katılmaya "hayır" derseniz:
Arkanızda biz varız !
Biz barış için varız !

Tarih Vakfı YönetimKuruluAdına Başkan
Orhan Silier

> **Millîyetçi tarihlerde, farklılıklar ortadan kaldırılmaya çalışılır, başmakalıp olan ön plana çıkartılır, "öteki" olumsuz bir şekilde tanımlanır ve kendilsinin yaptığı olumsuz eylemler göz ardı edilir. Ayrıca ulusal öykü çelişkili birtakım bilgiler içermeyecek bir biçimde sunulur.**
>
> **Dolayısıyla millîyetçi tarih hemen hemen her zaman ulusun organik olarakasla değişmediğinden hareket etmeeğilimindedir.**
>
> **Robert Stradling**
> *(Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar*, s. 105)

STK Rehberi Proje Koordinatörü Arıyoruz

Tarih Vakfı, DünyaBankası ve Açık Toplum Enstitüsü'nündesteği ileSivil Toplum Kuruluşları Rehberi'ni güncelliyor. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının detaylı bir veri tabanınıoluşturmayı hedefleyen, proje çıktıları olarakTürkçe ve İngilizce STK Rehberikitabı vebir web sitesinin hazırlanacağı bu projede, 10 ay süre ile görev almak üzere aşağıdakiözellikleresahip proje koordinatörü aranmaktadır:

- Üniversite mezunu
- Sivil toplum kuruluşu deneyimi olan,STK çevrelerini iyi tanıyan
- 7 kişilik ekibi yönetebilecekve teslim tarihlerinegöreiş takibi yapabilecekprojeyönetimideneyimiolan
- Sivil toplum kuruluşları, destekçi kurumlar ve diğer ilişkileri iyi yürütebilecek
- Raporlamave yazışmalarıyapabilecek düzeyde iyi İngilizcebilgisine sahip
- Veritabanıve web içeriği yönetimi ve tasarımı gerekliliklerini iyi bilen
- Tercihenyayıncılık deneyimi/bilgisi olan

Başvuruların en geç 14 Nisan 2003tarihine kadar Alper Akyüz adına (0212)2273732 numaralı faksa veya aakyuz@tarihvakfi.org.tr e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Erdur, platformun en temel amacının akademik çalışmalarla popülerbilgiarasındasağlıklıbir etkileşimin sağlanması olduğunu, bunun içinde arkeolojinin mutlaka sosyabilimleşmesi gerektiğini vurguluyor.

Toplumsal Arkeoloji Platformu'nun diğer fikir ortağı, 1991 yılından bu yana pekçok farklıkazıdagörev almışolan Güneş Duru. Halen İstanbul TeknikÜniversitesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini sürdüren vel997 yılındanbu yana Akarçaytepe(Şanlıurfa) ve Musular(Aksaray) kazılarında neolitik dönem mimarisi üzerine çalışan Duru, platform projesinin sadece belirli bir uzman grubunu değil, arkeolojiye farklı perspektiflerden yaklaşan değişik kesimlerden insanları bir araya getirmeyi amaçladığınıve böylelikle çoksesli bir tartışmaortamıyaratmakistediklerini belirtiyor. Türkiye'de arkeolojinin toplumla yakınlaşması gerektiğini vurgulayan Duru, bunun yolunun sadüzeyliibir eleştiri, tartışma ve diyalog ortamının yaratılmasıve sürdürülmesi olduğunualtını çiziyor.

Toplumsal Arkeoloji Platformu'nunilk aktivitesi olan I. Ortak Çalışma Atölyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ege Yayınları, TASK Vakfı ve ÇEKÜL Vakfı desteği ile gerçekleştirilecek. Platformun ayağakaldırılabilmesi için 7 aydır yoğunbiçimde çalıştıklarını belirten Oğuz Erdur ve Güneş Duru, atölyeçalışmasının ve benzeriet-kinliklerin önümüzdeki yıllarda geniş kitlelerin katılımıyla düzenli olarak tekrarlanmasının planlandığını, ancak projenin kurumsallaşarak gelişebilmesi için daha fazla kişi ve kuruluşun maddi ve manevidesteğineihtiyaçduyduklarını belirtiyorlar.

ATÖLYE PROGRAMI

5 Nisan 2003,Cumartesi
Açılış (09:45-10:00)
Arkeoloji ve Toplumsal Tarih (10:00-11:30)
"Hayali Geçmiş":Arkeolojive Milliyetçilik,1923-1945 TürkiyeÖrneyimi
Ayşe Özdemir, Arkeolog, Tarihçi.
Hitit Güneşi Neyin Sembolü?
Wendy Meryem Kurai Shaw, Ohio Eyalet Üniversitesi, Ön AsyaDilleri ve Kültürleri, Yrd. Doç. Dr.
Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında İlkçağ Anadolu Uygarlıkları
Akif Emre Öktem, Galatasaray Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Yrd. Doç. Dr.
Ara (11:30-11:45)
Kültürel Miras: Kimin Mirası? (11:45-13:30)
Yeni Müzecilik Anlayışları ve Türkiye'de MüzecilliğinDüzeyi
Mine Küçük, Arkeolog, Müze Sergi Uzmanı.
Doğal, Tarihsel, Kültürel Değerlerin Korunmasına Bütüncül Bir Yaklaşım: Çekül Vakfı, "7Bölge7 Kent" Projesi
Ece Müftüoğlu Narcy, ÇEKÜL Vakfı, KültürelEtkinlikler Koordinatörü. Görkem Kızılkayak,ÇEKÜL Vakfı, Örgütlenme ve Tanıtım Koordinatörü.
Türkiye'de "KültürelMiras" Kavramı ve Öneriler
Özgür Gökdemir, ODTÜ, Yerleşim Arkeolojisi Programı; Yüksek Lisans Öğrencisi.
Arkeolojik Kültür Mirası: Kamusal Düzenlemeler, Toplumsal Hak ve Sorumluluklar
Levent Vardar,T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Arkeolog
Öğle Arası (13:30-14:30)
Eğitim,Turizmve Medya'da Arkeoloji (14:30-16:15)
Türkiye'de Halkın Arkeoloji'ye Bakışı ve Eğitim Sorunu
Zeynep Koçei Erdem, MimarSinan Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Bölümü, Yrd.Doç. Dr.
Geçmiş Gezdirmek: Bir Rehber Gözüyle Arkeoloji
Cenk Bulut, Profesyonel Turist Rehberi.
Geçmiş Reyting Yapar mı? Medya'da Arkeoloji
Necmi Karul. İstanbul Üniversitesi,Prehistorya Anabilim Dalı, Dr.ÇilerÇilingiroğlu,İstanbulÜniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi
Evvel Zaman İçinde İnsan: "TEMPER" Projesi, Tarihöncesi Eğitim Programı
Gülay Sert, Tarih Vakfı, TEMPER Projesi
Ara (16:15-16:30)
Temsil ve Anlatı: Arkeolojik Belgeseller (16:30-18:30)
Çeşitli arkeoloji belgesellerinden bölümlerin gösterileceği ve temsil, görsellik ve anlatı sorunlarının tartışılacağı bu bölümün içerik ve katılımcıları dahasonraduyurulacaktır.
6 Nisan 2003,Pazar
Arkeoloji ve Kültürel Kimlik (09:45-11:30)
T.C.Geçmişini Arıyor: Cumhuriyet'inArkeoloji Seferberliği
Gül Pulhan, Bilgi ve Koç Üniversiteleri, Yarı Zamanlı Öğretim Görevlisi,Dr.
Kimlik Tartışmalarında Arkeoloji
Belgin Aksoy,Marburg Üniversitesi, Prehistorya Bölümü, Doktora Öğrencisi
Arkeoloji ve İdeoloji
Zeynep Kuban, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Yrd. Doç. Dr.
Kültürel Kimliklerin KurgulanmasıBağlamında Türkiye'de Arkeoloji ve Avrupa Birliği
Ezgi Akpınar, Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi
Ara (11:30-11:45)
Arkeolojide Ortam ve Kuram (11:45-13:30)
Anadolu Arkeolojisinin Kuramsal Yapısının Zenginleştirilmesinde EtnoarkeolojikModellerin Katkısı
Nurcan Yalman, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Bölümü, Doktora Öğrencisi
EpistemolojikBir Sorun Olarak "Kazıbilim"
Fahri Dikkaya, ODTÜ, Yerleşim Arkeolojisi Programı, Yüksek Lisans Öğrencisi
Anadolu Arkeolojisinde Metrik ve Normatif Yaklaşımlar
Güneş Duru, İstanpul Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi
"Bilginin Değeri" Sorunsalıve Türkiye'de Arkeolojik Bilginin Koşulve Olasılıkları Üzerine

Oğuz Erdur, Columbia Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Doktora Adayı, Sabancı Üniversitesi, Yarı Zamanlı Öğretim Görevlisi

Öğle Arası (13:30-14:30)

Geçmişi Yorumlamak
(14:30-16:15)

Bulunamayanlar Üzerine
Nur'can Kayacan, Litik Uzmanı-Arkeolog

Bir Tasarım Örünü Olarak Geçmiş
Nur Banu Uğurlu, ODTÜ, Yerleşim Arkeolojisi Programı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Hermentik ve Arkeoloji
Fırat Kaya, Bilgi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi İstanbul Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Yerel ile Küresel Arasında Arkeoloji: Çatalhöyük Örneği
Ayfer Bartu Candan, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doç. Dr.

Ara (16:15-16:30)

1. Ortak Çalışma Atölyesi Genel Değerlendirme Toplantısı
(16:30-19:00)

Programın bu son bölümünde, iki günlük atölye çalışmasını değerlendirmek ve platformun gelecek inşa tartışmak amacıyla bildirisunan katılımcıları bir araya getirecek bir yuvarlak masa toplantısı yapılacaktır.

Ayrıntılı bilgi için:
www.arkeoloji.org

Tarihe Bin Canlı Tanık Kayseri'de...

Geçtiğimiz hafta Kayseri Ticaret Odası'nın (KTO) desteğinde Tarihe Bin Canlı Tanık (TBCT) görüşmeleri Kayseri'de yapıldı. 7 Eylül'de Kayserili ile yapılan görüşmeler sonrası, Kayseri'nin ileri gelenleri, 12 Mart Çarşamba günü, KTO'nun organizasyonunda vakıf görevlileriyle bir sohbet toplantısı gerçekleştirdi. Uğraş Salman, Hakan Koçak, Tamer Üstel ve İnci Tepeci'nin Vakıf görevlisi olarak katıldıkları toplantıda, Tarih Vakfı'nın çalışma alanları, TBCT ve KTO'nun projeye verdiği destek üzerine detaylı bilgi verildi. Kayserililerden destek beklentisi ifade edildi.

Eski belgelerinizi ücretsiz yeni yazıya çeviriyoruz

Dedenizden, ninenizden kalan Osmanlıca mektupları, kartpostalları, elinizde olabilecek berat, ferman veya üzerinde ne yazdığını merak ettiğiniz eski fotoğrafları, uzmanlar denetiminde yeni yazıya ücretsiz olarak çeviriyoruz.
Osmanlıca Semineri Katılımcıları / Bilgi: Hikmet Bostancı
(0212) 513 5235
Osmanlıca'da yeni dönem seminerleri de Yıldız, Eminönü, Nişantaşı ve Bursa'da nisan ayı içinde başlıyor. İlgilenenler için (0212) 233 2161 - 36

Toplantıda ayrıca Tarih Vakfı'nın geçmişte Kayseri'de kurduğu ilişkiler vebu ilişkilerin geliştirilmesi gerekdevam etmesi yönündeki beklentisi olumlu yönde yanıtlandı. Toplantıda hazır bulunan grubun büyük bir çoğunluğu; Vakıf ile işbirliği, kurulacak bir yeretlerin grubuna aktif katılım ve TBCT'ye maddi kaynak yaratmak üstüne çalışacaklarına ilişkin açıklamalar yaptılar. Hemen bir girişim heyeti oluşturma önerisi getiren katılımcılar özellikle kent tarihi araştırmaları, sözlü tarih, yerel tarih projeleri alanlarında aktif olmak istiyorlar. Yerel çalışmalarımız artarak devam edecek.

Türk Müzeleri Yol Geçen Hanına Döndü: Yalnızca Şubat Ayında 10 Müze ve Cami Soyuldu

Özgen Acar'ın *Cumhuriyet* gazetesi'nde yayımlanan uyarısını sizlerle paylaşmak istedik...

Özgen Acar
Ankara (Cumhuriyet Bürosu)
Türkiye Cumhuriyeti'nin 80 yıllık tarihinde müzeler bu kadar güç ve gülünç durumda düşmedi. Türkiye'de müzeler yol geçen hanına döndü. Yalnızca şubat ayında 10 müze ile cami soyuldu. Kültür Bakanlığı, müzelere eser getiren vatandaşlara 90 milyar ilraborçtaktı.

Cumartesi günü yeniden gezdiğimiz, uluslararası alanda bir "İmparatorluk Müzesi" kabul edilen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin çeşitli bölümleri "görevli" yokluğundan kapalıydı. Türkiye'de bugün 10'a yakın müzenin kapalıolduğu, ayrıca açık olanların pek çoğunun da tıpkı İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde olduğu gibi "görevli" yokluğundanziyaretekapatıldığını saptadık.

24 MÜZEDE MÜDÜR, 17 MÜZEDE UZMAN YOK, 714 BEKÇİ EKSİK

Bugün yaklaşık 150 müzeden 24'ünde "müdür" bulunmuyor. 17 müzede ise "uzman" yok. Örneğin, birkaç hafta önce gezdiğim İznik Müzesi'nde ne müdür, neuzman vardı; müzeyi-bir memur yönetiyor, bir bekçi koruyordu.

Boşalan kadrolara yeni atama yapılamadığı için bugünmüzelerile ören yerlerinde 714 bekçi ve güvenlik görevlisi eksikliği var. Bu nedenle, soygunlar, hırsızlıklar ile kaçakkazılarılmış başını gidiyor. Hırsızlıkların olağanüstü boyutlara ulaşması karşısında bir özel kuruluş internette www.antikalar.com adlı bir sitede çalıntı yapıtlar hakkında ayrıntılı bilgiler verme yoluna dahi gitti. Sitede, çalınan tarihsel, kültürel, dinsel yapıtlara resimleri ile birlikte yer verilerek özel koleksiyoncuların dikkati çekiliyor.

Bu duruma karşılık Atatürk'ün bir davranışını anımsamakta yarar var.

Yunan Ordusu Polatlı'ya dayanmış, top sesleri Ankara'dan duyuluyor. Başkentin Kayseri'ye taşınması hazırlıkları yapılıyor. O koşullarlatın da Atatürk "Maarif Vekiline" birtalimat göndererek bir "Hars (Kültür)" müdürlüğü kurulmasını istiyor. O günlerde Milli EğitimBakanlığı'nda topu topu 17 görevli bulunuyor. Atatürk'ün isteği üzerine 4 memurla "Hars (Kültür) Müdürlüğü" kuruluyor. Biryandan başkentte taşınma çalışmaları yapılırken bir yandan da bu dört memurAnkara içinde tarihi eser toplama, müze kurma hazırlıklarına başlıyor.

Buna karşılık 80 yıl sonra daha güçlü maddi olanaklarını bulunduğu günümüzde; devlet "ödenek" yokluğundan "görevli" atamıyor, böylece müzelerdeki hırsızlıklar gittikçe artıyor.

Öteyandan, Türkiye'deki yasalar, müzelere tarihsel eser getiren vatandaşlara teşvik amacıyla ödül verilmesini öngörüyor. Amaç, rastlantısal bulunturların kaçakçılara değilde müzelereka-

Öğrenci pasif bir alıcı değil, aktif bir katkıda bulunan kişi olarakgörülmeli. Öğrencilerle birlikte geçireceğiniz zamanınız olmalı ki sorgulama sürecini ilerletebilmelisiniz. Ayrıca sınıfta otorite konumunda olmaktan vazgeçmelisiniz. Her şeyi bilen kişi ve tek kişi değilsiniz. Burada "kolaylaştırıcı" denen çok yaygın bir kavram var.ders verendeğil kolaylaştırıcı olmanızgerekir.Tabii bu yeni yaklaşımın yaygınlaşabilmesi için öğretmenlerin eğitimi de şarttır.
Robert Stradling
(Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, s.105)

zandırılmasıdır. Bugün, müzegörevlileri, eski eser getiren vatandaşların yüzlerine bakamaz durumdalar. Şu anda müzelerin vatandaşa toplam borcu 90 milyar liraya ulaştı. Bunun 38.4 milyarı ise geçmiş yıl borçları. Vatandaş biryandan devletten parasımalamazken bir yandan da enflasyon nedeniyle ödülünün değer yitirmesinden de olumsuz etkileniyor.

Böylece devlet, vatandaşı peşin ödeme yapan kaçakçıya yönlendirmiş oluyor.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları "Interboox International Books Service" işbirliği ile Almanya'da

Interbooxfirmasışbirliği ile Tarih Vakfı yayınları artık Almanya'daki dağıtımcılar ve kitapçılar vasıta-

sıyla okuyuculara kolayca ulaşabilecek. Almanya'danyayınlarımızı alabilmekiçin
Tel: 069/29 801690
Faks: 069/29 801691

Doktora Öğrencileri ve Doktora Sonrası Araştırmacılar İçin Uluslararası Yaz Akademisi

Wissenschaftskolleg zu Berlin'in Modernite ve İslam Çalışma Grubu uluslararasıyaz akademisiiçin çağrı yapmaktadır.

SINIRLARIN HERMENÖTİĞİ: YAHUDİLİK, HIRİSTİYANLIKVEİSLAMDA FIKHIVE TOPLULUK

3 - 13 Ağustos 2003 tarihleri arasındaBerlin'de yapılacak olanyaz akademisini, Prof. Daniel Boyarin (Kaliformiya Üniversitesi Berkeley), Prof. Nasr Hamid Abu Zaid (Leiden Üniversitesi) ve Prof. Christoph Markschies (Heidelberg Üniversitesi) yönetecektir. 24 genç bilimadamı, halihazırdaki araştırmalarını sunma ve tartışma olanağını elde edecek ve Musevi, İslami ve Patristik araştırmaları alanlarının önde gelen akademisyenleri, eğitmen işlevi görecektir.

Yaz akademisi, kutsal yazıların eleştirel açıklamalarını (tefsirleri içerecek ancak bununla kısıtlı kalmayacak), dinsel toplulukların, dönemlerinden farklılıklarını vurgulamakt akullandıklarıbir araç olarak ele alacaktır.Dolayısıyla,hermenötik paradigmalar sadece metinlerin "doğru" yorumlamaları için kriterler sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel vedinsel sınırları çizer; Metinlerle etkileşimdeki farklı yollar, başkalarıyla etkileşimdeyollarıkurarve yansıtır.Ayrıca, yaz akademisi bazı kişilere, temel bir metni yorumlamada verilenotoritenin sosyalve kurumsal çerçevesi ilede ilgilenecektir. Kolektif kimliklerin telaffuz edilmesinde hermenötik paradigmaların önemi, Rabbinic Yahudilikve Hıristiyanlık örneğinde olduğu gibi, farklı kutsal yazı topluluklarının aynı metin üzerinde hak iddia etmeleri durumlarında özellikle barizhale gelmektedir. İslamda kendini Musa'nın vahiylerinin meşru devamı olarak görmekte, dolayısıyla İncil geleneğinin düzgün anlaşılmasında diğer iki dinle doğrudan rekabete katılmaktadır. Buçeşitli iddialara,İncil ve Kur an eleştirel açıklamaları alanında sahip çıkılmış ve üzerlerinde hak iddia

Eğerfarklı Avrupa ülkelerinin ders kitaplarına bakacak olursak en olumsuz bilgilerin komşular hakkındaverilmiş olduğunu görürüz. Ve komşuların tarihi en tipik şekliyle çelişkilerle sunulur: Siyasal çelişkiler, sınırsal çelişkiler.
Tatiana Milko
(Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, s.83)

edilmiştir. Kuran'labaşlayanİslami söylem İncil geleneğinin bir yeniden okuması (relecture) olarak algılanabilmesinin yanı sıra, Yahudi ve Hıristiyan İncil okumasının oturtmuş yolları, Yahudilikteki Karaimhizbininde gösterdiğigibi,İslamın ortaya çıkışıileönemli derecede etkilenmiş ve değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle, yaz akademisinde büüç gelenekarasındahermenötik yaklaşımların hareketliliğinin izini bulmaya çalışılacaktır. Yaz akademisi, Dr Almut Bruckstein ve Dr Navid Kermani tarafından yönetilen, FritzThyssenVakfı tarafından desteklenen, "Kültürel Eleştiri Olarak Yahudi ve İslam Hermenötikleri" projesinin çerçevesi altında yapılacaktır. Bu proje, dini eleştirel açıklamaların geleneksel şekillerinineleştirel biryenidenincelemesini yapmak amacıyla, Yahudilik, İslamiyet ve şarkî Hıristiyanlıkgelenekleri arşrasındakemisyonleri bir araya getirmektedir.

BAŞVURU KOŞULLARI

Katılımcılara,yolve konaklama giderlerini karşılayan birerburs verilecektir. Program, Judaic, Patristi ve İslam araştırmalarının yanı sıradinbilimi, felsefe vedin konularındaçalışmayapan doktoraöğrencilerine ve doktora sonrası araştırmacılara hitap etmektedir. Araştırmacının alanı, çok net bir biçimde yaz akademisinin teması ile ilişkili olmalıdır.Çalışma dilinlngilizce'dir. Başvuru, araştırmacının özgeçmişini, halen üzerindeçalıştığı projenin beşsayfalık bir taslağını ve özetini ve referansta bulunan iki öğretim üyesinin adlarını içermelidir. İngilizceyaplmasıgereken başvurular en geç30 Nisan tarihine şu adrese ulaştırılmalıdır: Working Group Modernity and İslam, Wissenschaftskolleg zu Berlin, z.Hd. Georges Khalil, Wallotstraße 19, 14193 Berlin, Germany, Faks:+49 - 30 - 89 00 12 00, E-posta: khalil@wiko-berlin.de
Yaz akademisinin fonlaması için, Volkswagen Vakfı'na başvuruda bulunulmuştur. Modernite ve İslam Çalışma Grubu hakkında ayrıntılıbilgiiçin, lütfen
http://www.wiko-berlin.de/kolleg/projekte/AKMi adresini ziyaret ediniz.

Tarih Vakfı Leipzig Kitap Fuarı'nda...

Interboox firması ile işbirliğimizin devamı olarak 20-23 Mart2003 tarihleri arasında Leipzig Kitap Fuarı'nda interboox firmasının standında okuyucularla buluşuyoruz.

Ağırlıklı olarak akademik çevrelerin yanında kütüphanelerin ve dağıtımcıfirmalarınilgi gösterdiği Leipzig kKitap Fuarı Frankfurt Kitap Fuarı'ndan sonraAlmanya'nın en büyük kitap fuarı. Avrupa'da da kitapseverlere ulaşıyoruz...

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİMKURULU
AYŞE SEMİHA BABAN
AYFER BARTU
HALİM BULUTOĞLU
EDHEM ELDEM
SÜLÜN FALAY
MEHMET ÖZDOĞAN,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.)
ORHAN SİLİER (BŞK.),
İLHAN TEKELİ
METETUNÇAY (BŞK. YRO.)
BÜLENT ÜNAL

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO.57
80200 İSTANBUL
TEL:(0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 2343290
E-POSTA:
tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
WEB: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGEMERKEZİ
ZİNDANKAPIDEĞİRMEN
SOKAK NO: 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL:(0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

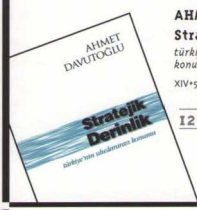
ANKARA İRTİBATBÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL:(0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 4685365

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLARBANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
YAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET
SUBESİ 2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HAZIRLAYAN
UĞRAŞ SALMAN

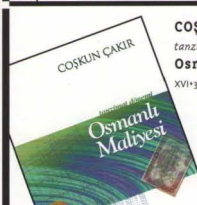
Millet Cad. Gülsen Ap. 19/10
34300 Aksaray İstanbul
Tel 0212. 589 15 76 Faks 0212. 589 15 48

AHMET DAVUTOĞLU
Stratejik Derinlik
türkiye'nin uluslararası konumu
XIV+586 sayfa
12. BASKI

SABRİ ORMAN
İktisat, Tarih ve Toplum
XVI+384 sayfa

COŞKUN ÇAKIR
tanzimat dönemi
Osmanlı Maliyesi
XVI+368 sayfa

MUSTAFA BUDAK
İdealden Gerçeğe
misâk-ı milli'den lozan'a dış politika
XVIII+590 sayfa

KÜRE YAYINLARI

Millet Cad. Gülsen Ap. 19/10
34300 Aksaray İstanbul
Tel 0212. 589 15 76
Faks0212. 589 15 48
kureyayinlari@ttnet.net.tr

Osmanlı tokadı...

Siz hiç hayatınızda Osmanlı tokadı yediniz mi? Biz yedik. Hepimiz birer sıkı Osmanlı tokadı yedik. Hem de hiç beklemediğimiz bir yerde. Bir müzede. Biz kim miyiz? Biz bu ilanı hazırlayanlarız. Yirmili yaşlarının sonunda bir grup insanız. Aslında kim olduğumuzun çok da büyük bir önemi yok. Asıl önemli olan Osmanlı tokadı yedik derken, neyi kastettiğimiz.

Aslında biz Osmanlı Bankası Müzesi'nin açıldığını sizlere duyurmak için bir ilan hazırlamaya girişmiştik. Açılıştan önce, sağolsunlar yetkililer bize müzeyi baştan sona gezdirdiler, anlattılar. Gördük ki inanılmaz bir kültürel miras titizlikle korunmuş, özenle sergileniyor. Osmanlı Bankası'nın o büyük birikimi belgelerle, fotoğraflarla, paralarla, senetlerle, çizimlerle, haritalarla karşımızda.

İşte ne olduysa orada oldu. Hepimiz birer sıkı Osmanlı tokadı yedik. Çünkü şunu gördük: Hepimiz tarihimize o kadar uzak kalmışız ki... Sizin anlayacağınız Osmanlı tokadı bizi önce utandırdı, sonra uyandırdı. Düşündük de, hiçbirimiz Topkapı Sarayı'na bir okul gezisi haricinde gitmemişiz. Yani kendi isteğimizle, merak ederek, heves ederek. Peki neden? Önemi yok. Önemli olan Osmanlı tokadını yemiş olmamız.

Müzede sergilenen sadece Osmanlı Bankası'nın geçmişi değil aslında. Ülkemizin, bizim, hepimizin geçmişi. Bir iki ilginç örnek, derdimizi anlatmaya yardımcı olacaktır: Hep denir ya, Anadolu bir kültür mozaiğidir diye. Yüzyıl önce kadı ile patriğin, imam ile papazın arka arkaya hesap açtırdıklarını görmek güzeldi. Sadece halkın değil, saray mensubu kişilerin bile Osmanlı Bankası'nda hesap açtırdıklarını gördük. Bankanın sicil kayıtları bize sadece ekonomik gelişmeler hakkında bilgi vermekle kalmıyor; toplumun tüketim, eğlence, kültürel alışkanlıklarının yıllar içinde nasıl değiştiğini de gösteriyordu. Hatta modanın bile...

Tarihimiz konusunda merakınızı biraz olsun artırabildik mi, bilmiyoruz. Ama bildiğimiz bir şey var: Osmanlı Bankası Müzesi'ne bir iki saatinizi ayırırsanız, Osmanlı tokadı size de çok iyi gelecek. Unutmadan ekleyelim, müzede kitap satışı ve çok güzel bir kafe var. Tarih konusundaki iştahınız biraz kabardıysa, yeni kitaplarınızı müzenin kafesinde karıştırmaya başlayabilirsiniz. Belki de bir dahaki sefere sizinle orada karşılaşır, tanışırız. Kimbilir... Bu arada, müzenin yeri çok kolay. Karaköy'den Bankalar Caddesi'ne girdiniz mi, biraz ileride solda. Açık adresi şöyle: Voyvoda Caddesi, numara 35-37, Karaköy, İstanbul. Arabayla gelmek isterseniz, Şişhane'den girmeniz lazım. Haftanın her günü sabah 10'dan akşam 6'ya açık. İyi tarihler...

OSMANLI BANKASI MÜZESİ AÇILDI

BİR GARANTİ KURULUŞUDUR

Garanti